

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1968-1970
(συνέχεια)*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

60. Τοπογραφία και άλλα διάφορα. Για το τοπογραφικό ζήτημα Θεσσαλονίκης-Θέρμης βλ. άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 29. Άπό την περιοχή τών 26 πολισμάτων πού συνοικίσθησαν στη Θεσσαλονίκη περιλαμβάνονται στις προηγούμενες παραγράφους αυτών τών Χρονικών είδησεις, όπως:

α'. Συγκρίσεις άγγείων τών κατηγοριών Σέσκλου και Διμηνιού από τούμπες της περιοχής Θεσσαλονίκης προς όμοια άγγεία από τούμπες του Νομού Κοζάνης (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 4, σ. 236, D. French).

β'. Σύγκριση άγγείων της τούμπας της Πυλαίας προς όμοια του Malik της Κορυτσάς (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 28, σ. 288, F. Prendi).

γ'. Παραβολή εύρημάτων από την τούμπα στο Γόνα προς όμοιά τους (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 4, σ. 239, I. Bouzek).

δ'. Έπανάκτηση στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης τών αρχαϊκών μαρμαρίνων αρχιτεκτονικών μελών με διαφωτιστικά σχέδια (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 34, σ. 297, εικ. 10 και 11, πρβλ. αυτ., σ. 301 και σ. 302, ι').

ε'. Δημοσίευση άγγείων από το Καραμπουρνάκι από την Φ. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 41, σ. 312, πρβλ. αυτ., σ. 352).

στ'. Δημοσίευση από τον E. Vanderpool χάλκινης ύδρίας ενεπίγραφης από το Καραμπουρνάκι (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 42, σ. 322, πρβλ. αυτ., σ. 331 κ.έ.

ζ'. Παράδοση άγγείου από το Καραμπουρνάκι στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (άνωτ., παράγρ. ύπ' αριθ. 41, σ. 318).

η'. Δημοσίευση από τον Γ. Μπακαλάκη άγγείου από την Αϊνεια (πίν. 93-95) και μνεία νομισμάτων της πόλεως αυτής από την M. Guarducci (άνωτ. παράγρ. ύπ' αριθ. 22, σ. 276, και παράγρ. ύπ' αριθ. 41, σ. 311).

* Στα «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212 κ.έ., δημοσιεύθηκε το πρώτο μέρος τών Χρονικών αυτών πού περιέλαβε τα Εισαγωγικά και από τη ΙΓ' Άρχαιολογική Περιφέρεια μόνο τη Θεσσαλονίκη. Η συνέχεια εδώ περιλαμβάνει με τη σειρά τις εκτός Θεσσαλονίκης αρχαιότητες του Νομού Θεσσαλονίκης και τους άλλους τέσσερες Νομούς πού άνηκαν κατά τα έτη 1968-1970 στη ΙΓ' Άρχαιολογική Περιφέρεια (Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικής και Πιερίας), καθώς και τους Νομούς τών ΙΔ' και ΙΕ' Άρχαιολογικών Περιφερειών (Ήμαθίας, Κοζάνης, Γρεβενών, Καστοριάς και Φλωρίνης, Καβάλας, Σερρών και Δράμας).

Τὸ ἐργαλεῖο «ἀρχαιοτέρου παλαιολιθικοῦ» τύπου ἀπὸ «τὴν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης», ἀπὸ καιρὸ σὲ Μουσεῖο τοῦ Manchester, ἀναφέρεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹. Γιὰ τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 101, εἰκ. 37. Γιὰ τὴν τούμπα Κριτσανά, κατωτ., ἀριθ. 107. Γιὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 343 (Τρίλοφον, Μεσημέρι) κ.ά. σποράδην. Σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιέφερουσα μελέτη του γιὰ τὸν ἡμικίονα καὶ τὰ ὅμοια στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὁ Hermann H. Büsing² ἐξετάζει καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου «παρὰ τὸ 4,5 χλμ. τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου», ὁ ὁποῖος ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει κηρυχθῆ... «εἰς ἄγνοιαν»! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 64.

Βυζαντινὲς μαρτυρίες ὅπωςδῆποτε σχετικὲς πρὸς τὸ ὄνομα ἂν ὄχι πρὸς τὴν ἀρχαία ἀποικία τῆς Θέρμης συναντοῦμε στὰ ἀγιορείτικα ἀρχεῖα³.

61. Νέα Μηχανιώνα. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τοῦ Βασ. Π. Μακροπούλου, κατοικοῦ Βρυξελλῶν, εὐρέθησαν τὸ 1968 τάφοι, ποὺ ἔδωσαν κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα ἔχουν δοθῆ περιληπτικὰ στὴν ἐτήσια Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Σὲ οἰνοχόη σφαιρικὴ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή: ΜΕΘΗ. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41, 42 καὶ 47, σ. 320 (πήλινα), 328 (χαλκᾶ) καὶ 338 (νομίσματα).

62. Φίλυρον. Τὸ τραπεζοφόρο, ποὺ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 39, σ. 307), ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ὀδηγηθῶ σὲ δασωμένη ἔκταση στὰ ΒΑ τῆς Θεσσαλονίκης, κοντὰ στὸ Φίλυρο, μὲ ἐκτεταμένα ἐρείπια, ποὺ μόλις διακρίνονται ἐδῶ καὶ κεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση. Δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀποκλειστικὰ ρωμαϊκῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ὁ τόπος νὰ κρύβη προρρωμαϊκὰ λείψανα σὲ βαθύτερα στρώματα.

62α. Ἀσπρόβρυση. Τὴν Κυριακὴ 22.9.1968 ἐπισκεφθῆκαμε τὴ γνωστὴ τούμπα Ἄκ-Μπουνάρ μὲ τοὺς Ἐπιμελητὰς Γ. Δεσποῖνη καὶ Ἰ. Τουράτσογλου. Συλλέξαμε ἐπιφανειακὰ ὄστρακα, μιὰ πήλινη σφραγίδα καὶ ἓνα λίθινο ἐργαλεῖο. Τὰ καταθέσαμε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

1. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 35.

2. H. H. Büsing, Die griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23.

3. N. Oikonomidès, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 44 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, σχέδ. 12 καὶ πίν. 314α-γ.

63. Σουρωτή. Ἀνάγλυφη «Ἀρέθουσα» καὶ ἄλλα πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τῆ Σουρωτῆ δημοσίευσσε ὁ Ἰ. Τουράτσογλου¹, ἰδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 41.

64. Λητῆ, Δερβένι, Τάφοι Λαγκαδᾶ καὶ Λαγυνῶν. Στῆ Λητῆ ἀνήκουν μνημεῖα, θέσεις καὶ εὐρήματα, ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ καιροὺς καὶ καταλαμβάνουν μεγάλη ἔκταση «ἵππαστι» κατὰ μῆκος τῆς ὑποχρεωτικῆς διαβάσεως, ποὺ περνοῦσε καὶ ἡ Ἐγνατία, ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ Κόλπου πρὸς ΒΑ, πρὸς τὸν κάμπο τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τὶς Λίμνες Κορώνεια καὶ Βόλβη. Τὸ πέρασμα ἐγινε πασίγνωστο σὲ παγκόσμια κλίμακα μὲ τὸ τουρκικὸ τοῦ ὄνομα Δερβένι ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1962, ὅταν βρέθηκαν ἐκεῖ τυχαῖα οἱ κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ τὸν περίφημο χάλκινο κρατῆρα (πίν. 96-97) καὶ τὰ ἄλλα πολύτιμα κτερίσματα, μὲ τὸ μοναδικὸ πάπυρο κ.λ. Προπολεμικὰ μὲ ἀφορμὴ τῆ διαπλάτυνση τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ὁ τότε Ἔφορος Θεσσαλονίκης Ν. Κοτζιάς εἶχε περισυλλέξει τυχαῖα εὐρήματα, στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ Θεσμοφόριο βορειότερα. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁ Θ. Μακρίδης εἶχεν ἀποκαλύψει, νοτιότερα ἀπὸ τοὺς κιβωτιόσχημους τάφους, μεγάλο διθάλαμο μακεδονικὸ τάφο μὲ ναόσχημη πρόσοψη κ.λ. Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, κατὰ τὴν ἔξοδο τῆς πόλεως πρὸς Βορρᾶν, εὐρίσκεται ἄλλος μακεδονικὸς τάφος διθάλαμος, γνωστὸς ὡς τάφος τῶν Λαγυνῶν, ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ὁμώνυμο χωριό. Τοῦτο προφανῶς χρωστᾶται τ' ὄνομά του στὰ «λαγήνια», δηλαδὴ τὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ποὺ παρατηροῦσαν οἱ περίοικοι στὰ ἐρείπια τῆς Λητῆς, ἡ ὁποία ταυτίσθηκε κυρίως ἀπὸ σπουδαιότατη ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο τῆς. Γιὰ ὅλα αὐτὰ δώσαμε στὰ προηγούμενα Χρονικὰ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία κατανεμημένη κάτω ἀπὸ ποικιλῶνυμους τίτλους, ἐνδίδοντας στῆ συνήθεια (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 63 καὶ 64, 1966-1967, ἀριθ. 87 καὶ 88, κ.ά.). Εἶναι καιρὸς πλέον νὰ συγκεντρώσωμε ὅλα τὰ σχετικὰ λήμματα κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λητῆς, στὴν ὁποῖαν ἀνήκουν τὰ σχετικὰ μνημεῖα καὶ εὐρήματα. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀσήμαντο. Ἡ διασπορά τῶν ποικιλῶνυμων ἀρχαίων τῆς Λητῆς ζημιώνει ἐκτὸς ἄλλων τὴν ἐνημέρωση τῶν Λεξικῶν, ὅπως σημειώσαμε ἤδη (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 283).

Καταχωρίσαμε ἤδη νεώτερες εἰδήσεις σχετικὲς πρὸς τὰ πράγματα τῆς Λητῆς. Στὸ λεγόμενον Τάφο τοῦ Λαγκαδᾶ ἀναφέρθηκαν, ἐκτὸς ἄλλων, ἡ Phyllis Lehmann (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 15, σ. 263 κ.έ.) καὶ ὁ Hermann Büsing², ὁ ὁποῖος τὸν χρονολογεῖ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κρατῆρος ἀπὸ τὸ Δερβένι καταχωρίσθηκε στὸ SEG (ἄνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ.

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ., ἀριθ. 6-14 καὶ, ἴσως, ἀριθ. 5.

2. H. Büsing, ἔ.ά., σ. 23, 39, 80 κ.έ., καὶ εἰκ. 35, καὶ γιὰ τὸν τάφο τῶν Λαγυνῶν, αὐτ., σ. 23.

22, σ. 277, και 45, σ. 311). Ἀνάγλυφα τῆς Λητῆς μελετήθηκαν ἀπὸ τὸν Α. Rüschi (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 19, σ. 269). Στὸ α' μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν ἐπίσης (Μακεδονικά 14, 1974) δόθηκαν και ἄλλες διάσπαρτες εἰδήσεις, σ. 277, σημ. 4 (νομίσματα), σ. 297 (χαλκᾶ), 322 (κρατήρας), 329 (ἀσημένιες φιᾶλες και ποτήρι ὑάλινο), 335 (πάπυρος), 352 (ἀσημένιο ληκύθιο), 318 και 333 (παράδοση ἀγγείων¹ και τμήματος ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς).

65. Σ τ ρ έ ψ α. Ἡ Στρέψα ἔχει νεώτερο συμπληρωματικὸ ἄρθρο στὴ Real-Enzyklopädie (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 26, σ. 282).

66. Ἀ γ χ ι ἄ λ ο ς. Τὴν καταστροφή τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγχιᾶλου με καθυστέρηση ἀγγέλλει ὡς ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἡ Chronique² ἀντλώντας ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Ὑπηρετοῦσα στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας τότε, με ἔδρα τὴ Βέροια. Περαιστικός, ἀνεύθυνος και ἀνίσχυρος, εἶδα τὴν καταστροφή και πῆρα φωτογραφίες (πίν. 98α-β). Ἴσχυροὶ ἐνοχλούμενοι τιμωροῦν. Ἄν ἀρχαιοτῆτες καταστρέφονται, οἱ ὑπεύθυνοι μποροῦν νὰ διάγουν μακαρίως. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερα ὑπηρετοῦσα στὴν Πάτρα, διαπίστωσα, πάλι περαιστικός και ἀδύναμος, τὴν καταστροφή στὴν τούμπα τοῦ Τόψιν. Γιατί τὰ γράφω; Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ νεώτεροι θὰ θρηνήσουν τὶς ἀνεπανόρθωτες αὐτὲς καταστροφές και ἴσως ἔτσι πᾶμε κάπως στὸ καλύτερο. Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ και κατωτ., ἀριθ. 101, και παρὲνθ. πίν. 12.

67. Ξ η ρ ο χ ῶ ρ ι. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 42 χάλκινα νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων ἀπὸ τὸ Ξηροχώρι (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 337).

68. Ἀ γ ι ο ς Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς - Γ έ φ υ ρ α. Ὅπως με τὴ Λητῆ (ἀνωτ., ἀριθ. 64), ἔτσι και δῶ πρέπει νὰ συγκεντρώσωμε στὸ ἴδιο λῆμμα τὶς ἀρχαιοτῆτες τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Γέφυρα και τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο. Ἐρευνηθήκαν κατὰ διαστήματα σὲ διάφορες θέσεις και ὀνοματίσθηκαν ἀνάλογα μ' αὐτὲς. Ἀνήκουν ὁμως (συνοικισμός, μακεδονικοὶ, κιβωτιόσχημοι και ἄλλοι τάφοι) στὴν ἴδια σπουδαία πόλη, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμε τὸ ὄνομα. Εἶχε κέντρο τὴ λεγόμενη τούμπα τοῦ Τόψιν (κατωτ., παρὲνθ. πίν. 12). Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν λόγος γιὰ νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς: πῆλινα ὄγγεῖα και εἰδῶλια, χάλκινα και

1. Πρβλ. και ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304, πίν. 315γ.

2. Chron. 1967, σ. 903 κ.έ., Πρβλ. Χρονικά 1950-1965, ἀριθ. 98, και 1966-1967, ἀριθ. 66.

μικροτεχνήματα (σ. 320 καὶ 328, πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 68), ψέλια υάλινα (σ. 330), νομίσματα (σ. 337) κ.λ.

Μὲ σχετική καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπ' ὅπου ἀντλήσαν τὰ Χρονικά τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν. Ἡ Chronique ἀναφέρει καὶ εἰκονίζει τὴν ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τὴ Γέφυρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης², ἐπίσης τὴ δωρική πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, τὰ σκουλαρίκια καὶ πῆλινη κεφαλὴ εἰδωλίου³. Στὶς Arch. Reports μνημονεύεται ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἡ ἀσημένια ὑδρία ἀπὸ τὴ Γέφυρα⁴. Ἐδῶ δίνουμε ἄποψη τῶν ἄσκαπτων ταφικῶν τύμβων τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου (πίν. 99α) καὶ κτερίσματα τοῦ 3ου κιβωτιόσχημου τάφου ποῦ ἐρευνήθηκε τὸ 1966 (πίν. 99β)· ἐπίσης κάτοψη, τομὴ κατὰ μῆκος τῶν δύο θαλάμων, ἐγκάρσια τομὴ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, πρόσοψη καὶ σχέδιο τῆς δίφυλλης θύρας τοῦ διθάλαμου μακεδονικοῦ τάφου, τὸν ὁποῖον ἐλπίζω τώρα νὰ δημοσιεύσω (εἰκ. 22-26)⁵.

69. Χ α λ κ η δ ὶ ν. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ποῦ σώζει τρία κεφάλια, καταχωρίσθηκε στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποῦ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση⁶.

70. Ἰ χ ν α ι. Μνεῖα νομισμάτων τῶν Ἰχνῶν ἔγινε στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 277, σημ. 4).

71. Β α σ ι λ ι κ ἄ. Τυχαῖα ἐπιφανειακὰ εὐρήματα προϊστορικὰ ἀπὸ γνωστὸ προϊστορικὸ τύμβο στὴν περιοχὴ τῶν Βασιλικῶν παραδόθηκαν⁷ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 41 καὶ 44, σ. 318 καὶ 330). Τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 101, εἰκ. 37.

72. Ἀ ν θ ε μ ο ὺ ς. Σὲ συλλογὴ ἐπιγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὴ λατρεία τῶν Αἰγυπτίων θεῶν καταχωρίζεται καὶ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀνθεμοῦντος (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 11, σ. 258).

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 391.

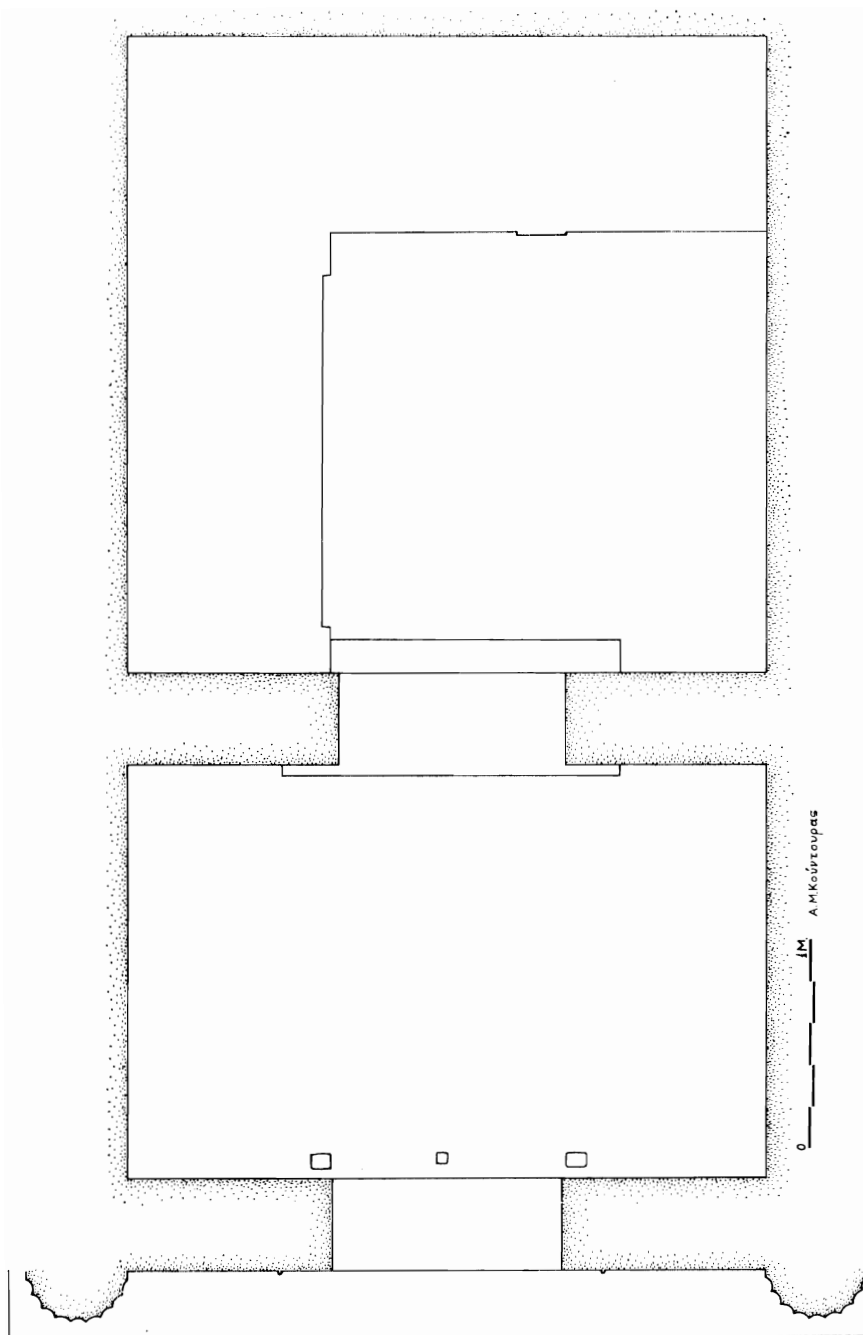
3. Chron., ἔ.ά., σ. 1067, εἰκ. 395-397.

4. «Arch. Reports» 1968-1969, σ. 23. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68.

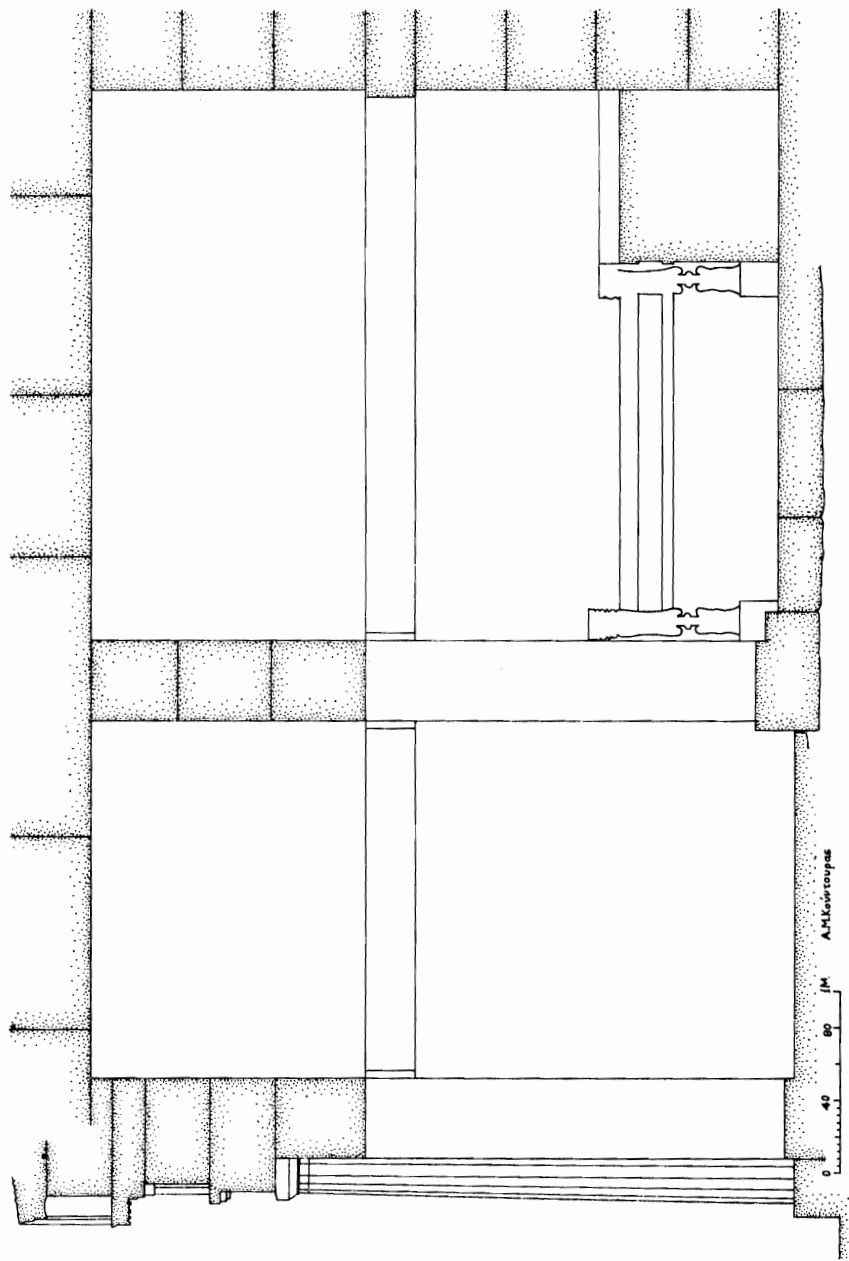
5. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργύριο Κούντουρα. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 68 καὶ πίν. 67 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 399. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 69.

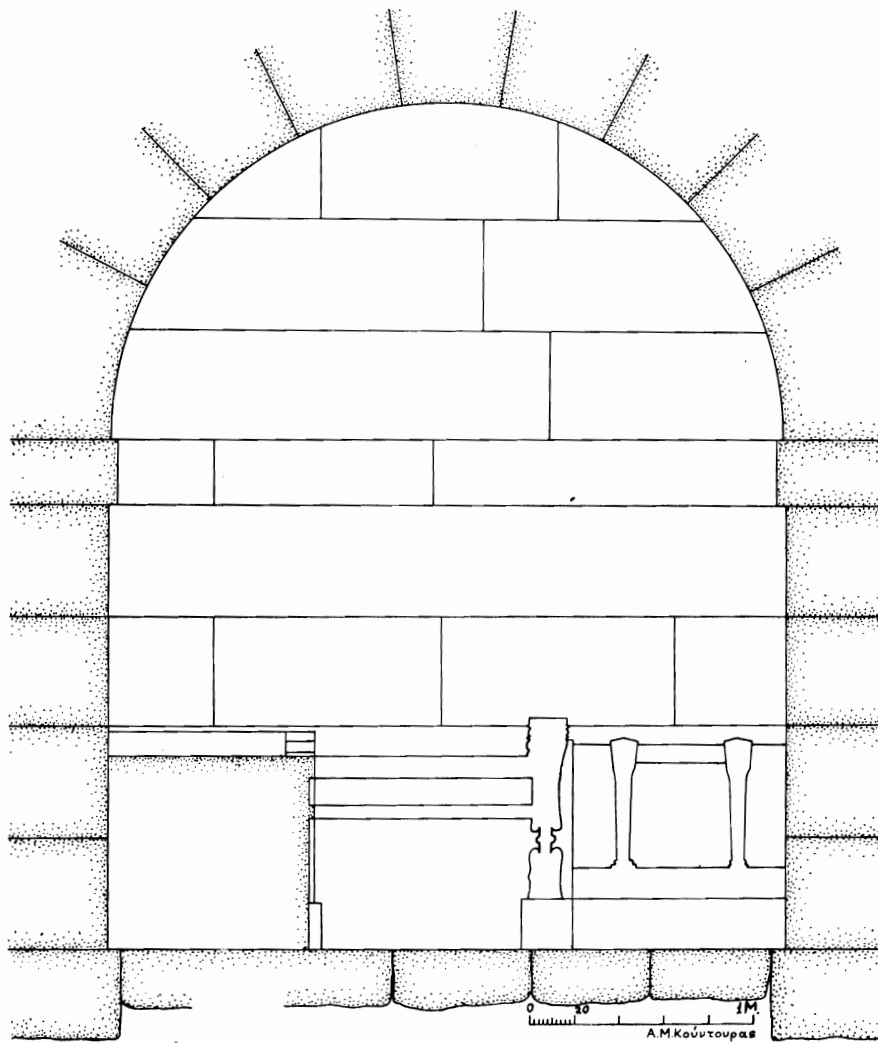
7. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 304.

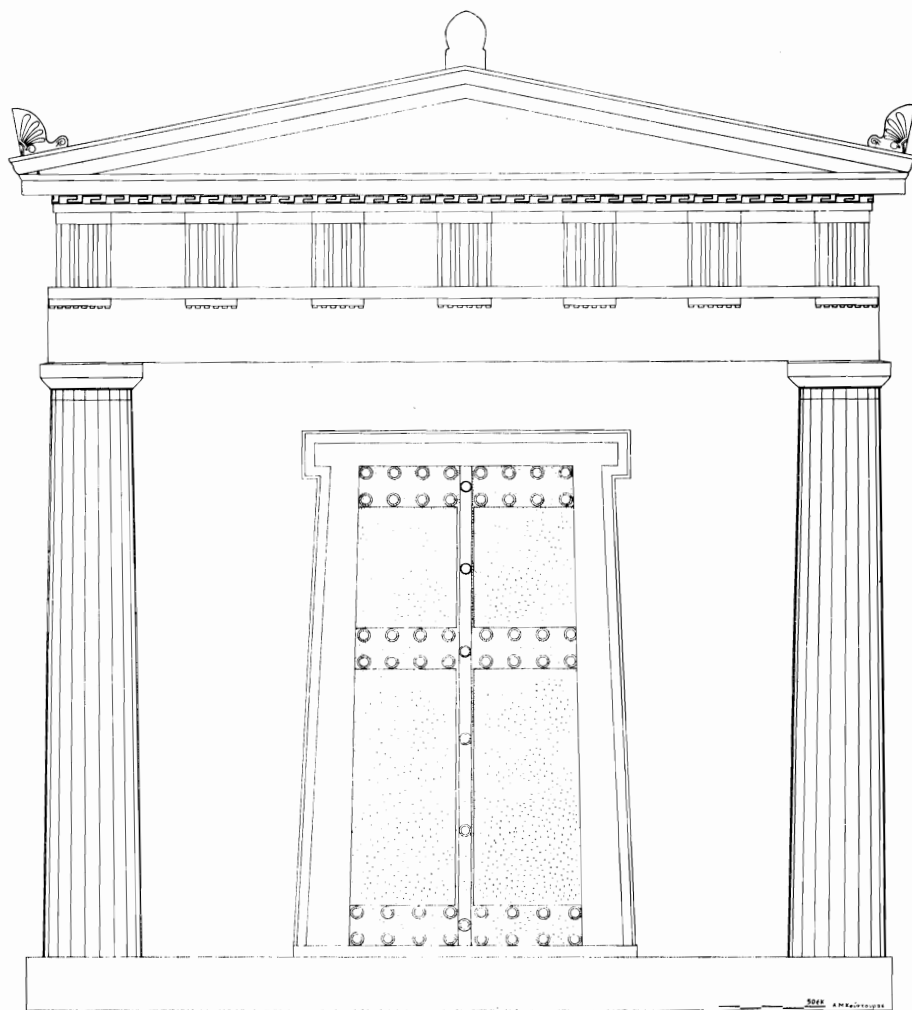
*Εικ. 22. Κάτοψη τοῦ διθάλαμον μακεδονικοῦ τάφου
πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (68)*

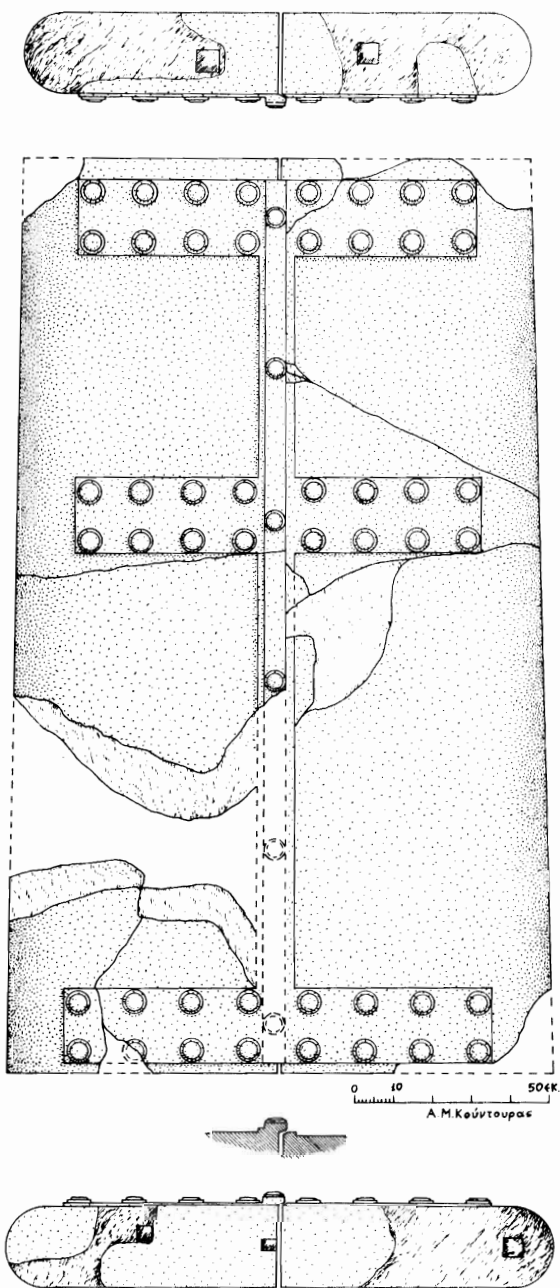
Εικ. 23. Τομή κατά μήκος τῶν δύο θαλάμων (68)

Εικ. 24. Ἐγκάρσια τομὴ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (68)

Εἰκ. 25. Πρόσοψη συμπληρωμένη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (68)

Εικ. 26. Σχέδιο τῆς δίφυλλης λίθινης θύρας (68)

73. Π ρ ο φ ή τ η ς. Ἀπὸ τὴ Μικροκώμη Προφήτου Λαγκαδᾶ καὶ ἀπὸ θέση Σταυρὸς ἤλθαν σὲ ἰσάριθμες δόσεις χάλκινα κι ἕνα ἀσημένιο νομίσματα (ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 47, σ. 336).

74. Π ε ρ ι σ τ ε ρ ῶ ν. Ἡ λεκανίδα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 74) εἰκονίζεται στὴν Chronique¹.

75. Γ ε ρ α κ α ρ ο ῦ. Τμῆμα μαρμάρινου γυναικείου ἀγάλματος, ἀνωτ., παράγρ. 39, σ. 307.

76. Ἀ π ο λ λ ω ν ί α. Ἐπιγραφή κ.λ. καταχωρίσθηκαν σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο².

77. Ἀ δ ἄ μ. Ἀσημένια καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνωτ., παράγρ. 47, σ. 336.

78. Κ α λ α μ ω τ ῶ. Γιὰ τὸν ἀνδριάντα ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., σ. 308.

79. Δ ρ υ μ ὄ ς. Ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ τὸ Δρυμό, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, εἰκονίζεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση³.

80. Π ε ρ ι β ο λ ἄ κ ι. Γιὰ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό, ποὺ εἶναι γνωστός μὲ τὸ παλαιότερο ὄνομα τοῦ χωριοῦ Σαράτσι, ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 1, σ. 219 (Toynbee).

81-83. Λ α χ α ν ᾶ ς, Σ ω χ ὄ ς, Ἀ ρ ἔ θ ο υ ς α, Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν καταχωρίσθηκαν γλυπτὰ κι ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Λαχανᾶ, τὸ Σωχὸ καὶ τὴν Αὐγὴ Σωχοῦ καὶ νόμισμα ἀπὸ τὴν Ἀρέθουσα (Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 307, 333 καὶ 337).

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

84. Π ἑ λ λ α, γ ε ν ι κ ἄ. Πρέπει ν' ἀρχίσουμε αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ Χρονικὸ τῆς Πέλλας μὲ τὸν ἀείμνηστο Χρῆστο Καροῦζο ποῖ τὸν χάσαμε στὶς 30 Μαρτίου 1967⁴. Ἡ Πέλλα τοῦ χρωστᾷ πολλὰ.

1. Chron. 1968-1969, σ. 1066, εἰκ. 390.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 377, πίν. 284α.

4. Ἀπὸ τὶς νεκρολογίαις σημειῶναι: «Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften», τ. 1968 (ἀνάτ. σ. 1-11 καὶ εἰκόνα).

Όταν, στις 11 Ἀπριλίου 1957, ἄρχιζα τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ ὑπόγειο τοῦ Στεργιούλα, ὁ Χρήστος Καρούζος ἦταν Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων ἦταν ὁ καθηγητὴς Σπύρος Μαρινᾶτος. Μὲ τὴν ἐξάντληση τῆς πιστώσεως τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς (δρχ. 1.500!), ἀνέφερα τὰ ἀποτελέσματα στὸ τότε Προϊστάμενο Ὑπουργεῖο Παιδείας τηλεγραφικῶς, μέσῳ τῆς Νομαρχίας Πέλλης. Συγχρόνως ὁ Νομάρχης κ. Γεώργιος Νταουτάκης, ἀντάξιός τῆς μεγαλωνύμου Πέλλης, τηλεφώνησε στὸν Ὑπουργό του (τῶν Ἐσωτερικῶν) κ. Δημ. Μακρῆ, ὁ ὁποῖος ἀναπλήρωνε καὶ τὸν τότε ἀσθενοῦντα Ὑπουργὸ Παιδείας, τὸν ἀείμνηστο Πέτρο Λεβαντή.

Ὁ κ. Μακρῆς συνεννοήθηκε μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως κ. Κων. Καραμανλῆ καὶ ἐνήργησε μὲ ἀποφασιστικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν ὑπερκέραση τῶν ἀντιδράσεων. Συγκρότησε τριμελῆ Ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ εὐρήματα καὶ νὰ εἰσηγηθῆ στὴν Κυβέρνηση. Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὠρίσθησαν: ὁ οἰκεῖός Διευθυντὴς Ἀρχαιοτήτων καθηγητὴς Σπ. Μαρινᾶτος, ὁ Χρήστος Καρούζος, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου, τότε ἀκόμα Ἐφορὸς Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ ἀναπληρωματικὸ μέλος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου. Ὅλοι τοὺς θὰ ἔβλεπαν πρώτη φορὰ τὴν Πέλλα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν Παρασκευὴ 27 Ἀπριλίου 1957 εἶδε ὅσα εἶχα νὰ τῆς δεῖξω: ὅσα παρατήρησα κατὰ τὶς ἐπιφανειακὲς προανασκαφικὲς ἔρευνες ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἐξῆς, ὅσα περισυνέλεξα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Παλαιᾶς Πέλλης κ. Ἀθαν. Κονδρούφη καὶ τῶν μαθητῶν του τῆς ΣΤ' τάξεως, καὶ ὅσα εἶχα ἀποκαλύψει μὲ τὴν πίστωση τῶν 1.500 δρχ.

Εἶχε δοθῆ ἐντολὴ νὰ ἐπανέλθω στὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Τὴν ἐπομένη τῆς ἐπανάδο, στὸ Γραφεῖο τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα πάρθηκε ἡ ἱστορικὴ ἀπόφαση. Ἔλαβα τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ κ. Μακρῆ νὰ γυρίσω στὴν Πέλλα, νὰ ἐπαναλάβω μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ τὴν ἀνασκαφὴ. Θὰ εἶχα σύντομα ὡς πρώτη δόση 300.000 δρχ.

Ἡ συνέχεια εἶναι περισσότερο γνωστὴ. Ἀλλὰ ὀφείλω νὰ μνημονεύσω τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀειμνήστου Χρήστου Καρούζου. Ἡ φωτογραφία (εἰκ. 27) τὸν δείχνει φανερὰ στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἔβλεπε μὲ σοβαρότητα τὸ μεγάλο θέμα χωρὶς προσωπικὲς ἢ ἄλλες προκαταλήψεις.

Δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας μπορούσαμε νὰ διαβάζουμε, σ' ὅλες τὶς διεθνεῖς γλώσσες, ἓνα κείμενο σὰν αὐτὸ:

«We should not unreservedly accept the assertions of Demosthenes regarding the barbarous habits and lack of culture of the Macedonian king. The excavations now in progress at Pella corroborate the claims of Philip and Alexander to be representatives of Hellenic culture: they help to confirm the evidence of

literary texts and reveal a highly developed feeling for art and luxurious aids to every day life. The fine private houses at Pella with their peristyle courts and huge rooms paved with abstract, geometrical mosaics and enlivened with powerful representations of hunting scenes designed with technical assurance by the best artists, formed a setting for a mode of life endowed with taste and refinement.

They show that Alexander's conquests were more than brilliant military successes: they also ensured the penetration of Hellenic culture as far as the river Indus...»¹.

Εικ. 27. Ὁ ἀείμνηστος Χρήστος Καροῦζος, στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας, πρωτοστατεῖ στὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Πέλλα (Παρασκευὴ 24.4.1957) (84)

Ὁ Carl Schneider στὸ δίτομο ἔργο του γιὰ τὸν ἑλληνιστικὸ πολιτισμὸ μιλάει καὶ γιὰ τὴν Πέλλα. Προσπαθεῖ νὰ τῆς δώσει τὴ θέση ποὺ τῆς ἀνήκει στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον. Ἀλλά: α) ἡ Πέλλα δὲν εἶναι στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς πεδιάδος τῆς Ἡμαθίας, β) τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἔγινε ὅσο ζοῦσε ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ ψηφιδωτοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι $16,35 \times 33,65$ μ. (πρὸς Θεοῦ!), γ) ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ μόνον ἓνα ἔχει διονυσιακὸ θέμα, δ) τὰ ἐρείπια δὲν εἶναι «zu vieles von römischen Überbauten verdeckt», καὶ ε) ὅσο ξέρω, δὲν μπορεῖ νὰ πάρη κανεὶς ἰδέα τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας

1. R o l a n d M a r t i n, Greek Architecture, London 1967, σ. 11 κ.έ.

μέ τὰ σχέδια κ.λ. στο νέο Μουσείο τῆς...Θεσσαλονίκης. Καλύτερη ἰδέα δίνουν τὰ δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ὁ Schneider ἀγνοεῖ στὶς ὑποσημειώσεις του παραπέμποντας μόνο στο γενικὸ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ζωγραφικὴ βιβλίο τοῦ Martin Robertson (ἔκδοση τοῦ 1959)¹. Στὴ συνέχεια γίνεται λόγος καὶ γιὰ τοὺς τάφους τοὺς μακεδονικοὺς. Ἄλλὰ δὲν ξέρομε ζωγραφιὲς ἀπὸ τάφους τῆς Πέλλας καὶ δὲν λέμε Magulí τὶς τοῦμπες στὴ Μακεδονία (γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν οὔτε μνεῖα).

Ποιὸς θὰ φανταζόταν ὅτι τὸ ἄρθρο στὴν Pauly-Wissowa γιὰ τὴν Πέλλα, τὸ ἔτος 1970, θὰ τὸ ἔγραφε ἓνας καθηγητὴς στὴ Σόφια! Ἀποτέλεσμα: ἡ Kleine Pauly ἐπιμένει χαρακτηριστικῶς ὅτι σ ἡ μ ε ρ α τὸ χωριὸ λέγεται Ἅγιοι Ἀπόστολοι. Καὶ ὅταν κανεὶς βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀπόσταση τῆς Σόφιας (μὲ τὴν παρεμβολὴ καὶ τοῦ «παραπετάσματος») μπορεῖ νὰ περνάει ἀπὸ τὸ Φίλιππο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο (ὀνόματα μόνον) στὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, σὰν νὰ μὴ συνέβη τίποτε στὴν Πέλλα ἐν τῷ μεταξῦ. Ὡς μόνο ἀξιόσημῆτος μένει ὅτι: «Die stagnierenden Gewässer bildeten eine Brutstätte für Malaria». Καμία μνεῖα τῶν ἀνασκαφῶν. Στὴ βιβλιογραφία μία μόνον παραπομπὴ σὲ ἑλληνικὸ δημοσίευμα, ἴσως τὸ μόνον τότε προσιτὸ στο Βούλγαρο συνεργάτη τῆς Kleine Pauly².

Σὲ ἄρθρο τῶν Helen καὶ Frank Schreider δημοσιεύονται καὶ φωτογραφιὲς ἔγχρωμες τῶν ψηφιδωτῶν (ἀπὸ τὸ κυνήγι λιονταριοῦ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κυνηγοῦ ἀριστερά, καὶ τὸ σύνολο τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Γνώση), ἐπίσης καλὴ ἀεροφωτογραφία ἔγχρωμη τοῦ τομέως I καὶ τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλα (πρβλ. φωτογραφία), καὶ χάρτης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου³.

Τὸ ἱστορικὸ τῆς προανασκαφικῆς ἔρευνας καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας ἐκθέτει γιὰ τὸ εὐρὸ κοινὸ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Selection ὁ ἄλλος ἀγνωστός μου Albert Maisel⁴. Στὶς πληροφορίες του ἀπὸ δημοσιεύματα προσθέτει ἀνεκδοτικὲς λεπτομέρειες, πού, φαίνεται, συνέλεξε ἐπὶ τόπου. Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐκλαϊκευτικὸ κείμενο σὲ λογοτεχνικὸ ὕφος, μὲ τὶς ἴδιες περίπου ἔγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες εἰκόνες παρουσιάστηκε καὶ σὲ ἄλλες περιφερειακὲς ἐκδόσεις τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ.

Ἡ ὀλιγοσέλιδη σουηδικὴ ἔκδοση γιὰ τὴν Πέλλα⁵ εἶχε δυσανάλογα πολλὰ καὶ καλὰς βιβλιοκρισίεες. Σὲ ὅσες σημείωσα ἤδη (Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 2, καὶ 1966-1967, ἀριθ. 84, σ. 171, σημ. 1 καὶ 2) προσ-

1. Ἄλλὰ ἰδὲς στὸ δεῦτερο τόμο, σ. 1003. Πρβλ. καὶ ἄνωτ., παράγρ. 6, σ. 245.

2. Der Kleine Pauly 4, στ. 600 (Chr. Danoff).

3. Helen καὶ Frank Schreider, In the Footsteps of Alexander the Great, «National Geographic», τ. 133, 1, January 1968, σ. 1 κ.έ.

4. A. Maisel, Une cité antique retrouve la lumière, «Sélection du Reader's Digest», Dec. 1969, σ. 162-174.

5. Ph. M. Petsas, Pella, Lund 1964.

θέτω ὅσες μοῦ εἶχαν διαφύγει ἢ εἶδαν τὸ φῶς μέσα στήν τριετία τῶν Χρονικῶν αὐτῶν¹.

Στὸ Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1968) ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν ἀναφορὰ στήν Πέλλα. Στὰ δημοσιευμένα Πρακτικά τοῦ Συμποσίου μὲ τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη 1970) εἰδικώτερα εἶναι ἀξιοσημεῖωτα: ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Χ. Μακαρόνα, Χρονολογικά ζητήματα τῆς Πέλλης (σ. 162 κ.έ.)², τὸ σχετικὸ πρὸς τὴν Πέλλα μέρος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Φ. Πέτσα (Αἰγαί, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, σ. 220 κ.έ.).

Στὴ λαμπρὴ ἔκδοση τῶν Delvoye-Roux, ὅπου παρουσιάζεται ἡ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας³, δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὴν Πέλλα⁴.

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Oxford Classical Dictionary σταματᾷε στὸ 1960⁵. Νεώτερα στὴν Ἱταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης, μὲ ἐνημέρωση ὡς τὸ 1967⁶. Γιὰ τὸν Πελλαῖο ἐπιγραμματοποιὸ Ποσειδίππο, ἀνωτ., παράγρ. 14, σ. 262, σημ. 6.

Καθυστερημένη δημοσιεύθηκε ὀλιγόλογη εἰδηση γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1964 στὴν Chronique τοῦ 1967⁷!

Ἡ παραχώρηση οἰκοπέδου ἀπὸ τὴν Κοινότητα Νέας Πέλλας⁸ δὲν ὠφέ-

1. BABesch., τ. 40 (1965), σ. 98 κ.έ. (A. W. Bywanck), «Class. World», τ. 58, 7 (1965), σ. 196 (Edward L. Ochsenschlager), «Gymnasium», τ. LXXIII (1966), σ. 355 κ.έ. (Hans Georg Gundel), «Archaeology», τ. 19, 2 (1966), σ. 149 κ.έ. (Brief Notices) «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. XLVIII (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Charles Delvoye) καὶ «Fasti Archaeologici», τ. 18-19, 1963-64 (1968), ἀριθ. 3289, μὲ παραπομπὴ εἰς «Hermeneus», τ. 36, 3 (1964), σ. 87 (τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα).

2. Ἰδὲ βιβλιοκρισία τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ. (Φ. Πέτσας), εἰδικώτερα σ. 454 κ.έ. Ἡ χαμηλὴ χρονολόγησι ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας (περὶ τὸ 275 π.Χ.) μὲ εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴ μελέτη τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων (Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 85), ἀλλὰ τελικὰ ἔμεινα στὶς δικές μου χρονολογήσεις τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλης στὸ τελευταῖο 4ο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω πάντως ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀναντίρρητες ἀποδείξεις, ὅπως θὰ ἦταν μία ἔστω ἐπιγραφικὴ μαρτυρία!

3. Ch. Delvoye - G. Roux, La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours, τ. I-II, Bruxelles 1967-1969. Πρβλ. Hermann Van Looy, La continuité de l'Hellénisme, «L'Antiquité Classique», τ. 38 (1969), σ. 518 κ.έ.

4. Ἐ.ἀ., τ. II, σ. 389-393 καὶ εἰκ. 141-143. Ὁ Ch. Delvoye, αὐτ., σ. 207 ἀκολουθώντας ἄλλους, ἀποδίδει τὸ πρωτότυπο περίφημη καὶ πολυσυζητημένης ζωγραφιάς, ἀπὸ τὴν Villa Boscoreale, στὴν Πέλλα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ.

5. «Oxford Classical Dictionary», 2η ἔκδ. 1970., λ. Pella.

6. EAA, Suppl. 1970 (1973), σ. 605.

7. Chron. 1967, σ. 898 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 91.

λησε για την ανέγερση Μουσείου, αφού δέν έγινε δεκτή! 'Η παροχή νερού και ηλεκτρικού ρεύματος στο χώρο¹, επίσης, δέν είχε άμεσα αποτελέσματα στην αξιοποίηση της Πέλλας, αφού μειώθηκε τὸ ενδιαφέρον τῆς 'Υπηρεσίας μετὰ τὸ 1969. Για τὴν ἐργασία στο χώρο και τὰ εὐρήματα τῆς τριετίας 1968-1970, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 88. Διάσπαρτες εἰδήσεις για τὴν Πέλλα ἰδὲ και στο πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 241 κ.έ., 245, 265, 275, 276, 279, 281, 285, 318, 335 κ.έ. και 337.

85. Πέλλα, ἀρχιτεκτονική. Ὁ James Walter Graham, σὲ ἄρθρο του για τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ και τοῦ ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ και για τὶς ἀλληλεπιδράσεις τους, χρησιμοποιεῖ και παραβάλλει σπίτια και τῆς Πέλλας, τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Γ. Οἰκονόμου και τῶν νέων ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1967² (ἰδὲ και κατωτ., ἀριθ. 120 και 207). Δέν εἶναι σχετικοὶ πρὸς τοὺς Halbsäule, τοὺς ἡμικίονες, ὅλοι οἱ πίνακες στοὺς ὁποίους παραπέμπει για τὴν Πέλλα ὁ H. Büsing³, ἐνῶ θὰ χρειάζονταν κι ἄλλες παραπομπὲς για νὰ εἶναι πλήρης ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία.

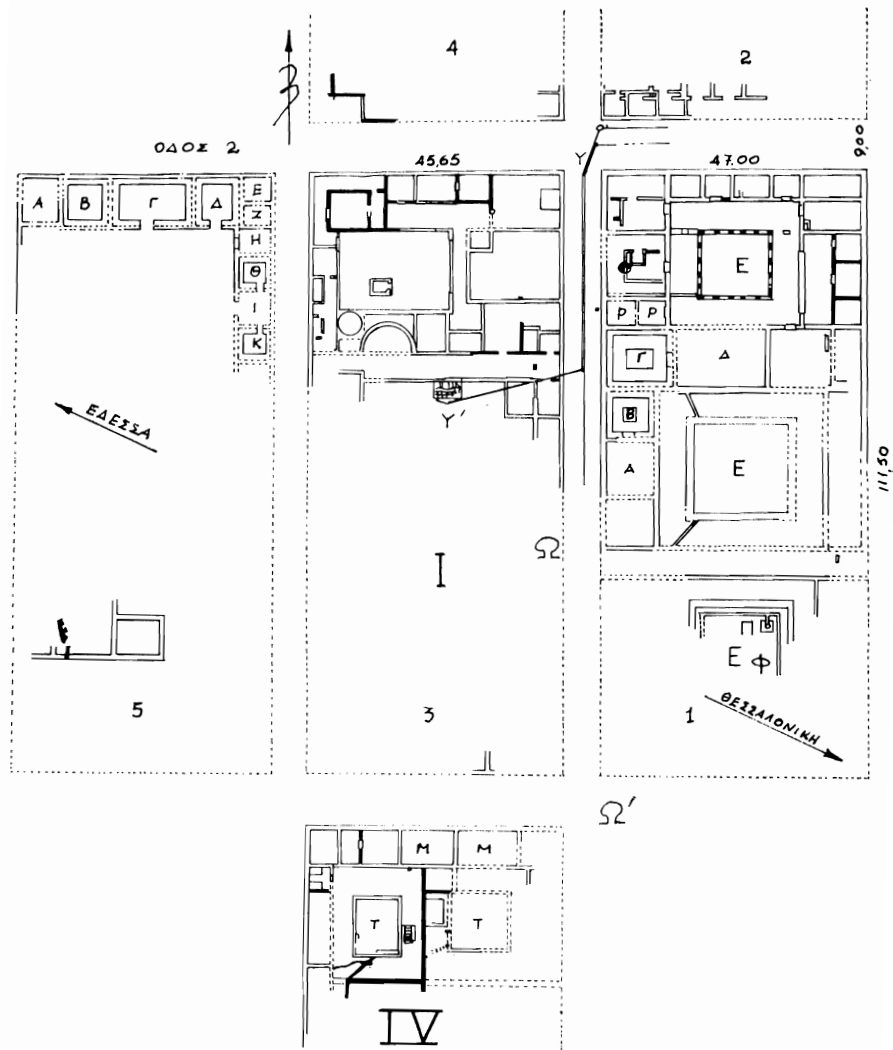
Δίνουμε ἐδῶ (εἰκ. 28) ἓνα σχέδιο τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως μας στὴν Πέλλα (τομεὺς I), στὸν ὁποῖον ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τὸ 1957, στο ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στεργιούλα (οἰκοδομικὸ τετράγωνο 1, βόρειο περιστύλιο E). Πρὸς Νότον τῆς ὁδοῦ 2 εἶναι τὰ ὀρθογώνια οἰκοδομικὰ τετράγωνα ὑπ' ἀριθ. 1, 3 και 5. Πρὸς Βορρᾶν τῆς ὁδοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ μόνον μέρη τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 2 και 4. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι περὶ τὰ 9 μ. Ἡ μεγάλη διάσταση τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ὑπ' ἀριθ. 1 και 5 ὑπερβαίνει τὰ 111 μ. Τὸ πλάτος τους εἶναι πάνω ἀπὸ 45 μ.

Τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὑπ' ἀριθ. 1 συγκροτεῖται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες ποὺ ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ ἰσάριθμες ἐσωτερικὲς αὐλὲς περιστυλες (E). Οἱ δύο βορεινὲς ἐνότητες ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους, ὅπως μᾶς βεβαίωσε ἓνα κατώφλι in situ. Ἡ πρὸς Νότον τρίτη ἐνότητα χωρίζεται ἀπὸ στενὸ πέρασμα. Τὸ βόρειο περιστύλιο ἔχει ἐν μέρει ἀναστηλωθῆ. Στὰ νοτιοδυτικὰ του ξεχώρισαν οἱ βοηθητικοὶ χώροι P, P. Στὴ μεσαία ἐνότητα ἔχουν βρεθῆ τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Διονύσου (B) και τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ λιονταριοῦ (Γ) στο κέντρο ἀνδρῶνων. Στὰ κατώφλια τους μπροστὰ ἦταν ὁ γρύπας μὲ τὸ ἐλάφι και τὸ ζευγάρι κενταύρων. Χαλικόστρωτες ἦταν οἱ αἶθουσες A και Δ, ὅπου ἐγιναν ἐπίσης ἐργασίες συντηρήσεως τῶν δαπέδων. Στὴ νότια ἐνότητα ἐκτὸς ἄλλων ἔχουν εὐρεθῆ ἓνα πηγᾶδι (Π) κι ἓνας κεραμεικὸς κλίβανος παλαιότερος (Φ).

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 354.

2. J. W. G r a h a m, Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House, «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

3. H. B ü s i n g, ἔ.ἀ., σ. 47, σημ. 20. Πρβλ. αὐτ., σ. 51 και 80.

Εἰκ. 28. Τοπογραφικὸ τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως τῆς Πέλλας (τομεὺς I) μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐντατικῶν ἀνασκαφῶν, 1957-1961. (85)

Στὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὑπ' ἀριθ. 5 ξεχωρίζουν οἱ χώροι μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα: τὴν ἀρπαγὴ τῆς Ἑλένης (Γ), τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση μὲ τὸ κυνήγι τοῦ ἐλαφιοῦ (Δ) καὶ τὴν Ἀμαζονομαχίαν (Ι). Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα μὲ περίστυλες αὐλὲς καὶ μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα στοὺς ἀνδρῶνες, τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο ὑπ' ἀριθ. 3 παρουσιάζει ἄλλες ἰδιομορφίες: μιὰ ἀψίδα καὶ μιὰ κρήνη (Υ'), στὴν ὁποία φέρει ἄφθονο νερὸ ἓνα ὑδραγωγεῖο μὲ πήλινους σωλῆνες (Υ).

Στὸν ἀνασκαφικὸ τομέα ὑπ' ἀριθ. IV ξεχωρίζουν ἐσωτερικὲς αὐλὲς στρωμένες μὲ ὄρθια κεραμιδοκόμματα (Τ, Τ) καὶ δωμάτια στρωμένα μὲ μαρμάρινα κομμάτια τοποθετημένα κατακόρυφα πλάι-πλάι (Μ, Μ). Ἀνάμεσα στοὺς δυὸ τομεῖς (I καὶ IV) ἔμεινε ζώνη ἄσκαπτη, τὴν ὁποία καταλαμβάνει ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης, μὲ τὸ παλαιὸ πρόχειρο Μουσεῖο πρὸς Βορρᾶν (Ω) καὶ τὸ νέο κτήριο Περιπτέρου-Μουσεῖου πρὸς Νότον (Ω').

Σ' αὐτὴ τὴ μορφή μένει ὁ χώρος τοῦ κεντρικοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως κάπου 10 χρόνια τώρα μετὰ τὴν πρώτη πενταετία ἐντατικῆς ἀνασκαφῆς (1957-1961). Ἡ πενταετία ἔκλεισε μὲ τὴν ὑποτροφία μου στὴν Ἀμερικὴ γιὰ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλας (1961-1962) καὶ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (καὶ τὴν Πέλλα) στὴ Βέροια μετὰ τὴν ἐπιστροφή μου ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ. Εἶναι μιὰ ἀκόμα περίπτωση τῆς ἐλλείψεως συνεχείας, ποὺ μᾶς δέρνει στὸν τόπο μας.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264.

86. Πέλλα, ψηφιδωτά. Μικρὴ σχετικὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς τριετίας 1968-1970 στὴ μελέτη καὶ προβολὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας. Στὸ ἄρθρο μου, ποὺ προανέφερα, ὁ σύντομος λόγος γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ συνοδεύεται ἀπὸ τρεῖς εἰκόνες τους καὶ μιὰ γενικὴ ἄποψη τοῦ τομέως τους¹. Ὁ Δ. Ι. Πάλλας ἀρχίζει ἄρθρο του γιὰ τὰ Ψηφιδωτὰ γενικὰ μὲ ἀναφορὰ στὴν Πέλλα καὶ τὴν Ὀλυμπο². Στὸ ψηφιδωτὸ μὲ τὸ Διόνυσο ἀναφέρεται καὶ ὁ Zsolt Kiss³. Τὸ κυνήγι τοῦ λιονταριοῦ παραβάλλεται⁴ πρὸς τὸ γνωστὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Μεσσηνία στὸ Λοῦβρο, τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὸ ἱστορικὸ ἀνέκδοτο τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν Κράτερο. Στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) καταχωρίσθηκαν δημοσιεύματα, ποὺ ἀναφέρον-

1. Delvoye-Roux, ἔ.ἀ.

2. «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. ΙΒ', Ἀθήναι 1968 (τὸ ἀνάτυπο), σ. 1072.

3. Zsolt Kiss, Dionysos enfant sur une panthère, «Études et Travaux», τ. 2 (1968), σ. 267 κ.έ.

4. Werner Fuchs, Die Skulptur der Griechen, München 1969, σ. 363, εἰκ. 403.

ται ἢ εἰκονίζουσι τὰ ψηφιδωτὰ (π.χ. παράγρ. 7, σ. 250, P. Bamm, καὶ ἄλλοῦ), χωρὶς οὐσιαστικῆ συμβολῆ στοῦ θέμα.

Πλάγιο φῶς ἔρχεται ἀπὸ δημοσιευμένες μελέτες ἄλλων ψηφιδωτῶν, ὅπως παλαιότερα ἀπὸ τῆ μελέτη τῆς Phyllis Lehmann γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Λυκόσουρας¹. Ὁ Ν. Γιαλούρης² κατὰ τὸν καθαρισμό τοῦ δαπέδου τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία ἔκαμε παρατηρήσεις καὶ εἶχε, κάτω ἀπὸ τὸ γνωστὸ ψηφιδωτό, εὐρήματα, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ χρονολογήσῃ τὸ ψηφιδωτό. Ἰδιαιτέρως χρησιμεύει ὡς *terminus post quem* νόμισμα Σικυῶνος (323-251 π.Χ.). Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀξιοπρόσεκτο, γιὰτὶ, μὲ βάση ἀβέβαια τεχνολογικὰ κριτήρια, τὸ ψηφιδωτὸ εἶχε θεωρηθῆ κατὰ ἓνα αἰῶνα ἀρχαιότερο, γύρω στοῦ 400 π.Χ. Ἀξιοσημεῖωτο ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν καὶ κομματιαστὰ χαλίκια. Ἀπ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὰς ἐνδείξεις, νομίζω, χρονολογεῖται σωστὰ περὶ τὰ μέσα ἢ στοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ἀξιοσημεῖωτη ἐπίσης ἡ νέα ὄψη τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Ἰσείου τῆς Ἐρετρίας, ὅχι πιά κροκόδειλος, ἀλλὰ κύκνος κ.λ.³ Πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας καὶ μάλιστα τοῦ Διονύσου πάνω σὲ πάνθηρα παραβάλλονται ὅμοια τῆς Ἐρετρίας ἀπὸ τὸν Πέτρο Θέμελη⁴, ὁ ὁποῖος διορθώνει προηγούμενη ἐρμηνεία τοῦ Β. Πετράκου. Πρέπει ἐπίσης νὰ παραβληθοῦν τώρα πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας ψηφιδωτὸ Κενταύρου ἀπὸ τὴ Ρόδο⁵, ἐλάχιστα γνωστὸ ψηφιδωτὸ στοῦ Μουσείου τοῦ Θυρρείου τῆς Ἀκαρνανίας καὶ νέο ψηφιδωτό, ποὺ κομμάτια του μόνο βγῆκαν ἀπὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα στὴν περιοχὴ Μάστρου τῆς Αἰτωλίας⁶ (εἰκ. 29).

Ὁ Philippe Bruneau⁷ ἐξετάζει τὰ κατάλοιπα τῆς τεχνικῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ χαλίκια στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅταν πιά εἶχε περάσει ἡ μόδα του, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 2ο αἰ. π.Χ. φαίνεται νὰ γενικεύθηκε ἡ χρῆση ψηφίδων. Εἰδικότερα ἐξετάζει ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς Μαντινείας μὲ μικρὰ χαλίκια, ψηφιδωτὰ μὲ χονδρὰ χαλίκια τοῦ Ἰσείου καὶ τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἐρετρίας καὶ σπιτιῶν τῆς Δήλου καὶ ψηφιδωτὰ μὲ τεχνικὴ ἐνδιάμεση μεταξὺ χαλικίων καὶ ψηφίδων. Στὰ τελευταῖα ὑπάγονται: α) ψηφιδωτὰ μὲ κομμένο χαλίκι (δυτικὴ κλιτῆς τῆς Ἀκροπόλεως, λουτρὰ Ἐρετρίας, οἰκίαις Ἐρμοῦ καὶ Διαδουμένου

1. Essays in Memory K. Lehmann, New York 1964.

2. AAA, τ. 1968, σ. 78 κ.έ., κυρίως σ. 82.

3. P h i l i p p e B r u n e a u, La mosaïque de l'Iseion, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 80 κ.έ.

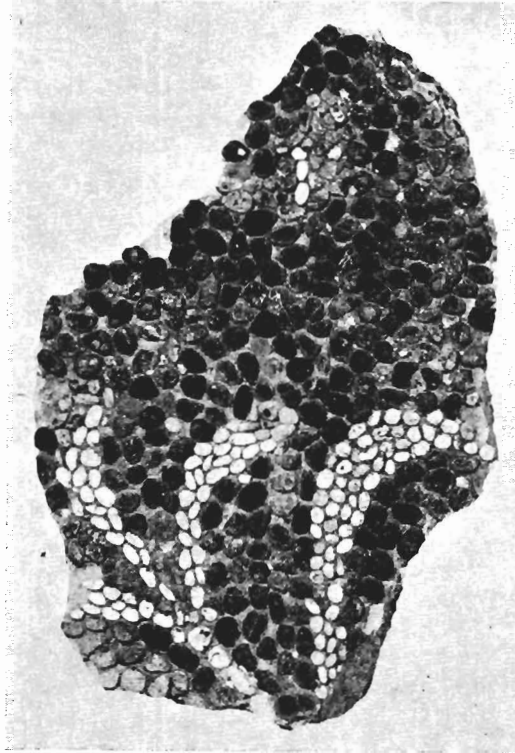
4. AAA, τ. 3 (1970), σ. 35 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 526, πίν. 384.

6. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 319.

7. P h. B r u n e a u, Prolongements de la technique des mosaïques des galets en Grèce, BCH, τ. 93 (1963), σ. 308 κ.έ.

στη Δήλο), και β) με άκανόνιστη ψηφίδα (Λυκόσουρα, Τρίτων Σπάρτης, Τριτωνίς Δήλου). Ὁ Βr. παρατηρεῖ ὁμοιότητες μεταξύ τῶν ψηφιδωτῶν με χαλίκια καὶ αὐτῶν με τὴν ἐνδιάμεση τεχνική, ἢ ὁποῖα ὅμως συνεχίζεται καὶ συναντᾶται ἀκόμα καὶ στὰ ψηφιδωτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως αὐτὸ στὸ Νησί

Εἰκ. 29. Κομμάτι ἀδημοσίεου ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπὸ τὴν περιοχὴ Μάστρον τῆς Αἰτωλίας (86)

τῆς Ἀλεξανδρείας (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 171, πίν. 105α). Ἡ ἐνδιάμεση τεχνική λοιπὸν δὲν περιορίζεται στὴν ἐνδιάμεση χρονικὴ περίοδο μεταξύ τῆς τεχνικῆς τοῦ χαλικοῦ καὶ τῆς τεχνικῆς ψηφίδος σὰν «experimental». Στὴ σειρά αὐτῶν τῶν σκέψεων πρέπει νὰ μποῦν καὶ δάπεδα τῆς Πέλλας, ὅπου ἡ προσοχὴ εὐλόγα συγκεντρώθηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ περίφημα ἐμβλήματα με τὶς παραστάσεις καὶ δὲ δόθηκε ἡ ἀπαιτούμενη προσοχὴ σὲ κοινότερα δάπεδα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲς κυρίως Ph. Petsas, *Mosaics from Pella, La mosaïque gréco-romaine*, Paris 1965, σ. 41 κ.έ., εἰδικότερα σ. 44 κ.έ., ἀριθ. 2-5, εἰκ. 11, 19-21 καὶ c-d.

87. Πέλλα, δίαφορα. Τὸ χάλκινο ἀγαλμάτιο Ποσειδῶνος τοῦ τύπου τοῦ Λατερανοῦ πρέπει νὰ παραβληθῆ καὶ πρὸς τὸ νέο παράδειγμα ἀπὸ τοὺς Ἀμπελοκῆπους τῶν Ἀθηνῶν¹. Τῆ γνησιότητα τοῦ μαρμάρινου λαγωνικοῦ, πού ἀπὸ τὴ Βασιλεία τῆς Ἑλβετίας κατέφυγε στὴ Βοστώνη, ὑποστηρίζει ὁ Cornelius Vermeule² καὶ τὸ θεωρεῖ ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἐποχῆς Τραϊανοῦ ἢ Ἀδριανοῦ ἀπὸ πρωτότυπο τῶν ἐτῶν 400-340 π.Χ. κατωϊταλιωτικὸ ἢ βοιωτικὸ. Τοῦτο ἐνδιαφέρει γιὰ παραλληλισμὸ πρὸς τὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας, τὸ ὁποῖο ὁ V. καταχωρίζει τελευταῖο μετὰ ἀπὸ δύο ἀρχαιότερά του παραδείγματα. Τὰ τρία τοποθετεῖ στὰ ἔτη 520-450 π.Χ. καὶ τοὺς ἀποδίδει συνειδητὰ μυῶδη καὶ ὀστεῶδη κατασκευή, ἰδίως στὶς πλευρές, μὲ στροφὴ πρὸς τοὺς ὄμους πιὸ πολὺ παρὰ πρὸς τοὺς γλουτοὺς. Ἰδιαίτερα στὸ λαγωνικὸ τῆς Πέλλας ἀποδίδει «massive misunderstanding of canine proportions» μὲ βάση τὶς εἰκόνες στὸ ἄρθρο μου στὸ *Balkan Studies* 1, 1960, σ. 126, πίν. III, εἰκ. 5 καὶ 6. Ἀγαλμάτιο τῆς Πέλλας (ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 205, πίν. 242) παραβάλλεται πρὸς ἔφηβο ἀπὸ τὴν Πριήνη στὸ Βερολίνο καὶ πρὸς ἀγαλμάτιο τῆς Συλλογῆς Karl Bebenburg τώρα στὴ Rhode Island School of Design, πού χρονολογεῖται στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.³

Οἱ ἐπιγραφές πού δημοσίευσα στὸ *Balkan Studies*, 4, 1963, σ. 155 κ.έ., καταχωρίσθηκαν στὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum*⁴, ὅπως καὶ δυὸ ἄλλες δημοσιευμένες ἀλλοῦ ἀπὸ τοὺς Peek καὶ Μακαρόνα⁵. Σφραγίσματα ἀμφορέων καὶ ἡ ἐπιγραφή τῆς Νικοστράτης Ἀπολλωνίου μνημονεύονται στὸ *Bull. Épigr.*⁶, παρμένα ἀπὸ τὰ Χρονικά στὸ ΑΔ 23, 1968, καὶ τὰ Μακεδονικά 9, 1969.—Στὸν X. Μακαρόνα, ΑΔ 19, 1964, Χρον., σ. 336, πρβλ. τὸ *Bull. Épigr.*⁷.—Ξίφος τῆς Πέλλας ἀναφέρεται⁸ μὲ παραπομπὴ εἰς B. R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit* κ.λ., Hamburg 1957, πίν. 19,3 καὶ 29,11, τὸ ὁποῖο δὲν εἶδα. Γιὰ τὴν πελίκη μὲ τὴν Ἀμαζονομαχία ἰδὲ καὶ τὸ ἄρθρο τῆς Maria Ludwika Bernhard⁹. Γιὰ τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Πέλλας, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 279, Vučconić-Todorović, Craay, M. Thompson). Γιὰ τὴ μερίδα τῆς Πέλλας στὴ λαμπρὴ ἔκδοση τῶν

1. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 103, πίν. 59 α-β, τ. 23 (1968), σ. 10, πίν. 5δ, *Chron.* 1967, σ. 741, εἰκ. 16.

2. C. Vermeule, *The Basel Dog: A Vindication*, *AJA*, τ. 72 (1968), σ. 95 κ.έ.

3. *Arch. Anz.*, τ. 83 (1968), σ. 446 κ.έ., κυρίως σ. 456 καὶ εἰκ. 17 (Renate Kabus-Jahn).

4. *SEG*, τ. 24 (1969), ἀριθ. 538-540, 542-554, 556-558.

5. *SEG*, ε.ά., ἀριθ. 541 καὶ 555.

6. *Bull. Épigr.* 1970, ἀριθ. 365.

7. *REG*, τ. 81 (1968), *Bull. Épigr.*, σ. 128, ἀριθ. 89.

8. «*Bonner Jahrbücher*», τ. 168 (1968), σ. 367.

9. M. L. Bernhard, *Le peintre de l'Amazone*, «*Études et Travaux*», τ. I, 1966, σ. 37 κ.έ.

Charboneaux κ.ά., ἰδὲ βιβλιοκρισία στὰ Μακεδονικά 10, 1970, σ. 329 κ.έ. (Φ. Πέτσα).—Σφράγισμα κεραμιδιοῦ τῆς Πέλλας καὶ νομίσματά της στὴν Ἐπιγραφικὴ τῆς Guarducci¹.

88. Πέλλα, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα, Ὁ ἐντατικὸς ἀνασκαφικὸς ρυθμὸς στὴν Πέλλα περιορίσθηκε μόνον στὴν πρώτη πενταετία ἀπὸ τὸ 1957. Ἡ ἀνάγκη τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς μερικῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων στὸ ἐξῆς ἀπορροφοῦσε τὶς διαθέσιμες πιστώσεις. Μαζὶ μὲ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφέρειας εἶχα καὶ τὴ διεύθυνση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας κατὰ τὰ ἔτη 1965 ἕως 1968. Ἀνασκαφὴ ἔγινε μᾶλλον σὲ σημεῖα ποῦ ἐπέβαλλε ἡ συμπλήρωση σχεδίων, ἡ συντήρηση καὶ ἡ διαρρύθμιση τοῦ χώρου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες ἐργασίες ἔχουν ἐκτεθῆ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου². Στὰ Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία³ ἀναγγέλλεται ἡ ἀρχὴ ἀνασκαφῆς μου στὴν Ἀκρόπολη κατὰ τὸ 1968, ἡ ὁποία συνεχίσθηκε γιὰ λίγο καὶ μετὰ τὸ Συμπόσιο. Δίνω ἐδῶ δύο εἰκόνες τοῦ χώρου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ (πίν. 100α-β) καὶ μιὰ φάση τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 101α). Ἡ Πέλλα ὅμως ἀπουσιάζει τελείως ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ ἐπομένου ἔτους 1969. Εἶναι τὸ ἔτος τῆς «μεταθέσεώς» μου στὴν Πάτρα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὶς γνωστὲς συνθήκες, ἐπανῆλθε στὴν Πέλλα ὁ κ. Χ. Μακαρόνας σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. Ἀνδρέα Βαβρίτσα⁴.

Στὴν τελευταία μου Ἐκθεση γιὰ τὴν Πέλλα⁵ ὑποσχέθηκα νὰ δώσω τὰ τυχαῖα εὐρήματα τοῦ πενταμήνου ἀπὸ Ἰανουαρίου-Μαΐου 1969 στὰ Χρονικά τοῦτα. Πίστευα τότε ἀκόμα στὰ λόγια τοῦ Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος κατ' ἐπανάληψιν δήλωνε ὅτι θὰ ἐπανέλθω στὴν Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης σύντομα· διότι «κατὰ παλαιὸν ἔθος οἱ ἀρχαιολόγοι συνεχίζουν τὰς ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἤρχισαν» (Σύσκεψη στὸ Ὑπουργεῖο Βορείου Ἑλλάδος). Τώρα, μετὰ

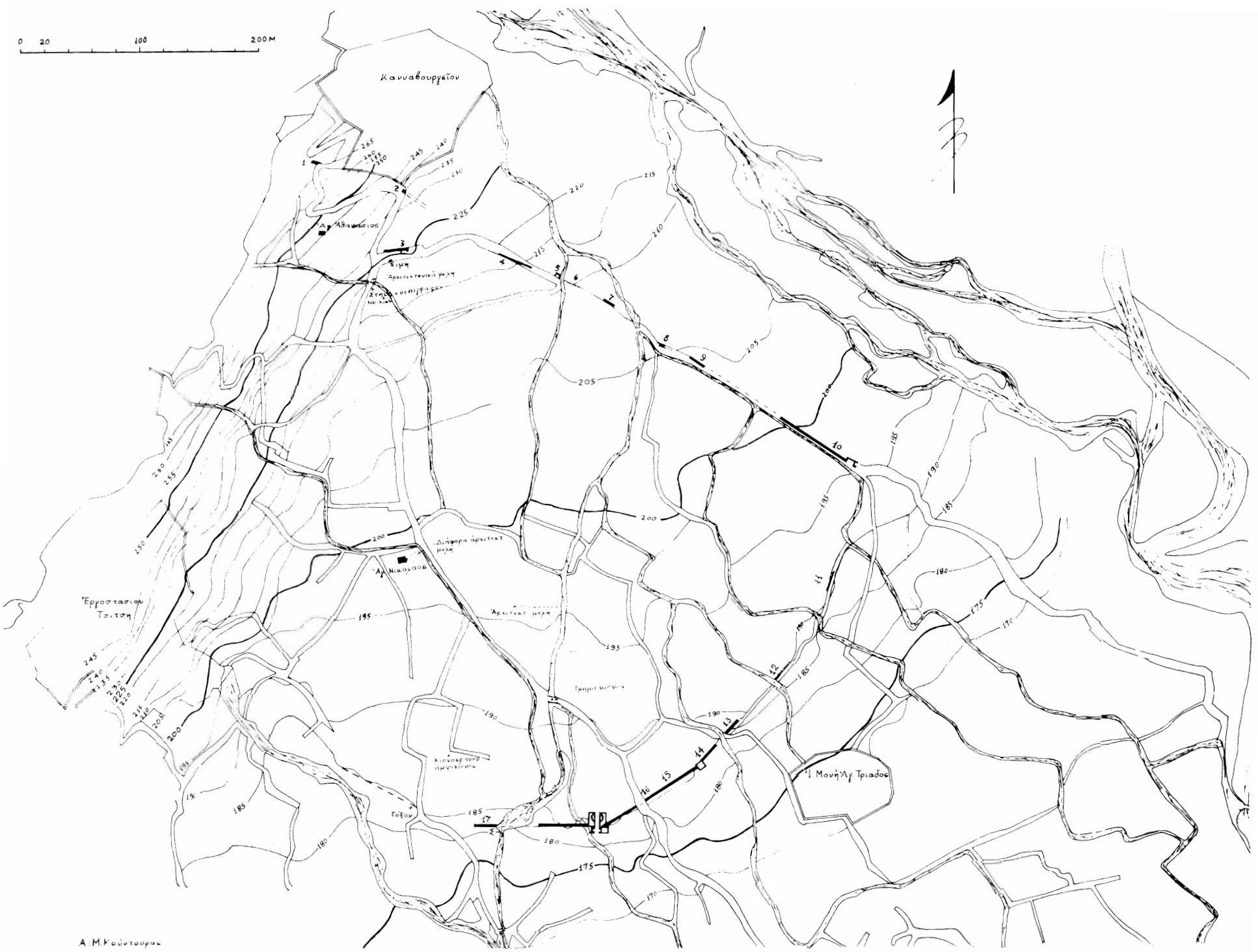
1. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 498 κ.ά.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά σ. 334 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 307 κ.έ., ὅπου ἡ ὑποσημ. 42 δὲν ἰσχύει, γιὰ τὴν Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου τελικὰ δὲν δημοσιεύθηκαν σὲ τόμο τοῦ Balkan Studies, ἀλλὰ σὲ χωριστὸ τόμο (ἰδὲ τὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση ἐδῶ). Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις ὑπ' ἀριθ. 32 καὶ 39 στὰ ἴδια Χρονικά τοῦ ΑΔ, τ. 24 (1969), σ. 297 κ.έ.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 220 κ.έ. καὶ σχέδ. 7-8, πρὸς τὰ ὅποια πρβλ. τὶς εἰκόνες ἐδῶ, πίν. 100α-β καὶ 101α.

4. ΑΔ, τ. 26, 1971 (1975), σ. 396 κ.έ., ὅπου βλέπομε τὰ ὀνόματα τῶν ἐργασθέντων Ἑλλήνων καὶ ἀλλοεθνῶν, δύο ὑποσχέσεις μελλοντικῶν δημοσιευμάτων καὶ μετὰ αὐτοέλεγχον ἀναθεώρηση προηγουμένων.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354.

Παρένθ. Πιν. 3. Τοπογραφικό διάγραμμα τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἐδέσσης (90)

πενταετίαν, μπορῶ νὰ συνοψίσω μόνον σημειώσεις μου γιὰ εὐρήματα τῶν ἐτῶν 1968-1969¹ ὡς ἐξῆς:

Στὸ ἀγροτεμάχιο ὑπ' ἀριθ. 659 τοῦ Φωτίου Ἴμπα ἢ Χαραλαμπίδη εὐρέθη βάση ἀναθήματος ἀπὸ τεφρὴ πέτρα διαστάσεων, 0,42×0,13×0,13 μ.. Σώζει ἐπιγραφή σὲ τρεῖς στίχους: *Σόλ[ων] Ἡρακλῆ Φυλάκω*. Προστίθεται σὲ δύο ἄλλες ἔγνωστές ἐπιγραφές τῆς Πέλλας, πού μαρτυροῦν λατρεία τοῦ Ἡρακλέους, αὐτονόητη ἄλλωστε, στὴν ἔδρα τῶν Ἡρακλειδῶν Τημενιδῶν. Χρονολογεῖται σὲ πρόιμους ἐλληνιστικοὺς χρόνους.

Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή, ἐπιτύμβια, εὐρέθη σὲ κτῆμα τοῦ Ἀθανασίου Μίντου, στὴ θέση μὲ τὸ σημαντικό ὄνομα Αὐλῆ ἢ Αὐλῆς. Ἡ μαρμάρινη στήλη τῆς ἐπιγραφῆς (πίν. 102α) εἶναι ἀπλή, σώζει ὅμως στὴν ἄνω ἐπιφάνεια δύο τόρμους γιὰ τὴν ἐνθεση ἐπιστέψεως προφανῶς. ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή πιθανῶς ἔφερε γραπτὴ παράσταση. Τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς, *Ἀρήτη Εὐδανέτου*, εἶναι μὲ εὐδιάκριτα γράμματα ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ὑψος τῆς στήλης 1,02 μ., πλάτος κάτω 0,51 μ., ἄνω 0,47 μ., πάχος περὶ τὰ 8 ἐκ. Ἀπὸ τὴν ἴδια θέση ἤλθε καὶ λίθινη βάση στήλης, διαστάσεων 50×70×24 ἐκ. μὲ τόρμο διαστάσεων 36×15×9 ἐκ. Ἐπίσης δύο χάλκινα νομίσματα ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦ Τζαφτάκη στὴν ἴδια θέση.

Νομίσματα χάλκινα ἤλθαν ἐπίσης ἀπὸ νεροφαγώματα ὅπως συνήθως: τρία ἀπὸ τὸν χάνδακα μπροστὰ στὰ σπίτια Ἴω. Καραγιάννη καὶ Παν. Γουργούνη, ἄλλα τρία ἀπὸ τὸ χάνδακα μπροστὰ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, δύο ἀπὸ τὸ κτῆμα Γουργούνη παρὰ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ ἓνα ἀπὸ τὴν Ἀγελαδόστρατα. Ἀπὸ τὴν Ἀγελαδόστρατα ἐπίσης ἤλθαν τρία πῆλινα κεφάλια εἰδωλίων.

Ἐνα χάλκινο δακτυλίδι παρέδωσε ὁ φύλακας Βασ. Στεργιούλας καὶ ἄλλο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Λ. Γκέτσιου ὑπ' ἀριθ. 635.

Τέλος ἀξιοσημεῖωτο ἰδιαίτερα εἶναι μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Ἀπόλλωνος κιθαρωδοῦ, πού ἤλθε στὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας ἀπὸ τὴν περιοχὴ Παλαιοκάστρου² (πίν. 102β).

Στοὺς μῆνες πού μποροῦσε νὰ γίνῃ δουλειὰ μὲ πόρτες ἀνοιχτές—γιατὶ οἱ ἐργαστηριακοὶ χώροι εἶναι ἀσφυκτικὰ γεμάτοι—συνεχίστηκε ἡ εὐρετηρίαση καὶ καταγραφή, ἢ συγκόλληση, συντήρηση καὶ ταξινόμηση παλαιῶν καὶ νέων εὐρημάτων, στὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ τὸ πῆλινο κεφάλι ὑπ' ἀριθ. Ε 4087 (πίν. 101β) καὶ δωρικὸ κιονόκρανο (πίν. 103α).

Πρέπει νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα τὴν ἔναρξη ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς, διαρρυθμίσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ χώρου τῶν λεγομένων Λοιτρῶν τοῦ

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

2. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 182, πίν. XXXIγ-δ (Γ. Μπακαλάκης) καὶ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 455.

Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μολονότι ἔμειναν χωρίς τὴ συνέχεια ποὺ προγραμματίζαμε τότε (ἐξυγίανση τοῦ χώρου, ἀπομάκρυνση τῶν ιδιωτῶν καὶ ἀνέγερση τουριστικοῦ περιπτέρου καὶ Μουσείου ἀντάξιου τῆς Πέλλας στὴν πευκόφυτη ἔκταση νοτίως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης, τὴν ὁποία προσέφερε ἡ κοινότης Νέας Πέλλης γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ἀλλ' ἀρνήθηκε νὰ τὴ δεχθῆ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία!).

89. Ἐδεσσα - Αἰγαί, τοπογραφία. Ὁ Ν. G. L. Hammond στὸ Α' Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία μᾶς εἶπε ὅτι αἱ Αἰγαί εἶναι στὴ Βεργίνα¹. —Πόσο κοντὰ εἶναι στὰ πράγματα καὶ στὴν ἐποχὴ μας μερικοὶ, ποὺ γράφουν σὲ ἐγκυκλοπαιδεῖες καὶ λεξικά, φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ ἄρθρο Macedonia στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεῖα Pauly-Wissowa, ὅπου γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς: «...Aigai (urspr. Edessa, h. Wodena)»². Θὰ ἦταν ὀρθό, ἔστω, ἂν ἔγραφε: ἄλλοτε Βοδενά, νῦν πάλιν Ἐδεσσα. Τὸ πρᾶγμα ἔχει σημασία, γιὰ τοὺς ὅσοι γράφουν μὲ βάση ἀπληραϊωμένα βιβλία, μακριὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, ἀγνοοῦν καὶ ἄλλα, πολλὰ καὶ σημαντικά. Διαιωνίζουν μιὰ φάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν.

Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Ἐδεσσα τοῦ Μ. Μιχαηλίδη³ κρίνεται σκόπιμο νὰ σημειωθῆ ἐδῶ μολονότι δὲν ἀναφέρεται σὲ προχριστιανικοὺς χρόνους οὔτε στὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ τεῖχη τῆς πόλεως, ἡ ἔρευνα τῶν ὁποίων φωτίζει τώρα καὶ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ τὴ μεσαιωνικὴ Ἐδεσσα (ιδε κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 90 καὶ παρένθ. πίν. 7-9).

90. Ἐδεσσα, ἀνασκαφές. Τὴν ἔναρξη κατὰ τὸ 1967 συστηματικῶν ἀνασκαφῶν μακρᾶς πνοῆς εἶχα ἀνακοινῶσει στὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁴. Ἡ ἀνακοίνωση ἦταν καὶ προετοιμασία τῆς ξεναγήσεως τῶν Συνέδρων στὴν Πέλλα, Ἐδεσσα κ.λ. Ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως, τροποποιημένο κάπως, δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα⁵. Δημοσιεύθηκαν ἐπίσης οἱ Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκα-

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 5, σ. 239, καὶ 6, σ. 284. Ἐπίσης πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 21, σημ. 17 καὶ 18 (Edson) καὶ σ. 204 (Πέτσας).

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), στ. 910.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Μελέται, σ. 195 κ.έ. Πρβλ. Chronique 1967, σ. 898.

4. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 203 κ.έ.

5. ΑΑΑ, τ. 1969, σ. 186 κ.έ. Πρέπει νὰ διορθωθῆ στὴ σ. 188 ἡ παραπομπὴ σὲ εἰκόνα, ἀντὶ εἰ κ. 3, εἰς τὸ ὀρθὸν εἰ κ. 4. Ἐπίσης δὲν ἰσχύει ἡ παραπομπὴ τῆς σημ. 2, αὐτόθι, στὸ «Balkan Studies», γιὰ τὴ τελικὰ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου δὲν δημοσιεύθηκαν στὴ σειρά τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ στὴν ἰδιαιτέρη ἔκδοσή μὲ τίτλο Ἀρχαία Μακεδονία.

φικὲς περιόδους 1967 καὶ 1968¹. Ἀπὸ τὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique² καὶ δίνει εἰκόνα τμήματος τοῦ τείχους, ἄλλη πύργου καὶ ἄλλη τῆς ΝΑ πύλης (εἰκ. 369-371), καθὼς καὶ τοῦ ἐπιτυμβίου τοῦ χοίρου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 92.

Ἐδῶ δίνομε σχέδια³ καὶ λίγες ἀκόμα εἰκόνες ἀνασκαφικῶν φάσεων καὶ εὐρημάτων ὑπομνηματίζοντάς τα ὡς ἐξῆς:

Μὲ βάση τὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῆς κάτω πόλεως ξεκινοῦμε ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν (παρένθ. πίν. 3, ἀριθ. 10). Ἡ γωνία ἔχει λιθολογηθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν μέχρι θεμελίων, ἀλλὰ σὲ μεγάλο βάθος ἀπεκαλύφθη διατηρημένο σὲ ὕψος 4-5 δόμων τὸ βόρειο σκέλος τοῦ περιβόλου (πίν. 103β)⁴. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἢ γνώριμη ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ δυτικοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Πέλλας (Balkan Studies 1, 1960, πίν. II, 4, ἄνω ἀριστερά), δηλαδὴ δόμοι ἐπιμήκεις, ἄλλοι «φορμηδόν» καὶ ἄλλοι «παρὰ μῆκος» (μπατικά καὶ δρομικά), μὲ γέμισμα μικρότερες πέτρες ἀπὸ τὴ λατύπη. Εἶναι τοιχοδομία ἀναμφισβήτητα προρρωμαϊκῆ γνωστὴ στὴ Μακεδονία καὶ ἀπ' ἄλλοῦ.

Ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία παρακολουθοῦμε πρὸς Νότον τὴ γραμμὴ τοῦ περιβόλου ὡς ὄχθον ποῦ σχηματίσθηκε ἀπὸ τὰ νερά σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κάλυψε τὰ σωζόμενα λείψανα. Βεβαιώσαμε μέρη τοῦ τείχους, ὄχι πάντως ὡς τὸ βάθος τῶν ἀρχικῶν θεμελίων, στὰ σημεῖα ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12 (παρένθ. πίν. 3)⁵, ὅπου τὸ τεῖχος κάμπτεται ἑλαφρὰ καὶ παίρνει κατεύθυνση πρὸς ΝΔ. Τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 13 εἶναι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἦταν τὸ προσιτώτερο, γιὰ νὰ μὴν πῶ τὸ μόνο εὐπρόσιτο ὡς τὸ 1967, καὶ ἀπὸ κεῖ ἀρχίσαμε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (πίν. 104α-β), γιὰ τὸ παραρρέον ρυάκι ἔκαμε ὁρατοὺς τοὺς δόμους στὴν ἄκρη τους⁶.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ ρυακιοῦ (ἰδὲ ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, πίν. 283γ) ἀναζητήσαμε καὶ ἀποκαλύψαμε τὸ τεῖχος καὶ ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα (παρένθ. πίν. 3, ὑπ' ἀριθ. 14-15, παρένθ. πίν. 4 καὶ 6, ἄνω)⁷. Ἐξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, σὲ στρῶμα βαθύτερο ἀπὸ τὴν ἀνωδομή του βρήκαμε κεραμοσκεπεῖς τάφους.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 32 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 305, ὅπου ἐπίσης πρέπει νὰ ἀκυρωθῆ ἢ παραπομπὴ εἰς «Balkan Studies» καὶ νὰ νοηθῆ ἀντ' αὐτοῦ τὸ Ἀρχαία Μακεδονία.

2. Chron. 1967, σ. 898.

3. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργύριο Κούντουρα καὶ τῇ δ. Μαρίνα Στουγιαννάκη.

4. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. LI.

5. Πρβλ. παρένθ. πίν. 7-9. Οἱ ἀεροφωτογραφίες ὀφείλονται σὲ ἀρμόδιες στρατιωτικὲς ἀρχές, ποῦ ἐνήργησαν κατὰ παράκλησίν μου. Χρωστῶ θερμὲς εὐχαριστίες.

6. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., εἰκ. 1.

7. Πρβλ. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., εἰκ. 2 καὶ 3, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283β.

Μέσα από τὸ τεῖχος σὲ στρώμα χαμηλότερο ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία (ΑΑΑ, ἔ.ἀ., εἰκ. 2), βρέθηκαν ὄχι μόνο ἑλληνιστικά καὶ κλασσικά ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ τμῆμα μικρογραφικῆς κύλικος μελανόμορφης, ποὺ φθάνει ὡς καὶ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. τὶς ἐνδείξεις γιὰ ἀρχαιότερα στρώματα.

Ἡ ὄψη τοῦ τεῖχους ἀπ' ἔξω εἶναι φθαρμένη καὶ παρατηροῦνται ἀλλεπάλληλες ἐπισκευές. Ἀπὸ μέσα διατηρεῖται καλύτερα ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ ὡς 3 ἢ 4 δόμους πάνω ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περιτένεια τῆς ψευδισόδομης τοιχοδομίας (παρένθ. πίν. 6, ἄνω, ἀριστερὰ τοῦ πύργου). Ὁ πύργος σώζει σημαντικὸ μέρος τῆς ἀνωδομῆς του μὲ εἴσοδο σὲ χῶρο, τοῦ ὁποῖου σώζεται μέρος δαπέδου (πρβλ. παρένθ. πίν. 4 πρὸς πίν. 105 καὶ εἰκόνα, «Ἀρχαία Μακεδονία», ἔ.ἀ., πίν. XLVI).

Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ πύργου ὑπῆρχε πύλη, τὴν ὁποία βρήκαμε φραγμένη σὲ μεταγενέστερους χρόνους (πίν. 105, ἀριστερά, ὅπου μόνο ὁ κατώτατος δόμος εἶναι ἀρχικός).

Ἡ συνέχεια τοῦ τεῖχους διεκόπη κατὰ διαστήματα μόνον ἀπὸ τὰ νεροφαγώματα. Ἀλλοῦ περνοῦν ἀκόμα τὰ νερά καὶ ἀλλοῦ ἄφησαν τὸ πέρασμά τους γιὰ δρόμο, ὅπως π.χ. παρὰ τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 (παρένθ. πίν. 3). Κοντὰ στὸν ἀριθ. 15 βρέθηκε τὸ ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ χοίρου (κατ. ἀριθ. 92).

Ἀνάμεσα στὸν ὀρθογώνιο πύργο (ἀριθ. 14) καὶ στὸ δρόμο (κοντὰ στὸν ἀριθ. 16) πέρασε πρόσφατα σωλήνωση, ποὺ διέσχισε ὅλην τὴν κάτω πόλη σὲ μέγα βάθος. Δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνει χωρὶς τὴν παρακολούθηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ θὰ τὴ μετέβαλλε σὲ λαμπρὴ εὐκαιρία γιὰ παρατηρήσεις, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα γιὰ μιὰ ἀνασκαφικὴ τομὴ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς κάτω πόλεως. Ἀλλὰ κι αὐτὴ, ὅπως καὶ ἄλλες πολλὲς εὐκαιρίες ὅμοιες στὴν ἄνω πόλη, τὴ σημερινή, χάθηκαν. Ἐμειναν ἄγνωστα τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα ποικίλων σκαφῶν. Στὴν Ἐδεσσα δὲν ὑπῆρχε οὔτε φύλακας ἀρχαιοτήτων. Τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπει κανεὶς συγκρίνοντας, στὰ Χρονικὰ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν ἀπὸ τὸ 1954 καὶ ἔξῃς, τὴ συνεχῆ παρουσία τῆς Βεροίας μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἀπουσία τῆς Ἐδέσσης. Ἡ Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία στὴν Ἀθήνα ἦταν μακρὰ, πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀπόσταση τῶν 90 καὶ τῶν 539 χλμ. Τὸ 1967 μποροῦσαμε μόνο νὰ σημειώσωμε στοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, σ' ὄλο τὸ μῆκος τῆς σωληνώσεως, τὰ σημάδια τῆς καταστροφῆς. Περισυλλέξαμε ὅ,τι ἦταν δυνατό. Πάνω στὴ σωλήνωση περνάει τώρα ἓνας δρόμος γιὰ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ φορτηγὰ αὐτοκίνητα.

Τὰ λείψανα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ δρόμου φαίνονται στὰ σχέδια ὄψεως καὶ κατόψεως (εἰκ. 30), ὅπου διακρίνονται καὶ κατασκευές μεταγενέστερες ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος (πίν. 106, ὅπου ἡ ξηρολιθία στὸ βάθος εἶναι τῶν ἡμερῶν μας τοῖχος ἀντιστηρίξεως τοῦ δρόμου, ποὺ προαναφέραμε). Στὶς μεταγενέ-

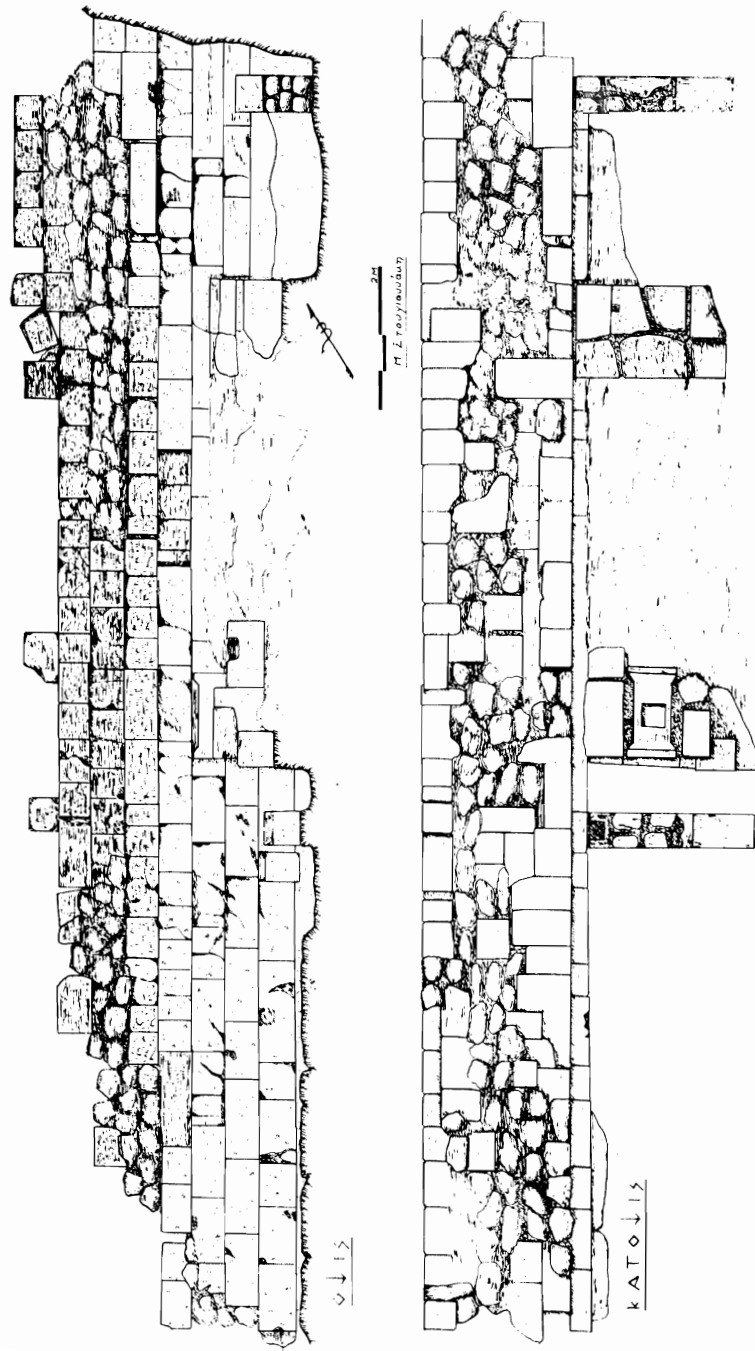
στερες κατασκευές χρησιμοποιήθηκε ύλικό ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ μάρμαρα σὲ δευτέρη χρήση, ὅπως π.χ. ἓνας μαρμάρινος βωμὸς (πίν. 107).

Συνεχίζοντας τὸ δρόμο μας πρὸς ΝΔ, ἀφοῦ περάσουμε τὸ σημεῖο ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ τὸν ἐκεῖ παλαιὸ δρόμο, θὰ συναντήσωμε πάλι σὲ βάθος τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, ἐδῶ σὲ ἀξιοθρήνητη κατάσταση διατηρήσεως (πίν. 108-112). Μόνον θεμέλια διατηροῦνται σὲ συνέχεια, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ ἔμειναν μόνον οἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως κατώτεροι δόμοι. Στὴ γραμμὴ τοῦ τείχους πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἦταν ἓνας ψηλὸς ὄχθος. Μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος ἀποκαλύφθηκαν μικρῆς σπουδαιότητος νεώτερα κτίσματα. Ἡ βάνουση διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς, μετὰ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα (ιδὲ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 212 κ.έ.), δὲν ἐπέτρεψε σύντομη διαδικασίᾳ γιὰ τὴν πλήρη ἀποτύπωση σὲ σχέδια καὶ φωτογραφήματα τῶν νεωτέρων αὐτῶν κτισμάτων, ὥστε, μετὰ τὶς ἀπαραίτητες παρατηρήσεις εἰδικότερων μου, νὰ ἀπομακρυνθοῦν τελικὰ ὅσα εἶναι ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴ συνέχισι τῆς ἀνασκαφῆς σὲ βάθος.

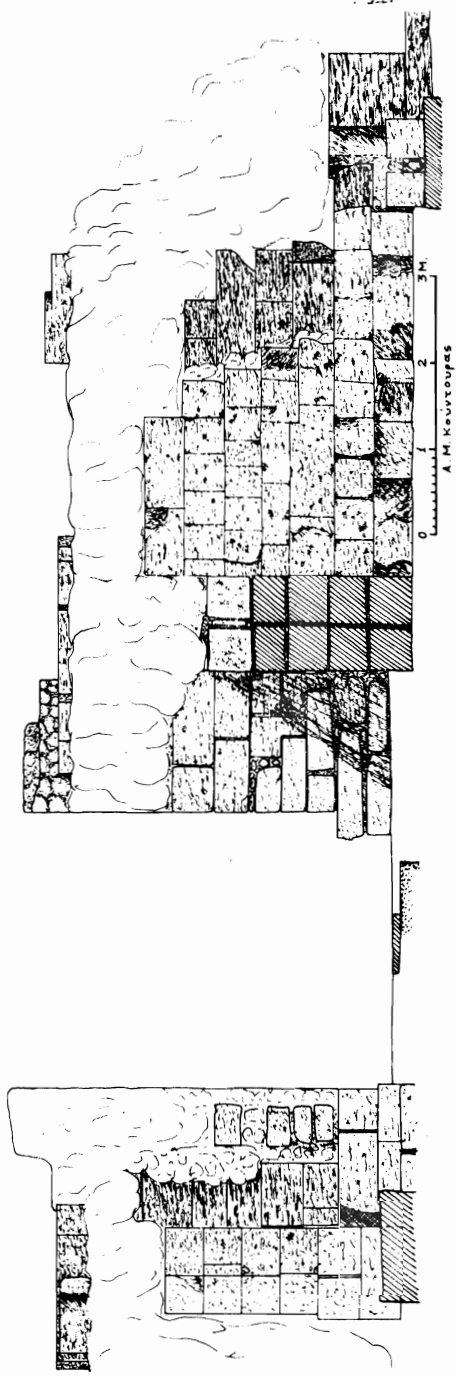
Ἡ ἸΓ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Θεσσαλονίκης) μετὰ ἔγγραφόν της ὑπ' ἀριθ. 1860/12.10.1968 πρὸς τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) τὴν παρεκάλεσε νὰ μελετήσῃ τὰ ἀκίνητα καὶ κινητὰ εὐρήματα ἀρμοδιότητός της καὶ νὰ προτείνῃ μέτρα προστασίας τῶν ἀκινήτων κατὰ τὴν κρίσιν της. Τὰ χρόνια ποὺ μεσολάβησαν θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τὴ μελέτη τῶν νεωτέρων αὐτῶν λειψάνων ἀπὸ εἰδικούς. Ὅπως δὲποτε τὰ ἀσήμαντα νεώτερα λείψανα δὲν πρέπει νὰ σταθοῦν γιὰ πολὺ καιρὸ ἐμπόδιο στὴν ἀποκάλυψη τῶν στρωμάτων ποὺ ἐνδιαφέρουν περισσότερο, ἀφοῦ ἄλλωστε ἄρχισαν νὰ καταρρέουν μόνον τοὺς τὰ νεώτερα καὶ ἐπιβάλλεται ἄμεση συντήρησις ὅσων τελικὰ θὰ διατηρηθοῦν.

Πρὸς ΝΔ κατευθυνόμενον τὸ τεῖχος καταλήγει στὴ ΝΑ πύλη, ὅπου παρατηροῦνται διαφόρων ἐποχῶν ἐπισκευές, κατασκευές, προσθήκες καὶ διαρρυθμίσεις (πίν. 112 καὶ 113). Ἡ κύρια ἀνασκαφικὴ προσπάθεια συγκεντρώθηκε στὴν περιοχὴ αὐτῆς τῆς ΝΑ πύλης (παρένθ. πίν. 5, εἰκ. 31 καὶ πίν. 114). Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ σὲ προηγούμενα δημοσιεύματα. Ἄλλωστε ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῆ κυρίως σ' αὐτὸν τὸν τομέα, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ πύλη καὶ ὁ δρόμος θὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ σπουδαῖα μνημεῖα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως. Ὅπως δὲποτε δίνουμε ἐδῶ εἰκόνα τοῦ σημείου ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου (πίν. 115), ὅπου ἡ ψευδοἰσοδομικὴ κατασκευὴ τῶν προρρωμαϊκῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη (ἀριστερὰ) πίσω ἀπὸ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴ, ἂν ὄχι βυζαντινὴ ἐπέκτασις (δεξιὰ), ἡ ὁποία ἐστένεψε καὶ εὐθυγράμμισε τὴν ἀρχικὰ κυκλικὴ αὐλὴ τῆς πύλης (πίν. 114 καὶ 116)¹. Ἡ πυργωτὴ διάταξι

1. Ἡ ὀρειότατη τοιχοδομία τοῦ κυκλικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς, ψευδοἰσοδομοῦ ὀρθο-

Εἰκ. 30. Ὁψη καὶ κάτωγη τοῦ τείχους κατὰ τὰ σημεῖα ἐπὶ ἀριθ. 16-25 (90)

Εἰκ. 31. Τομή καὶ ὄψη λειψάνου κατὰ τὴ ΝΑ πύλη τοῦ τείχους (90)

τῆς πύλης ἀριστερὰ στὸν ἐξερχόμενον (πίν. 117) ἔχει ὑποστή ἐπίσης ἀλλεπάλληλες τροποποιήσεις. Στὴν ἐξωτερικὴ ἰσόδομη κατασκευὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (πίν. 113) ἀντιστοιχεῖ ὅμοια ἐπιμελέστερη στὴ δυτικὴ πλευρὰ (πίν. 18), ἡ ὁποία διατηρεῖται σὲ ὕψος 5 δόμων πάνω ἀπὸ τοιχοβάτη - εὐθυνηρία.

Ἐναντιοκρινῶς τῆς ΝΑ πύλης διατηρεῖται τὸ τεῖχος σὲ ὕψος 12 περίπου δόμων, μαζί μὲ τὰ θεμέλια, ποὺ ἀναζητήσαμε μὲ τομὴ σὲ βάθος κάτω ἀπὸ ὑπόνομο (παρένθ. πίν. 6, κάτω, καὶ πίν. 119)¹.

Ἰζηματογενὴς βράχος σκέπασε τὸ τεῖχος ἀνατολικώτερα (παρένθ. πίν. 3, ἀριθ. 17). Στὸ βράχο ἔσκαψαν σπήλαιο σὲ νεώτερους χρόνους καὶ φάνηκε μέσα του τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖο ἀποκαλύψαμε μὲ ἀνασκαφὴ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σπήλαιο (εἰκ. 32)².

Ὁ σχεδὸν τέλειος ἀφανισμὸς τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀρχαίου τεύχους, τὸν ὁποῖο παρακολογήσαμε ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴ ὡς τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία του, ὀφείλεται πιθανῶς καὶ σὲ καταστροφὴ τοῦ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἔγινε ὅμως ἐν μέρει τοῦλάχιστον λιθολόγημα καὶ ἐφεξῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ὑπεραιωνόβιας ἤδη νέας Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (πρβλ. παρένθ. πίν. 3 πρὸς παρένθ. πίν. 7-9).

Τοῦτο ἐμμέσως μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τοῦ ναοῦ (πίν. 120-α-β):

† Ὁ Πάνσεπτος οὗτος ναὸς τῆς παναγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, ὑπάρχων ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν τῷδε τῷ χώρῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐδέσσης, ὡς τὰ περὶ αὐτὸν ἀν<ο>ρουχθέντα θεμέλια, οἱ τάφοι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσιν, ὑπὸ δὲ τοῦ χρόνου ἄγνωστον ἐν σωρείᾳ λίθων ἐρείπιον καταστάς, ἤδη θεῖα νεύσει ἀνακαλυφθεὶς, ἐκ βάθρων ἀνηγέρθη θερμοτρογῶ ζήλω καὶ δαπάνῃ ἀδρᾶ τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλοχρίστον κατοίκων τῆς πόλεως Βοδενῶν καὶ τῶν πέριξ, καὶ εἰς γεραρὰν καὶ περιβλεπτοῦ Μονῆν τῆς παναγίας Τριάδος καθιερώθη, ἀρχιερατέοντος τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Ἁγίου Βοδενῶν καὶ Σλανίτζης κυρίου Νικοδήμου τοῦ Τενεδίου, ἐν ἔτει ΑΩΞΕ.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὸ μέτωπο τῆς ποδιᾶς τυφλῶν τόξων:

Ἐπιτογλύφθη δὲ διὰ χειρὸς Ζαφύρη Κωνσταντίνου ἐκ Βοδενῶν, ζωγράφου.

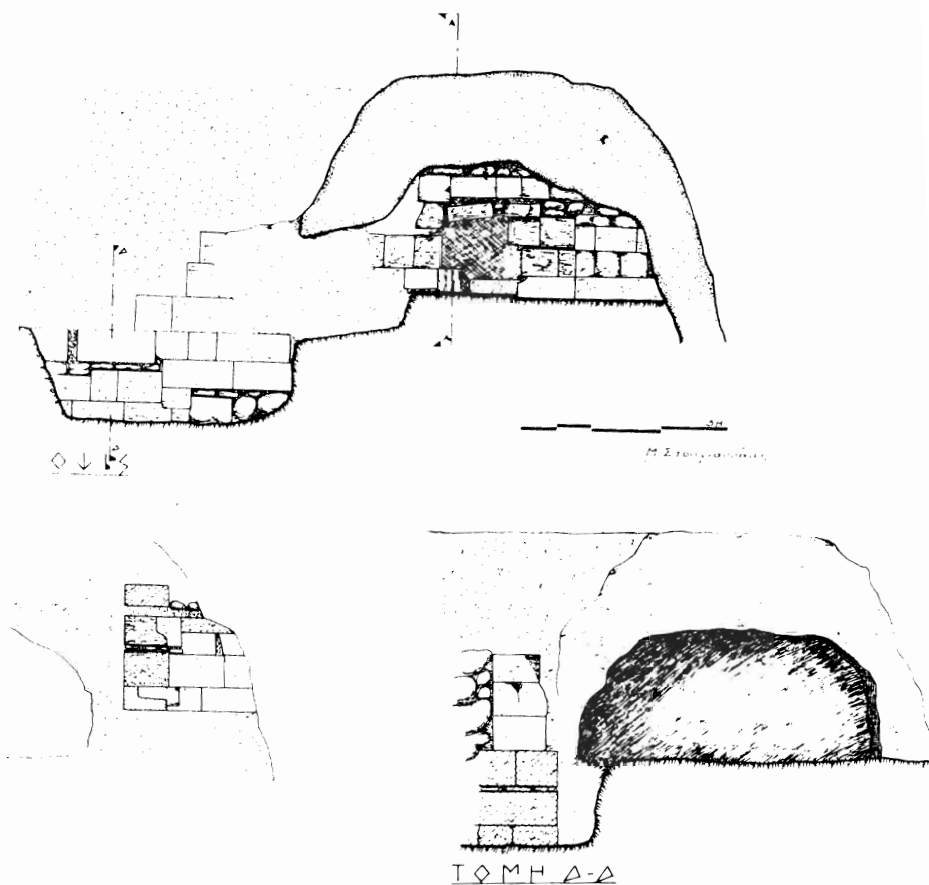
Ἄπ' ὅλα ἐδῶ ἐνδιαφέρει ἡ ἐπίκληση τῆς μαρτυρίας ἀνορουχθέντων θεμε-

γωνίου συστήματος, ὁμοιάζει πρὸς Α. Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, Ὑλικά Δομῆς, τ. 2, σ. 230 κ.έ., παραλλαγὴ δ, εἰκ. 187, 4. Ἴδὲ τώρα ἐγχρωμὴ εἰκόνα φάσεως τῆς ἀνασκαφῆς στὴν «Ἐγχρωμὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆς», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 54, κάτω ἀριστερὰ, καὶ 13, λ. Πέλλης Νομός, σ. 13, κάτω δεξιὰ.

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 283α, καὶ «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. XLVIII-XLIX).

2. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», πίν. Ια-β.

λίον, τάφων καὶ ἐπιγραφῶν περὶ τὸν ναόν, εἰς τὸν χώρον αὐτὸν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐδέσσης. Ὁ ναὸς καὶ τὰ παραρτήματα εἶναι χτισμένα ἀπὸ πωρόπετρα, ἢ ὁποῖα πιθανῶς δὲν εἶναι «νταμαριού», ἀλλὰ «τῶν θεμελίων», ὅπως ἐβά-

Εἰκ. 32. Ὀψη καὶ τομὲς τείχους, πρὸς τὸ κάλυψε ἰζηματογενῆς βράχος, στὸν ὁποῖο ἀνοίχθηκε τεχνητὸ σπήλαιο (90)

φτιζαν ὡς τὸ 1958 οἱ λατόμοι τῆς Πέλλας τὶς δύο κατηγορίες πέτρας, πρὸς χρησιμοποιοῦσαν. Ἐντειχισμένα καὶ ἄλλα διάσπαρτα κινητὰ εὐρήματα ἰδὲ κατωτέρω.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ. Ξαναβρέθηκαν ὅλες οἱ ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφὲς εἰς θεὰν Μᾶν, πρὸς ἔγιναν γνωστὲς ἀπὸ τὸ 1900 περίπου κυρίως μὲ τὴ δημοσίευσή τους

ἀπὸ τὸν Π. Παπαγεωργίου¹, ἀλλ' ἔκτοτε δὲν δημοσιεύθηκαν πλήρως μὲ καλῆς φωτογραφίας, σχόλια ἐνημερωμένα κ.λ. Ἐλπίζω νὰ τίς δημοσιεύσω σύντομα. Ἐδῶ δίνω φωτογραφία μόνον τοῦ ἑνὸς λίθου καὶ λεπτομέρεια τοῦ ἄνω μέρους του, ποῦ περιέχει τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς (κατὰ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ.). Ἡ ἀνεύρεση τῶν λίθων καὶ οἱ καλῆς εἰκόνες θὰ ἐπιτρέψουν τώρα ἔλεγχο τῶν προηγουμένων ἀναγνώσεων κ.λ. Τὸ κείμενο τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς (πίν. 121α-β):

Ἔτους Β[ΟΤ], μηνὸς Δ[ύστ]ρου, Γλεοπάτρα ἡ Ποπρωνίου [θεᾶ] Μᾶ ἀνικητ[ω] κατ' εὐχὴν δοῦλον ὄν[ό]ματι Κάσαρδρον ἐχαρ[ι]σμόην ἔχο[υ]σα τριῶν τέκνων δίκην ἐφ' ὅσον τε ζῶω ἀπὸ ἑαυτο<ῶ> με τραφήνε. [Ε]στηλογράφησα <τ>ο<ῶ>τον καὶ τὴν ὠνὴν ἀνέθηκ[α] καὶ τῆς ζοῆς χρόνον μοι εἶνα προσμένη.

Στοὺς τελευταίους στίχους ὁ Παπαγεωργίου (ἔ.ἀ., σ. 75) διάβασε τὴν ὠνὴν ἀνέθηκαι τῆς ζοῆς χρόνον κ.λ. Καὶ σχολιάζει: «Στ. 20-21 Ἄρμ: τὸ ἀνέθηκαι σφάλμα (ἀντὶ τοῦ ἀνέθηκα) πιθανῶς εἶναι τοῦ γράψαντος (ἐν νῶ ἔχοντος τὸ ἀνέθηκε): εὔρον δὲ αὐτὸ ἐγὼ καὶ ἐν ἐτέρῳ ἐπιγράμματι». Οὐδὲν δηλοῦσι τὰ «ἀνέθη και» Βr. Ἄλλ' εἶναι σαφὲς καὶ στὴ φωτογραφία ὅτι στὸ τέλος τοῦ στίχου 20 σῶζεται κάθετη κεραία καὶ πιθανῶς οἱ λοξὲς κεραῖες ἑνὸς κ. Πιθανώτατη λοιπὸν γίνεται ἡ συμπλήρωση: ἀνέθηκα καί, ποῦ αἶρει τὰ προσκόμματα.

Δίνω ἐπίσης εἰκόνα (πίν. 122) τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 ἐπιγραφῆς (μὲ τὴν ἀρχὴ καὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 10), τῆς ὁποίας τὸ κείμενο εἶναι: Ἀγαθῆ Τύχη. Φάβιος Γραφικός καὶ Ἰουλία Χρήστη ἡ γυνὴ αὐτοῦ κατὰ χρηματισμὸν θεᾶς Μᾶς ἀνικητὸν δωροῦνται παιδαρείδιον ὀνόματι Ζώσιμον τὸ γεννηθὲν ἐκ παιδίσκης αὐτῶν Θεσσαλονείκης ἐν τῷ Αἴτῃ ἔτει. <Α>ιδοναίον ΒΑ. Ἐντυχῶς.

Δίνω ἐδῶ εἰκόνα καὶ κείμενο τριῶν ἀκόμη ἐπιγραφῶν μὲ τὴν ἐπιφύλαξη νὰ τίς περιλάβω στὴν προσεχῆ δημοσίευση.

Σὲ βωμό, ποῦ ἦταν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ κάτω ἀπὸ τὸ σπήλαιο (Σ παρὰ τὸν ἀριθ. 17, παρένθ. πίν. 3) διαβάζομε (πίν. 123α):

Φάβιον Καλλιρόη.

Στὴν πλευρὰ ἄλλου βωμοῦ (ἀπὸ τὸ χωράφι τοῦ Πέτρου Λουσιώτη, κοντὰ στὴν ΝΑ πύλη) ἐπιγραφή ἐπιτύμβια εἶναι ἀσύντακτη καὶ ἀνορθόγραφη καὶ κακοχαραγμένη, μάλιστα στοὺς στίχους 3-4, ὅπου τὸ περίεργο Η, προτελευταῖο στὸ στίχ. 3, καὶ τὸ ἀκατανόητο C, πρῶτο στὸ στίχ. 4. Ὑποθέτω (πίν. 123β):

1. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Μᾶς ναὸς ἐν Ἐδέσση κ.λ., «Ἀθηνᾶ», τ. 12 (1900), σ. 65 κ.έ., Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 206 κ.έ., ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

*Εὐπορία Παραμόνου Κράτονος τοῦ υἱοῦ
ἐαυτῆς, <ἔτου>ς ΑΒ, καὶ ἐαυτῆς ζῶσα
ἐκ τῶν ιδίῳν ἤρωα.*

Εἶναι σημαντικό ἓνα κείμενο μὲ τόσους βαρβαρισμούς, ὅταν τὰ ὀνόματα εἶναι «ἀκραιφνῶς» ἑλληνικά.

Δυσκολίες συναντοῦμε καὶ στὴν ἐπόμενη ἐπιγραφή, ἐδῶ πιὸ πολὺ ἀπὸ κακὴ χάραξη καὶ διατήρηση. Εἶναι χαραγμένη σὲ δυὸ ἐπάλληλα ἀρχιτεκτονικά μέλη, πού βρέθηκαν ἀπανωτὰ μόλις μπαίνομε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ΝΑ πύλης (πίν. 114, στὸ βάθος). Ὁ χαρακτήρας τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς κυρίως πείθει ὅτι εἶναι μία καὶ στὰ δυὸ μέλη, τὰ ὅποια ὅμως δὲν εἶναι στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ὅπως δείχνουν οἱ τὸρμοι τοῦ κάτω μέλους καὶ τὸ χῶμα πάνω στὸ ὁποῖο πατάει (πίν. 124β). Ἐξ ἄλλου στὴν ὑπερκείμενη ἐνεπίγραφη πλίνθο, μὲ συμφυῆ σπεῖρα βάσεως κίονος, ἀποδόθηκαν κομμάτια συνανήκοντα πού βρέθηκαν σκόρπια (πίν. 124α) καὶ τοποθετήθηκαν ὅπως δείχνει ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 116, κάτω ἀριστερά. Διαβάζω:

Ἵπερ εὐχῆς θεῶ Πρε[-] καὶ Ἰκαρίλλα καὶ Ἐθερίου.

Ἄν τέτοιες ἐπιγραφές εἶναι εὐπρόσδεκτες γιὰ μιὰ ἐποχὴ παρακμῆς τοῦ τόπου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, βοηθοῦν ἐξ ἄλλου νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν πρέπει νὰ σταματήση ἡ ἀνασκαφὴ στὰ ρωμαϊκὰ στρώματα.

Ἐλπίδες γιὰ καλύτερες μέρες, θὰ ἔλεγα, ὑπάρχουν. Εἶναι π.χ. ἡ ἐπίστεψη στήλης (πίν. 125α)¹ καὶ θραύσματα γλυπτῶν μαρμαρίνων (πίν. 125β-γ καὶ 126α-γ).

Ἐνθαρρυντικά ἐπίσης εἶναι διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικά μέλη, τεκμήρια λαμπρῶν κτηρίων τῶν χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ἢ ὅποια ὅμως δὲν θὰ ἀφάνισε τελείως τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότερης κοσμοκρατορίας. Εἰκονίζομε ἐδῶ δύο τεμάχια γείσου μὲ γεισίποδες κ.λ. (πίν. 127α-β). Ἄλλα μαρμάρια ἀρχιτεκτονικά κομμάτια καὶ θραύσματα γλυπτῶν διακρίνονται, ὅπως βρέθηκαν διάσπαρτα γύρω στὴν πύλη κυρίως (πίν. 114, μπροστά, ὅπου γείσο, πώρινες βάσεις στηλῶν κ.λ., πίν. 116, μπροστά, ὅπως τὰ βρήκαμε συγκεντρωμένα ἴσως ἀπὸ τὸν Πελεκίδη, πίν. 117, ἄλλα διάσπαρτα, ὅπως βρέθηκαν, καὶ ἄλλου).

Στις μέρες τῆς δουλείας θὰ πρέπει νὰ χαράχθηκαν, ἀπὸ σκοποὺς τῆς πύλης ἴσως, πάνω σὲ ἐντειχισμένα στίς παραστάδες τῆς μάρμαρα, ἀνθρωπάκια καὶ ἄλλα χαράγματα (πίν. 128α-β).

Σὲ παλαιοχριστιανικά μνημεῖα ἀνήκουν πολλὰ μαρμάρια καὶ λίθινα ἀρχιτεκτονικά καὶ ἄλλα διάσπαρτα εὐρήματα, ὅπως θραῦσμα κορινθιάζοντος κιονοκράνου μὲ φανερά ἴχνη τρυπάνου (πίν. 129α) καὶ ἄλλο σύνθετο

1. Πρβλ. ἐγχρωμὴ εἰκόνα ὁμοίας ἐπιστέψεως στήλης τῆς Πέλλας, «Δομή», τ. 13, λ. Πέλλα, σ. 10, ἀριστερά.

κιονόκρανο (πίν. 129β)¹, ἀμφικιόνια διλόβων παραθύρων, ὅπως ἓνα ἀκέραιο (πίν. 130α-β) καὶ ἄλλο κομμάτι, ποῦ σώζει γόμφο μολυβδοχοημένο (πίν. 130γ).

Εἰκονίζονται ἐδῶ ἐπίσης: Μέρος βάσεως ἀμφικιονίσκου μὲ ἐγγάρακτο σταυρὸ στήν πλάγια ὄψη (πίν. 131α), θραῦσμα μαρμαρίνου θωρακίου ἐγκιβωτισμένου στή στρώση τοῦ διαδρόμου τῆς αὐλῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος πρὸς τὸν ἀνατολικὸ κῆπο τῆς (πίν. 131β), ἡμίτομο σχεδὸν ἐπιστέψεως ἀμφικιονίσκου μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ στὸ μέτωπο τοῦ ἐπιθήματος (131γ)² καὶ ἓνα ἀπὸ περισσότερα θραύσματα μαρμάρινης πλάκας μὲ ἀνάγλυφο σταυρὸ καὶ στίς δυὸ ὄψεις τῆς (131δ).

Μαρμάρينو ἐπίκρανο ρωμαϊκῶν χρόνων στὸ ριζάρι (μέγ. διαστ. 0,89 × 0,81 μ., πίν. 136) εὑρέθη στὸ ροδακινεῶνα τοῦ Ἀθανασίου Γαβριηλίδου (ἀπὸ τῆς διανομῆ τοῦ 1933) στή θέση Τζάνιστα, ὁ ὁποῖος ἔχει παραχωρηθῆ ἤδη στὸ γαιμπρό του Χρήστο Ἀλεξανδρίδη.

Τυχαῖα εὐρήματα προκάλεσαν σωστικές ἀνασκαφές σὲ διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἐδέσσης. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν δοθῆ στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἀπὸ κεραμοσκεπῆ τάφο στὸν Ἅγιο Λουκά προῆλθεν ἀρυτῆρ εἰκονιζόμενος ἐδῶ (πίν. 132α)³. Ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα εἶναι καὶ ὁ δακτυλιόλιθος (πίν. 132β), τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνάγλυφη κεφαλὴ δόθηκε σὲ σχέδιο ἄλλοῦ⁴.

Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἀλίκη Στουγιαννάκη, ποῦ ἐπέβλεψε συνεχῶς τίς σκαφικὲς ἐργασίες τῆς Ἐδέσσης, παρακολουθοῦσε συγχρόνως καὶ τίς πάσης φύσεως σκαφικὲς ἐργασίες στήν πόλη καὶ στήν περιοχή τῆς. Ἔτσι μπόρεσε νὰ διαπιστώσῃ ἀποκάλυψη ἀρχαίων σὲ οἰκόπεδα καὶ ἀγροκτῆματα, ὅπου ἐνεργήσαμε ἐν συνεχείᾳ σωστικὲς σκαφές:

Κατὰ τὴν ἐκσκαφῆ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Μαρίας Καρακουσάκη στὸν Β' συνοικισμό, ὁδὸς Ἰκονίου, φάνηκε, ἀρχὲς 1968, τὰ φ ο ς κ ε ρ α μ ο σ κ ε π ῆ ς, στή νότια γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σὲ βάθος 1,30 μ. ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Μῆκος 1,70 μ., πλάτος 0,50 μ. (πίν. 133α). Περιεῖχε σκελετοῦς ἐκτάδην μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὴ Β ἄκρη. Οἱ κεραμίδες, διαστ. 0,88 × 0,45 μ., πάχους 0,025 μ., εἶχαν δαχτυλιές. Ἀπὸ κτερίσματα βρέθηκαν μόνον ἓνα χάλκινο νόμισμα τελείως ὀξειδωμένο καὶ ἴχνη ἀπὸ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο.

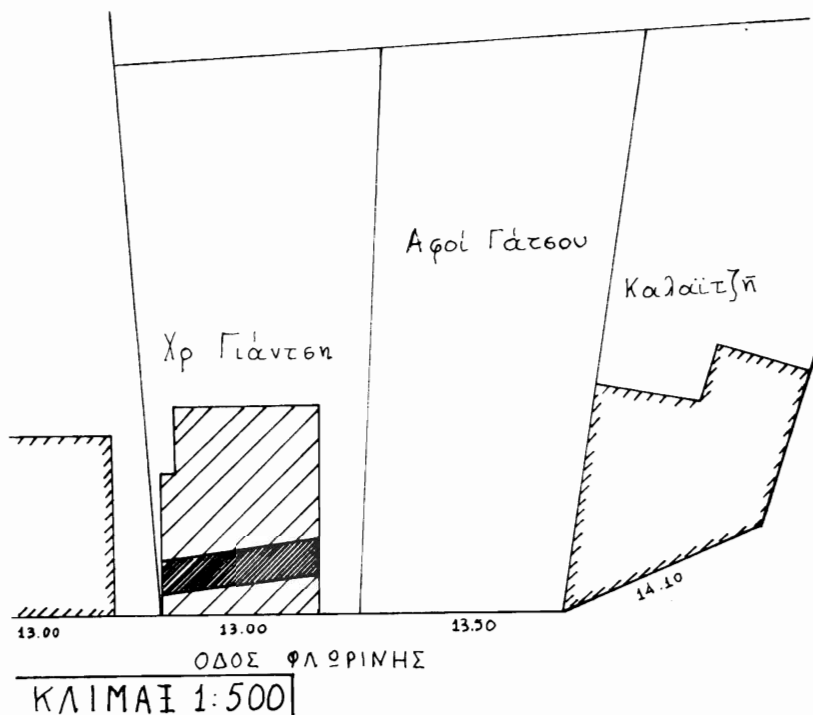
1. Εἰκόνα τοῦ κιονοκράνου, «Δομή», τ. 13, λ. Πέλλης Νομός, σ. 15, δεξιά. Τὰ ἄρθρα Μακεδονία, Πέλλα κ.ἄ. στή «Δομή» ἔγραψε ὁ Φ. Πέτσα. Πρβλ. τώρα Μ. Παναγιωτίδης, Βυζαντινὰ κιονόκρανα μὲ ἀνάγλυφα ζῶα, «Δελτίον ΧΑΕ», περίοδος Δ', τ. ΣΤ', 1970-1972, σ. 114, πίν. 35α.

2. Ἴδὲ τώρα Δ. Ι. Παλλάν, Ἰουστινιάνεια γλυπτὰ αἰσθητικῶς ἀνεπέργαστα. Εἰς Μνήμην Π. Α. Μιχαλῆ, Ἀθῆναι 1972, σ. 420-441.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, πίν. 284δ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 321ε.

Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Χρήστου Γιάντση στὴν ὁδὸ Φλωρίνης ἀριθ. 14 (εἰκ. 33), ἀποκαλύφθηκε τὴν 5ῃ Ὀκτωβρίου 1968 κτιστὸ ὑδραγωγεῖο, τοῦ ὁποῖου τμήματα, κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς δ. Στουγιαννάκη, εἶχαν ἀποκαλυφθῆ προηγουμένως καὶ στὰ γειτονικὰ οἰκόπεδα Καλαϊτζῆ, Ἀσύλου τοῦ Παιδιοῦ, ΠΙΚΠΑ, ΙΚΑ καὶ Λυμπάρη, χωρὶς νὰ προκαλέσουν ἐνέργεια τῆς

Εἰκ. 33. Τοπογραφικὸ διάγραμμα μεῖ ἐνδειξη τῆς θέσεως ἀρχαίου ὑδραγωγείου (90)

Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφέας ἀνοιξε ὀπή (πίν. 133β), ἀπὸ τὴν ὁποία ἐρευνήσαμε τὸ ἐσωτερικὸ. Τὸ πλάτος τῆς τάφρου, ποῦ ἀνοιξαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑδραγωγοῦ εἶναι περὶ τὰ 1,85 μ. Τὰ κατακόρυφα τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ ἐκτίσθησαν ἀπὸ μέσα καὶ ἡ τοξωτὴ ἐπικάλυψη ἐγινε μετὰ χρῆση καλουπώματος ἀπὸ σανίδες. Χρησιμοποιήθηκαν ἀκανόνιστοι πωρόλιθοι καὶ ἄφθονο κονίαμα. Ὑδραυλικὸ κονίαμα καλύπτει ἐσωτερικὰ μόνον τοὺς κατακόρυφους τοίχους, ἐνῶ τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μετὰ ὀπτοπλίνθους διαστάσεων περίπου 0,40 × 0,25 μ., μετὰ δακτυλιᾶς διαγώνιες σὲ σχῆμα Χ. Οἱ ἄρμιοι τοῦ δαπέδου καλύπτονται ἐπίσης μετὰ κουρασάνι, τὸ ὁποῖο σχηματίζει παχὺ στρῶμα κυρτῆς τομῆς στὴ γραμμὴ συναντήσεως τῶν τοίχων

μέ τὸ δάπεδο¹. Τὸ ἐσωτερικὸ ἔχει πλάτος 0,70 μ. καὶ ὕψος 1,10 μ. Τὸ παρακολουθήσαμε σὲ μῆκος 50 μ. περίπου. Μὲ ἐλαφροὺς ἐλιγμοὺς κατευθύνεται πρὸς τὶς πηγές τῆς Καρακάνιας, ποὺ ὑδροδοτοῦν καὶ τὴ σημερινή Ἔδεσσα.

Σὲ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας Νικ. Γιόφτση στὴν ὁδὸ Ἀρχιερέως Παντελεήμονος (ἢ Μητροπόλεως), ἀντικρὺ στὴ νότια εἴσοδο τοῦ νέου Μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἀποκαλύφθηκαν λειψανα, ποὺ ἀποδόθηκαν σὲ τεῖχος τῆς πόλεως², ὅπως καὶ ἄλλα κοντινὰ παλαιότερα³. Πράγματι στὴ νέα αὐτὴ θέση σώζεται δόμος θεμελίου σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῶν 13 μ. τοῦ οἰκοπέδου κατὰ διαγώνιον ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΒΔ, ἀκολουθεῖ καθ' ὕψος δόμος τῆς ἀνωδομῆς διατηρημένος ἐπίσης σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση, τρίτος δόμος διατηρεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον, τέταρτος κατὰ μέρη στὰ ἄκρα τοῦ οἰκοπέδου, καὶ μόνον ὀλίγοι λίθοι πέμπτου δόμου. Ὑψη τῶν δόμων ἐμέτρησα (ἐκ τῶν κάτω) 40 ἐκ., 38 ἐκ., 47 ἐκ., 48 ἐκ., 47 ἐκ., δηλαδὴ προφανῶς ἔχομε καὶ ἐδῶ πῶδα 32 ἐκ., γνωστὸ ἀπὸ πολλὰ μακεδονικὰ κτήρια⁴. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῶν σωζομένων δόμων φθάνει τὰ 2,20 μ. Τόσο εἶναι καὶ τὸ πάχος τῆς ἀνωδομῆς, ἀρκετὸ δηλαδὴ γιὰ ἓνα τεῖχος. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐννοήσουμε σκέλος τείχους τῆς πόλεως κοντὰ καὶ παράλληλα στὸν κρημνὸ;

Τάφο λαξευμένο στὸν πώρινο βράχο ἀνέφερε τὴν 16.7.1968 ὁ ἀγρότης Ἰωάννης Ἀλιζώτης. Τὸν ἀποκάλυψε καλλιεργώντας τὸν ἀγρὸ τοῦ στὴ θέση Ἀλάνι, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο ἀμαξωμάτων τοῦ Χατζῆ (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 307 καὶ σχέδ. 14). Ἀπὸ τὶς δύο σὲ δευτέρη χρήση ἐνεπιγραφες πλάκες ἢ ἀκέραια σώζει ἐπιγραφή: *Μημόριον Εἰρηνικοῦ Διάκου καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ Βασιλίσσης...* Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐδέσσης.

Χριστιανικὲς ἦταν καὶ οἱ ταφές ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ ΒΑ παρεῖα τοῦ ἀγροῦ, ἰδιοκτησίας Τζιγιέρη στὴ θέση Κούφια Πέτρα. Ἄν ἀναφέρονται ἐδῶ εἶναι γιὰτὶ κινδυνεύουν νὰ μείνουν ἐντελῶς ἀμνημόνευτες, ἐνῶ κάτι μπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναδρομικά. Τὸ χωράφι τοῦ Τζιγιέρη εὐρίσκεται παρὰ τὸ 50 χλμ. τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἐδέσσης-Θεσσαλονίκης (εἰκ. 34). Ἡ θέση πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ μεγάλο πώρινο βράχο (ἀριθ. 6 στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 34), κυλισμένο ἴσως ἐκεῖ. Πώρινο εἶναι καὶ τὸ ἔδαφος στὸ ὁποῖο εἶναι σκαλισμένες οἱ ταφές.

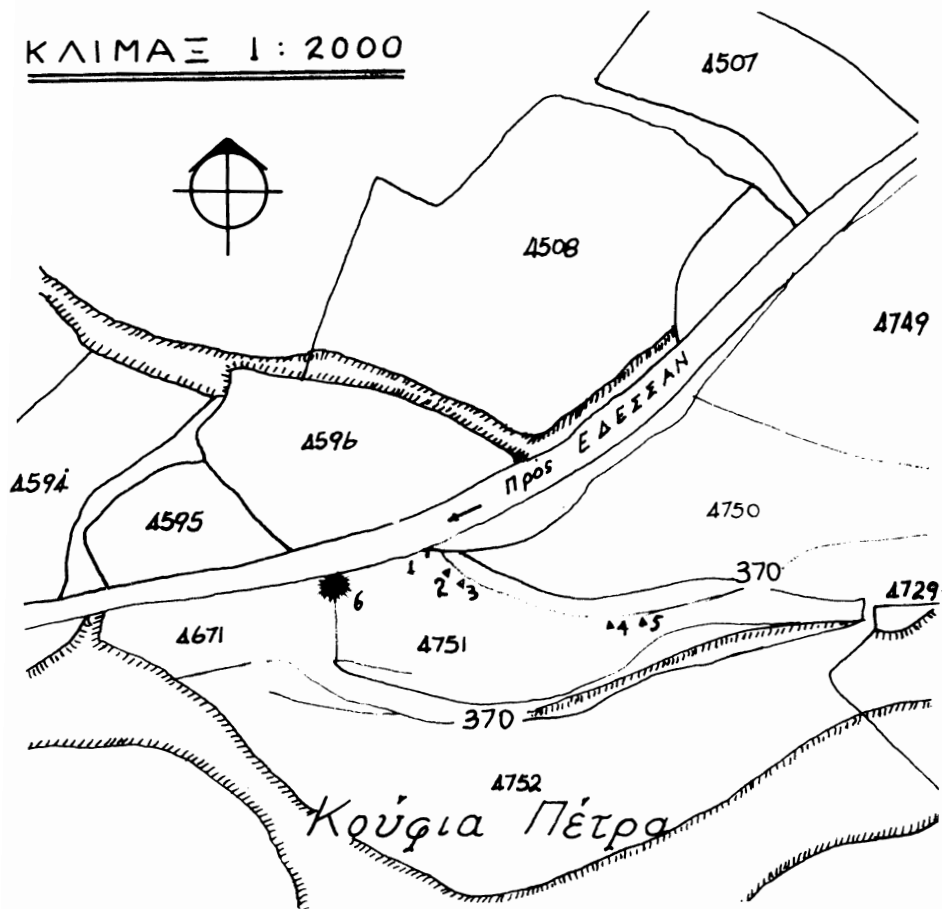
Ὁ πρῶτος τάφος βρέθηκε σὲ βάθος περὶ τὸ 1 μ. ἀπὸ τὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Δ πρὸς Α. Ἦταν ἀπλὸς λάκκος πλακοσκεπαστος μὲ σκελετὸ ἀνδρὸς ἐκτάδην, τὸ

1. Ἰδὲ σχέδιο τομῆς, ἀνόψεως καὶ λεπτομερείας δαπέδου, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309, σχέδ. 15.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378, σχέδ. 14 καὶ πίν. 316γ-δ.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 210.

4. Ἰδὲ Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 55, 64, 66 κ.ά.

Εἰκ. 34. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῆς Κούφιας Πέτρας
 με ἔνδειξη τῆς θέσεώς της (90)

κρανίο στη δυτική άκρη. Μεταξύ τῶν ὀστέων τῆς λεκάνης εὐρέθη πόρπη ζώνης, στὸ ἀριστερὸ πλευρὸ σιδερένιο μαχαιράκι καὶ κατὰ τοὺς ὄμους ἄλλες δύο ὅμοιες μεταξύ τους πόρπες (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, πίν. 320ε-στ).

Σὲ ἀπόσταση 9 μ. πρὸς ΝΑ βρέθηκε δ ε υ τ ε ρ ο ς τ ά φ ο ς ὅμοιος σκεπασμένος μὲ τεμάχια θωρακίων παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ σὲ δευτέρη χρήση. Μεταξύ τῶν ὀστέων τοῦ σκελετοῦ εὐρέθη χάλκινη πόρπη ζώνης, σιδερένιο μαχαιράκι, ψήφος ἀπὸ ὑελόμαζα κατὰ τὴ θέση τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, λίθινη ἀμφικωνικὴ ψήφος κατὰ τὸ στῆθος καὶ μεταλλικὸ κωδωνόσχημο περίαπτο. Δυὸ καρδιόσχημα χάλκινα ἐλάσματα διάτρητα καὶ ἄλλο χάλκινο ἀντικείμενο συμπληρώνουν τὰ εὐρήματα.

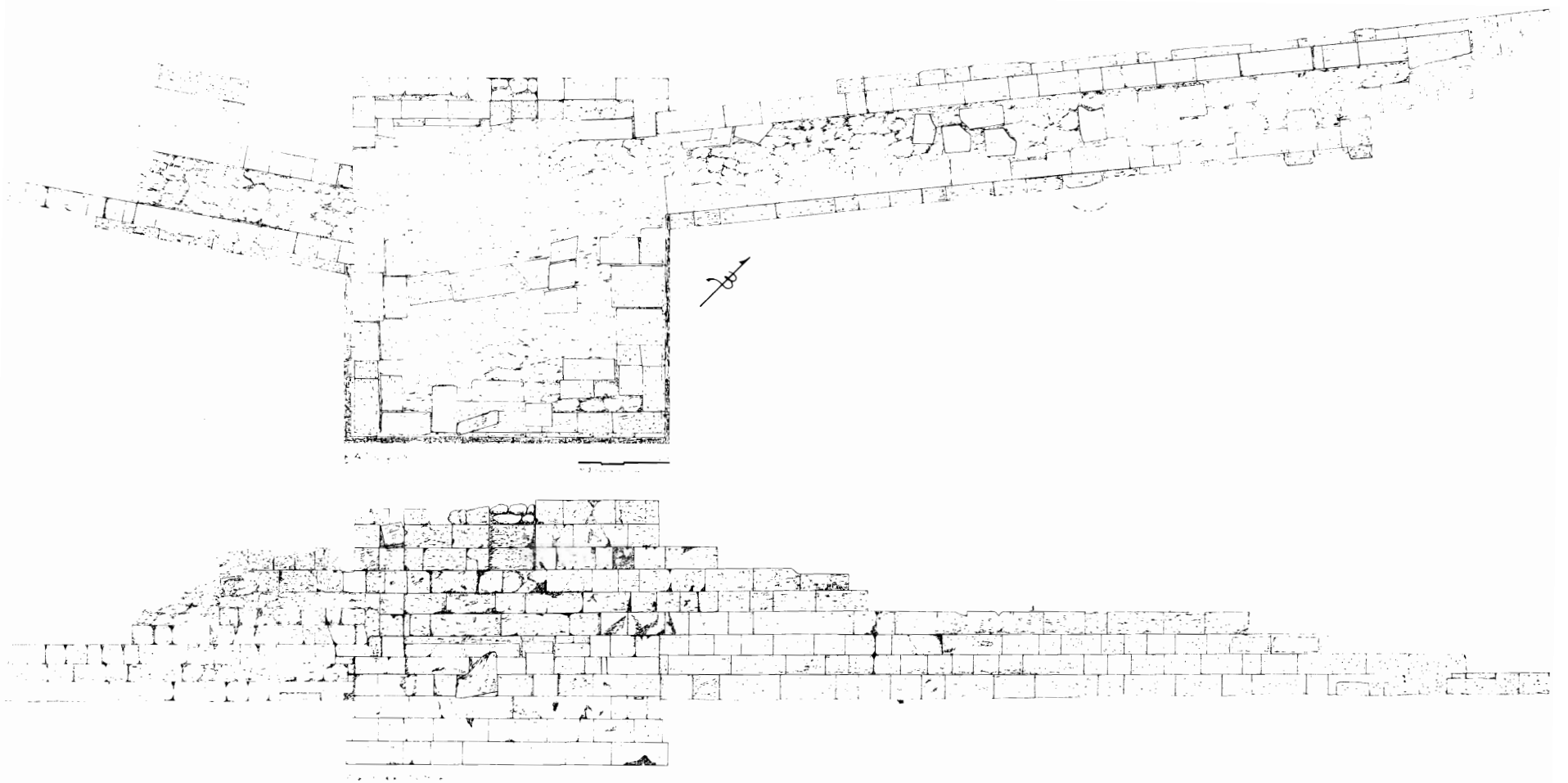
Ὁ τ ρ ί τ ο ς τ ά φ ο ς εὐρέθη, περὶ τὰ 4 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ δευτέρου, σκεπασμένος μὲ σχιστολιθικὴς πλάκες, ὅπως ὁ πρῶτος. Εἶχε τὸν προσανατολισμὸ τοῦ δευτέρου καὶ περιεῖχεν ἐκτὸς τοῦ σκελετοῦ (πίν. 134α), μιᾶς πόρπης ζώνης καὶ μιᾶς ἀμφικωνικῆς πῆλινης ψήφου, πῆλινη ἀγάνωτη χύτρα καὶ ἄλλο ἀγγεῖο σὲ κομμάτια παρὰ τοὺς ἄκρους πόδες. Ὁ σκελετὸς περισυελέγη καὶ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐδέσσης. Οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 1-3 εἶχαν διαστάσεις περίπου 2×0,60 μ.

Πλατύτεροι ἦταν οἱ τάφοι ὑπ' ἀριθ. 4-5 (πλάτος περίπου 1,35 μ.) καὶ δέχθηκαν ὁμαδικὴς ταφές. Ὁ τ έ τ α ρ τ ο ς τ ά φ ο ς εὐρέθη περὶ τὰ 42 μ. πρὸς ΝΑ τοῦ τρίτου. Ἐγινε ἀντιληπτός ἀπὸ σχιστολιθικὴ πλάκα ποὺ ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καθὼς ἦταν τοποθετημένη κατακόρυφα. Σὲ βάθος 2,50 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ βρέθηκαν τέσσερες σκελετοὶ ἐνηλίκων καὶ μεταξύ τῶν δύο πρὸς Δ κρανίων πῆλινο ἀγάνωτο ἀγγεῖο (πίν. 134β).

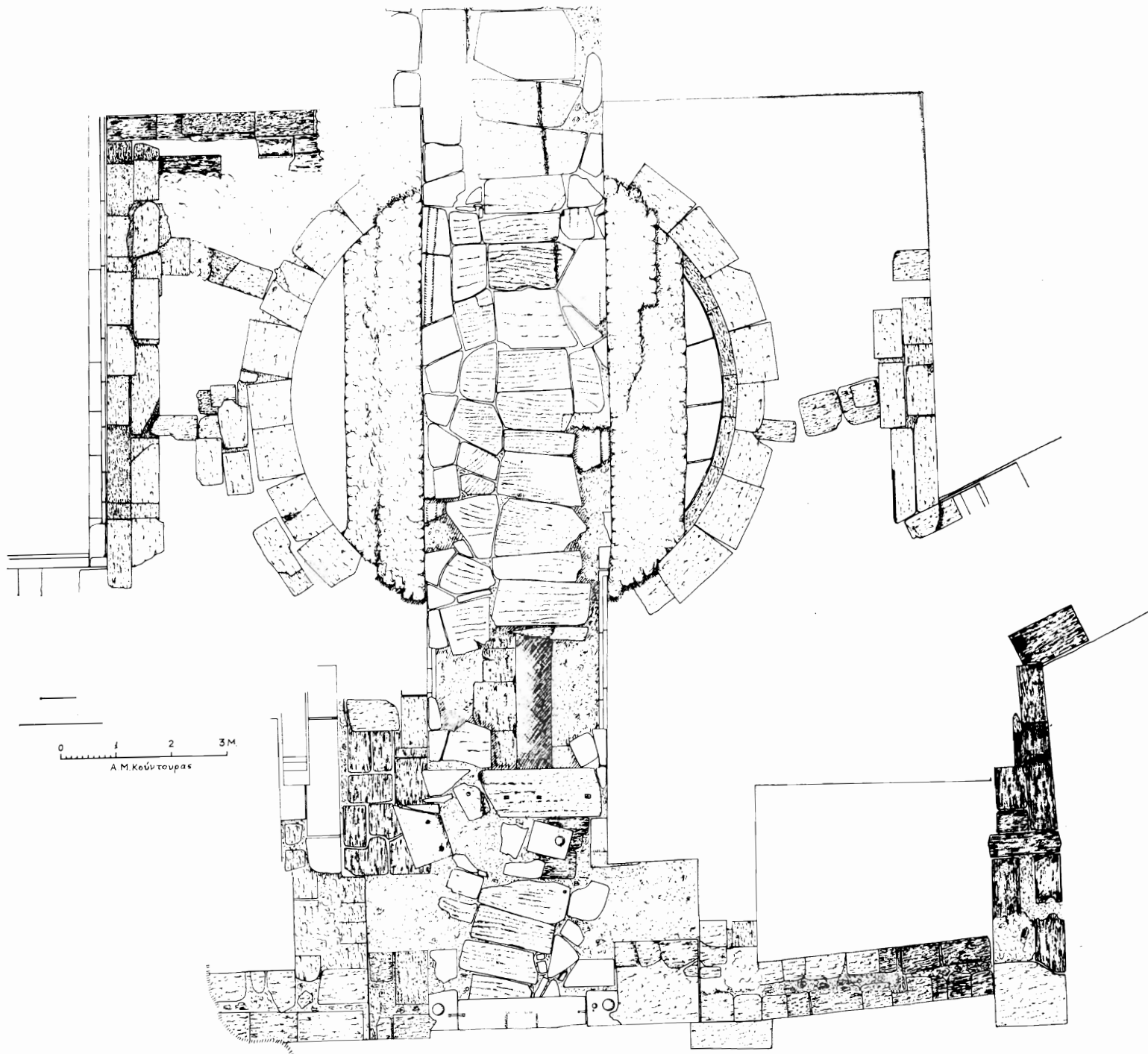
Ὁ π έ μ π τ ο ς τ ά φ ο ς ἦταν ἐπίσης σημαδεμένος μὲ σχιστολιθικὴ πλάκα. Σὲ βάθος 2,90 μ., ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ εὐρέθησαν κρανία καὶ σκελετοὶ πολλοί, ἀνάμικτοι (πίν. 134γ). Μεταξὺ αὐτῶν καὶ σκελετὸς παιδιοῦ.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τῆς Δ ε ξ α μ ε ν ῆ ς Φ ο ρ τ ί σ ε ω ς τ ῆ ς Δ Ε Η κατὰ τὸν πόδα τῶν καταρρακτῶν, ἡ Ἐφορεία συνεργάσθηκε μὲ τὶς ἀρμόδιες Ὑπηρεσίαις τῆς Νομαρχίας Πέλλης καὶ τῆς ΔΕΗ στὴν Ἐδεσσα, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ προληφθοῦν κίνδυνοι γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ἢ γιὰ τὰ ἔργα τῆς ΔΕΗ, ποὺ θὰ προέκυπταν, ἀν κατὰ τὴν πορεία τῶν ἔργων παρουσιάζονταν ἀρχαιότητες. Ἡ ΔΕΗ καὶ μόνον γιὰ λόγους κατασκευαστικῆς προνοίας ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνήσῃ τὸ ὑπέδαφος σ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἔργων. Ἐτσι παρακολουθήσαμε τὴν ἐκτέλεσιν (παρ. 10):

1. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων μὲ χειροκίνητο γεωτρύπανο.
2. Ἐρευνητικῶν φρεάτων καὶ
3. Περιστροφικῶν γεωτρήσεων.

Παρόνθ. Πίν. 4. Κάτοψη και ἐξωτερικὴ ὄψη τείχους με πύργο παρὰ τὴν Ἱ. Μονὴ Ἁγίας Τριάδος, κατὰ τὰ σημεῖα ὑπ' ἀριθ. 15-14 Πρβ. παρόνθ. πίν. 6 (ἄνω) (90)

Παρένθ. πίν. 5. Κάτοψη λειψάνων κατά τη ΝΑ πύλη τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως τῆς Ἐδέσσης (90)

Τὰ προϊόντα τῶν γεωτρήσεων καὶ τῶν φρεάτων τὰ παρακολουθήσαμε καθημερινὰ καὶ μᾶς ἐβεβαίωσαν πὼς δὲν ὑπῆρχαν στρώματα ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ μόνον ἀλλεπάλληλα στρώματα ἰζημάτων ἀδιάφορα ἀρχαιολογικῶς (παρένθ. πίν. 11). Οἱ γεωτρήσεις ἔφθασαν μέχρι βάθους 90 μ. περίπου.

Ἡ ΔΕΗ συγκατετέθη καὶ κατέβαλε τὴ δαπάνη γιὰ τὴν συμπληρωματικὴ ἐκτέλεση δοκιμαστικῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν, μὲ τις ὁποῖες ἐρευνήσαμε ὅλην τὴν ἔκταση ὡς 15 μ. βάθος. Ἔγιναν περὶ τις 20 τέτοιες δοκιμαστικὲς τομῆς συνολικοῦ μήκους πάνω ἀπὸ 600 μ. (παρένθ. πίν. 10). Ἔτσι βεβαιωθήκαμε πὼς δὲ ὑπῆρχαν κίνδυνοι οὔτε καταστροφῆς ἀρχαιοτήτων μὲ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἔργων οὔτε ἀναστολῆς ἢ ματαιώσεως μερικῆς ἢ ὀλικῆς τῶν ἔργων ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἀποκάλυψη σπουδαίων ἀρχαίων, στὴν ἔδρα τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων, τὴν ὁποία ἐπίσης παρακολουθήσαμε ἐν συνεχείᾳ (πίν. 135), ἦταν μιὰ πανηγυρικὴ ἐπιβεβαίωση ὅτι βορείως τοῦ μεγάλου καταρράκτου δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες¹ (ἐννοεῖται, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου!).

Γενικὸ συμπέρασμα. Τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς προανασκαφικῆς καὶ τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὴν περιοχὴ τῆς Ἐδέσσης ἦταν σημαντικά. Πρῶτα δώσαμε τὸ παρὸν σ' ἓνα τόπο, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία πρέπει νὰ εἶναι παρούσα, γιὰ πολλοὺς καὶ εὐνόητους λόγους, συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Ἡ Ἔδεσσα εἴτε κατέχει ἀκριβῶς τὴ θέση τῶν Αἰγῶν (ἢ ἐξακρίβωση ἐπείγει) εἴτε ὄχι, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους τόπους τῆς Ἑλλάδος. Ὡς τώρα τὴν ἀφήσαμε σὲ πλήρη ἀφάνεια. Κρύβει τὰ λείψανα τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος της, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει παγκόσμιο ἐνδιαφέρον, κάτω ἀπὸ ἀρδευτικὰ αὐλάκια, σ' ἓνα ἀγριότοπο μὲ ἡμερὴ καὶ ἄγρια βλάστηση.

Εἶναι τώρα εὐχάριστο, ὅτι γνωρίζομε τὸν περίβολο τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως, πύργους καὶ πύλες της, πὸ ὁδηγοῦν στὰ καίρια σημεῖα της, ἐπιγραφές, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πήλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα κατανέμονται σὲ πάνω ἀπὸ 10 αἰῶνες ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ ἀκόμη νεωτέρων χρόνων.

Τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο εἶναι δύσκολο καὶ δαπανηρὸ, γιὰ τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως εἶναι μεγάλο καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν ἀπαλλοτριώσεις, διαρρύθμιση στὰ τρεχούμενα νερά κ.λ. Ἀλλὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τὴν ἐπιβάλλει τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κοιτίδα καὶ τὴ μητρόπολη τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Προρρωμαϊκὰ λείψανα συνεχίζονται ἀσφαλῶς κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ στρώματα πὸ θίξαμε. Ἡ Ἔδεσσα καὶ τὸ Δῖον θὰ δώσουν τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: «who were the Macedonians?»?

1. Πρβλ. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 205 κ.έ. (Φ. Πέτσας).

91. Ἔδ ε σ σ α, δ ι ά φ ο ρ α. Συχνές ἀναφορές ἔγιναν κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 στὶς ἐπιγραφές τῆς Ἑδέσσης. Στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α΄ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία¹, ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack² ἔδωσε ἀπολογισμὸ τῆς ἐργασίας ποὺ ἔγινε μὲ τὶς ἐπιγραφές τῆς περιοχῆς: Ὁ Delacoulonche, πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν τόσα χρόνια, γνώριζε μόνον 12, ἔγιναν τώρα 65. Ἀπ' αὐτὲς 20 εἶναι συγκεντρωμένες στὸ τζαμί-Μουσεῖο, 15 εἶναι ἀδημοσίευτες. Οἱ περισσότερες εἶναι ἐπιτύμβιες, δύο μόνον ἑλληνιστικῆς, ἄλλες εἶναι ἀναθηματικῆς στὴ θεὰ Μᾶ, στὸ Δία Ὑψιστο κ.λ., δύο εἶναι ἐφηβικοὶ κατάλογοι. Στὴ συνέχεια τῆς ἀνακοίνωσής του ὁ Cormack διορθώνει καὶ ὑπομνηματίζει μερικὲς ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες ἐπιγραφές.

Γιὰ τὶς ἀπελευθερωτικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἑδέσσης (ἀλλὰ καὶ τῆς Σκύδρας, Βεροίας καὶ Λευκόπετρας) ἰδὲ σχόλια τῶν J. καὶ L. Robert³, ποὺ σχολιάζουν μελέτη τοῦ D. Nörr⁴, ὁ ὁποῖος μελετᾷ ἀπελευθερώσεις ὑπὸ τύπον ἀφιέρωσης, 3ου αἰ. μ. Χ. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Ἑδέσσα, Βέροια, Σκύδρα) καὶ ἀπ' ἄλλοῦ. —Τὶς παρατηρήσεις τους⁵ σὲ ἐπιγραφή ποὺ δόθηκε σὲ Χρονικά⁶, δὲν εἶχα καιρὸ νὰ ἐπαληθεύσω μὲ νέα αὐτοψία.—Ἐπιγραφῆς δημοσιευμένες καταχωρίζονται στὸ SEG⁷. Ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά, 14, 1974, σ. 274 κ.έ., 284, 285 κ.ά.

Τυχαῖα εὐρήματα ἔχουν ἀναφερθῆ στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁸, ἐπίσης ἐπισκευὴ τοῦ τζαμιοῦ, ποὺ στεγάζει τὸ προσωρινὸ Μουσεῖο⁹, ἢ παραχώρηση οἰκοπέδου κοντὰ στοὺς καταρράκτες γιὰ τὴν ἀνέγερση Μουσεῖου τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσας τῶν Μακεδόνων¹⁰, ἢ ὁποία ἔγινε ἀποδεκτὴ¹¹, ἀλλὰ τελικὰ ἢ ἀποδοχὴ ἀκυρώθηκε ἀπὸ τὴ Μαρινατικὴ πολιτικὴ μῆς Ὑπηρεσίας, ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ, δηλαδὴ πανεθνικὴ.

92. Ὁ χ ο ῖ ρ ο ς τ ῆ ς Ἑ δ έ σ σ η ς καὶ ο ἱ Χ ο ῖ ρ ο ι. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑδέσσης τέσσερες Ἑλληνες «ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον» καὶ προτίμησαν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχὴ

1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 199 κ.έ.

2. Τοῦ ὁποῖου ἐν τῷ μεταξὺ θρηνήσαμε τὸ θάνατο.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 130.

4. D. Nörr, Bemerkungen zur sakralen Freilassung in der späten Prinzipatszeit, «Studie Ed. Volterra», τ. 2 (1969), σ. 619-645.

5. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 337, Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 90.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 531-537.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 362.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325.

11. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 291.

τους σὲ ἐπιτύμβιο χοιριδίου, τὸ ὁποῖον κατέστησαν... διεθνὲς πρόβλημα!¹. Ἡ ἱστορία εἶναι μᾶλλον γνωστή, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴ συνοψίσωμε:

Στὶς πρῶτες ἐκθέσεις μου γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων 1967 καὶ 1968 στὴν Ἑδέσσα περιέλαβα καὶ περιέργο εὔρημα, ἓνα ἄστειο ἐπίγραμμα σὲ μαρμάρينو ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο (πίν. 136). Μὲ ἐπιφυλάξεις μόνον ὡς πρὸς τὰ σημεῖα στίξεως, ἰδοῦ το:

*Χοῖρος ὁ πᾶσι φίλος τετράπους νέος ἐνθάδε κεῖμαι,
Δαλματίας δάπεδον προλιπών, δῶρον προσενεχθεῖς.
Καὶ Διορράχῳ δὲ ἐπάτησα Ἀπολλωνίαν τε ποθήσας
καὶ πᾶσαν γαίην διέβην ποσί, μῶνος ἄλιπτος.
Νῦν δὲ τροχοῖο βίη τὸ φάος προλέλοιπα.
Ἡμαθίην δὲ ποθῶν κατιδεῖν φαλλοῖο δὲ ἄρμα,
ἐνθάδε νῦν κεῖμαι τῷ θανάτῳ μηκέτ' ὀφειλόμενος.*

Γιὰ πρώτη φορὰ ἐγινε γνωστὸ εὐρύτερα τὸ πρόσφατο τότε εὔρημα κατὰ τὶς ἡμέρες τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου μὲ θέμα τὴν ἀρχαία Μακεδονία (26-29 Αὐγούστου 1968), ὅταν τὸ εἶχα στὸ Γραφεῖο μου, τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, χάριν τῶν συνέδρων. Ἐπισήμως ἀνακοινώθηκε, μαζί μὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα, τὴν ἡμέρα τῆς ἀνακοινώσεώς μου (28.8.1968)². Ἦταν μιὰ ἀπλὴ μνεῖα τοῦ κειμένου, ἢ ὁποῖα συνώδεψε τὴν προβολὴ τῆς εἰκόνας τοῦ ἐπιτυμβίου. Ἐνα ἀπόσπασμα τῆς ἀνακοινώσεως ἔτσι ἀπλό, ἀφοῦ μεταγλωττίσθηκε στὴν καθαρεύουσα κατ' ἀνάγκην, ἐστάλη στὸ νέο τότε περιοδικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν³, στὰ ὁποῖα ἀνακοινώνονται νέα εὐρήματα μὲ ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τῆς ὀριστικῆς δημοσιεύσεως. Τοῦτο τὸ δικαίωμα τὸ σέβονται κατὰ κανόνα οἱ συνάδελφοι πλὴν ἐξαιρέσεων.

Στὶς ἐξαιρέσεις πρέπει νὰ ὑπαχθῆ ἡ ὁμοβροντία ποῦ ἀκολούθησε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Σπ. Μαρινάτου. Ἀντὶ τοῦ χοίρου οἱ τρεῖς τοῦλάχιστον ἐπροτίμησαν Χοῖρον, καθένas μὲ ἄλλη μορφή.

Ὁ πρῶτος⁴ νομίζει ὅτι ὁ χοῖρος δὲν ἦτο ζῶον, ἀλλὰ «μόνον εἰς νεωτάτην ἡλικίαν ἐχρησιμοποῖε τὰ τέσσερα ἄκρα κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὸ γνωστὸν αἶνιγμα τῆς Σφιγγός. Ὁ Χοῖρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο δοῦλος νέας σχετικῶς ἡλικίας...» καὶ «...ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης τοῦ ἀναγλύφου εἰκονίζεται κάπρος, συμβολίζων ἐκ παραδόσεως τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἴσως δὲ τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ νεκροῦ» (ὁ ὁποῖος εἰκάζεται ρ ω μ α λ ε ο ς).

1. Εἶναι οἱ Στ. Κουμανοῦδης, Χ. Μακαρόνας, Σπ. Μαρινάτος, καὶ Μ. Μιτσός.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 203 κ.έ., εἰδικότερα σ. 216.

3. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 186 κ.έ., τὸ ἐπίγραμμα σ. 190.

4. ΑΑΑ, ἔ.ἂ., σ. 422 κ.έ.

ἽΟ δεύτερος¹ χωρίς λόγο ἐπιστημονικό πολυλογεῖ, ἀλλ' ἐν συνόψει νομίζει ὅτι πρόκειται «περὶ νέου μι κ ρ ο σ ὶ μ ο υ, ὕψους τεσσάρων ποδῶν... ἦτο παιδίον ὕψους 1,30 μ. περίπου»!

ἽΟ τρίτος², μὲ τίτλον «Περὶ τοὺς χοίρους τῆς Ἑδέσσης», ἀρχίζει μὲ τὴ διαπίστωση: «ἽΟ παρὰ τὴν Ἑδέσσαν ταφείς» Χοῖρος ἦτο «εἶδος Ἀθιγγάνου τὸν βίον καὶ τὰ ἰδανικά» καὶ συνεχίζει: «...περιεπλανᾶτο μόνος εἰς τὸν κόσμον. Πρέπει ἄρα νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι μετὰ τὴν τροχαίαν συμφορὰν ἐπέζησεν ἀρκούντως, ἵνα εὐτρεπίσῃ τὸν τάφον του καὶ νὰ ὑπαγορεύσῃ καὶ τὸν ἐπικηδεῖόν του... Δύο ζεύγη ὠρθωμένων ἐμπροσθίων ποδῶν θέλουν νὰ δείξουν, ὅτι τοῦλάχιστον δύο τῶν ἡμιόνων... ἔχουν ἀφηνιάσει. Χρεμετίζουν ἢ ὀγκανίζουν ἀγριωποὶ καὶ ἔχουσιν ἀναρρίψει τὰ ὄτα. Ἀλάνθαστον τοῦτο σημεῖον ὀργῆς εἰς τὰ ἵπποειδή. ἽΟ Χοῖρος ἀπώλεσε τὴν ψυχραιμίαν του... Τὰ ἡνία ἐξέφυγον τῶν χειρῶν του... Τετράπους νέος σημαίνει προφανῶς τὴν νεωστὶ ἐπελθοῦσαν ἀλλαγὴν εἰς τὰ ἦθη τοῦ Χοίρου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πλάνητος πεζοπόρου, μετήλλαξεν εἰς ἡνίοχον τετραπόδου (=τετράποδος) ἀμάξης. ἽΟ Νέος Τετράπους εἶναι ἐλαφρὰ αὐτοειρωνία κατὰ τὸ Νέος Ἑρακλῆς καὶ τὰ παρόμοια»³.

ἽΟ τέταρτος⁴ ἂν μὴ τι ἄλλο εἶναι σύντομος, γράφει χωρίς ἐμπάθεια⁵, καὶ εἰσφέρει γόνιμη ἰδέα: «ζῶον τῶν μετεχόντων εἰς ἵπποδρόμιον». Δὲν εἶχε κυκλοφορήσει τὸ τεῦχος τοῦ 1970 τῶν ΑΑΑ μὲ τὰ δημοσιεύματα τῶν δύο δευτέρων, ὅταν ἔγραψα τὴν ἀπάντησή μου στοὺς δύο πρώτους καὶ τὴν ἔστειλα στὰ ΑΑΑ. Μετὰ ἀναμονὴν μηνῶν μοῦ ἐδηλώθη ὅτι ὁ κ. Μαρινᾶτος δὲν ἐνέκρινε τὴ δημοσίευσή. Σὲ προσωπικὴ μου παράσταση ὁ κ. Μ. ἐπιτακτικὰ μοῦ ζήτησε νὰ μὴ ἐπιμείνω· ν' ἀποφύγω καὶ τὴ δημοσίευσή της ἄλλοῦ. Ἀσυνήθιστη ἐνέργεια πανισχύρου προισταμένου. Τελικὰ δημοσίευσά τὴν ἀπάντησή μου (πρὸς τοὺς δύο πρώτους πάντοτε), σὲ καθαρεύουσα γλῶσσα ὅπως ἦταν γραμμένη γιὰ τὰ ΑΑΑ, στὰ Μακεδονικά⁶, μὲ προσθήκη⁷, διότι ἐν τῷ

1. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 424 κ.έ.

2. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 81 κ.έ.

3. Ἀχαλίνωτη φαντασία στὴν ἵπηρεσία μιᾶς σκοπιμότητος. Συνδέεται μὲ τοὺς τρόπους Διοικήσεως τοῦ μακαρίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἀνωτ., πρῶτον μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 212. Σ' αὐτὸ συνέβαλαν καὶ ἄλλες σοφὲς ἐνέργειες.

4. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 92.

5. Εἶναι λυπηρὸ ἢ ἐμπάθεια νὰ σκοτίζη τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά τῆς Διοικήσεως, ἀφόρητο νὰ παρεμβάλλεται στὴν Ἑπιστήμη. Μικρὸ παράδειγμα ἢ ὑποσημείωση στὰ ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 424, σημ. 2, ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἀστήρικτα παραπέμπεται ὄχι σὲ γραπτὰ, ἀλλὰ στὸν ἄερα!

6. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 287 κ.έ. «Ich freue mich, dass Sie so nüchtern urteilen», μοῦ γράφει σχετικὰ ὁ P. R. Franke.

7. «Μακεδονικά», ἔ.ἀ., σ. 300.

μεταξύ... διεθνοποιήθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ Χοῖρου τῆς Ἑδέσσης. Τὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τότε γνώμη τοῦ P. M. Fraser, Διευθυντοῦ τότε τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης καὶ εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, παρέθεσα στὴν προσθήκη. Ἐκεῖ ἔδωσα παραπομπὴ καὶ σὲ Supplementum Epigraphicum Graecum γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐκδότου του, εἰδικοῦ ἐπιγραφικοῦ, τοῦ C. G. Woodhead, (χοῖρος κύρια ἀνάγνωση καὶ Χοῖρος ὡς varia lectio), ὁ ὁποῖος διδάσκει τὴν Ἐπιγραφικὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔχομε δημοσιευμένη σχεδὸν δεκασέλιδη μελέτη τοῦ τότε Διευθυντοῦ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητοῦ Georges Dauv, εἰδικοῦ ἐπίσης ἐπιγραφικοῦ¹. Μετὰ λεπτομερειακὴ συζήτηση γιὰ τὰ σημεῖα στίξεως κ.λ. («tout cela est très incertain») ὁ Dauv, μεταξύ τῶν «ἀθανάτων» ἤδη, χρονολογεῖ ἀνάγλυφο καὶ ἐπιγραφὴ «στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. περίπου», τονίζει τὴ μοναδικότητα τοῦ εὐρήματος καὶ διερωτᾶται: «Δικαιούμεθα γι' αὐτὸ τὸ λόγο ν' ἀμφιβάλουμε γιὰ τὴν ἀuthenticότητα ἢ τὴν ταυτότητα τοῦ Χοῖρου μας». Ἀπαντᾷ ἀνεπιφύλακτα: «Δὲν τὸ πιστεύω ὅτι δικαιούμεθα ν' ἀμφιβάλουμε;». Καὶ ἐν συνεχείᾳ παίρνει μία-μία τὶς τέσσερες εὐφάνταστες θεωρίες καὶ τὶς ξετινάζει μὲ γαλατικὴ εὐγένεια, ἀλλὰ καὶ δηκτικότητα.

Τὸ ἴδιο κάμουν οἱ J. καὶ L. Robert² μὲ τὶς ἀντιρρήσεις—objections futiles—τοῦ Μακαρόνα καὶ μὲ τὶς φανταστικὰς ἑρμηνεῖες τῶν τριῶν (Κουμανοῦδη, Μακαρόνα, Μαρινάτου). Καταλήγουν: *ὅλα αὐτὰ νομίζομε πὼς εἶναι ἐσφαλμένα καὶ πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα χαριτωμένο ἐπιτάφιο χοῖρου, ὅπως τὸ εἶδε ὁ πρῶτος ἐκδότης* (Φ. Πέτσας).

Στὶς λεπτομέρειες, θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω ὅτι θεωρῶ ἀπίθανη τὴν ὑπόθεση ὅτι *Φαλλοῦ Ἄρμα* εἶναι τοπωνύμιο τῆς Ἡμαθίας³. Ἐξ ἄλλου *λαλοῦν σύμβολον* πρέπει νὰ εἶναι κάτι σὰν τὸ λιοντάρι στὴν ἐπιτύμβια στήλη Λέοντος Σινωπέως (ἀριθ. εὐρ. Ἑθν. Ἀρχαιολ. Μουσείου Γ. 770, ἐδῶ εἰκ. 35)⁴, ἐνῶ ταφόπετρα σκύλου π.χ. εἶναι μία στὴ Ρόδο, μόνο μ' ἓνα Ε στὴ βάση γιὰ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 36)⁵. Τέτοιο ἐπιτύμβιο σὰν τὸ δικό μας εἶναι, ἀλήθεια, μοναδικὸ γιὰ ζῶο γενικὰ καὶ μάλιστα γιὰ χοῖρο⁶. Ὅμως ἡ ἀρχαία Τέχνη καὶ ἡ θρη-

1. BCH, τ. 94 (1970), σ. 609 κ.έ., μὲ ὁλοσέλιδη εἰκόνα τοῦ ἐπιτυμβίου.

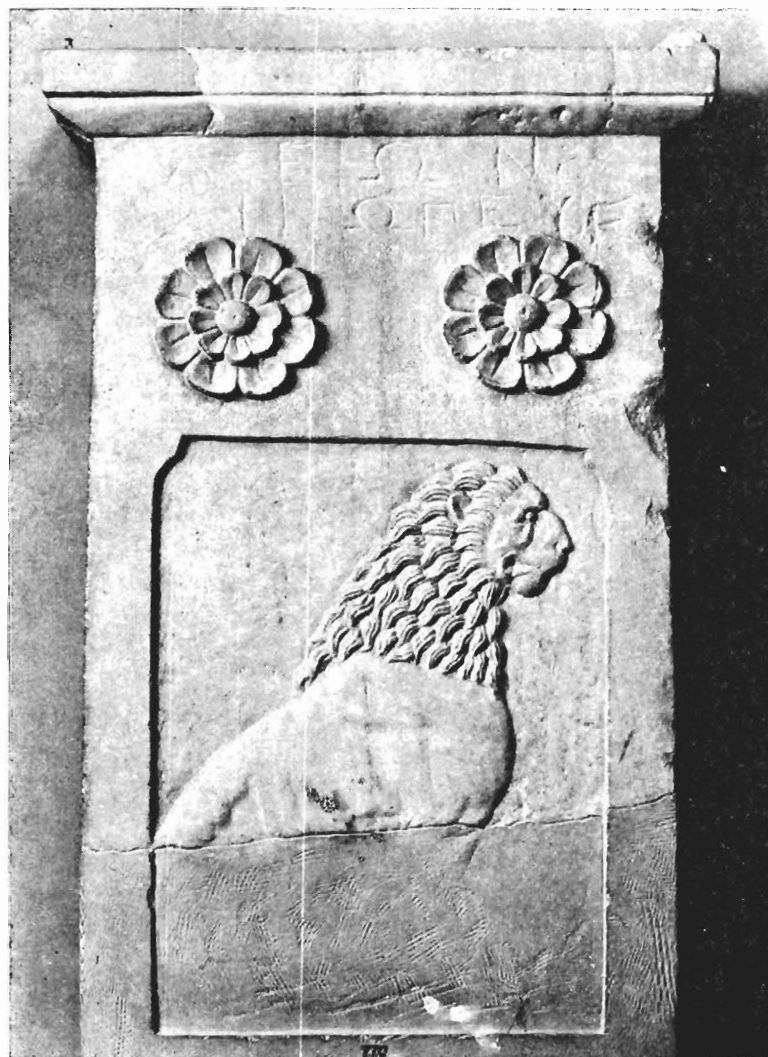
2. Bull. Épig. 1971, ἀριθ. 397. Πρβλ. 396 καὶ 398.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 363.

4. Τελευταίως C. Vermeule στὸ AJA, τ. 76 (1972), σ. 55 καὶ πίν. 13, εἰκ. 11, μὲ παραπομπὴ στὸν κατάλογο τῶν Γλυπτῶν τοῦ ΕΑΜ τῆς Σ. Καρούζου, Ἀθῆναι 1968, 107.

5. Ὁφείλω τὴν πληροφορία καὶ τὴ φωτογραφία στὸν κ. Peter Fraser.

6. Ἀλλὰ ἡ δυσκολία μερικῶν νὰ τὸ δεχθῶν ὅπως εἶναι, γιὰτὶ εἶναι μοναδικό, μοῦ θυμίζει κουβέντα τοῦ Ἀμερικανοῦ προϊστορικοῦ S. Weinberg: Οἱ ἀρχαιολόγοι εἴμαστε περιεργοὶ ἄνθρωποι. Θέλομε νὰ βροῦμε κάτι σπάνιο, μοναδικό, κι ἂν δὲν βροῦμε λυπούμεθα. Ἀλλὰ κι ἂν βροῦμε κάτι μοναδικό, πάλι στενοχωρούμεθα, γιὰτὶ δὲν εὐρίσκομε τίποτε ὁμοίον τοῦ γιὰ νὰ τὸ παραβάλουμε μὲ τὸ δικό μας.

*Εικ. 35. Ἐπιτύμβια στήλη Λέοντος Σινωπέως
στό Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (92)*

σκεία τῶν ἀρχαίων, συνεπῶς ἡ κοινωνία ἢ ἀρχαία γενικώτερα δὲν ἦταν τόσο ξένη κι ἐπιφυλακτική πρὸς τοὺς χοίρους ὅσο εἴμεθα τώρα γιὰ τὴ βρωμιά τους (ἢ τὴ βρωμιά μας), ἀπὸ ἐπίδραση ἴσως καὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ὅπωςδῆποτε τῆς τουρκοκρατίας, πὸ μᾶς φτώχυνε καὶ σὲ πλούτη καὶ σὲ ἤθη. Ἀντίθετα «the Romans were very fond of pork»¹, pig farming στὴν Ἰταλία ἦταν

Εἰκ. 36. Ἐπιτύμβιο σκόλον στὴ Ρόδο (92)

ἀκμαία, τὰ γουρουνάκια τῆς Δαλματίας τὰ θεωροῦσαν περίφημα καὶ ὁ θεὸς ξέρεῖ τί ρόλο μποροῦσε νὰ ἔχη ἓνα ἐκπαιδευμένο χοιρίδιο σ' ἓνα τσίρκο, πὸ μποροῦσε νὰ γυρίζη στὰ πανηγύρια τῆς Δαλματίας, τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ ὡς τὴν Ἡμαθία, σὲ Διονύσια τῆς Ἐδέσσης μὲ περίφημο φαλλοφόρο ἄρμα κ.ο.κ.²

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας τριετίας σημείωσα λίγα σχετικά πρὸς χοίρους καὶ ἀμάξια: ζωόμορφο ἄγγεῖο σὲ μορφή κάπρου, πρῶιμου βου

1. Donald Earl, *The Age of Augustus*, London 1968, σ. 129.

2. Σχετικά πρὸς τὸ ἐπιτύμβιο ἢ *Chronique* 1968-69, σ. 1060 κ.έ., ἀντλεῖ ἀπὸ AAA, τ. 2 (1969), σ. 186-191, εἰκονίζει τὸ ἐπιτύμβιο καὶ δίνει τὸ κείμενο μὲ τὴ δική μου ἀνάγνωση, ἀναφέρει τοὺς Κουμανούδη, Μακαρόνα καὶ Μαρινάτο, ἀλλὰ παραπέμπει στὸν D a x, ἐ.ἀ.

αι. π.Χ.¹, τὸ χοῖρο ὡς θύμα², ἄμαξες³, εἰδώλια⁴, ὅλα χρήσιμα γιὰ μιὰ μελέτη τοῦ Χοίρου ἢ τῆς ἄμαξας στὴν ἀρχαία τέχνη. Πολλὰ ἐρανίσματα μοῦ ἔστειλαν «οἰκοθεν ὀρμώμενοι» φίλοι, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, συγκινημένοι ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ χοιριδίου, ἐν ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον.

93. Δ ρ ο σ ι á. Τὸ ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀπὸ τὴ Δροσιά, πέρασε στὸ Bull. Épigraφική⁵. Νομίσματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης⁶.

94. Ἄ ρ ν ι σ σ α. Ἐπιγραφή καὶ γυναικεία κεφαλὴ φυλάσσονται (ἀκόμα;) στὴν ΥΧ Ἀρνίσσης⁷.

94α. Σ α ρ α κ η ν ο ἰ Ἄ λ μ ω π ί α ς. Ἐπιγραφή σὲ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, ποὺ μοῦ εἶπαν ὅτι εὑρέθη κατὰ τὸ 1953 ἢ 1954, τὸ εἶδα τὸ 1968 (πίν. 132γ). Ἡ ἐπιγραφή: *Στρατονείκη Κλεοπάτρω τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ καὶ τοῖς τέκνο(ι)ς ζῶσιν καὶ ἀττῇ ζῶσα. Μνείας χάριν.*

Ἄλλος *Κλεόπατρος*, βορειοδυτικώτερα, στὸν Δήμιτσα, ἀριθ. 331.

95. Ἄ ρ α β η σ σ ό ς. Σχετικὴ ἀνακοίνωση, στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία⁸. Νόμισμα ἀπὸ ἐκεῖ παραδόθηκε στὸ Μουσείο τῆς Θεσσαλονίκης⁹.

96. Π ρ ο φ ῆ τ η ς Ἡ λ ί α ς. Inago clipeata ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Σ. Χ. Σκύδρας¹⁰.

97. Σ κ ύ δ ρ α. Ὁ Weissbach εἶχε συσχετίσει ἀβασάνιστα¹¹ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς Σκύδρας πρὸς τὴν Περσικὴ σατραπεία, ποὺ οἱ Περσικὲς πηγὲς ὀνομάζουν Skudra, ἀλλ' ἀπορρίπτει τὴ συσχέτιση ὁ E. Herzfeld¹².

1. U. Gehrig - A. Greifenhagen - N. Kunisch, Führer durch die Antikenabteilung, Berlin 1968.

2. GRBS, τ. 14 (1973), σ. 408 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 1969, Χρονικά, πίν. 311γ.

4. Στὴ δωρεὰ Παπαηλιάκη (ἀριθ. Εὔρετ. Μουσ. Θεσσ. 10414), «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 317, ἀριθ. 108-113.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 362.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

7. ΑΔ, ἔ.ά.

8. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 172-183. Εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Κύρρου.

9. «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 337.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 338.

11. Πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ, τ. 1961, σ. 46 κ.έ. ·

12. E. Herzfeld, The Persian Empire κ.λ., μεταθανάτια ἔκδοση ἀπὸ τὸν G. Walser, Wiesbaden 1968, σ. 348.

— Για ἀπελευθερωτικές ἐπιγραφές ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 91 (Nörr). — Πορτραῖτο, ἀπὸ τὴν τωρινὴ Σκύδρα δῆθεν, ἀνωτ. ἀριθ. 19 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269, ἀλλὰ πρβλ. σ. 272).

98. Σ ε β α σ τ ι α ν ά. Τυχαῖα εὐρήματα περιλαμβάνονται σὲ Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας¹.

98α. Ἄ ρ σ έ ν ι. Τὸ ἀλλόγραφον ὠνῆς καταχωρίζεται στὸ SEG², ὅπως τὸ εἶχα δώσει (ΑΕ 1961, σ. 2 κ.έ. σημ. 4, καὶ πίν. 2), ἀφοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐμπιστευθῆ στὴν «*imaginem...ectyri praestantissimam*» τοῦ πίν. 2.

99. Γ ι α ν ν ι τ σ ά. Πορτραῖτα ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά καὶ κοσμήματα, ἰδὲ ἀνωτ., πρῶτο μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269 καὶ 327), ἐπίσης ἀγγεῖα κ.λ. ἀπὸ τὰ χωριὰ Μάνδαλο καὶ Ἄξος (αὐτ. σ. 318 καὶ 326).

100. Π ά ι κ ο ν. Ἄναζητώντας τὸ Δύσωρον τοῦ Ἡροδότου ἢ Μ. Παπαγεωργίου καταλήγει στὸ Πάικον³.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

101. Γ ε ν ι κ ά καὶ Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ί α. Ὁ Νομὸς Κιλκίς δὲν γνώρισε ἀκόμα τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸ βαθμὸ πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ του θέση, στὴν καρδιά τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸ ὁποῖο διαρρέουν δύο ποτάμια ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Τὰ ποτάμια σηματοδεύουν τοὺς δρόμους ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ πρὸς τὴν ἐνδοχώρα τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Ἡ διαδρομὴ τους εἶναι κατάστικτη ἀπὸ προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς (εἰκ. 37 καὶ παρένθ. πίν. 12).

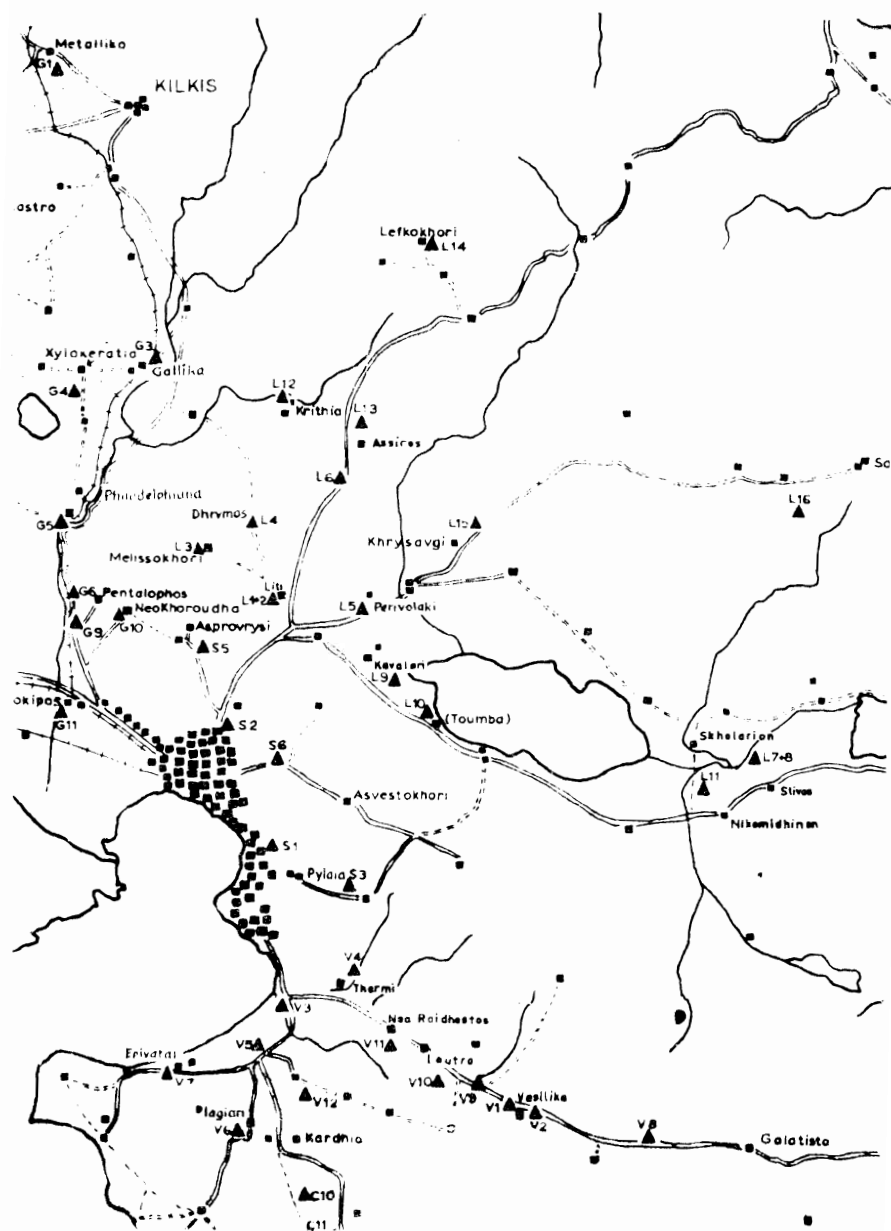
Στὴν περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ Σουηδικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν⁴ δημοσιεύονται εὐρήματα τάφου ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα, μιὰ θέση πού εὐρίσκεται 4 χλμ. πρὸς Δ τῶν Σουλτογιαννέικων (πρ. Καλίνοβο), μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Ποντοηρακλείας (πρ. Ἐρεσελί). Τὰ εὐρήματα εἶναι παλαιά, «δωρήθηκαν» τὸ 1919 στοὺς Ἄγγλους καὶ κατέληξαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματά τους χρονολογοῦνται (μὲ ἐπιφυλάξεις στὰ καθέκαστα) ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. π.Χ. ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ ἄρθρο παρουσιάζει

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 530.

3. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 8 κ.έ.

4. D. M. Bailey, Some Grave Groups from Chauchitza in Macedonia, «Opuscula Atheniensia», τ. IX, Lund 1969, σ. 21 κ.έ.

Εικ. 37. Οι προϊστορικοί σιτοιζισμοί γύρω στο μυχό του Θερμαϊκού Κόλπου (101)

ἐνδιαφέρον ἐπίσης γιὰ τοὺς παραλληλισμοὺς πρὸς ἄλλα μακεδονικὰ εὐρήματα (Δ. Μακεδονία, Ὀλυνθος, Ἀμφίπολη) καὶ γιὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὴ σελ. 23 κατὰ λάθος ἐγίνε Dervina τὸ Δερβένι.

Ἡ Anne Roes σὲ μελέτῃ τῆς συμβολικῆς σημασίας γεωμετρικῶν εὐρημάτων¹ ἀναφέρει καὶ τὰ πτηνόμορφα χαλκᾶ ἀντικείμενα, ποὺ γνωρίζομε ἀπὸ πολλοὺς τόπους. Παραβάλλει καὶ εἰκονίζει ἓνα παράδειγμα τοῦ Μουσείου Μπενάκη ἀπὸ τὴ Χαλκιδική (εἰκ. 34), ἑπτὰ ὅμοια ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα (BSA XXIV, σ. 18 εἰκ. 12b) κ.λ.

Πληροφορίες γιὰ προϊστορικοὺς καὶ ἄλλους τόπους τοῦ Νομοῦ Κιλκίς ἰδὲ καὶ ἀνωτ., στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 219 (Ἀμυδῶν), 238, 239 καὶ 240 (Τσαουσίτσα, Ἀξιοχώρι, Ἀξιούπολη, Ἀξιός), 285 (Μόρρυλος, Βράγυλαι), σ. 336 (Ποντοηράκλεια), 338 (Εὐρωπός), 261 (Δόβηρος) κ.ά.

Ὁ Διευθυντῆς τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀγκύρας David H. French κατάρτισε κατάλογο τῶν προϊστορικῶν τόπων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον συνοδεύει χάρτης μὲ τὶς θέσεις τῶν τόπων². Ἐκεῖ φαίνεται πόσο πυκνοὶ εἶναι οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ κατὰ μῆκος τῶν κοιλάδων τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ἀξιοῦ (ἔδῳ εἰκ. 37 καὶ παρενθ. πίν. 12), ποὺ μένουν σχεδὸν ἐντελῶς ἀνερευνήτοι (πρβλ. Ὑπόμνημα ὀπισθεν παρενθ. πίν. 12 καὶ κατωτ., ἀριθ. 119).

102. Κιλκίς, Μουσεῖο. Στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ Νομοῦ Κιλκίς θὰ συμβάλῃ τώρα τὸ τελειωμένο Μουσεῖο του. Ἄρχισε ἡ κατασκευὴ του τὸ 1967, συνεχίσθη κατὰ τὰ ἔτη 1968 καὶ 1969 καὶ περατώθη τὸ 1970³.

Ἐν τῷ μεταξὺ συγκεντρώθηκαν ἐκεῖ τὰ ἀρχαῖα ποὺ φυλάσσονταν σὲ δυὸ μαγαζιά τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως καὶ τὰ πλούτη τοῦ νέου Μουσείου μεγάλωσαν καὶ μὲ ἄλλα νέα εὐρήματα, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸν ἀρχαῖκὸ κούρο ἀπὸ τὸν Εὐρωπό, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ συγκολλήθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἐπανῆλθε στὴ θέση του στὸ Κιλκίς (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 103).

103. Εὐρωπός. Ἡ εὔρεση τοῦ κούρου καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δημοσιεύθησαν ἤδη σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικὰ μὲ εἰκό-

1. A n n e R o e s, Les ex-voto de bronze de l'époque géométrique, RA, τ. 1970, σ. 195 κ.έ., ἰδίως σ. 207.

2. D. H. F r e n c h, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia, Athens 1967 (διανεμήθηκε ἰδιωτικῶς).

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 3 καὶ 291, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 4 καὶ 354.

νες του¹. Αναφέρεται επίσης νέο ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο². Ἐν τούτοις ἀκόμα τὸ 1967 γράφεται ὅτι ὁ Εὐρωπὸς εἶναι «fast spurlos untergegangen»³.

104. Τ ο ὄ μ π α. Σὲ γαλλικὴ ἔκδοση τῶν Ὑ λ ι κ ῶ ν Δ ο μ ῆ ς τοῦ Ἀ. Ὁρλάνδου δημοσιεύεται Κατάλογος τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, ὅπου ὁ ὑπ' ἀριθ. 14 (inedite) εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 15 (ποὺ δημοσίευσσα στὸ Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὁρλάνδον)⁴.

105. Παλατιανό. Ἀπὸ τὶς ἐτήσιες ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας γιὰ τὶς ἀνασκαφές καὶ τὰ εὐρήματα στὸ Παλατιανό⁵ ἀντλοῦν τὰ ξένα σχετικὰ δημοσιεύματα⁶.

106. Μόρρυλος, Βράγυλαι, Μεσιά, Πλατανιά, Καμπάνης, Ἐλευθεροχώρι, Ἀκρίτας, Λίμνη Πρασιάς. Στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ἀρχαίας Τέχνης καταχωρίσθησαν λ.λ. Μόρρυλος καὶ Βράγυλαι⁷. Νέα εὐρήματα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τῆ Μεσιά, τὴν Πλατανιά, τὸν Καμπάνη καὶ τὸν Ἀκρίτα⁸. Κατὰ περιοδεία μας μὲ τὸν τότε Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γ. Δεσποίνη εἶδαμε στὸ Ἐλευθεροχώρι θραῦσμα ἀετωματικῆς στήλης ποὺ ἔσωζε τὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ἀετώματος καὶ κατωτέρω τὸ τέλος πατρωνύμου: Ἀλεξάνδρου. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τὸρμος μὲ αὐλακα καὶ στὴν ἀπόληξη τοῦ ἀετώματος δεξιὰ λεοντοκεφαλή. — Ἡ Μ. Παπαγεωργίου ταυτίζει τὴν Πρασιάδα μὲ τὴ Δοϊράνη μᾶλλον παρὰ μὲ τὴ λίμνη τοῦ Μπουτκόβου⁹.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

107. Χαλκιδικὴ, γενικὰ. Στὶς 18 Ἰουνίου 1967 ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ Μουσείου Πολυγύρου¹⁰, ποὺ προορίζεται νὰ συγκεντρώσῃ τὰ κι-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.έ., ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν οἱ ξένοι, Chronique 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1969-70, σ. 21, εἰκ. 36a-b.

2. ΑΔ, τ. 23 (1969), Χρονικά, σ. 308.

3. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 331.

4. A. Orlandos, Les matériaux de construction κ.λ., Première Partie, Paris 1966, σ. 258. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, Τὰ Ὑλικά Δομῆς, πίν. στή σ. 358, εἰκ. 389, πρὸς Les matériaux κ.λ., πίν. 1, ἀριθ. 18-19!

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 400 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 105.

6. Chronique 1968-69, σ. 1067, SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 572, Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 378.

7. EAA, Suppl., 1970 (1973), σ. 452 καὶ 453.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 308.

9. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 325, πρβλ. τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 291.

νητὰ εὐρήματα τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ ὅποια ὡς τώρα συγκεντρώνονταν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἢ μᾶλλον διέφευγαν σὲ ἰδιωτικὲς Συλλογές καὶ Μουσεῖα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι θερμάνθησαν οἱ φιλόμαχοι Πολυγυρινοὶ νὰ δωρῆσουν τὶς Συλλογές τους στὸ Μουσεῖο τους, ἀποθαρρύνθησαν ἀρχαιοκάπηλοι, διευκολύνεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα μιᾶς καίριας γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὴν Τέχνη ἑλληνικῆς περιοχῆς. Μέσα στὴν τριετία 1968-1970 τὸ κτήριο καὶ ὁ περίβολος τοῦ Μουσείου ὀλοκληρώθηκαν¹.

Ἐπιπροσθετικῶς συνοικισμὸς τῆς τούμπας τῆς λεγόμενης Κ ρ ι τ σ α ν ἂ εἶναι «ὁ σπουδαιότερος συνοικισμὸς τῆς Πρώιμης Χαλκοκρατίας» στὴ Χαλκιδικὴ καὶ «τὰ εὐρήματα δίνουν τὴν ἐντύπωση ἄμεσης ἐπαφῆς μὲ τὴν Ἀνατολή»², ἀλλὰ ἡ τούμπα περιλαμβάνεται τώρα στὸ Νομὸ Θεσσαλονίκης.

Ἐπιπροσθετικῶς ἡ ἰδρυσεὺς τοῦ Κοινοῦ τῶν Χαλκιδικῶν πόλεων καὶ ἡ φύση τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς συζητοῦνται ἀπὸ τὸν L. de Salvo³. Ὡς χρόνος ἰδρυσεὺς θεωρεῖται: α) τὸ 479 π.Χ. (Ἡρόδοτος VIII, 127), β) τὸ 432 π.Χ. (Θουκυδ. I, 58, 2) καὶ γ) τὸ 382 π.Χ. (Ξενοφ. Ἑλλην. V, 2, 1). Τὰ σχετικὰ ζητήματα ἐξετάζει ὁ L. de Salvo καὶ συμπεραίνει: ἓνα κράτος Χαλκιδικὸ ὡς συμπολιτεία, στὴν ὁποία συνυπῆρχαν ἡ ὑπερηκότης στὸ γένος καὶ στὸ ἔθνος καί, συγχρόνως, ἡ ὑπερηκότης στὶς ἐπὶ μέρους πόλεις, πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν πρῶτη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ καὶ ἀσφαλῶς ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὸν συνοικισμὸ τῆς Ὀλύμπου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Περδίκκα (πρβλ. καὶ ἀνωτ., παράγρ. ὑπ' ἀριθ. 6, Larsen).

Πότε-πότε «χαλκιδικὰ» ἀγγεῖα, «χαλκιδικὸ» ἀλφάβητο κ.τ.τ. συγγέονται μὲ τὴ Χαλκιδική⁴.

Κάποιο φῶς περιμένουμε ἀπὸ τὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα καὶ γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία. Ἴσως φανῆ κάποτε⁵. Γενικώτερα ἢ μερικώτερα θέματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀναφέρονται καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 236 (προϊστορία), 269 (πορτραῖτο), 275 (κατάλ. θρα-

1. Στις 29 Μαΐου 1971 ἔγιναν καὶ τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου, στὰ ὅποια παρέστη — τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος — καὶ μίλησε ὁ Σπ. Μαρινᾶτος, ποὺ εἶχε ἀντιδράσει ὅσο μπορούσε στὴν ἰδρυσεὺς τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκιδικῆς!

2. IEE, τ. Α', σ. 90 καὶ 92. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς τούμπας Κ ρ ι τ σ α ν ἂ καὶ ἄλλων ἰδὲ τώρα T h. P a z a r a s, A Note on the Names κ.λ., AAA, τ. 7 (1974), σ. 268 κ.έ.

3. L. d e S a l v o, Le origini del κοινὸν dei Calcidesi di Tracia, «Athenaeum», τ. 46 (1968), σ. 47 κ.έ., μὲ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Νομίζω αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ κρατήρα, ποὺ λέγεται «de Chalcidique», ἀλλ' εἶναι «χαλκιδικὸς» ὄχι ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, J o ë l S c h m i d t, Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris 1965, σ. 134.

5. Ἴδὲ π.χ. P. L e m e r l e, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 161 κ.έ. (Τορώνη κ.λ.), N. O i k o n o m i d è s, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 82 κ.έ., 116 κ.έ., 195 κ.έ. P. L e m e r l e κ.ά., Actes de Lavra, Paris 1970, σποράδιον.

κικοῦ φόρου), 287 (Κριτσανά), 296 (ἐκθέση Μουσείου Θεσσαλονίκης), 312 (ἄγγεϊα) καὶ πιθανῶς 313 (δωρεές), 335 κ.έ. (νομίσματα) 340 κ.έ. (πιθανή προέλευση ἀντικειμένων ἰδιωτικῶν Συλλογῶν) κ.ά.

108. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Στὴ δυτικὴ αἴθουσα Ἐκθέσεως τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοποθετήθηκαν τὰ νομίσματα τοῦ τετάρτου εὐ ρ ῆ μ α τ ο ς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύμπου (1931). Ἀποτελεῖται ἀπὸ 33 ἀργυρὰ τετράδραχμα Χαλκιδέων καὶ 1 Ἀκάνθου¹.—Ἀναφέρθηκαν καὶ σὲ νομίσματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀνακοινώσεις στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία².—Νομίσματα ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀνωτ., παράγρ. 47 (Α΄ Μέρος τῶν Χρονικῶν, σ. 335 κ.έ.).

109. Σ υ λ λ ο γ ῆ Λ α μ π ρ ο π ο ὕ λ ο υ. Ἡ Συλλογὴ Λαμπροπούλου καταγεγραμμένη τώρα περιμένε ἀκόμα κατὰ τὸ 1970 τὴ λήξῃ τῆς διαδικασίας γιὰ νὰ περάσῃ στὴν αἴθουσα ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Πολυγύρου κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Συλλογέως Ἰωάννου Λαμπροπούλου. Γιὰ νὰ θυμίσουμε τὴ σπουδαιότητά της δίνουμε ἐδῶ μερικὲς εἰκόνες μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἄγγεϊων (πίν. 138α-141α), πηλίνων πυξίδων (πίν. 141β), προτομῶν (πίν. 142α-β), εἰδωλίων (πίν. 143α,γ) καὶ κριομόρφου ἄγγεϊου (πίν. 143β), λύχνων (πίν. 144α-γ), καθὼς καὶ χάλκινου κράνους (πίν. 145α-β) καὶ ὀλίγων μεταλλικῶν ἀποκτημάτων τῆς πλουσίας Συλλογῆς (πίν. 146α-β)³.

110. Γ α λ α ρ ι ν ὸ ς - Ἀ γ ί α Ἀ ν α σ τ α σ ί α. Μαρμάρινο κεφάλι, πήλινη χύτρα καὶ χάλκινος κράνος ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ, ἰδὲ ἀνωτ., πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 307, 322 καὶ 327.

111. Β ρ έ α. Στὸ πολυσυζητημένο θέμα τῆς Βρέας ἔρχεται ὁ David Asheri τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλήμ⁴, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴ σημασίαν τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοπόμπου (βιβλίον XXIII τῶν Φιλιππικῶν, Jacoby F. 145=Στέφ. Βυζ. λ. Βρέα), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴ Βρέα ἀνάμεσα σὲ ἄλλες πόλεις τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Φιλίππου στὴ βόρεια καὶ βορειοδυτικὴ Χαλκιδική. Ἐνισχύεται ἔτσι ἡ γνώμη ὅτι ἡ Βρέα δὲν εἶναι πόλις τῆς

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 109, 252-255 κ.ά.

3. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312. Στοῦ Γ. Μ π α κ α λ ἄ κ η, ΕΕΦΣΠ Θεσσαλονίκης 1965, σ. 147 κ.έ. (ὀφθαλμωτὴ κύλικα μελανόμορφη μὲ μάσκα Διονύσου καὶ Ἀπόλλωνα κιθαρωδὸ) πρβλ. REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 155, ἀριθ. 190.

4. AJ Phil., τ. 90 (1969), σ. 337 κ.έ. Ἰδὲ καὶ Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 237.

Βισαλτίας, ἀλλὰ τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ σωστὰ διορθώθηκε τὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη I, 61, 4 «εἰς Βρέαν» (ἀντὶ Βέροισιν) ἀπὸ τοὺς Bergk-Woodhead¹.

112. Ἀ ν θ ε μ ο ὦ ς, Γ α λ ά τ ι σ τ α. Ἐπιγραφή τοῦ Ἀνθεμοῦντος (καὶ Galatsista ἀντὶ Γαλάτιστα), ἰδὲ ἀνωτ., παράγρ. 11 (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258).

113. Ἀ γ ι ο ς Π ρ ό δ ρ ο μ ο ς. Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι στὴν περιοχὴ τῆς Κοινότητος ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας².

114. Π ο λ ύ γ υ ρ ο ς. Γιὰ τὸ Μουσεῖο Πολυγύρου, ἀνωτ., ἄριθ. 107. Ἀρχαιότητες σὲ κτῆμα Ἀθαν. Καραγκάνη ἐρευνήθηκαν ἐπιφανειακὰ καὶ σημειώθηκαν παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα³.

115. Β ρ ά σ τ α μ α - Κ ε λ λ ί ο ν - Π λ α ν ά. Ἀπὸ τὴν πλούσια (ἀρχαιοκαπηλική) περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Βραστὰ (τώρα Βράσταμα) καὶ τοῦ Κελλίου ἄρχισαν νὰ φθάνουν ἐπὶ τέλος καὶ στὸ Μουσεῖο ἀρχαῖα διάφορα⁴. Νομίματα ἀπὸ κεῖ ἰδὲ στὸ Α΄ Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336⁵, ἀγγεῖα αὐτ., σ. 312 καὶ 321 κ.έ., ἐπιγραφή αὐτ., σ. 332 κ.έ. Ἀπὸ κρατήρα τῆς δωρεᾶς Παντάλη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης δίνουμε ἐδῶ λεπτομέρεια (πίν. 150α, πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, ἄριθ. 14, καὶ πίν. 5-6).

116. Ν έ α Ἡ ρ ά κ λ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἄριθ. 115 (ἀσημνία λειψανοθήκη), πρβλ. τώρα τὴ δημοσίευση τοῦ Μ. Μιχαηλίδη⁶.

117. Ν έ α Κ α λ λ ι κ ρ ά τ ε ι α. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἄριθ. 116, πρβλ. τὴν Ἔκθεση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ νεώτερα εὐρήματα τῆς περιοχῆς⁷. Ἰδὲ καὶ Α΄ Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 322, 338.

118. Π ε τ ρ ά λ ω ν α. Ὁ Jan Jelínek, Διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τῆς Μοραβίας καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἀνθρώπου στὸ Βrno τῆς Τσεχοσλοβα-

1. Πρβλ. Χρονικά, τ. 1951-1965, ἄριθ. 94, καὶ 1966-1967, ἄριθ. 65 καὶ 124.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 308.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 309.

5. Μὲ χαρὰ τὰ βλέπω τώρα δημοσιευμένα, ΑΕ 1974, σ. 32 κ.έ., ἀλλ' εἶναι νεωτερισμὸς νὰ εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσιεύσεως τοὺς φίλους μας σ' ἓνα Μουσεῖο καὶ ὄχι τῆ—φιλικὴ ἐπίσης—διεύθυνση τοῦ Μουσείου, αὐτ., σημ. 1.

6. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 48 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 378.

κίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν ἄνθρωπο τύπου Neanderthal καὶ Homo sapiens στὴν Κεντρικὴ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη¹, περιλαμβάνει καὶ τὸ «νεαντερταλοειδὲς» κρανίον τοῦ σπηλαίου τῶν Πετραλώνων. Εἶναι, λέει, τὸ πρῶτο εὔρημα τοῦ εἴδους αὐτοῦ στὰ Βαλκάνια, σπουδαῖο γιὰ τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ Παλαιστινιακὰ εὔρηματα καὶ στὰ ὅμοια τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο. Παλαιοντολογικὲς καὶ παιδολογικὲς (pedological) ἐνδείξεις τοποθετοῦν τὸ κρανίον στὴ θερμὴ περίοδο τῆς προτελευταίας Μεσοπαγετώδους. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ἀνθρωπολογικὰ τὸ κρανίον μὲ βάση τὶς μελέτες τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (Κόκκορος, Κανέλλης, Πουλιανὸς κ.λ.) καὶ καταλήγει: Τὸ κρανίον τῶν Πετραλώνων ἀποτελεῖ σπουδαία συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς φυλογενέσεως τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη. Μὲ τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἀνατομικῶν χαρακτηριστικῶν του στηρίζεται πρὸ πολὺ τὰ προηγούμενα εὔρηματα μας... Μορφολογικὰ ἀνήκει στὰ πρῶτόγονα γνωστὰ παραδείγματα τοῦ Homo sapiens neanderthalensis, μὲ χαρακτηριστικὰ ποὺ θυμίζουν τὸν Homo erectus. Ὁ Jelinek καταχωρίζει τὰ Πετράλωνα στὶς 21 σπουδαιότερες θέσεις ποὺ ἔδωσαν λείψανα Homo sapiens neanderthalensis καὶ Homo sapiens sapiens στὴν Κεντρικὴ, τὴ ΝΑ καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη.

Τὰ ἀπολιθωμένα λείψανα ζῶων καὶ τὸ μοναδικὸ ἀνθρώπινο κρανίον παίρνουν τὴ θέση τους στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους². Τοποθετοῦνται χρονολογικὰ πρὶν ἀπὸ 75 ἕως 70 χιλιάδες χρόνια (κατὰ τὴ λεζάντα τῆς εἰκόνας ὅμως ἕως 50.000 χρόνια).

Τὸ θ η σ α υ ρ ὸ χ α λ κ ὼ ν ἀπὸ τὰ Πετράλωνα παραλληλίζει ὁ Keith Branigan πρὸς ὅμοιους θησαυροὺς, ἰδὲ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 322³. Γιὰ τὸ κρανίον, αὐτ., σ. 234, 236 κ.ά.

118α. Π ο ρ τ α ρ ι ἄ. Ἀκέφαλο ἄγαλμα μαρμάρينو σὲ χωράφι τοῦ Χρ. Κουτζούχα ἀναφέρεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων⁴.

118β. Φ λ ο γ η τ ἄ. Κεραμοσκεπὴς τάφος στὴν αὐλὴ τοῦ Ν. Κ. Μοσχολοῦ περιεῖχε οἶνοχόη⁵.

119. Ὀ λ υ ν θ ο ς, π ρ ο ἴ σ τ ο ρ ι κ ἄ. Πολυτελὴ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Διμήνι φθάνουν στὴ Χαλκιδικὴ κατὰ τὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Ἐποχὴ καὶ μινυακὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ κέντρα τοῦ Νότου. Σημειώνονται ἐπίσης μαρτυρίες τῆς

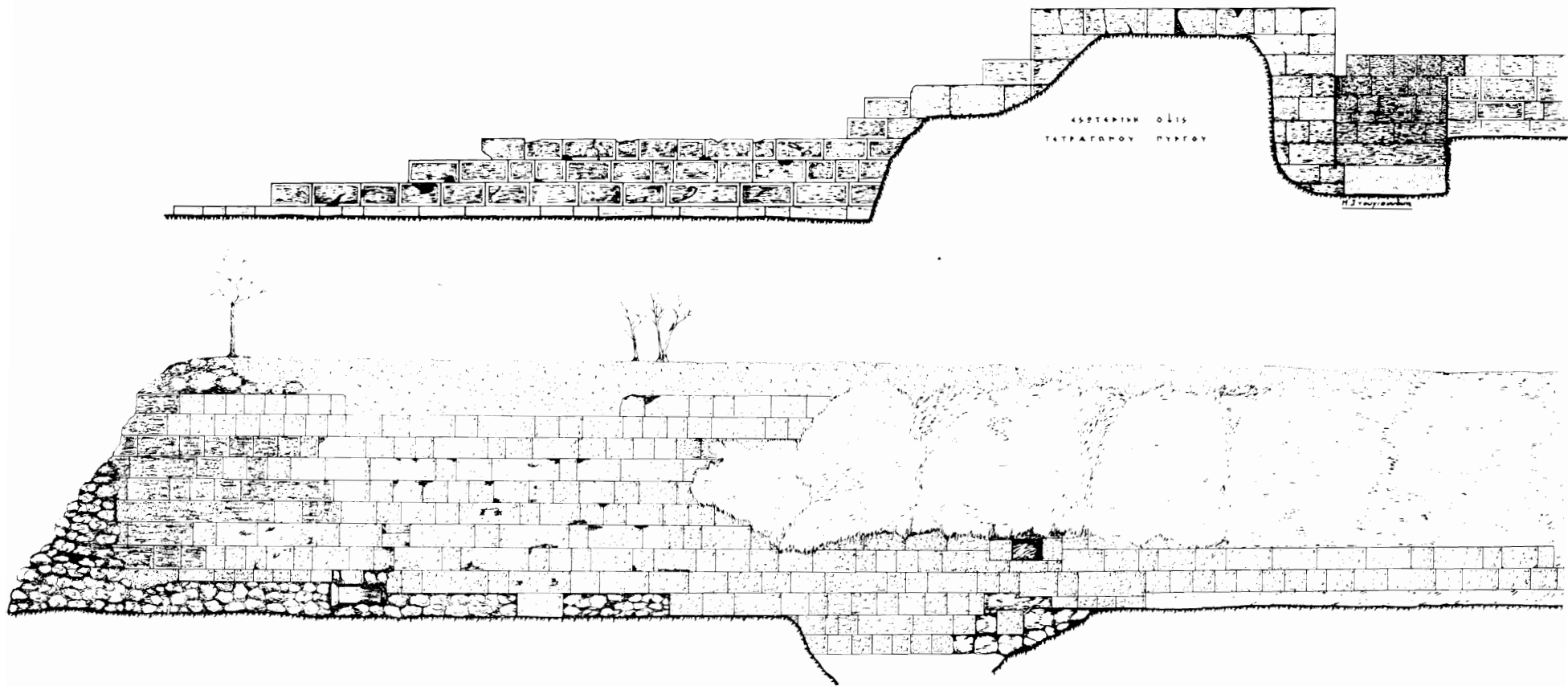
1. «Current Anthropology», τ. 10, 5, Δεκ. 1969, σ. 475 κ.έ., ἰδίως σ. 483 κ.έ.

2. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17, 35, 40, 41 καὶ εἰκ. σ. 37.

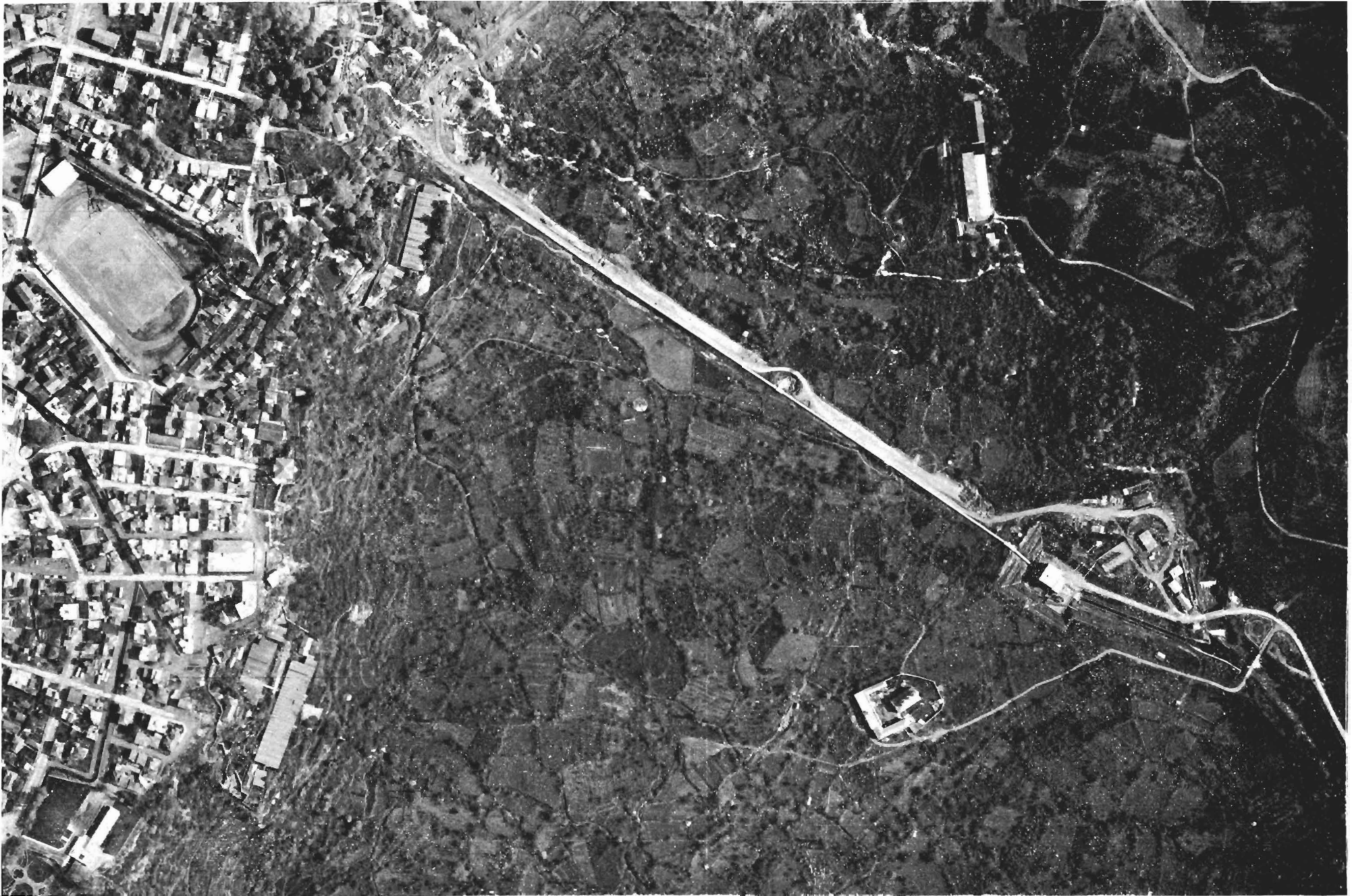
3. Κ. Β r a n i g a n, Early Aegean Hoards of Metalwork, BSA, τ. 64 (1969), σ. 1 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

5. ΑΔ, ἔ.ά.

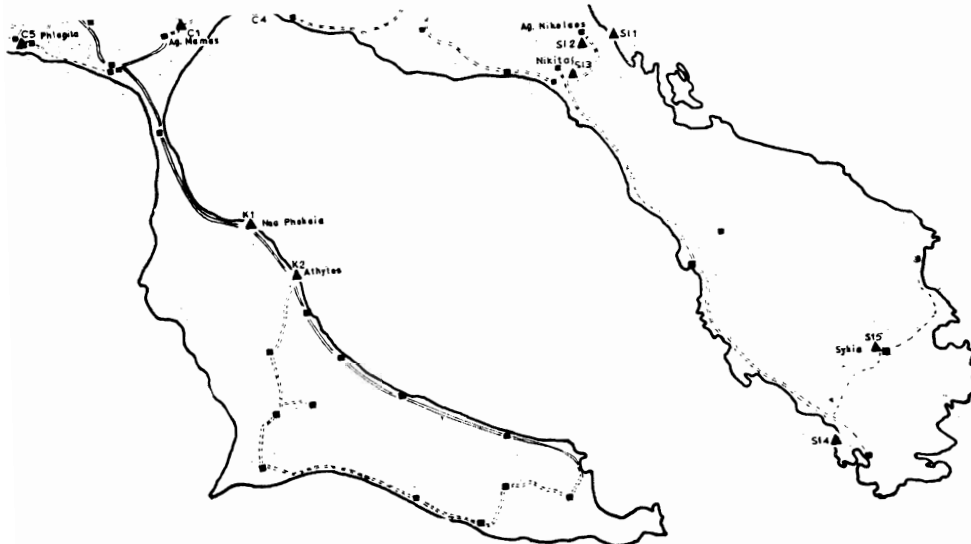

*Παρένθ. πίν. 6. Ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ τείχους με πύργο κατὰ τὰ σημεῖα ἐπ' ἀριθ. 14-15 (ἄνω),
 πρὸβ. καὶ Παρένθ. πίν. ἐπ' ἀριθ. 4, καὶ ὄψη τοῦ τείχους κατὰ τὸ σημεῖον ἐπ' ἀριθ. 17 (κάτω) (90)*

Παρένθ. πίν. 7. Ἀεροφωτογραφία τοῦ χώρου τῆς κάτω πόλεως τῆς ἀρχαίας Ἐδέσσης καὶ τμήματος τῆς σύγχρονης πόλεως, ὅπου ὑποτίθεται ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις, πρβ. παρένθ. πίν. 3 (90)

«Ἀχαικῆς κυριαρχίας»¹. Ἀντίθετα κατηγορίες ἀγγείων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου, τὰ ὁποῖα ἀφθονοῦν στὴν Ὀλυνθο (μὲ διακόσμηση γραπτὴ «μαῦρο πάνω σὲ κόκκινο» ἢ ἐγχάρακτη, μὲ καμπυλόγραμμα ἢ σπειροειδῆ μοτίβα), δὲν θεωροῦνται κατ' εὐθεῖαν προερχόμενες ἀπὸ τὸ Διμήνι, ἀλλὰ τοποθετοῦνται στὰ πλαίσια τῆς μακεδονικῆς καὶ θρακικῆς ἀγγειοπλαστικῆς, ἢ ὁποῖα στὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦλάχιστον δέχεται ἐπιδράσεις ἀπὸ Βορρᾶ, ὅπως π.χ. τὴ διακόσμηση μὲ γραφίτη κ.ἄ.—Οἱ προϊστορικοὶ τόποι τοῦ κορμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς (παρένθ. πίν. 13) καὶ τῶν χερσονήσων Παλλήνης καὶ Σιθωνίας (εἰκ. 38) χαρτογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν D. H. French, πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 101.

Εἰκ. 38. Οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Παλλήνης καὶ τῆς Σιθωνίας (D. French) (119)

120. Ὀλυνθος, ἀρχιτεκτονική. Ἡ σημασία τῆς Ὀλύνθου γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πολεοδομίας φαίνεται πῶς πολὺ στὰ γενικὰ βιβλία γιὰ τὴν πολεοδομία ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀπὸ τὴν πανάρχαια νεολιθικὴ ἐποχὴ ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους. Τέτοια εἶναι ἡ ἀμερικάνικη σειρὰ μὲ τὸ γενικὸ τίτλο International History of City Development. Ὁ τόμος IV τῆς σειρᾶς εἶναι ἀφιερωμένος στὴν πολεοδομικὴ ἐξέλιξη στοὺς κλασσικοὺς τόπους, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία³. Τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦν ἡ

1. IEE, τ. Α', σ. 73, 238, 262.

2. CAH, τ. I, 1, σ. 67 κ.ἑ.

3. E. V. G u t k i n d, Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, New York 1969.

Ἔολυνθος κυρίως καὶ ἡ Θάσος. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς δείχνει πόσο ἐλλιπής, σχεδὸν τυχαία, εἶναι γιὰ μᾶς ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διαμορφωμένη ἀπ' ὅσα συμπτωματικὰ γνωρίζομε, ἐνῶ δὲν γνωρίζομε σπουδαιότερα οἰκιστικὰ κέντρα.

Σὲ κάθε συζήτηση γιὰ σχέδιο πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γιὰ τύπους ἐλληνικοῦ σπιτιοῦ κ.λ. τὸ Ἴπποδάμειο σύστημα τῆς Ἔολύνθου (εἰκ. 39) καὶ τὰ σπίτια τῆς (μὲ προστάδα, παστάδα κ.λ.) προσάγονται ὡς παραδείγματα¹. Πλατύτερα ἀναφέρθηκε στοὺς ἀνδρῶνες τῶν σπιτιῶν τῆς Ἔολύνθου ὁ R. A. Tomlinson μιλώντας γιὰ τὰ συμπόσια τῶν Μακεδόνων στὸ Α' Συνέδριο μὲ θέμα τὴν Ἄρχαία Μακεδονία². Ἐξετάζοντας τὴν προέλευση τοῦ πρώτου στυλ τῆς Πομπηίας ἀναλύει καὶ τὰ σχετικὰ δεδομένα τῆς Ἔολύνθου (καὶ τῆς Σαμοθράκης) ὁ Vincent I. Bruno³.

Ὁ J. W. Graham σὲ ἄρθρο του (ἀνωτ., ἀριθ. 85) χρησιμοποιεῖ παραδείγματα σπιτιῶν τῆς Ἔολύνθου, τὰ ὁποῖα ἀνέσκαψε καὶ δημοσίευσε ὡς συνεργάτης τοῦ Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν D. M. Robinson, καὶ τὰ ὁποῖα κατέταξε ὁ ἴδιος στοὺς τύπους «μὲ παστάδα» καὶ «μὲ προστάδα». Ὁ καθηγητὴς Graham, μιὰ ἀθθεντία σὲ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα, ἔχει ἀναπαραστήσει στὸ Royal Ontario Museum τοῦ Τορόντο στὸν Καναδᾶ, ὅπου διδάσκει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ κτήρια τῆς Ἔολύνθου γιὰ ἐρευνητικούς καὶ διδακτικούς σκοπούς.

Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 245 καὶ 264, κὶ ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 85.

121. Ἔολυνθος, ψηφιδωτά. Κατὰ τὸ 1968 ἀποκαλύψαμε τὰ ψηφιδωτὰ στὴν Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης καὶ ἄλλα, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ διαπιστωθῇ ὁ βαθμὸς διατηρήσεως τῶν καὶ νὰ μελετηθοῦν τρόποι συντηρήσεως καὶ προβολῆς. Ἔτσι εἶδαν μετὰ 30 ἔτη περίπου τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀφοῦ παρέμειναν καλυμμένα μὲ ἄμμο κ.λ. ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἀνασκαφῆς⁴.

Ψηφιδωτὰ ὑπάρχουν στὰ δάπεδα τῶν ἐξῆς χώρων (εἰκ. 39 καὶ 40):

1. Στὴν Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης.

2. Στὸ Σπίτι τοῦ ἠθοποιοῦ.

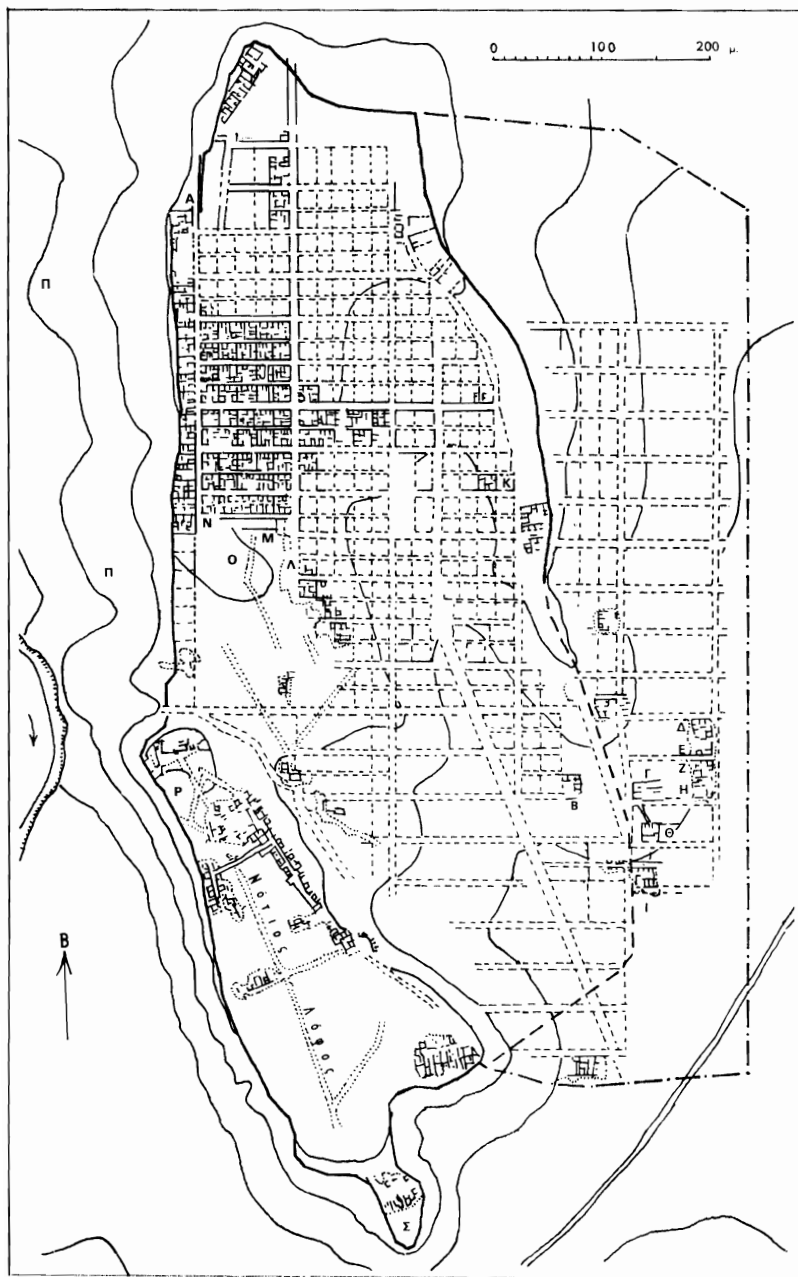
3-8. Στὰ Σπίτια A VI 1, A VI 3, A VI 4, A VI 6, A VI 8, καὶ B V 1.

1. Franz Weisengruber, Eine Entwicklungsstufe im griechischen Städtebau ÖJh., τ. 48 (1966/67), σ. 76 κ.έ., εἰκ. 53, Ernst Kjellberg - Gösta Safflunt, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 148, «Marburger Winkelmann-Programm», τ. 1967 (1968), 6 κ.έ. (H. Drexler), Philippe Bruneau κ.ά., L'ilot de la maison des Comédiens [=Délös XXVII] σποράδην.

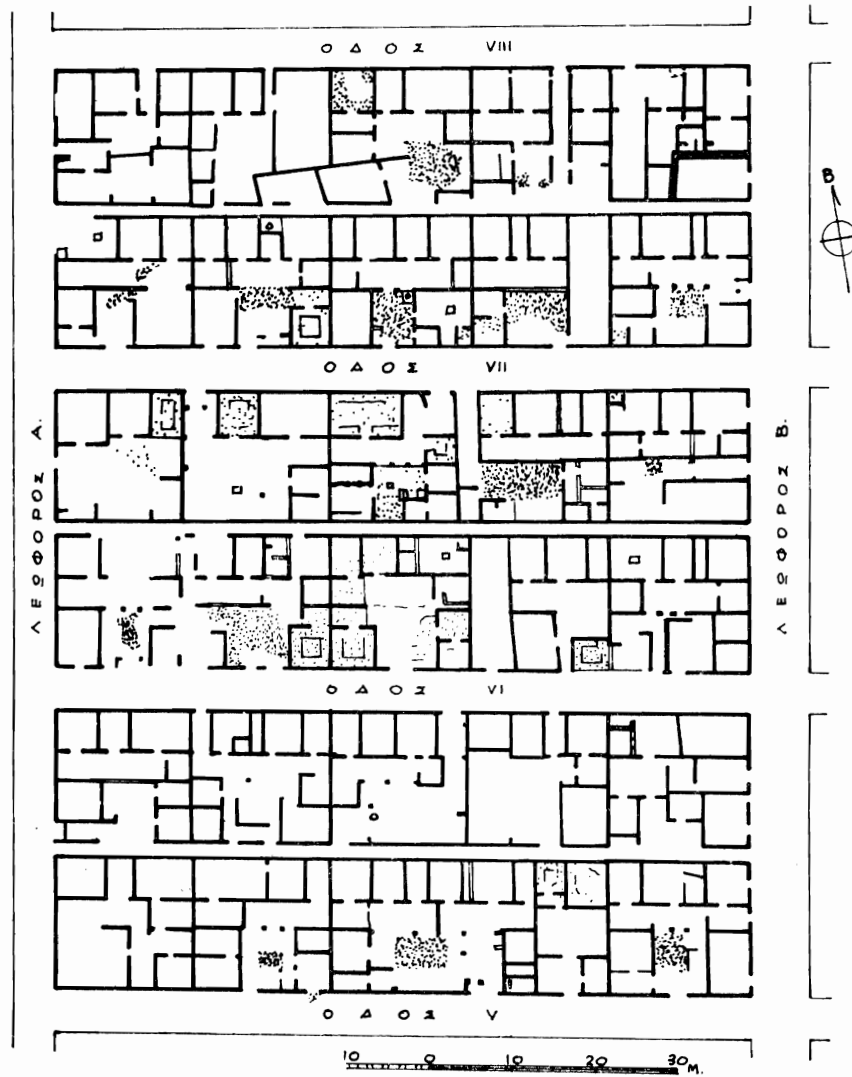
2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 308 κ.έ.

3. AJA, τ. 73 1969, σ. 306-317.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

Εἰκ. 39. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς Ὀλόνηθου (120)

Εἰκ. 40. Οἰκοδομικὲς ἐνότητες μεταξύ τῶν (λεωφόρων) Α καὶ Β, πὸν τέμνονται ἀπὸ τὰς ὁδοὺς V, VI, VII καὶ VIII (121)

Τὰ πρῶτα (ὑπ' ἀριθ. 1-2) εἶναι στὴ νότια κλιτῶ τοῦ ἀνατολικοῦ λόφου. Τὰ ἄλλα (ὑπ' ἀριθ. 3-8) εἶναι στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου λόφου (εἰκόνες, Olynthus XII, Plan καὶ πίν. 1, καὶ VIII, πίν. 97).

Τὰ καλύτερα διατηρημένα καὶ σημαντικώτερα ἀπὸ κάθε ἄποψη εἶναι τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν Ἑπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (Olynthus VIII, πίν. 15, 51, 84 καὶ 85, XII, πίν. I, II καὶ III). Ἡ ἔπαυλη (εἰκ. 41 καὶ 42) ὀνομάσθηκε, ὡς γνωστόν, ἔτσι ἀπὸ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε σὲ δάπεδο δωματίου τῆς. Ἦταν διώροφη μὲ 16 δωμάτια συνολικά. Μὲ προσανατολισμὸ μεσημβρινοδυτικὸ, εἶχε εἴσοδο ἀπὸ τὶς ἀπάνεμες πλευρές, τὴ νότια καὶ τὴ δυτικὴ.

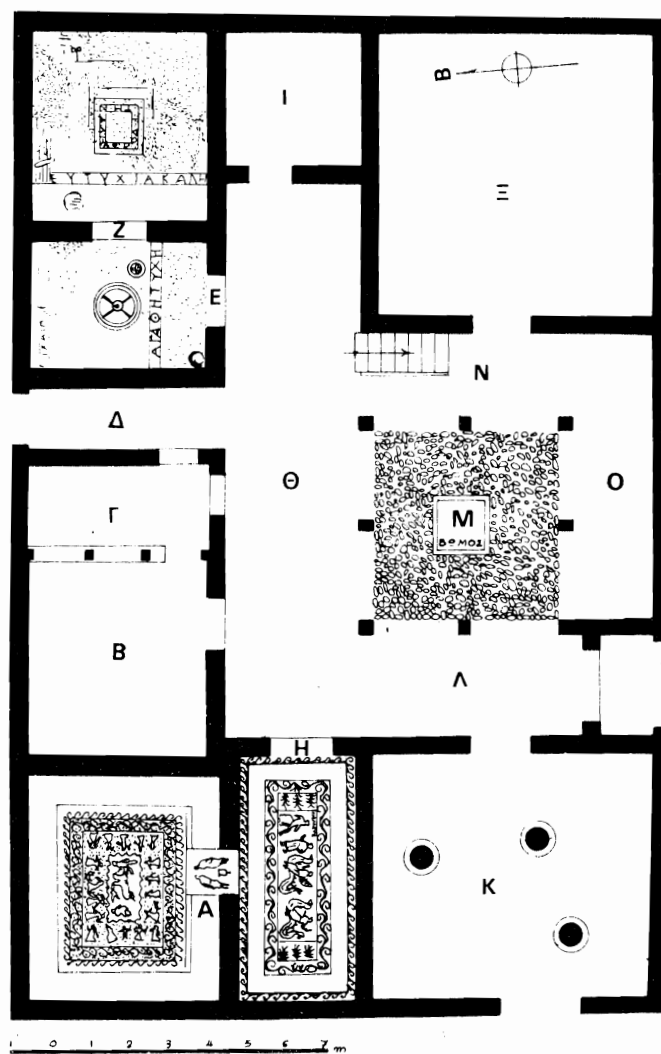
Στὸν ἀνδρῶνα τοῦ ἰσογείου, ποὺ βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, τὸ δάπεδο ἔχει παράσταση Διονύσου πάνω σὲ ἄρμα, ποὺ τὸ σύρουν δύο πάνθηρες (πίν. 147). Φτερωτὸς Ἐρωτὰς καὶ κερασφόρος Σάτυρος συνοδεύουν τὸ ἄρμα. Γύρω Μαινάδες καὶ ἄλλα μέλη βακχικοῦ θιάσου, ζώνη μὲ πλέγμα ἀνθεμίων καὶ ἄλλη μὲ σπειρομαίανδρο. Τὴν ψηφιδωτὴ παράσταση, γιὰ τὴν ὁποία ὑπολογίζεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν περίπου 50.000 χαλικάκια στὸ φυσικὸ τοῦ σχῆμα καὶ χρῶμα, περιβάλλει ὑπερυψωμένη ζώνη δαπέδου, ὅπου στρώνονταν οἱ κλίνες γιὰ τὰ συμπόσια. Ἡ ζώνη αὐτὴ διακόπτεται μόνο κατὰ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου, ὅπου ὑπάρχει τὸ ψηφιδωτὸ μὲ δύο ἀντωποὺς Σατύρους ὄρθιους καὶ κρατήρα ἀνάμεσά τους (πρβλ. πίν. 147 καὶ εἰκ. 41).

Στὸν προθάλαμο τοῦ ἀνδρῶνος ἡ κεντρικὴ παράσταση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰκονίζει τὸν Ἀχιλλεὺς καθισμένο σὲ βράχο καὶ μπροστὰ τοῦ ὄρθια τῆ Θετίδα (πίν. 148), ἐνῶ Νηρηίδες πάνω σὲ ἵπποκάμπους προσκομίζουν τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ πρώτη τὴν ἀσπίδα, ἡ δευτέρη τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος του (πίν. 149). Ζῶνες μὲ βλαστόσπειρα, σύνθετο μαίανδρο καὶ σπειρομαίανδρο περιβάλλουν τὴν κύρια παράσταση, ἡ ὁποία εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν ἐξερχόμενο ἀπὸ τὸν ἀνδρῶνα, ἐνῶ ἡ παράσταση τῶν ἀντωπῶν Σατύρων καὶ τοῦ Διονύσιου εἶναι στραμμένη πρὸς τὸν εἰσερχόμενο.

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κτηρίου ἔχομε δύο ἀντίστοιχους χώρους μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα, χωρὶς τὸ ὑπερυψωμένο περιθώριο στὸν ἀνδρῶνα. Ὁ προθάλαμος ἔχει στὸ κέντρο κύκλο μὲ τροχό¹, μὲ ὄψη πρὸς τὴν εἴσοδο τὴν ἐπιγραφή ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, ποὺ ἔδωσε τὸ ὄνομα στὴν ἔπαυλη, καὶ στὸ βάθος ἄλλη ἐπιγραφή. Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου ἔχει στὸ κέντρο τετράγωνο μὲ τὴν ἐπιγραφή ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΑΛΗ καὶ ζώνη μὲ ἄλλη ἐπιγραφή ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΗ.

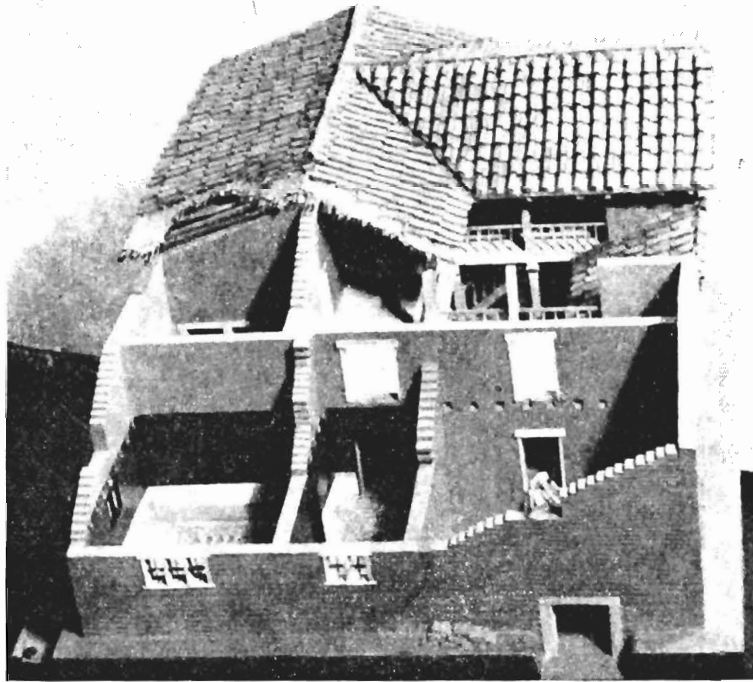
Στὸ Σ π ί τ τ ο ὺ Ἡ θ ο π ο ι ο ὺ, 50 μ. δυτικώτερα, ἔχει ψηφιδωτὰ δάπεδα στὴν αὐλὴ καὶ στὸν ἀνδρῶνα (Olynthus, V, πίν. VII καὶ VIII, καὶ τόμ.

1. Τὴ συμβολικὴ σημασία του μεταξὺ ἄλλων πραγματεύεται, μὲ παραπομπὴ στὴν ILN, τ. 1934, σ. 767, εἰκ. 6 καὶ 7, ἡ A n n e R o e s, ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 101.

Εικ. 41. Κάτοψη τῆς Ἐπαύλεως τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (121)

VIII, πίν. 17 και 87). Στὴν αὐλὴ τὸ ψηφιδωτὸ ἀναπτύσσεται γύρω σὲ τετρά-
πλευρο βωμό. Ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς ἔξω φέρει κατὰ σειρὰν: ζώνη μὲ σπειρο-
μαϊάνδρο, φύλλα δάφνης, διπλὸ μαϊάνδρο, καὶ ζωοφόρο μὲ παραστάσεις. Ἡ
περισσότερο κατεστραμμένη νότια πλευρὰ σώζει ἓνα κένταυρο, στὴν ἀνα-
τολικὴ εἰκονίζονται δύο γρόπες ἐναντίον ἐλάφου καὶ μία χήνα, στὴ βόρεια

*Εἰκ. 42. Σχηματικὴ ἀναπαράσταση τῆς Ἐπαύλεως
τῆς Ἀγαθῆς Τύχης (121)*

κάπρος, λιοντάρι καὶ πτηνὸ, καὶ στὴ δυτικὴ κυνηγὸς ἐναντίον κάπρου. Τὸ
ὑπόλοιπο δάπεδο μέχρι τῆς πεσσοστοιχίας καλύπτεται ἀπὸ κυματοειδεῖς
γραμμές. Ἡ κύρια ψηφιδωτὴ παράσταση ἔχει διαστάσεις 2,85×2,45μ.

Ὁ ἀνδρώνας ἔχει στὸ κέντρο τροχὸ μὲ μελανὲς ψηφίδες καὶ στὴν περι-
φέρεια τοῦ δωματίου σπειρομαϊάνδρο, ἐνῶ σπειρομαϊάνδρος περιβάλλει καὶ
τὸ κατώφλι.

Στὸ Σ π ί τ ι Α VI 1 (Olynthus τόμ. V, πίν. II, Xβ, τόμ. II, εἰκ. 205, καὶ
τόμ. VIII, πίν. 97), ὁ διάδρομος ἔφερε ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποῦ ἦταν τὸ μεγα-
λύτερο ἀπ' ὅσα ἔχουν εὑρεθῆ στὴν Ὀλυνθο. Ἀπὸ τίς ἀρχικὲς του διαστά-

σεις $15 \times 3,25$ μ. σώζεται τώρα μικρό τμήμα 5 μ. περίπου στην ανατολική πλευρά. Παριστάνει πομπή Νηρηίδων πάνω σε δελφίνια, ίπποκάμπους κ.λ. Ἡ παράσταση περιβάλλεται από σπειρομαϊάνδρο, σύνθετο μαιάνδρο και τέλος έναλλασσόμενα λευκομέλανα τρίγωνα. Σε τμήμα τῆς βόρειας πλευράς, μεταξύ τοῦ μαιάνδρου και τῶν τριγῶνων, ὑπάρχει «ἔμβλημα» με δύο πάνθηρες ἐναντίον ἐλάφου.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 3 (Olynthus τόμ. V, πίν. I-IVa, 12 και 13, και τόμ. VIII, πίν. 97) τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα, ἄριστα διατηρημένο, ἔχει στὸ κέντρο παράσταση Βελλεροφόντη ποὺ σκοτώνει τὴ Χίμαιρα. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπὸ βλαστόσπειρα και τὸ σύνολο ἐγγράφεται σὲ τετράγωνο ἀπὸ σύνθετο μαιάνδρο και σπειρομαϊάνδρο. Στὸ κατώφλι ὑπάρχει παράσταση δύο γρυπῶν ποὺ σπαράζουν ἐλάφι (ἐγχρωμη εἰκόνα πρόχειρα στὴν Ἑγκυκλοπαίδεια Δομή, λ. Ὀλυνθος, σ. 105). Στὴν αὐτὴ σώζεται μόνον μικρὸ τμήμα ($2,15 \times 1,35$ μ.) ἀπὸ παράσταση κενταυρομαχίας. Διατηρεῖται τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀπλωμένο γύρω σὲ κεντρικὸ τετράγωνο βωμό. Κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς ἔξω ὑπῆρχε ζώνη με λέσβιο κυμάτιο, φύλλα δάφνης, ἢ κύρια παράσταση, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται Λαπίθης ἀνάμεσα σὲ μικρὰ τμήματα Κενταύρων, σύνθετος μαιάνδρος και τέλος σπειρομαϊάνδρος.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 4 (Olynthus, τόμ. V, πίν. V, 14a, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρώνας διατηρεῖ μέτρια διακοσμητικὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο διαστάσεων $2,90 \times 2,85$ μ. Φέρει κύκλο μέσα σὲ ἀκτινωτὸ κόσμημα ἐγγεγραμμένο σὲ τετράγωνο με ζώνη ἀπὸ σύνθετο μαιάνδρο. Στὸ κατώφλι σώζεται πίσω τμήμα γρυπός.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 6 (Olynthus τόμ. V, πίν. 14β, και τόμ. VIII, πίν. 97) ὁ ἀνδρώνας ἔχει ψηφιδωτὸ δάπεδο με διακόσμηση ὅμοια σὲ πολλὰ πρὸς τὸ προηγούμενο. Στὸ κατώφλι ἄσπρους και μελανοὺς ρόμβους.

Στὸ Σ π ί τ ι A VI 8 (Olynthus τόμ. V, πίν. IVβ και 16a, και τόμ. VIII, πίν. 97) τὸ δάπεδο τοῦ ἀνδρώνα ἔχει μόνον κύκλο διαμ. 0,98μ. με 4 ἀνθέμια.

Τέλος, στὸ Σπίτι B V 1 (Olynthus τόμ. V, πίν. 15, και τόμ. VIII, πίν. 103) σώζεται στὸν ἀνδρώνα σὲ καλὴ κατάσταση ἐνδιαφέρον ψηφιδωτὸ δάπεδο. Στὸ κέντρο ὑπάρχει κύκλος με δάφνινο στεφάνι, ἐγγεγραμμένος σὲ τετράγωνο, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ σπειρομαϊάνδρο. Πιὸ ἔξω ἀναπτύσσεται ζωφόρος με παράσταση δαιμονικῆς μορφῆς ἀνάμεσα σὲ Σφίγγες. Τῆς δαιμονικῆς μορφῆς τὰ σκέλη καταλήγουν σὲ σπεῖρες. Ἡ παράσταση περιβάλλεται ἀπὸ σύνθετο μαιάνδρο, ποὺ περιβάλλει και τὸ κατώφλι, ὅπου εἰκονίζεται λιοντάρι ποὺ σπαράσσει ἐλάφι.

Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου εἶναι γνωστὰ σ' ὅλον τὸν κόσμον και ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία σχετικὴ στίς διεθνεῖς γλώσσες. Τὰ περιέγραψα ἐδῶ, α) γιατί ὅσο ξέρω δὲν ἔχομε περιγραφή τους στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα, και β) γιατί ἐλπίζω νὰ συγκινηθῆ κανένας ἀρμόδιος στὴν Ἀθήνα ἢ στὴ Θεσ-

σαλονίκη, νά ἐπαναλάβη τήν προσπάθεια γιά τή συντήρηση καί τήν προβολή τους.

Ἐναφορά στά ψηφιδωτά τῆς Ὀλύνθου ἰδέ καί στό πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 285, κι ἐδῶ, ἄνωτ., ἀριθ. 86 (Zsolt Kiss).

122. Ὀ λ υ ν θ ο ς, δ ι ἄ φ ο ρ α. Στή μονογραφία τοῦ Β. Πετράκου γιά τόν Ὀρωπό ἀναφέρεται ὁ γλύπτης Σθένης, Ὀλύνθιος τήν καταγωγή¹. Ἀγγελία τῆς Σαμοθράκης παραβάλλονται πρὸς ὅμοια τῆς Ὀλύνθου². Τά δεξύβαφα μὲ παραστάσεις ψαριῶν (τώρα στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) κατατάσσονται ἀπὸ τὸν J. Frel σὲ κατηγορίες μαζί μὲ ὅμοιά τους ἄλλης προελεύσεως³. Ἐξ ἄλλου τὰ κυπριώτικα ἀγγεῖα τῆς Ὀλύνθου κ.λ. (στὴ Μακεδονία ἔχομε καί ἀπὸ τῆ Βεργίνα, τὸ Δερβένι κ.ά.) παραβάλλονται πρὸς μιμήσεις κυπριακῶν ἀγγείων στὴν Κόρινθο⁴.

Χρήσιμο εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Frank M. Snowden⁵ σχετικὰ μὲ τὰ πήλινα εἰδῶλια καί ἄλλες παραστάσεις (σκουλαρίκια κ.λ.) νέγων ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καί ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας, πού ὅμως ὁ Snowden δὲν φαίνεται νά χρησιμοποίησε.

Ἡ λεπτομερειακὴ ἀνακοίνωση τοῦ καθηγητοῦ Paul A. Clement στὸ Α΄ Συμπόσιο γιά τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁶ ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν νομισμάτων τῆς Ὀλύνθου, τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητὴς Clement εἶχε μελετήσει καί δημοσιεύσει προηγουμένως (Excavations at Olynthus IX).—Χαλκᾶ νομίσματα κυκλοφόρησαν στὴν Ὀλυνθο ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. περίπου καί φαίνεται πὼς γενικεύθηκε ἡ χρῆση τους ὡς τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τῆς (348 π.Χ.)⁷.

Στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεῖα Pauly⁸ καλὸ τὸ σύντομο ἄρθρο γιά τὴν Ὀλυνθο, ἀλλὰ ἡ παραπομπὴ στὴ δεκατετράτομη δημοσίευση δὲν χρειάζεται τὸ bis jetzt, ἀφοῦ ἡ σειρὰ ἔκλεισε.

1. Β. Χρ. Πετράκου, Ὁ Ὀρωπὸς καί τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἀθήναι 1968, σ. 164.

2. Samothrace, τ. 3, II, σ. 147, 155 καί 178 (Phyllis Lehmann).

3. «Listy Filologicke», τ. 92 (1969), σ. 291 κ.έ. καί πίν. I.

4. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 57 κ.έ.

5. F. M. Snowden, Jr., Blacks in Antiquity, Ethiopians in the Graeco-Roman Experience, Cambridge, Mass., 1970.

6. P. A. Clement, The Chalcidic Coinage: Epilogue, «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 252, 255 καί πίν. LXIII-LXXII.

7. M. Jessop Price, Early Greek Bronze Coinage, Essays...presented to S. Robinson, σ. 99. Πρβλ. καί πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 277.

8. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 295-296.

Γιὰ τὴν Ἐπανεκθεση ἀγγείων τῆς Ὀλύμπου στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ Ἐκθεση τῆ Ἐφορείας¹.

Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 244, 274, 275 κ.έ., 281, 287, 296 καὶ 312, γιὰ διάφορα παλαιὰ εὐρήματα τῆς Ὀλύμπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰδῶλια πῆλινα, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (παράδειγμα, εἰκ. 43). Πρβλ. ἐπίσης ἐδῶ, ἀνωτ., ἀριθ. 108 (νομίσματα).

123. Ἄγιος Μάμας. Τάφοι, κτερίσματα καὶ ἐπιγραφές ἐπιτύμβιες ἀπὸ τὸν Ἄγιο Μάμα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας². Ἐκ τῶν Χρονικῶν 1966-67 ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bull. Épigra. δυὸ ἐπιγραφές³. Εἰκόνα τῆς μιᾶς ἐδῶ (πίν. 150β).

124. Ποτίδαια - Κασσάνδρεια. Νέα εὐρήματα τῆς περιοχῆς καταχωρίζονται σὲ ἐτήσια Ἐκθεση⁴. Ἐκ παλαιότερη Ἐκθεση ἀντλεῖ ἡ Chronique⁵ καὶ εἰκονίζει εὐρήματα. Ἡ ἐπιγραφή ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης) καταχωρίζεται στὸ SEG⁶ μὲ τὴ μορφὴ πού τῆς ἀναγνώρισε ὁ Μ. Ἀνδρόνικος: *Θεόγγητος Ηεραίο*. Τὸ τελευταῖο ὄνομα συνήντησα τελευταῖα καὶ στὴν Ἀκαρνανία.

Ὁ Μ. Jessor Price⁷ συζητεῖ τὴ χρονολογία χαλκῶν νομισμάτων τῆς Ποτίδαιας, τὰ ὁποῖα ἄλλοι (Babelon καὶ J. A. Alexander) σχετίζουν μὲ τὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους (432-429 π.Χ.), ἐνῶ ὁ ἴδιος συμφωνεῖ, μὲ τοὺς ἀνασκαφεῖς τῆς Ὀλύμπου (Clement καὶ Robinson), ὅτι κόπηκαν μετὰ τὸ 400 π.Χ., πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Ποτίδαιας ἀπὸ τὸν Φίλιππο (356 π.Χ.). Ὁ Price δέχεται μᾶλλον τὴν περίοδο λίγο πρὶν ἢ κατὰ τὴν Ἀθηναϊκὴ κληρουχία (362-356 π.Χ.).—Νόμισμα μὲ τύπο Βελλεροφόντη καὶ Χίμαιρας, πού εἶχε θεωρηθῆ τῆς Παλαίρου, ἀποδίδεται στὴν Ποτίδαια ἀπὸ τὴ Jennifer Warren⁸.

Τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν Κασσάνδρεια ἐξαντλεῖ ὁ καθηγητὴς John A. Alexander στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α΄ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁹.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377, πίν. 284β, ἰδὲ καὶ αὐτ., σ. 403, τ. 23 (1968) Χρονικά, σ. 339, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 311.

3. Bull-Épigra. 1970, ἀριθ. 371.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (Ποτίδαια).

5. Chron. 1968-1969, σ. 1066 καὶ εἰκ. 392-394.

6. SEG, τ. 29 (1969), ἀριθ. 573.

7. M. Jessor Price, Early Greek Coinage, Essays....presented to S. Robinson, σ. 91.

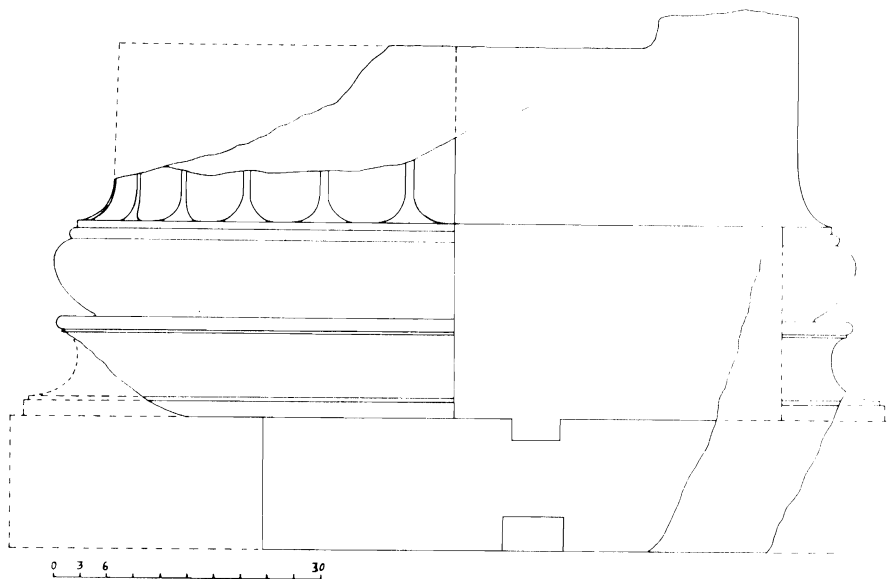
8. J. Warren, The Trihemidrachms of Corinth, ἔ.α., σ. 129.

9. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 127-146.

Εἰκ. 43. Πήλινη προτομή γυναικὸς ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, δευτέρο τέταρτο 5ου αἰ. π.Χ. (πρὸβλ. *Olynthus VII*, ἀριθ. 30-32) (121)

Ὁ καθηγητὴς Wesley E. Thompson, τοῦ Πανεπιστημίου Davis τῆς Καλιφορνίας, σὲ ἄρθρο του γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου¹, ἀπορρίπτει τὴν ἰδέα διορθώσεως τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδη (1, 61, 1 καὶ 2, 2, 1) καὶ ἀναπλάθει, μὲ βάση αὐτὰ καὶ τὴν ἐπιγραφή IG I² 296, τὰ προηγηθέντα τῆς πολιορκίας τῆς Ποτίδαιας ὡς ἑξῆς: Ἡ ναυμαχία στὰ Σύβοτα ἀργὰ τὸ καλοκαίρι 433/2 π.Χ., ἡ Ἀθήνα ἀρχίζει

Εἰκ. 44. Βάση πεσσοκίονος τοῦ ναοῦ Ἰαμμωνος (126)

νὰ πιέξει τὴν Ποτίδαια καὶ νὰ ἀπαιτῆ ἀπὸ τοὺς Ποτιδιαῖατες νὰ καθαιρέσουν τὰ τείχη τους «εὐθὺς μετὰ ταῦτα», ἡ Ποτίδαια πληρώνει τὸ φόρο τῆς τῆς Ἰανοῦ τοῦ 433/2 π.Χ., ὁ Ἀρχέστρατος ξεκινάει καὶ ἡ Ποτίδαια ἐπαναστατεῖ περὶ τὴν 1η Ἰουνίου, ὁ Ἀριστεὺς φθάνει στὴ Θράκη περὶ τὴν 15ην Ἰουλίου, ὁ Καλλίας ἐτοιμάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ τὸν Αὐγούστο, ἡ Πύδνα πολιορκεῖται τὸ Σεπτέμβριο, ἡ μάχη τῆς Ποτίδαιας τὸν Ὀκτώβριο, καὶ κατόπιν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φορμίωνος κ.λ.

Ὁ ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Νικονάνος κατὰ ἐπίσκεψή του στὴν Ποτίδαια φωτογράφησε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Μελά καὶ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὶς φωτο-

1. Wesley E. Thompson, The Chronology of 432/1, «Hermes», τ. 96 (1968), σ' 232 κ.ε.

γραφίες: α) ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους με λέσβιο κυμάτιο, καὶ β) ἀνάγλυφου καὶ ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου (πίν. 151α-β).

Ἐναφορὲς σὲ θέματα Ποτιδαίας - Κασσανδρείας γίνονται καὶ στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 265, 297 καὶ 307.

125. Κασσάνδρα, περιοχὴ. Δυὸ πῆλινα ἀγγεῖα, τυχαῖα εὐρήματα στὴν περιοχή Ποσειδίου-Φούρκας ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια Ἔκθεση¹. Ἀπὸ τὴ Ν. Φώκαια παραδόθηκε ἀγγεῖο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης².

126. Ἄφυτις, Ἀμμώνιον. Σὲ δυὸ ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας δόθηκε ἡ πρώτη εἶδηση γιὰ τὴ διαπίστωση τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς παρὰ τὴν Ἄφυτιν καὶ τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας³. Οἱ δραματικὲς συνθήκες τῆς τυχαίας ἀποκαλύψεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς μερικῆς καταστροφῆς του προκύπτουν με ἐνάργεια ἀπὸ τὴν πρώτη ἀναφορὰ τῆς Ἐφορείας, τὴν ὁποία κρίνω σκόπιμο νὰ παραθέσω αὐτούσια:

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ
ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη 3.10.1968

Ἄριθ. Πρωτ. 1799

ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ

Πρὸς
τὴν Προεδρίαν Κυβερνήσεως
Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως
Ἀθῆνας.

ΘΕΜΑ: Ἀποκάλυψις καὶ μερικὴ καταστροφὴ ἀρχαίων λειψάνων ἐν Ν. Καλλιθέα Κασσάνδρας.

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1778/1.10.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω καὶ παρακαλέσω τὰ κάτωθι:

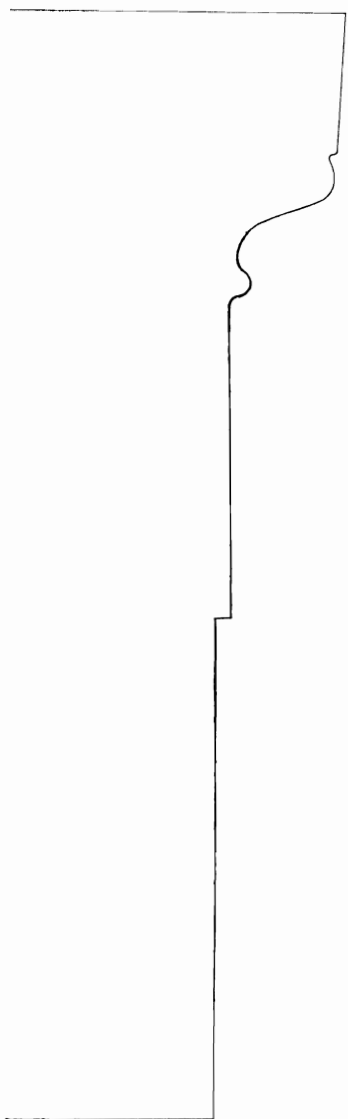
Τὴν 27.9.1968 ἐλήφθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 15/80/68/28.9.1968 σῆμα τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος Κασσανδρείας, δι' οὗ ἀνεφέρθησαν τὰ ἑξῆς: «Κατὰ γενομένης ἐκσκαφᾶς εἰς παραλίαν Ν. Καλλιθέας ἐπὶ οἰκοπέδου Τρικαλιώτη Ἀγγέλου πρὸς ἀνέγερσιν Ξενοδοχείου ἀνευρέθησαν σήμερον⁴ ἄρκετοὶ λίθοι

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

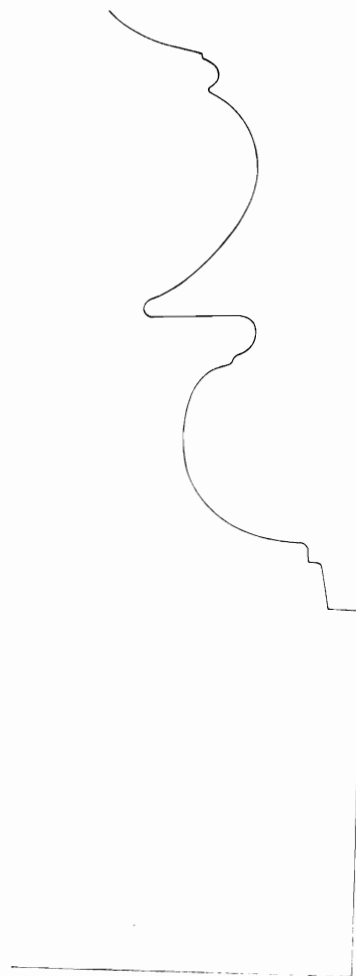
2. Πρῶτον Μῆρος Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 320.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 354 κ.έ.

4. Τὸ κεφαλαῖον Ν πρὸ τῆς Καλλιθέας στὸ σῆμα προκάλεσε τὸ λάθος στὶς πρώτες ἀναφορὰς καὶ ἐκθέσεις, Νέα Καλλιθέα δηλαδὴ ἀντὶ ἀπλῶς Καλλιθέα, ὅπως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ οἰκισμοῦ (πρῶην Μάλ Τεπέ). Ἐξ ἄλλου τὸ «σήμερον» τοῦ σήματος νοεῖται μόνον ὡς πρὸς τὴ διαπίστωση ὄχι τὴν καταστροφὴ.

Εικ. 45.

Εικ. 46.

Προφίλ επικράνου και ιωνικής βάσεως (126)

ἀρχαίου κτίσματος ΣΤΟΠ. Παρακαλῶ ἀποτείλατε ἀρμόδιον πρὸς ἐξέτασιν».

Πάραυτα ἀπεστάλη πρὸς τὸ Ἀστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας σῆμα ἔχον οὕτω:

«Παρακαλοῦμεν διατάξτε ἀπαγόρευσιν πάσης περαιτέρω σκαφικῆς ἐργασίας εἰς τόπον ἀνευρέσεως ἀρχαίων μέχρις ἀφίξεως ἀρχαιολόγου».

Τὸ σῆμα, διαβιβασθέν, ὡς φαίνεται, αὐθωρεὶ προεκάλεσεν ἄμεσον ἐνέργειαν τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος, διότι, εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐν Ν. Καλλιθέα ἐργοτάξιον ὁ ἐν Θεσσαλονίκη εὐρισκόμενος Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης προσῆλθεν εἰς τὴν Ἐφορείαν περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

Συμφωνήθη, ὅπως τὴν ἐπομένην 28.9.1968 παραλάβῃ διὰ τοῦ αὐτοκινήτου του τὸν παρ' ἡμῖν Ἐπιμελητὴν κ. Γ. Δεσποίνην, μεταβοῦν ἐπὶ τόπου καὶ ἐπανέλθουν αὐθημερόν.

Ἐπανελθὼν οὕτω ἐκ τῆς αὐτοψίας ὁ Ἐπιμελητὴς Γ. Δεσποίνης περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 28.9.1968 ἀνέφερε περὶ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῶν συνθηκῶν καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων λειψάνων. Προσεκόμισεν ἐπίσης ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων¹, τμήμα μαρμαρίνου κιονίσκου² καὶ τεμάχιον πηλίνης σίμης μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως. Ἐκ τῶν φωτογραφιῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ κ. Δεσποίνης προέρχονται καὶ αἱ συνημμένως ὑποβαλλόμενα.

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Δεσποίνης προέκυπτε σαφῶς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποκαλυφθέντων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.

Ὅθεν ἐζητήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1749/27.9.1968 τηλεγραφικῆς ἀναφορᾶς ἡ ἔγκρισις μεταβάσεώς μου, καί, τὴν ἐπομένην τῆς Κυριακῆς τοῦ Δημοψηφίσματος, ἤτοι τὴν 30.9.1968, μετέβην ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Γ. Δεσποίνης καὶ τῶν 1) Ἀγαπητοῦ Τρικαλιώτη, ἰδιοκτῆτου τοῦ οἰκοπέδου καὶ τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν ξενοδοχείου, 2) Εὐθυμίου Σιωζοπούλου, ἀρχιτέκτονος καὶ Δημητρίου Τσαγκάρη, πολιτικοῦ μηχανικοῦ, οἵτινες ἐνήργησαν ὡς ἐργολάβοι ἀναθέτοντες τὰς ἐκσκαφικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας εἰς ὑπεργολάβους καὶ 3) Γεωργίου Γαλοπούλου, τῆς Ἐταιρείας Delco E.Π.Ε., ἡ ὁποία ἐξετέλεσε τὰ σχέδια τοῦ ξενοδοχείου.

Εἰς τὸ ἐργοτάξιον δὲν ἀνευρέθη, ὡς ἀνεμένετο, ὁ ἐνεργήσας τὰς ἐκσκαφὰς χειριστὴς Fuchs³ Γεώργιος Τζουρίδης, διότι δὲν εἶχεν ἐπανέλθει ἐκ τοῦ χωρίου του, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ τὴν νῦν ψηφίση. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1774/1.10.1968 τηλεγραφήματος παρεκλήθη τὸ Ἀστυνομικὸν Τμήμα Κασσανδρείας νὰ εἰδοποιήσῃ τοῦτον, ἵνα παρουσιασθῇ ἐνώπιόν μου, πρὸς συμπλήρωσιν στοιχείων διὰ τὴν ὑποβολὴν μηνύσεως ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων τῆς καταστροφῆς.

1. Ἐδῶ πίν. 155γ.

2. Ἐδῶ πίν. 155α.

3. Τοῦτο εἶναι μηχανήμα ἐκσκαφῶν.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ ἱστορικὸν τῆς ὑποθέσεως.

Τὰ συνημμένα 2 σχέδια καὶ 11 φωτογραφίαι παρέχουν ἀσθενῆ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς.

Ἐν τῇ τοπογραφικῇ σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1 δηλοῦνται αἱ ἀνοιγεῖσαι διὰ Fuchs 7 τάφροι (ἠριθμημένοι ἀπὸ 1-7) εἰκονιζόμεναι καὶ εἰς τὰς φωτογραφίας ὑπ' ἀριθ. 1-3. Εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφρους ἐλάχιστα ἐνδιαφέροντα πρᾶγματα παρατηροῦνται. Τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται κυρίως εἰς τὰς τάφρους ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ εἰς τὸν παρακείμενον κυκλικὸν λάκκον, ὁ ὁποῖος προορίζεται νὰ γίνῃ βόθρος¹.

Ταῦτα σχεδιάζονται ὑπὸ μεγαλυτέραν κλίμακα εἰς τὸ σχέδιον ὑπ' ἀριθ. 2. Ἐκ τούτων ἀπεσπάσθησαν βαναύσως ὑπὸ τοῦ μηχανήματος ἐκσκαφῆς ἑκατοντάδες λιθοπλίνθων ἐξ ἀρχαίων κατασκευῶν καὶ ἀπετέθησαν εἰς σωροὺς ὡς δεικνύουν αἱ φωτογραφίαι ὑπ' ἀριθ. 4-7². Εἰς ποίαν ἐλεεινὴν κατάστασιν ἀπέμειναν τὰ ἀρχαῖα λείψανα δεικνύουν αἱ φωτογραφίαι ὑπ' ἀριθ. 8-9³.

Ἄνευ καθαρισμοῦ εἶναι δύσκολον νὰ περιγραφοῦν καὶ ἐκτιμηθοῦν δεόντως τὰ πρᾶγματα. Ὅ,τι εἶναι βέβαιον εἶναι ἡ σπουδαιότης τῶν μνημειακῶν κατασκευῶν καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Πρόκειται τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν γνωστῶν μνημείων τῆς Χαλκιδικῆς⁴.

Ἡ ἑκτασις τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν δηλοῦται δι' ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὰ σχέδια ὑπ' ἀριθ. 1-2. Κυρίως μνημειώδη χαρακτήρα ἔχουν τὰ ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῶν τριῶν τάφρων. Εἰς τὴν τάφρον ὑπ' ἀριθ. 1 (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 8)⁵ διετηρήθη τὸ νότιον ἄκρον τῆς κατασκευῆς γωνιάζον πρὸς Βορρᾶν ὡς δηλοῦται εἰς τὰ σχέδια. Δυστυχῶς τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατεστράφησαν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 9⁶.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν βάθος τῆς κατασκευῆς φθάνει μέχρι πέντε δόμων συνολικοῦ ὕψους περίπου 1,50μ. Εἶναι θεμέλια, τῶν ὁποίων ὁ ἀνώτατος δόμος φέρει εὐθυντηρίαν⁷. Μέρη ἢ μέλη ἀνωδομῆς δὲν παρουσιάσθησαν.

Τοῦτο δυσχεραίνει τὴν ἐξακριβωσιν τοῦ χαρακτήρος τῶν κατασκευῶν. Ἄπαιτεῖται καθαρισμὸς καὶ περαιτέρω ἀποκάλυψις.

1. Ἐδῶ, πίν. 152α, δεξιὰ οἱ ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ ἀριστερὰ ὑπ' ἀριθ. 4-7 τάφροι. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ κυκλικὸς λάκκος. Στὸν πίν. 152β ἡ θέση τῶν σκαμμάτων μόλις διακρίνεται στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας.

2. Ἐδῶ, πίν. 153α-β.

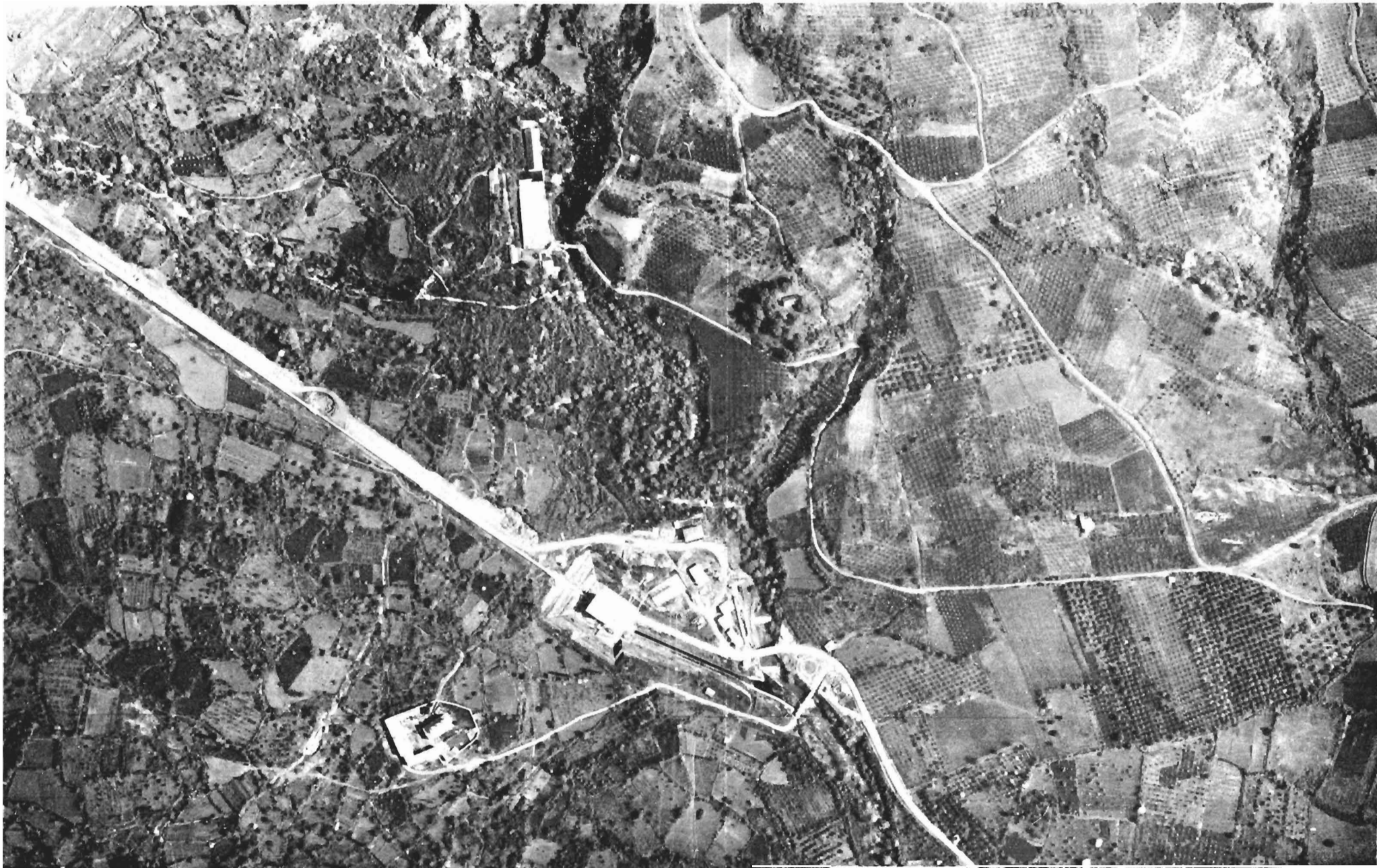
3. Ἐδῶ πίν. 154α-β.

4. Τώρα μπορεῖ νὰ προστεθῇ ὅτι εἶναι σχεδὸν ὁ μόνος στὴ Μακεδονία ἀρχαῖος ναὸς ποῦ ξέρομε.

5. Ἐδῶ πίν. 154α.

6. Πρβλ. ἐδῶ, πίν. 154β.

7. Ἰδὲ πίν. 154α, ἄνω.

Παρένθ. πίν. 8. Ἀεροφωτογραφία τοῦ χώρου τῆς κάτω πόλεως τῆς ἀρχαίας Ἐδέσσης καὶ τῶν προσβάσεων ἀπὸ Α. (90)

*Παρένθ. πίν. 9. Ἀεροφωτογραφία τοῦ Λόγγου τῆς Ἐδέσσης μεταξὺ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας
Τοιᾶδος (ἀριστερὰ) καὶ τῶν λειψάνων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (κάτω δεξιὰ) (90)*

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν, ἡ ἐπιμελής κατασκευή, σπανίως ἀπαντῶσα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐν Μακεδονίᾳ, δηλοῖ κλασσικοὺς χρόνους. Εἰς τοῦτους ὀδηγεῖ καὶ ἡ παρατήρησις μεγάλου σιδηροῦ συνδέσμου μολυβδοχοημένου, στήμιτος διπλοῦ ταῦ¹.

Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα εἰς τὰ πέριξ συμπληροῖ οὐσιωδῶς τὴν εἰκόνα τῶν ἐκτεταμένων ἀρχαιολογικῶν λειψάνων τῆς περιοχῆς. Τὰ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ σχεδίου ὑπ' ἀριθ. 1² σημειούμενα κτίσματα (πρβλ. φωτογραφίαν ὑπ' ἀριθ. 10): ἐν πολλοῖς ἔχουν κτισθῆ δι' ἀρχαίου ὑλικοῦ ὡς δεικνύει ἡ φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 11⁴ εἰκονίζουσα τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὑπὸ στοιχεῖον Β κτίσματος ἐν σχεδίῳ ὑπ' ἀριθ. 1. Ὑπὸ στοιχεῖον Α αὐτόθι σημειοῦται ἐκκλησία χρονολογούμενη εἰς τὸ 1865⁵. Τοῦ μεγαλύτερου κτηρίου (Γ ἐν σχεδ. 1) εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ κατεδάφισις πρὸ τῆς ἐπισκέψεώς μας (φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 10 κέντρον⁶). Ταῦτα καὶ ἄλλα κτίσματα ἀνήκουν εἰς τὸ «Μετόχι» τῆς ρωσικῆς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, παρ' ἧς ὁ ρηθεις Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἠγόρασε τὸ κτῆμα πρὸ δεκαετίας περίπου.

Εἰς ἄλλῃ τὴν ἔκτασιν τοῦ Μετοχίου παρατηροῦνται διάσπαρτα ἀρχαῖα (μαρμάρινον τρίγυφον, μαρμάρινα ἰωνικαὶ βάσεις, πλίνθοι μετὰ ἀναθυρώσεως κλπ.), λέγεται δὲ ὅτι οἱ μοναχοὶ μετέφερον καὶ εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Μονὴν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη⁷.

Πρὶν προῖθῃ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν προτάσεών μου ὀφείλω νὰ σημειώσω τὰς ἐξῆς πληροφορίας μου:

Ὁ Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης ἐδανειοδοτήθη ὑπὸ τῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς κατόπιν συνηγορίας τοῦ Ε.Ο.Τ. (ἔγγραφον Ε.Ο.Τ. πρὸς Ἀγ. Τρικαλιώτην ὑπ' ἀριθ. 51116/13.7.1968) διὰ ποσοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸ 70% τῆς προϋπολογισθείσης δαπάνης τοῦ Ξενοδοχείου, ἤτοι περίπου διὰ δρχ. 18.200.000. Ἀνέλαβε 12.000.000 δρχ., ἐξ ὧν κατέθεσε 10.000.000 δρχ. καὶ εἰσέπραξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος 2.000.000 δρχ.

Ἔως ποῦ ἐκτείνεται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Ἀγ. Τρικαλιώτη μου εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσω.

Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω ὑποβάλλω τὰς ἐξῆς προτάσεις:

1. Πρὸ τῆς ἀποφάσεως ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῆ ὁ χῶρος. Πρὸς τοῦτο

1. Ἐδῶ πίν. 155β.

2. Ἰδὲ ἀπὸ τὸ πλάι (ἀπὸ Ἀνατολῶν) τὸ σχέδιο στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 358, σχέδ. 8.

3. Ἐδῶ πίν. 156α.

4. Ἐδῶ πίν. 156β.

5. Διατηρεῖται καὶ μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν ἄλλων κτισμάτων δυτικὰ τοῦ ξενοδοχείου.

6. Εἶναι ἐξ ὧν ἡ τοῦ πίν. 156α.

7. Καὶ γλιπτὰ, προσθέτω τώρα.

ἀπαιτείται ποσὸν τοῦλάχιστον 200.000 δρχ., ἵνα καταστῆ δυνατὴ καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν ἀποκαλυφθησομένων ἀρχαίων εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας.

2. Ἐν συνεχείᾳ δεόν νὰ καταβληθῆ προσπάθεια συμβιβασμοῦ τοῦ ξενοδοχείου μετὰ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεταβυζαντινῶν λειψάνων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ εὐκαταφρόνητα.

3. Νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ συνεργασία τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὰς δαπάνας καὶ τὴν μελέτην πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀπὸ τουριστικῆς ἀπόψεως.

Παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστούμενοι διατάξητε ὅ,τι ἠθέλατε ἐγκρίνει τὸ δυνατόν ταχύτερον ἐπικειμένου χειμῶνος, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατος ἀνασκαφικὴ ἐργασία ἐν Μακεδονίᾳ.

Εὐπειθέστιστος

Ὁ Ἔφορος

τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολ. Περιφέρειας

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Κοινοποιεῖται ὑ.τ.ἐ.

Ἐφορεῖαν Βυζαντινῶν

Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας

Ἄφοῦ παρείλκυσε τὸ ζήτημα μὲ ποικίλους τρόπους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δαπανῆσῃ ὁ (ιδιώτης) Ἀγαπητὸς Τρικαλιώτης πάνω ἀπὸ 100.000 δρχ. γιὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (!) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑπιμελείας, ἡ ὑπὸ τὸν Μαρინᾶτον Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων ἐνήργησε μόνον τὴν... μετὰθεση τοῦ ἀνασκαφέως - Ἐφόρου στὴν Πάτρα! Τοῦ ἐπέτρεπε ἀπλῶς νὰ μεταβαίη ἀπὸ τὴ νέα του θέση στὸν Πολύγυρο γιὰ νὰ παρίσταται, μαζί μὲ τὸν Ἐπιμελητὴ Γ. Δεσποίνη, ὡς μάρτυς κατηγορίας στὶς ἀλλεπάλληλες δίκες, ὅπου δικαστὰὶ καὶ συνήγοροι ὑπερασπίσεως ρωτοῦσαν δικαίως: «μ ε τ ἄ τ ι ς κ α τ α σ τ ρ ο φ έ ς , π ο ὺ π ρ ο κ ἄ λ ε σ α ν ο ἰ κ α τ η γ ο ρ ο ὕ μ ε ν ο ι , τ ἰ ἔ κ α μ ε ἠ Ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ι κ ῆ Ἑ π η ρ ε σ ῖ α » . Ἀποτέλεσμα: σχεδὸν ὄλοι οἱ κατηγορούμενοι ἀθῶοι. Οὔτε γάτα οὔτε ζημιὰ.

Ἀξιοθρήνητος εἶναι ὁ ἀντίκτυπος στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ μνημείου καὶ στὴ μελέτη του, ποὺ δὲν ἦταν δυνατό νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν Πάτρα... δι' ἀλληλογραφίας!

Κατ' ἀνάγκην θὰ περιορισθοῦμε ἐδῶ σὲ λίγα ἀκόμα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα προέκυψαν κατὰ τὰ ἔτη μέχρι τοῦ 1970, στὰ ὅποια ἀναφέρονται τὰ Χρονικὰ τοῦτα.

Στις 13.3.1969 ἀρχίσαμε δοκιμαστικὴ τομὴ ἀνάμεσα στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ στὴ θάλασσα, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε, ἂν θὰ ἦταν

1. Τί ἐγινε ἀπὸ τότε δὲν γνωρίζω, ἀλλὰ, νομίζω, οὔτε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ χώρου δὲν πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα (τέλη 1975).

δυνατό νά κτ σθῆ τὸ ξενοδοχεῖο στῆ θέση αὐτῆ (πίν. 157α), ὅπου τελικὰ κτίσθηκε. Ἡ τμή, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ χαράχθηκε σὲ ἀπόσταση 10,30 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Ἀπὸ τῆ βόρεια γωνία τοῦ ναοῦ, τὸ νότιο ἄκρο τῆς τομῆς ἀπεῖχε 24,50 μ., τὸ βόρειο 17,30 μ. Στὸ μέσο τῆς τομῆς αὐτῆς χαράχθηκε, σὲ σχῆμα σταυροῦ κάθετος πρὸς τὴν πρώτη, εἰλλη τομῆ μήκους 15 μ., πλάτους 2 μ. Μέχρι βάθους 0,58 μ. εὐρέθησαν χώματα καθαρὰ ἢ δάπεδα ἢ «ξεροντούβαρα» τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς. Μεταξὺ τῶν λειψάνων τούτων εὐρέθησαν καὶ λίθοι ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια σὲ δεύτερη χρήση.

Σὲ βάθος, 1,25 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κτίσματος τῆς Μονῆς (2,30 μ. ἀπὸ τὸ καλντερίμι δυτικά, στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἔξω ἐδάφους) παρουσιάσθηκαν ὄστρακα μελαμβραφῆ ἢ ἄβαφα (ἀπὸ πινάκια, σκύφους, ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς).

Γενικὰ ἐν εἴχαμε ἐνδείξεις γιὰ διατηρητέα ἀρχαῖα λείψανα οὔτε στὸ χῶρο αὐτὸ οὔτε σὲ ἄλλες δοκιμαστικὲς τομές μας πλησιέστερα πρὸς τὸν ἀρχαῖο ναὸ (πίν. 158α-β καὶ 159α-β), ποὺ ἔγιναν μὲ σκοπὸ νὰ προσδιορισθῆ ἡ ἀπαλλοτριωτέα ἔκταση.

Τὴν ἴδιο μέρα (13.3.1969) ἄρχισε καὶ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος. Ἀρχὴ ἔγινε μὲ σκαφές: α) στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου παρὰ τὴν ΝΑ γωνία καὶ β) στὴ βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρὰ, μὲ σκοπὸ νὰ καθορισθοῦν τὰ πέρατα τοῦ ναοῦ πρῶτα καὶ τοῦ ἀπαλλοτριωτέου χώρου γενικώτερα.

Παράλληλα ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τὰ μετακινημένα ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (πίν. 160α) γιὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ὁ χῶρος γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ ναοῦ. Καθαρίσθηκαν ἐπίσης οἱ ἄθλιοι σωροί, γιὰ νὰ φανοῦν καὶ καταγραφοῦν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἄλλα εὐρήματα (πίν. 160β, 161α-β καὶ 162α-β).

Σὲ λίγες ἀκόμα εἰκόνας δίνουμε ἀνασκαφικὲς φάσεις καὶ λεπτομέρειες τῶν ἀποκαλυφθέντων μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ προσκτισμάτων. Ὁ ἀνώτερος σωζόμενος δόμος, τοῦ ὁποῦ εὐρέθησαν πλίνθοι «κατὰ χώραν» εἶναι ὁ στυλοβάτης. Ὑπ' αὐτὸν σώζεται κατὰ μέρη ἡ πρώτη βαθμίδα, ἀκολουθεῖ ἡ εὐθυνητήρια καὶ 5 δόμοι θεμελίων. Ὁ δόμος τῆς πρώτης βαθμίδος, ὁ δόμος τῆς εὐθυνητήριας, οἱ τρεῖς ἀνώτεροι δόμοι τοῦ θεμελίου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπομένου (ἐκ τῶν κάτω δευτέρου κατὰ σειρὰν) εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 165α καὶ πίν. 166α-β, ὅπου φαίνονται ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες μόνον οἱ ἀνώτεροι 5 δόμοι).

Πρὸς ΝΔ τοῦ ναοῦ ἀποκαλύψαμε κατὰ τὸ 1969 θεατρικὴ κατασκευή, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὡς «Ἀμφιθέατρον» ἀπὸ τὸν Ν. Β. Χρυσανθίδη σὲ δημοσίευσμά του τοῦ 1970¹. Τὸ «θέατρο» ἔχει ἐδῶλια πρὸς τὴν ἀνατολικὴν του

1. Ἰδὲ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 357, σημ. 19.

πλευρά και κλίμακα στη δυτική του (πίν. 164β, πρβλ. πίν. 165, άνω δεξιά).

Άπο τὰ κινητὰ εϋρήματα αξιολογώτερα είναι τι λίθινα (είκ. 44-46), μαρμάρινα και πήλινα (πίν. 166α-β) άρχιτεκτονικά μέλη, που βοηθοϋν στην άναπαράσταση του ναοϋ σε διαδοχικές φάσεις και άλλων πιθανώς γειτονικών κτηρίων. Τά άρχαιότερα φθάνουν σε ύστερους κλασσικούς χρόνους, ενώ άλλα χρονολογούνται στην έλληνιστική εποχή.

Σπαράγματα σημαντικά γλυπτών ήλθαν στο φως έπίσης, άπο τὰ όποια σημαντικώτερο είναι κεφάλι μαρμάρινο Διονύσου (πίν. 167α-β), που φέρει στο νοϋ τή μαρτυρία του Ξενοφώντος για Ίερό του Διονύσου παρά τήν Αφύτιν (Ξενοφ. Έλλην. 5.3.19)¹, ενώ άπο τὸ πλῆθος τών άλλων θραυσμάτων δέν είχαμε άκόμα τή δυνατότητα νά ίδοϋμε ποιά συνανήκουν (παραδείγματα, πίν. 168α). Άπο τὰ επιγραφικά εϋρήματα σημαντικώτερο είναι τὸ θραϋσμα λεκάνης περιρραντηρίου με έπιγραφή άναθηματική εις Αμμώνα (πίν. 168β, δεξιά) και άλλο που δέν δίνει νόημα επί του παρόντος (πίν. 168γ)². Τά πήλινα άγγεία, τέλος, μάς διαφωτίζουν για περισσότερες εποχές τής ιστορίας του τόπου.

Τά πρώτα συμπεράσματα τής έρευνας τών έτών 1968 και 1969 στο Αμμώνιον τής Αφύτιος έχουν εκτεθῆ στην Έκθεση του Αρχαιολογικού Δελτίου και πλατύτερα σε όμιλία μου στην σειρά τών διαλέξεων τής Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών κατά τήν 14.5.1969³.

Η έρευνα του Αμμωνίου και τής περιοχής τής Κασσάνδρας γενικώτερα έδωσε τή δυνατότητα νά διαπιστώσουμε κι άλλη μιá καταστροφή στην τελείως σχεδόν άφύλαχτη και ανεπιτήρητη Χαλκιδική: Στην Αθύτιο, που έχει τή θέση (και τὸ όνομα παραλλαγμένο) τής άρχαίας Αφύτιος, κατά ίσοπεδικές έργασίες πάνω στο λόφο του άρχαίου οικισμού (είκ. 169ο) με μηχανικά μέσα άποκαλύφθηκαν και καταστράφηκαν λείψανα σπουδαία, μεταξύ τών όποιων πίθοι (πίν. 169β-171α), σιροί, τοίχοι κ.λ. Συλλέξαμε ό,τι άπόμεινε σε χάρο στην Αθύτιο και στο Μουσείο τής Θεσσαλονίκης (όστρακα κ.λ.).

1. Πρβλ. ΑΔ, έ.ά., σημ. 16.

2. Ένεπίγραφο περιρραντήρια άρχαϊκά τής Ακροπόλεως τών Αθηνών, τελευταίως ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 16, και ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 65 κ.έ., είκ. 1-2 (Ντίνα Πέππα-Δελμούζου). Δώρο σε άναθηματικές έπιγραφές του βορείου χώρου ίδι: π.χ. άπο τή Βέροια («Μακεδονικά», τ. 2 (1951), Χρον. Αρχαιολ. 1940-50, άριθ. 66), στο έπίγραμμα του Λεωνίδου στο άνάθημα του Πύρρου (P. L'évêque, Pyrrhos, Paris 1957, σ. 566) και κατωτ., ύπ' άριθ. 147 (Κολινδρός).

3. Είχα άντλήσει τότε κυρίως άπο C. J. Classen, The Libyan God Ammon in Greece before 331 B. C., «Historia», τ. VIII (1959), σ. 349-355, και H. W. Parkes, The Oracles of Zeus: Dodona-Olympia-Ammon, Cambridge Mass. 1967. Σχετικά με τὸ δείτερο πρβλ. τώρα βιβλιοκρισίες, «Gnomon», τ. 42 (1970), σ. 690-697 (Helmut Berve) και AJ Phil., τ. 91 (1970), σ. 104-108 (J. Fontenrose).

Ἐξ ἄλλου παρὰ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεώς της — καὶ μετὰ τὸν ἐρευνήσαμε — κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος (πίν. 171β).

Γιὰ τὰ πρῶτα εὐρήματα τοῦ Ἀμμωνίου ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 302ιδ', 307 καὶ 322.

127. Μένδη. Ὁ R. Vasić σὲ ἄρθρο του συζητεῖ τὴν καταγωγὴ τοῦ Παιωνίου καὶ δίνει συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Παιώνιο, τὴ Μένδη, τοὺς Παιόνες κ.λ. Ἡ ἐξέταση καταλήγει στὴν ὀρθόδοξη γνώμη ὅτι ὁ Παιώνιος εἶχε πατρίδα τὴ Μένδη τῆς Παλλήνης καὶ ὅτι εἶχε ἴσως ἀπώτερη καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Παιονία¹. Νομίσματα τῆς Μένδης, στὴν Ἐπιγραφικὴ τῆς M. Guarducci².

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραζήσης τοῦ Ἀκύλλα, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Κασομύλη 17, δὴ λ ω σ ε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 8.6.1968 τὰ ἐξῆς ὑπὸ τὴν κατοχὴν του ἀρχαῖα. Καταχωρίζονται ἐδῶ, ἐπειδὴ τα περισσότερα ρητῶς, ἴσως καὶ ἄλλα, ἂν ὄχι ὅλα, ὅπως καὶ μέρος τῆς Συλλογῆς τοῦ ἐτέρου ἀδελφοῦ Γεωργίου Καραζήση³ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μένδη:

1. Ἀμοφορίσκος ἄβαφος ὅμοιος πρὸς Olynthus XIII, πίν. 4, 3. Στὸ λαιμὸ μὲ κόκκινο χρῶμα E. Ὑψος 0,272 μ. Δηλώθηκε προέλευση: Μένδη Χαλκιδικῆς, ὅπως καὶ γιὰ τὰ κατωτ., ἀριθ. 2-13 καὶ 15.

2. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει μέρος τῆς στεφάνης καὶ μιὰ «ὕδρια»⁴. Πηλὸς ἀνοικτὸς κόκκινος μὲ κόκκους ἄμμου καὶ ψήγματα μαρμαρυγίου. Γάνωμα κόκκινο σ'ὸ χεῖλος, στὴ βάση καὶ στὶς λαβὲς τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ. Μέγ. σ. μ. 0,125 μ.

3. Ὅμοιο πρὸς τὸ προηγούμενο σὲ δυὸ κομμάτια. Ὑψος 0,078 μ. Μέγ. σ. μ. 0,10 μ.

4. Ὅμοιο ὕψος 0,75 μ., μέγ. σ. μ. 0,09 μ.

5. Τμῆμα κέρνου, ποὺ σώζει τὴ στεφάνη καὶ μιὰ «ὕδρια» χωρὶς τὶς ὀριζόντιες λαβὲς της. Γάνωμα καστανὸ στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς στεφάνης, στὸν ὦμο, στὸ χεῖλος καὶ στὴ λαβὴ τῆς ὕδριας. Ὑψος 0,07 μ., Μέγ. σ. μ. 0,105 μ.

6-9. Τέσσερις μικρὲς ὕδριες ἀπὸ κέρνο, μὲ παρόμοια μορφή καὶ διακόσμηση. Ὑψη: α) 0,07 μ., β) 0,057 μ., γ) 0,057 μ., καὶ δ) 0,068 μ.

1. R. Vasić, Concerning the Origin of Paeonius from Mende, «Živa Antika», τ. 19 (1969), σ. 63 κ.έ.

2. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969, σ. 621.

3. Γι' αὐτὰ καὶ γιὰ νομίσματα τῆς Μένδης ἰδὲ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 275 καὶ 348 κ.έ.

4. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 304, κάτω δεξιὰ.

10. Μικρή οίνοχόη συγκολλημένη με δακτυλιόσχημη λαβή άσκοῦ και λαιμό τριφυλόστομης οίνοχόης. Ύψος 0,11 μ.

11. Ειδώλιο συγκολλημένο από τρία μη συνανήκοντα μέρη: κεφάλι και λαιμός τύπου τής πεπλοφόρου Olynthus VII, 158, σώμα του τύπου Olynthus VII, 168. Ύψος 0,175 μ.

12. Ειδώλιο γυναίκας καθιστής με άνθος στο άριστερό χέρι πρό του στήθους. Λευκό επίχρισμα. Ύψος 0,125 μ.

13. Κεφάλι με τὸ λαιμό γυναίκας, σπασμένο στο πρόσωπο. Τύπος κεφαλιού όμοιος με τὸ κολλημένο στο ύπ' άριθ. 11. Ύψος 0,047 μ.

14. Μολύβδινο σταθμίο.

15. Χάλκινο ψέλιο από έλασμα έλλειψοειδοῦς τομής, τὰ άκρα του όποιου απολήγουν σε κεφάλια φιδιών. Μεγ. διάμ. 0,063 μ.

16. Δακτυλιόλιθος έλλειψοειδής με παράσταση Τύχης δεξιά και νέου, ίσως Έρμού, άριστερά.

17. Φακοειδής δακτυλιόλιθος από υαλόμαζα.

Ν ο μ ί σ μ α τ α. 18. Άσημένιο διώβολο Μένδης. Α. Όνος; προς δεξιά. Β. Πτηνό (άετός) προς άριστερά.

19. Χάλκινο, Φιλίππου Ε'. Α. Κεφάλι Άπόλλωνος προς δεξιά, Β. Ίππεύς.

20. Χάλκινο, Φιλίππου Β'. Α. Κεφάλι Έρακλέους προς δεξιά, Β. Ρόπαλο, τόξο, ΒΑ.

21. Χάλκινο, Άλεξάνδρου Α'. Α. Κεφάλι Άπόλλωνος, Β. Ίππεύς, Α]ΔΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ.

22. Χάλκινο, Κασσάνδρου. Α. Κεφάλι Έρακλέους, Β. Ίππεύς.

23-24. Χάλκινα, Άντιγόνου. Α. Άσπίδα, Β. Κράνος.

25. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Κρατήρ.

26-27. Χάλκινα: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος (;), Β. Άμφορεύς

28-29. Χάλκινα διώβολα: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος, Β. Άμφορεύς και γύρω κλάδος δάφνης.

30. Χάλκινο διώβολο: Α. Κεφάλι νέου προς άριστερά. Β. Άμφορεύς.

31. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Διονύσου, Β. Δύο κρατήρες.

32. Χάλκινο: Α. Κεφάλι Άπόλλωνος (;), Β. Δύο άμφορείς.

33. Χάλκινο: Α. Κάνθαρος, Β. Βότρυς.

34. Χάλκινος όβολός: Α. Κεφάλι νέου, Β. Κεφαλή Άθηνᾶς.

35. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή Άθηνᾶς, Β. Άδιάγνωστο.

36. Χάλκινο ρωμαϊκό: Α. Κεφαλή άνδρός προς άριστερά, Β. Όμοιο.

37. Χάλκινο 3ου αι. μ.Χ.: Α. Προτομή άνδρός προς δεξιά, Β. Άδιάγνωστο.

38. Χάλκινο, Κωνσταντίνου Β': Α. Προτομή άνδρός προς δεξιά, Β. Άδιάγνωστο.

127α. Σικιώνη. Νομίσματα ἀπὸ τῆ Σκίωνη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 336.

128. Ὀρμύλια. Ἀγγεῖο τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀναφέρονται στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321 καὶ 333.

129. Τορώνη. Ἐπιφανειακὲς παρατηρήσεις ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹. Ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου καὶ ἀπὸ τὰ Χρονικά μας ἀντλοῦν οἱ ξένοι. Κριόμορφο ἀγγεῖο (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 129) ἀναφέρεται στὴν Chronique², ἀσημένια ὑδρία στὶς Arch. Reports³. Οἱ J. καὶ Robert ὑπομνηματίζουν ὠνὴν οἰκίας ἀπὸ τὴν Τορώνη (ΑΔ 21, 1966, σ. 151 κ.έ., Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου), ἀλλὰ παρασύρονται ἀπὸ τὸ δημοσιευμένο κείμενο τῆς μεταγραφῆς καὶ δὲν βλέπουν πὼς ἐκεῖ ἐγίνετο τὸ λάθος νὰ παραλειφθοῦν τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ στίχου 6 καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ στίχου 7. Τὸ κείμενο ἔτσι γίνεται λειψὸ καὶ ἀκατανόητο⁴. Καταχωρίζεται σωστὰ στὸ SEG⁵.

Στὸ περιοδικὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῆς Χαλκιδικῆς⁶ δημοσιεύεται μετάφραση παλαιοῦ ἀρθροῦ τοῦ B. D. Meritt γιὰ τὴν Τορώνη (AJA 27, 1923, σ. 447 κ.έ.). Εἰδήσεις ἀπὸ τὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα, ἰδὲ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 107.

130. Τυργαδικία. Στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 296, 312 καὶ 322) καταχωρίσθηκαν πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα, ποὺ ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Μικρὴ σκαφικὴ ἔρευνα συνοψίσθηκε στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας καὶ μὲ σχετικὴ ἔκταση ἀνακοινώθηκε ἰδιόρρυθμος ἀμφορεὺς ντόπιου ἐργαστηρίου, ποὺ συντροφεύεται ἤδη μὲ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἴδιας τεχντροπίας⁷. Ἀπὸ τὰ Χρονικά μας ἀντλοῦν οἱ ξένοι⁸.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1066.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

4. Bull. Épigr. 1968, ἀριθ. 328.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 574.

6. «Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς» 19-20, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 35 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 403 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 130, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 310 κ.έ. Crude outline technique σὲ ἀγγεῖα ἀπὸ Ἱερὸ Δήμητρος καὶ κέρης στὴν Κόρινθο, «Hesperia», τ. 37 (1968), σ. 302 κ.έ., πίν. 87b-d.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1067 καὶ εἰκ. 398, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε στὴ βόρεια πλαγιά ὑψώματος-ἀκρωτηρίου, ποὺ ὀνομάζεται μὲ διάφορα ὀνόματα: Ἄσπρος Κάβος, Κρεμάλα ἢ Κακόσκαλα (πίν. 172α). Ἐρευνήθηκε περιορισμένη ἔκταση (πίν. 172β), στὴν ὁποία ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι (πίν. 173α-β) καὶ εὐρέθησαν ὄστρακα καὶ ἄλλα εὐρήματα. Συγκροτήθηκαν ἀπὸ κομμάτια: α) ἄβαφο ἀγγεῖο κοινῆς χρήσεως σὲ σχῆμα ἀμφορέως μὲ πλατὺ στόμιο (πίν. 174α) καὶ β) ἰδιόρρυθμος κρατήρας μὲ πῶμα (πίν. 174β). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κρατήρος χωρισμένη εἰς πλατιεῖς ὀριζόντιες ζῶνες διακοσμεῖται μὲ γραμμικὰ καὶ φυτικὰ θέματα. Στὴν ἄνω ζώνη τῆς κύριας ὄψεως δυὸ ἄνισα κεφάλια γυναικῶν ἀντίνοτα καὶ στὴν ἄλλη ὄψη δυὸ πτηνὰ ἀντιμέτωπα. Ὑψος (μαζὶ μὲ τὸ πῶμα) 0,54 μ., Ἡ κ. Γιούρη τὸν χρονολόγησε στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Μέρος τῆς ἐγχρωμῆς διακοσμῆσεως πηλίνου βωμοῦ ἀποδίδει σχέδιο (εἰκ. 47) καὶ ἐγχάρακτα γράμματα ἀνω σὲ κεραμίδι ἄλλο σχέδιο (εἰκ. 48).

Στὴν περιοχὴ τοῦ κοντινοῦ χωριοῦ Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος, παρὰ τὰ Πλανά, μᾶς ἔδειξαν τὴν 31.7.1968 ρωμαϊκὸ τάφο, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθῆ τυχαῖα. Τὸν καθάρισαμε, ἀλλὰ δὲν εἶχαν μείνει ἀξιόλογα εὐρήματα (πίν. 174γ).

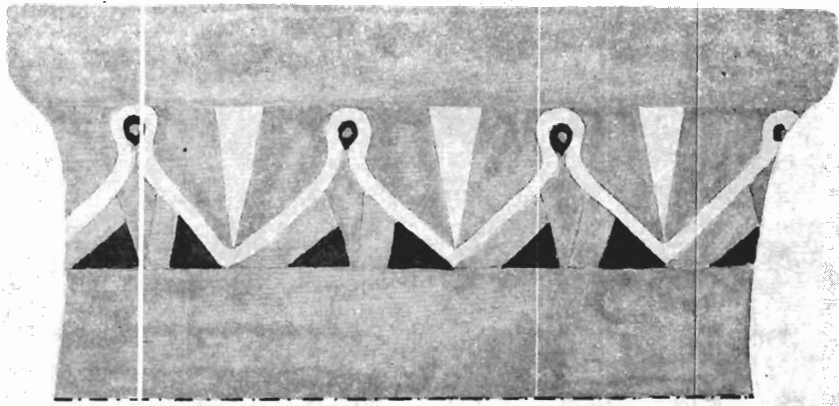
130α. Μεταγκίτσι. Πρὸς τὰ Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 131, πρβλ. τὴν Ἐκθεσὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹.

131. Στάγιρα. Ἐδῶ πρέπει νὰ δώσουμε πρῶτα μιὰ διασάφηση: Εἶναι τὸ τωρινὸ χωριὸ τὰ Στάγιρα, ἄλλοτε Καζαντζή-Μαχαλά, συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Στρατονίκης (πρβλ. Ἴσβορον). Ἀποσπάσθηκε τὸ 1920 ἀπὸ τὴ Στρατονίκη καὶ ἔγινε Κοινότητα μὲ τὸ ὄνομα Στάγειρα (1924), μετέπειτα Στάγιρα. Εὐρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα (ὕψ. 510 μ.), ἡ κοινοτική του περιοχὴ ὅμως ἔφθανε ὡς τὴν παραθαλάσσια Ὀλυμπιάδα, ποὺ ἦταν συνοικισμὸς τῆς Κοινότητος Σταγίρων. Ἡ Ὀλυμπιάδα, μικρὸ χωριὸ στὴν ἀρχὴ (κάτοικοι 105 τὸ 1920), ἔγινε χωριστὴ Κοινότητα τὸ 1928 καὶ μεγάλωσε σιγά-σιγά, γιατί ἔγινε θέρετρο προσιτὸ ἀπὸ τὸ Σταυρὸ μὲ αὐτοκινητόδρομο, ποὺ τώρα βγάζει ὡς τὸ Στρατῶνι (κάτοικοι 357 τὸ 1961).

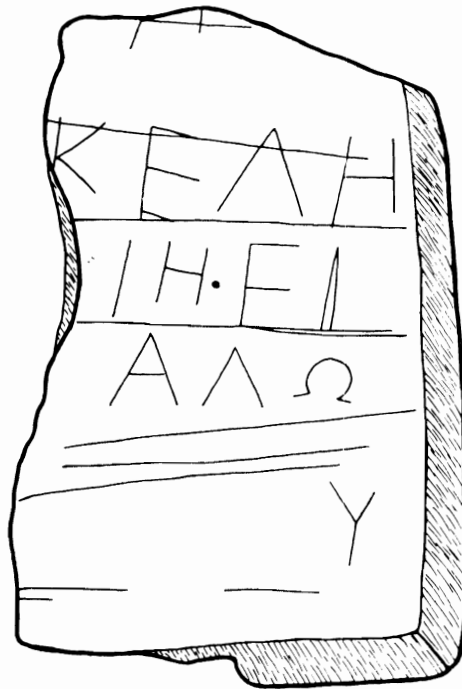
Στὰ τωρινὰ Στάγιρα (εἰκ. 49) ὑπάρχουν ἐρείπια μεσαιωνικὰ καὶ ὅσο ξέρω δὲν ὑπάρχουν λείψανα ἀρχαῖα. Ἐν τούτοις ἀνάμεσα στὰ μεσαιωνικὰ ἐρείπια τῶν σημερινῶν Σταγίρων, ἐκεῖ στὰ βουνά, στήθηκε τὸ ἄγισμα τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τὸ χωριὸ περνάει γιὰ πατρίδα τοῦ φιλοσόφου, ὅπου προσκυνοῦν οἱ διερχόμενοι πρὸς Ἅγιον Ὄρος κ.λ., ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ περνάει ὁ δρόμος Θεσσαλονίκης-Ἱερισσοῦ.

Τὰ ἀρχαῖα Στάγειρα (ὀρθότερα ἢ Στάγιρος ἢ τὰ Στάγιρα) δὲν ἔχουν σχέ-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικὰ, σ. 403.

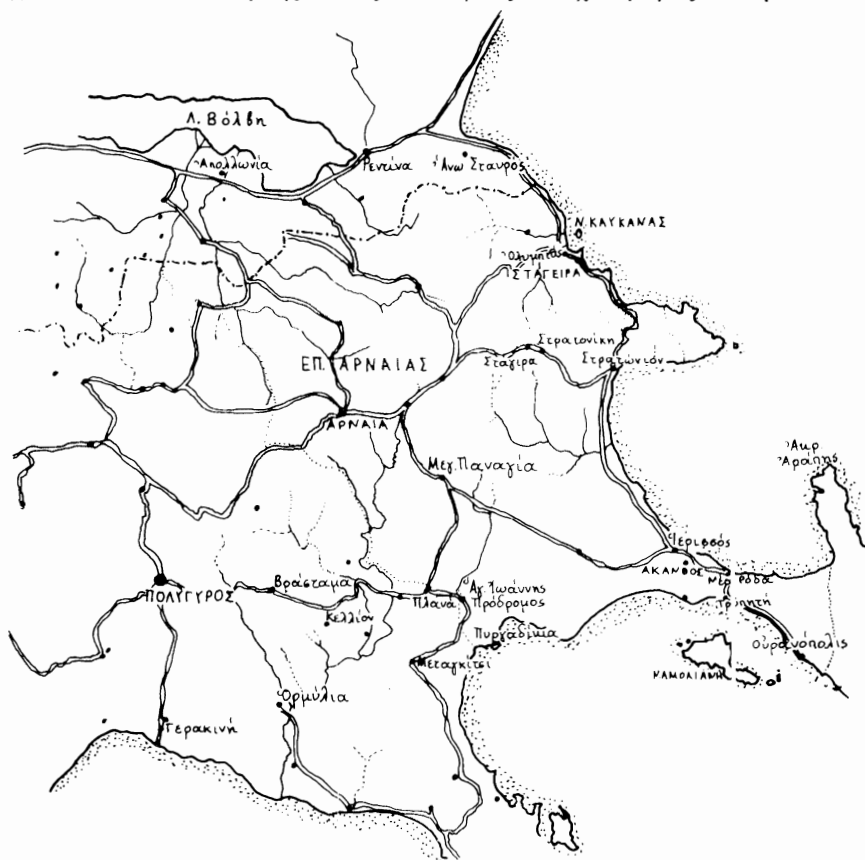
Εἰκ. 47. Ἐγχρωμη διακόσμηση βομοῦ (130)

Εἰκ. 48. Ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ κεραμίδι (130)

ση με τὰ σημερινά. Ἦταν παραθαλάσσια ἀποικία τῶν Ἀνδρῶν (περὶ τὸ 665 π.Χ.), ὅπως καὶ ἡ κοντινὴ Ἄκανθος. Φαίνεται πὼς δέχθηκε ἀποίκους ἀπὸ τὴ Χαλκίδα. Λέγεται πὼς ἀπὸ ἐκεῖ καταγόταν ἡ μητέρα τοῦ φιλοσόφου.

Τὴν Στάγειρο προσπέρασε ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν πορεία πρὸς τὸν Ἴσθμό τῆς Ἀκάνθου. Ἡ θέση τῆς ταυτίζεται κυρίως σὲ σχέση πρὸς τὴ νησάκι Κά-

Εἰκ. 49. Χάρτης τῆς ἀνατολικῆς Χαλκιδικῆς μετὰ τίς θέσεις τῶν ἀρχαίων Σταγείρων καὶ τῆς Ἀκάνθου (131 καὶ 133)

προς, τὸν τωρινὸ Καυκανᾶ. Βρισκόταν στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ὁποῖον ὀνομαζόταν ἐπίσης Κάπρος.

Κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ πρὸς Στρατωνί τὸ χειμῶνα τοῦ 1961/62, ὅπως ἀνέγραψαν τότε οἱ ἐφημερίδες «εἰς θέσιν Παλαιὸν Λιμάνι, 200 μ. ἀνατολικῶς ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ... ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ ἐδάφους 5 πῆλινα ἀγαλμάτια (τερρακότες), 3 μαρμάρινοι κίονες ὕψους 1.80 μ., μία μαρμάρινη πλάξ μετὰ

στοιχεία ΛΓΕΜΟ και μία υπόγειος σήραγγ. Αί ἐργασίαι ἐσταμάτησαν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀφίξεως τοῦ κ. Μακαρόνα...».

Ἐπισκέφθηκα γιὰ πρώτη φορά και ἐρεύνησα με τὰ πόδια και με βάρκα τὴν περιοχή κατὰ τὴν 27.6.1968, ὅταν μεταφέραμε στὸν Πολύγυρο ἡμίεργο κοῦρο (πίν. 175), ποὺ εἶχαν ἀνασύρει ξένοι δύτες ἀπὸ τὴ θάλασσα τοῦ νότιου λιμανιοῦ τῶν ἀρχαίων Σταγίρων (πίν. 176α). Κατὰ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰουλίου ἐνεργήσαμε μικρὲς σκαφικὲς ἐρευνες σὲ διάφορα σημεῖα, ἀλλὰ κυρίως γυρίσαμε ὅλον τὸν τόπο γύρω-γύρω στὴν ἀκτὴ και μέσα στὴ δασωμένη στεριά, ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα ὡς τὴ θέση Βῆνα. Ἡ πρόσφατη διάνοιξη τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ὀλυμπιάδα πρὸς Στρατόνι μᾶς ἔδινε δυνατότητα κινήσεως και παρατηρήσεων.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα, στὴ θέση Συκιές (ὅπου δὲν ὑπάρχουν τώρα συκιές), παρατηροῦνται κάτω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο (πίν. 177α) λείψανα ἀναλημματικῶν και ἄλλων τοίχων. Τὰ νερὰ λάκκου ποὺ περνάει τώρα τὴ νέα γέφυρα (ἄνω ἀριστερὰ στὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 177α) εἶχαν καθαρῶς σὲ μεγαλύτερο βάθος τμῆμα τοῦ ἀναλήμματος κι ἐμεῖς ἐπωφελήθηκαμε γιὰ νὰ σκάσουμε βαθύτερα (πίν. 177β). Μὲ τομὴ 2×2 μ. ἀποκαλύφθηκε τμῆμα ἀρχαίου τοίχου κάθετου πρὸς τὸ ἀνάλημμα. Λαβὲς χονδρῶν ἀγγείων και βάσεις ἀπὸ ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς σχημάτιζαν στρῶμα, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν και μερικὰ ὄστρακα μελαμβραφῆ, ἕνα με στιλπνὸ γάνωμα.

Νοτιότερα κάναμε παρατηρήσεις στὰ τοιχώματα τοῦ δημόσιου δρόμου (πρὸς τὸ βουνό), ὅπου διακρίνονταν καλὰ ἐδῶ κι ἐκεῖ λείψανα κτηρίων, σπιτιῶν πιθανῶς. Ἀπὸ τὸ στρῶμα τῆς καταστροφῆς τους συλλέξαμε ὑστεροκλασσικά και ἑλληνιστικά ὄστρακα.

Ἀνατολικά τοῦ δρόμου ἐρευνήσαμε τὸν ἀπότομο βράχο τῆς ἀκτῆς (πίν. 176β), ὅπου παρατηροῦνται σὲ διάφορα σημεῖα λείψανα τοίχων πολὺ καλῆς κατασκευῆς ψευδισοδομικῆς, ἐνῶ ἡ θάλασσα στὴν ἄκρη τῆς εἶναι γεμάτη ἀπὸ λιθόπλινθους πεσμένους. Στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος (πίν. 176α) δὲν λείπουν τὰ ἀρχαῖα λείψανα, ἀλλὰ ἐδῶ τὸ πιὸ θεαματικὸ και καλοδιατηρημένο τεῖχος εἶναι νεωτέρων χρόνων. Ἀπομονώνει τὴν κορυφὴ ἀπὸ τὴ στεριά (διακρίνεται ἡ γραμμὴ του κατὰ τὴ διαγώνιο περίπου, ἀπὸ ἄνω ἀριστερὰ πρὸς κάτω δεξιὰ, τῆς εἰκόνας, πίν. 176α) σαφῶς, γιὰ νὰ τὴν προστατεύσει ἀπὸ ἐπιθέσεις στεριανῶν. Τὰ ἀξιολογότερα λείψανα πάντως εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Παρατηροῦνται σ' ὅλην τὴν περιοχή: πάνω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο ποὺ τὰ οἰέσχισε, τὰ κατέστρεψε και τὰ σκόρπισε πρὸς τὴ θάλασσα, ἀλλὰ και μέσα στὸ λιμάνι, ὅπου φαίνεται πῶς ἦταν πολλὰ κυλισμένα πολὺ πρὶν διανοιγῆ ὁ δρόμος, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ τὸν κοῦρο, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῶς μισοδουλεμένος, ἀλλὰ και φαγμένος ἀπὸ τὴν ἀλμύρα τῆς θάλασσας.

Νοτιότερα, ὀδηγηθήκαμε ἀπὸ κατοίκους τῆς Ὀλυμπιάδος σὲ κορυφὴ ὑψώματος στὴ θέση Βίνα, ὅπου φαινόταν στὴν ἐπιφάνεια ἐρειπιώνας. Γιὰ

νά ευκολύνουμε τήν προσπέλαση χρειάστηκε ν' ανοίξουμε δρόμο σέ δασωμένη ἀνηφόρα μερικῶν ἑκατοντάδων μέτρων ὑλοτομώντας τήν πυκνή βλάστηση. Μετά τήν ἀπομάκρυνση τῶν ἐπιφανειακῶν λιθοσωρῶν φάνηκε καθαρά κυκλικός περίβολος ἰσχυροῦ τοίχου (πίν. 178)¹. Μεγαλύτερες πολυγωνικές πέτρες ἀπ' ἔξω, μικρότερες στό μέσα «πρόσωπο» τοῦ τοίχου, γεμίματα ἀνάμεσα. Τό ὑλικό εἶναι ἐγγώριος εὐθρυπτος λίθος, σάν ἀμμόπετρα, πού φαίνεται πῶς ἔγινε πιό εὐθρυπτος καθῶς εἶναι ἐκτεθειμένος ἐπὶ αἰῶνες στήν ἀλμύρα τοῦ θαλασσινοῦ ἀνέμου (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἜΑκανθος, ὑπ' ἀριθ. 133). Δὲν παρατηρήθηκαν σύνδεσμοι.

Πρὸς Ἄνατολὰς ὑπάρχει ἀνοιγμα 1,30 μ., πιθανῶς γιὰ εἴσοδο, ἐνθὶ πρὸς Δ ἀντίστοιχα ἢ διακοπή τῆς τοιχοδομίας ὀφείλεται ἴσως στή φθορά. Τομές σὲ βάθος 1 μ., μὲ πλάτος 2 μ., ἐβεβαίωσαν εὐθυντηρία καὶ τὸ βάθος τοῦ θεμελίου. Βρέθηκαν ἀραιὰ κεραμιδοκόμματα καὶ ὄστρακα ἀπὸ χονδρὰ ἀγγεῖα ἄβαφα καὶ ὀλίγα μελαμβραφῆ.

Λίθοι ἀπὸ τὸ κτίσμα κατρακύλισαν σὲ μεγάλη ἀπόσταση πρὸς τὴ δυτικὴ κατωφέρεια μᾶλλον, ἐνῶ κεραμιδοκόμματα βρήκαμε πρὸς Ἄνατολὰς ὡς τὸ σημεῖο πού ἰσοπεδώσαμε γιὰ νὰ στήσουμε μιὰ σκιάδα (πίν. 178, ἀνω ἀριστερά).

Οἱ ἔρευνες αὐτὲς στὰ Στάγειρα διακόπηκαν ἀπότομα. Ὁ Μαρινᾶτος εἶχε στείλει στὴ Θεσσαλονίκη (καὶ στὴ Νάουσα) τὸν Ταγματάρχη Λεωνίδα Λέλο γιὰ ... ἀνακρίσεις εἰς βάρος μου καὶ ἡ Χωροφυλακὴ κατ' ἐντολὴν του παράγγειλε στοὺς Σ.Χ. Χαλκιδικῆς ὅπου κι ἂν εἶμαι νὰ ἐπιστρέψω ἀμέσως στὴν ἔδρα μου!

Τὶς ἔρευνες παρακολούθησε ἐπὶ τόπου καὶ κράτησε τὸ Ἡμερολόγιο ἢ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς Δέσποινα Πικοπούλου, τώρα κ. Τσολάκη.

Ἐπιφυλάσσομαι γιὰ κάπως πληρέστερη Ἐκθεση μὲ σχέδια, τεκμηρίωση καὶ συμπεράσματα, ἂν, ὅπως ἐλπίζω, θὰ ἔχω τὴ δυνατότητα νὰ ἐπανέλθω στοὺς τόπους.

132. Μεγάλη Παναγιά. Πήλινα ἀγγεῖα, λύχνοι καὶ εἰδώλια, κοσμήματα, ὑάλινο βαλσαμᾶριο καὶ νομίσματα, ἀπὸ τὴ Μ. Παναγιά τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναφέρονται στὸ πρῶτο Μῆρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 321, 327, 330 καὶ 336. Δύο πίθοι ἀποκλύφθηκαν στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ².

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 καὶ πίν. 323α.

Ὁ Θεόφραστος στὴ διαθήκη του, ὅπως τὴν ξέρουμε ἀπὸ τὸ Διογένη Λαέρτιο, ἀφήνει ἓνα κτῆμα του, στὰ Στάγειρα, στὸν Καλλίνο. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἀπέκτησε κατὰ τὰ χρόνια τῆς θητείας του μεταξὺ Πέλλης, Μιέζης καὶ Σταγείρων. Ἴδὲ καὶ κατωτ., σ. 284, σημ. 1.

2. ΑΔ, ἔ.α., σ. 309.

Ἄρχαιο νεκροταφεῖο ἐκτείνεται στὸ πλάτωμα ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ «προσκύνημα», δηλαδή τὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (πίν. 179α), ἐνῶ σωροὶ σχιστολίθων μὲ ψημένα τοῦβλα στὴ θέση Κοιμητήρια προέρχονται ἴσως ἀπὸ τεῖχος ἀκροπόλεως (πίν. 179β).

Στὴ θέση «Καρινάδικες Καλύβες» κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ἐπαρχιακῆς οδοῦ Μ. Παναγίας-Πλανῶν ἀσημαντες μᾶλλον παρατηρήσεις θεωρήθηκαν ὡς ἐνδείξεις ἀρχαίων τάφων, τοὺς ὁποίους ὅμως δὲν μπορέσαμε νὰ βεβαιώσωμε (πίν. 180α-β). Ἴσως ἄλλοι τὸ ἐπιτύχουν.

132α. Σ τ ρ α τ ῶ ν ι. Ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ καταχωρίζονται διορθωμένες στὸ SEG¹. Ἕνα μικρὸ Μουσεῖο ἔχει συγκροτηθῆ στὸ Κοινοτικὸ κατάστημα τοῦ χωριοῦ (πίν. 181).

133. Ἀ κ α ν θ ο ς - Ἰ ε ρ ι σ σ ὄ ς. Σύντομη Ἔκθεση προανασκαφικῶν καὶ μικρῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀκάνθου δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο² καὶ συμπληρώνεται κάπως ἐδῶ:

Ἀρχίζοντας τὶς προανασκαφικὲς ἐρευνες πῆγαμε τὴν 1η Αὐγούστου 1968 στὴν Τρυπητῆ, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μιλτιάδη Σοφιανοῦ, πὺν ὑπέδειξε τὶς θέσεις, ἐπισημάναμε λείψανα προϊστορικοῦ καὶ κλασσικοῦ οἰκισμοῦ στὸ ὕψωμα ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀποβάθρας (πίν. 182α-β).

Ὁ Μ. Σοφιανὸς εἶχε συγκροτήσῃ ἐκεῖ στὸ «κεντράκι» τῆς ἀποβάθρας μικρὴ Συλλογὴ ἀπὸ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν:

1. Τμῆμα κρανοφόρου κεφαλῆς ἀπὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο. Σῶζει τὸ πίσω μέρος τῆς περικεφαλαίας (πίν. 181γ).

2. Τέσσερες ἀγνῦθες πυραμιδοειδεῖς καὶ ἀπιόσχημες, πῆλινη ἄτρακτος διάτρητη κ.λ. (πίν. 181α).

3. Τμῆμα λύχνου, σφονδύλι κ.λ. (πίν. 181β).

4. Μέρη χονδρῶν ἀγγείων ἄβαφα (πίν. 184α).

5. Κοτύλη μελαμβαφῆς σὲ κομμάτια (πίν. 184β).

6. Ὀστρακα μὲ ραβδωτὴ διακόσμηση κ.λ. (πίν. 184γ).

7. Ὀστρακο ἀγγείου ἐρυθρομόρφου (περὶ τὸ 400 π.Χ.), μελαμβαφῆς βάση μὲ σταμπωτὰ κοσμήματα κ.λ. (πίν. 184δ).

Ἐπίσης κομμάτι ἀπὸ μολύβδινο σύνδεσμο, κομμάτι προϊστορικοῦ λίθινου πελέκεως καὶ πῆλινων προϊστορικῶν ἀγγείων κ.ἄ.

Οἱ τοπικὲς ἀρχὲς μᾶς ὀδήγησαν σὲ θέση Τράπεζος, γιὰ νὰ ἰδοῦμε τάφο. Τὸν τάφο δὲν εὐρήκαμε, ἀλλὰ εἶδαμε σφηνοειδῆ θολίτη λίθο (πίν. 185α-β) καὶ στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου βυζαντινὴ ἐπιγραφή (πίν. 185γ-δ).

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 575-577.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 309 κ.ἑ.

Τὴν Παρασκευὴ 2 Αὐγούστου 1968 ἀρχίσαμε τέσσερες δοκιμαστικές τομές στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀκάνθου (πίν. 186α).

Ἡ πρώτη τομὴ σκοπὸ εἶχε τὴν ἀποκάλυψη τῆς θεμελιώσεως τοῦ τείχους, τμήμα τοῦ ὁποίου ἐν τῷ μεταξύ καθαρίσαμε γιὰ φωτογράφιση καὶ μελέτη (πίν. 186β). Ἡ τομὴ ἐγινε στὸ νότιο ἥμισυ τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ ἐδάφους (πίν. 187). Μετὰ τὴν ἀποκάλυψη καὶ πέμπτου δόμου κατω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (πίν. 188), σὲ βάθος 2,10 μ. περίπου, εὐρέθη τὸ στέρεο. Οἱ τέσσερες κατώτεροι δόμοι εἶναι δόμοι θεμελίου. Ὁ πέμπτος παρουσιάζει χαρακτηριστικὴ κύρτωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας (πίν. 189α), ἡ ὁποία δὲν παρατηρεῖται στοὺς δόμους τῶν θεμελίων καὶ τῆς ἄλλης ἀνωδομῆς. Τὴν ἐξήγηση δίνει μιὰ παρατήρηση σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ πληροφορία τῶν ἐργατῶν μας, κατοίκων Ἰερισοῦ. Παρατηρήθηκε δηλαδὴ ὅτι ἀνάμεσα στὸ τεῖχος καὶ στὴν ἐπίχωση ὑπάρχει λεπτὸς ἄμμος, ποὺ φανερὰ εἶναι τριμμένος μὲ τοὺς καιροὺς καὶ πεσμένος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν δόμων τῆς ἀνωδομῆς (πίν. 189β-δ), οἱ ὁποιοὶ — κατὰ τὴν πληροφορία — ἔχουν πελεκηθῆ ἐπιφανειακὰ καὶ ἀπὸ τοὺς περιόικους γιὰ δική τους οἰκοδομικὴ χρῆση. Ἔτσι οἱ δόμοι τῶν θεμελίων κρατοῦν τὴν ἀρχικὴ τους ἐπιφάνεια μᾶλλον ἄθικτη καὶ δὲν παρουσιάζουν κύρτωση, οἱ δόμοι τῆς ἀνωδομῆς ἐξ ἄλλου δὲν διατηροῦν τὴν ἐπιφάνεια πλὴν τοῦ πέμπτου ἐκ τῶν κάτω, ὁ ὁποῖος τὴ διατήρησε καθὼς ἦταν κρυμμένος στὸ χῶμα (πίν. 188). Τοῦτον τὸν πρῶτο δόμο τῆς ἀνωδομῆς ἀποκαλύψαμε σ' ὄλο τὸ μῆκος τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους. Κινητὰ εὐρήματα σημαντικὰ δὲν εἶχαμε στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἐπίχωση ἐτὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς τομῆς ἦταν καθαρὴ. Ἀραιὰ ὄστρακα διάσπαρτα, μερικὰ μελαμβαφῆ, καὶ νόμισμα τουρκικὸ δὲν ἀποτελοῦν σημαντικὲς ἐνδείξεις.

Μιὰ δευτέρη τομὴ ἐγινε στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ τείχους (πίν. 187 καὶ 186β), μὲ σκοπὸ νὰ διαπιστωθῆ ἡ συνέχεια. Βεβαιώσαμε ὅτι δὲν συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν τὸ τεῖχος, ἀλλὰ κάμπτεται σὲ ὀρθὴ γωνία, ἡ ὁποία δὲν διατηρεῖται στὴν ἀνωδομὴ.

Μιὰ τρίτη τομὴ ἐγινε μέσα ἀπὸ τὸ τεῖχος, στὴ συνέχειά του πρὸς Ν (πίν. 187, ὅπου τὸ μελανὸ σημεῖο στὸ ἄκρο ἄνω ἀριστερά), γιὰ νὰ διαπιστωθῆ ἂν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ ἦταν κατὰ χῶραν. Βεβαιώθηκε ὅτι τὸ ἀρχαῖο ὑλικὸ ἦταν ἐκεῖ σὲ δευτέρη, πολὺ μεταγενέστερη χρῆση. Παρουσιάσθηκαν πάντως σὲ μικρὸ βάθος, σχεδὸν στὴν ἐπιφάνεια, ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων καὶ μικρὸ τμήμα τετρακότας μὲ ἀστράγαλο καὶ κυμάτιο (διαστάσεις 0,115×0,14×0,08 μ.).

Τέταρτη τομὴ ἐγινε στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς κορυφῆς (πίν. 187, ἄνω) μὲ πρόθεση κι ἐδῶ νὰ διαπιστώσουμε ἂν ἦταν ἀρχαία κατασκευὴ καὶ τί νόημα εἶχαν δόμοι μὲ ἀρχαῖο ὑλικό. Κι ἐδῶ ἡ ἐπιπόλαια σκαφὴ μας εἶχε ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ κατασκευὴ φάνηκε ὅτι εἶναι μιὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ λείψανα τῆς Ἰερισοῦ τῆς κατεστραμμένης ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τῆς Χαλκι-

δικῆς (1932). Ἦταν συνταρακτικὸ πού γύριζα σὲ καλντερίμια καὶ αὐλὲς σπιτιῶν ἐρειπωμένων ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς μὲ τὶς ἀναμνήσεις μου τῶν ἡμερῶν ἐκείνων πού ἔζησα κάτω ἀπὸ ἓνα ἀντίσκηνο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ μας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου ζωντάνεψε σὲ μεγαλύτερο βάθος ἔτσι, καθὼς ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ λόφου ἀντικρῦζαμε, μάλιστα κατὰ τὰ ἡλιοβασιλέματα, τὶς δαντελωτὲς ἀκτέες, ἱστορία γεμάτες, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη ὡς τὸν Ἄθω (πρβλ. ἀπὸ ἄλλη ἄποψη τὴν εἰκόνα, πίν. 181).

Στὴν περιοχὴ Ξενόφι ἀποκαλύψαμε ρωμαϊκὴ σαρκοφάγο (πίν. 190α, πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 309 καὶ πίν. 326β) καὶ πλησιέστερα, στὴν Ἴερισσό, σπόνδυλο ἀρραβδώτου κίονος μ' ἐπιγραφή (πίν. 190β καὶ 191α-β), πού θέλει πλατύτερη διαπραγμάτευση, τὴν ὁποία προτίθεμαι νὰ ἐπιχειρήσω σύντομα. Κοιτὰ στὴν Τρυπητὴ τέλος καθαρῖσαμε ἐπιφανειακὰ γιὰ φωτογράφιση κτήριο ἀξιόλογο (πίν. 192, πρβλ. ΑΔ, ἔ.ἄ., πίν. 323β).

Ἐν ὄψει τῶν ἀδημοσίεωτων ἀκόμα σαρκοφάγων τοῦ τύπου τῶν Κλαζομενίων (ἀνασκαφὲς Ε. Γιούρη, 1970) ἀπὸ τὴν Ἴερισσό, πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 213, καὶ ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα ὁμοιες¹.

Νομίσματα τῆς Ἀκάνθου στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 276 καὶ 278, καὶ γιὰ τὴν Τρυπητὴ, σ. 320. Γιὰ τὸν Πρόβλακα, στὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα².

134-135. Ἴε ρ ι σ σ ὄ ς. Π ρ ὀ β λ α κ α ς, Τ ρ υ π η τ ῆ. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 133, Ἄκανθος.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

136. Γ ε ν ι κ ἄ. Σὲ μεγάλο μέρος τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τοῦ Νομοῦ Πιερίας ἀναφέρεται μελέτη γιὰ τὴ μάχη τῆς Πύδνας (22 Ἰουνίου 168 π.Χ.) τοῦ καθηγητοῦ W. Kendrick Pritchett³. Συνοψίζομε ἐδῶ ὅσα σχετίζονται πρὸς τὴν τοπογραφία (ιδὲ καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 140).

Ὁ Pritchett δέχεται, ὅπως προηγουμένως ὁ L. Heuzey, ὁ J. Kromayer, ὁ S. Casson καὶ ἄλλοι (AJA 65, 1961, σ. 372-373), ὅτι, καθὼς συνέβη στὶς Θερμοπύλες, ἔτσι καὶ στὴν Πιερία ἐπικήσεις στὶς ἐλώδεις περιοχὲς ἀνάμεσα στὸ ἀκρωτήριο Ἀθερίδα καὶ στὸ Δῖον (πρβλ. χάρτη, E. Kirsten, W. Kraiker, Griechische Landkunde, 4η ἔκδ., Heidelberg 1962, σ. 595). Ὁ Λίβιος (44.6.15) δίνει ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὰ ριζὰ τοῦ Ὀλύμπου ὡς τὴ θάλασσα, λίγο πλεῖον πολὺ

1. H. Koukouli-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdère, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.έ.

2. P. Lenerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σ. 152 κ.έ.

3. W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Greek Topography, Part II (Battlefields), University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1969, κεφ. XII, The Battle of Pydna in 168 B.C. Πρβλ. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 357.

ἀπὸ ἓνα ρωμαϊκὸ μίλιο, ὁ Στράβων (7c 330, ἀπόσπ. 7) ἐξ ἄλλου δίνει ἀπόσταση τοῦ Δίου ἀπὸ τῆ θάλασσα ἑπτὰ σταδίους, ἐνῶ τῆ σημερινῆ ἀπόσταση ὁ Kromayer ὑπολογίζει κοντὰ τέσσερα χιλιόμετρα.

Ὁ Pritchett ταυτίζει τὸν ποταμὸ Ἑλπειὸ μὲ τὸ Μαυρόλογγο (εἰκ. 50, κάτω δεξιὰ). Παρατηρεῖ ὅτι ὁ Λίβιος καὶ ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρουν ἕλος στὶς ἐκβολές του. Ὁ ποταμὸς, φαίνεται, χυνόταν κατ' εὐθείαν στὴ θάλασσα. Οἱ ἐπιχώσεις ἀποδίδονται στὴν ἀποψίλωση τῶν δασῶν.

Ὁ Ρ. ἐξετάζει ἓνα-ἓνα τὰ γνωστὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς περιοχῆς, κυρίως τὰ ποτάμια, τὶς πόλεις, τοὺς «λόφους» τῆς μάχης, τὸ βουνὸ Ὀλόκρον.

Τὰ ποτάμια ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν εἶναι: 1. Ἑλπειὸς (Ἐνιπεύς), 2. Βαφύρας, 3. Λεῦκος καὶ 4. Αἴσων (τὰ ὀνόματά τους δίνονται παραλλαγμένα στὶς διάφορες πηγές). Καὶ τὰ τέσσερα ποτάμια εἶναι βορειότερα ἀπὸ τὴ Ζηλιάννα, ποὺ ταυτίζει πρὸς τὸν Σῦν τοῦ Πausanias (9.30.11, πρβλ. Ν. Κοτζιά, ΑΕ 1948-1949, Χρονικά, σ. 25 κ.έ.).

Τοῦ Ἑλπειοῦ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Δῖον κατὰ τὸν Λίβιο εἶναι πέντε μίλια. Ὁδηγούμεθα ἔτσι στὸ Μαυρόλογγο τοῦ Λιτοχώρου.

Βαφύρας ποταμὸς δὲν ἀναφέρεται στὶς περιγραφές τῆς μάχης, ἀλλ' ἡ παρουσία του στὴν περιοχή εἶναι γνωστὴ ἀπ' ἄλλοῦ (Ἀθήναιος 7.326 D = Ἀρχέστρατος 43, Πausanias 9.30.8, Λίβιος 44.6.15, Πτολεμαῖος 3.12). Ὁ Pritchett θεωρεῖ ὡς Ἑλικώνα (τὸν ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Πausanias) τὸ ποτάμι ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸ Σανατόριο τῆς Πέτρας καὶ χάνεται στὴ «Γούβα», γιὰ νὰ ξαναφανῆ ὡς Βαφύρας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Ποτόκι σήμερα, ἀνάμεσα Μαλαθριά καὶ Καρίτσα. Ὁ Ρ. δηλαδὴ δὲ δέχεται τὴν ταύτιση τοῦ Βαφύρα πρὸς τὸ Μαυρονέρι, ποὺ τὴ δέχονται ἄλλοι καὶ ὁ C. Edson.

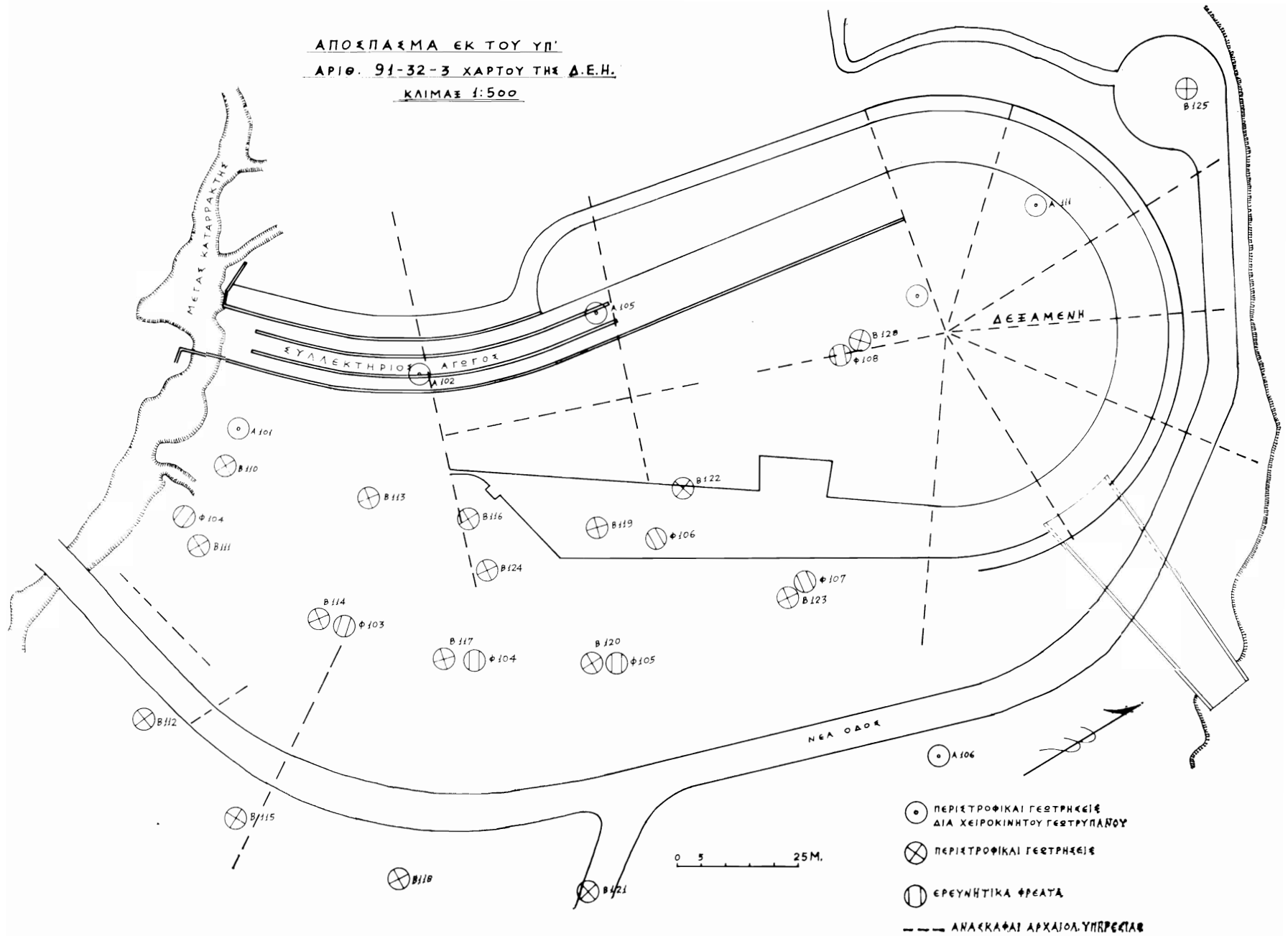
Ἔτσι μένει τὸ Μαυρονέρι διαθέσιμο γιὰ νὰ ταυτισθοῦν οἱ δύο κλάδοι του, κατὰ τὸν Ρ., πρὸς τὸν Λεῦκο καὶ τὸν Αἴσωνα. Εἶναι τὰ δύο ποτάμια ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὸ πεδίο τῆς μάχης. Τὴν ἐπομένη τῆς μάχης, λέει ὁ Πλούταρχος (Αἴμ. Παῦλος, κεφ. 21), ὅταν οἱ Ρωμαῖοι περνοῦσαν τὸ Λεῦκο, τὰ νερά του ἦταν ἀκόμα κόκκινα ἀπὸ τὸ αἷμα.

Ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Πιερίας μὲ τὴ μάχη σχετίζονται ἡ Πύδνα καὶ τὸ Δῖον. Ἀλλὰ ἡ Αἴσων τῶν καταλόγων τοῦ «θρακικοῦ φόρου» ἰσοπεθεύθηκε ἀνάμεσα στὸ Δῖον καὶ στὴν Πύδνα, κοντὰ στὸ δμώνυμο ποτάμι, ὑποτίθεται.

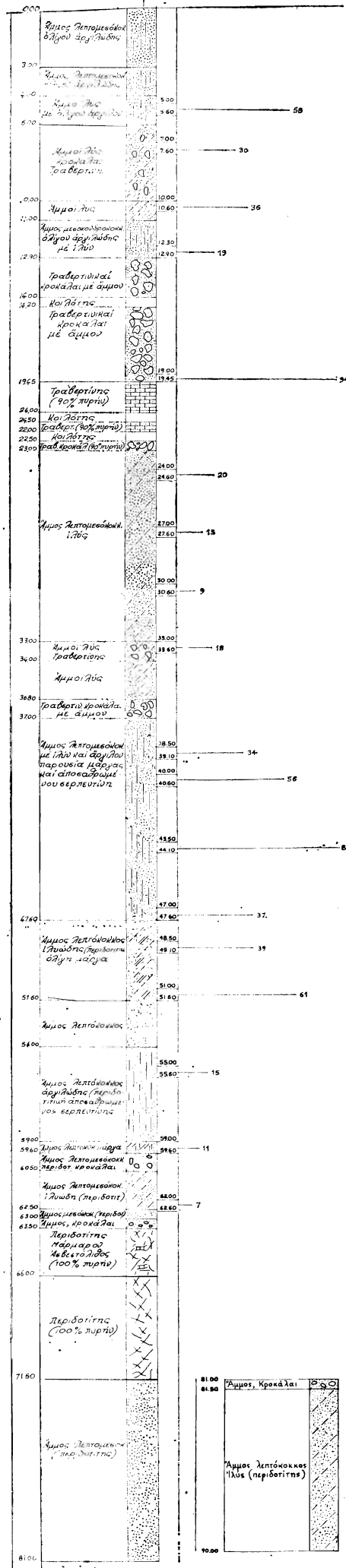
Γιὰ τὴ θέση τοῦ Δίου δὲν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση. Γιὰ τὴν Πύδνα ἀπαιτοῦνται δύο θέσεις: μία γιὰ τὴν παραθαλάσσια πόλη, τὴν ἀρχαιότερη, καὶ ἄλλη γιὰ τὴν Πύδνα τοῦ Ἀρχελάου, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Διόδωρο (13.49.2), μετέφερε τὴν πόλη 20 στάδια πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ὁ Pritchett ἀναγνωρίζει τὶς δύο θέσεις στὸ Κίτρος καὶ στὸ Παλαιόκιτρος¹.

1. Προηγουμένως ὁ Leake τοποθέτησε τὴν Πύδνα στὸν Ἅγιο Ἰωάννη. Ὁ Heuzey δέχθηκε τὴν παραλιακὴν στὸ ἀκρωτήριο Ἀθερίδα καὶ τὴ μεσόγεια στὸ Κίτρος, ἐνῶ μεταγε-

ΑΠΟΞΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΥΠ'
 ΑΡΙΘ. 91-32-3 ΧΑΡΤΟΥ ΤΗΣ Δ.Ε.Η.
 ΚΛΙΜΑΣ 1:500

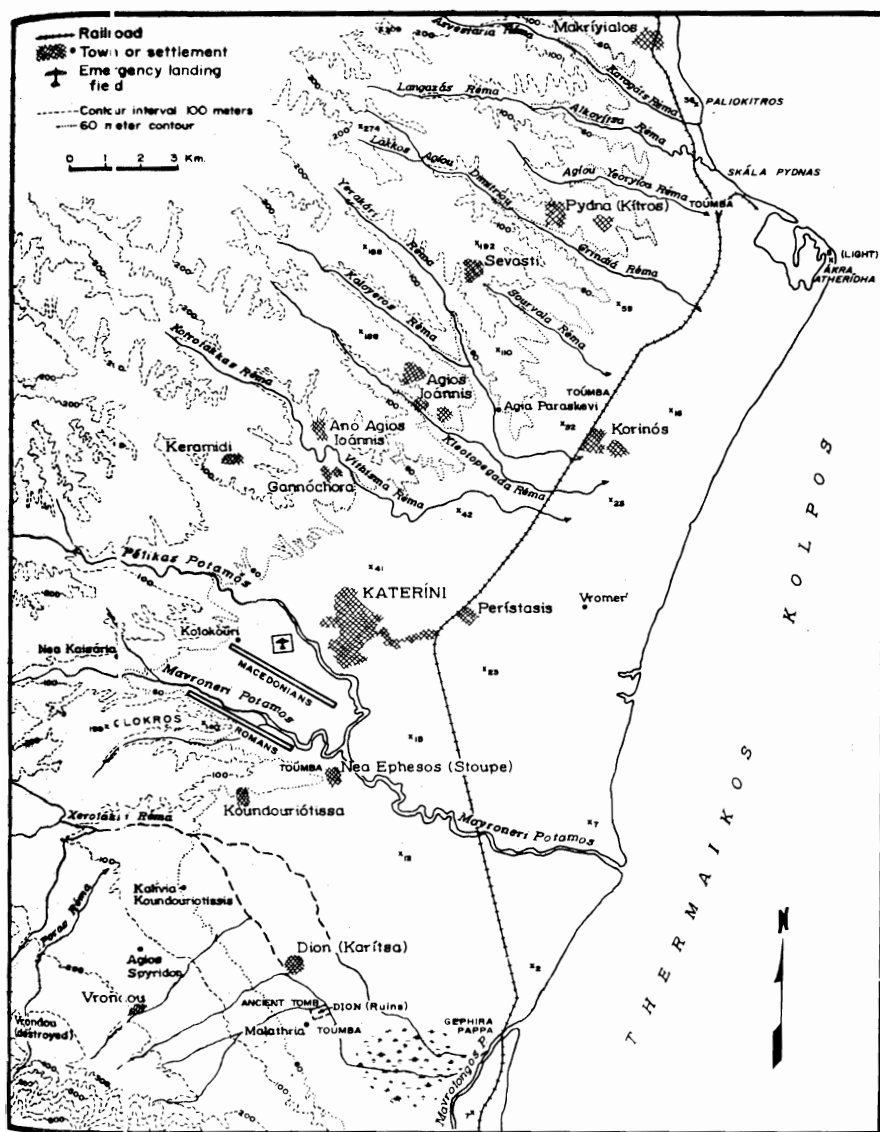

Παρόνθ. πίν. 10. Τοπογραφικό τῆς περιοχῆς πρὸς Βορρῶν τοῦ μεγάλου καταρράκτου τῆς Ἐδέσσης, ὅπου τώρα ἡ δεξαμενὴ τῆς ΔΕΗ, με ἔνδειξη τῶν δοκιμαστικῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν καὶ τῶν φρεατίων (90)

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Σχετικά με την ύψ. άρ. 91 - 32 - 3
91 - 38 - 1

Παρένθ. πίν. 11. Γεωλογική τομή στο σημείο Β 125 126730, προβ. τοπογραφικό του παρενθ. πίν. 10 (90)

Εἰκ. 50. Ἡ περιοχή τῆς μάχης τῆς Πύδνας
κατὰ τὸν W. Kendrick-Pritchett (136 καὶ 140)

Τῆς Αἴσωνος ἡ θέση δὲν εἶναι στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀνατολική, ὅπως ἔδειξε ὁ Edson καὶ δέχονται, πρὶν ἀπὸ τὸν P. καὶ ἄλλοι καὶ ὁ H. B. Mattingly (Classical Quarterly 60, 1966, σ. 184) ἡ βεβαίωση, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες στὴν περιοχὴ τῆς Κατερίνης δικαιολογεῖται μόνον γιατί εἶναι θαμμένες ἢ πολὺ λίγο γνωστές, ἀπὸ τὶς σύντομες ἀνακοινώσεις ποὺ μειώνουν τὴ σημασία τους¹.

Τοὺς «λ ό φ ο υ ς» τῆς μάχης (Πλουτ. Αἴμ. Παῦλος 16,8) ὁ Leake καὶ ὁ Heuzey ἐντόπισαν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὁ Kromayer, ὁ Meloni καὶ ὁ P. νοτιότερα, πρὸς τὴ Νέα Καισάρεια καὶ τὸ Κολοκοῦρι.

Τὸ Ὀλόκρον τέλος ταυτίζει ὁ P. μὲ τὸ ὕψωμα πρὸς Β τῆς Κουντουριώτισσας.

Ἑλληνικὴ μελέτη γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Πιερίας (καὶ τῆς μάχης τῆς Πύδνας) δὲν γνωρίζω ἄλλη νεώτερη ἀπὸ τοῦ Ν. Κοτζιᾶ (ἔ.ἀ.). Εἶμαστε ἀκόμα σχεδὸν στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Πιερία «διαρρέεται ὑπὸ ... παραποτάμων τοῦ Ἀλιάκμονος»²

Τὸ μελετητὴ τῆς Πιερίας καὶ τῶν Πιερίδων Μουσῶν ἐνδιαφέρει κατὰ κάποιον τρόπο ψηφιδωτὸ στὴν Ἥλιδα, τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ., μὲ θέμα τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὶς Μοῦσες, ὅπου ὁ τόπος καταγωγῆς τους εἰκονίζεται ὡς ὄρεινός ὄγκος μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ΠΙΕΡΙΑ³.

Ἐπιγραφὲς τῆς Πιερίας συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη δημοσίευσε ὁ καθηγητὴς James M. R. Cormack⁴. Εἶναι: ἀπὸ τὸν Ἁγιο Ἰωάννη ἢ CIG 1954, ἀπὸ τὸ Δῖο (Μαλαθριά-Καρίτσα) πέντε, ἀπὸ τὴν Κουντουριώτισσα τρεῖς, ἄλλες δύο τοῦ Δίου (Καρίτσα), δύο ἀπὸ Κολινδρό, καὶ ἀνὰ μία ἀπὸ Σφενδάμι, Λόφο, Λαγόρραχη καὶ Νέα Ἐφεσο. Ὅλες εἶναι ἐπιτύμβιες ἐκτός μιᾶς ἀπὸ τὸν Κολινδρό, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 147.

137. Δῖο ν, Κ α ρ ῖ τ σ α. Στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου δημοσιεύθηκαν Ἐκθέσεις διαφόρων ἀνασκαφῶν. Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀνέσκαψε τάφους στὴν Καρίτσα καὶ κατέγραψε ἀποκτῆματα τοῦ Μουσειοῦ Δίου, τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης συνέχισε τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Δίου, τῆς ὁποίας νομισματικὰ εὐρήματα δημοσιεύθηκαν καὶ

νέστερα παρατήρησε τὰ ἀρχαῖα λείψανα στὴν παραλία τοῦ Παλαιοκίτρου. Ὁ Geyer συμφωνεῖ μὲ τὴν ταύτιση τῆς μεσόγειας Πύδνας καὶ ὁ Kromayer τοποθετεῖ τὴν παραλιακὴ στὴν ἀκτὴ τοῦ Παλαιοκίτρου. Ἀλλὰ μεταγενέστερα ὁ Edson («Hesperia», τ. 18 (1949), σ. 84 κ.έ.) θέλει τὴν Πύδνα στὸ Μακρύγαλο.

1. Ἴδὲ π.χ. ΑΔ, τ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 404 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312 (χωματερὴ Μιχαηλίδου) καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 138.

2. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. Κ., λ. Πιερία (X.I.M.)

3. AAA, τ. 1969, 1, σ. 15 κ.έ.

4. J. M. R. Cormack, Inscriptions from Pieria, «Klio», τ. 52 (1970), σ. 49 κ.έ.

παραδόθηκαν στη Νομισματική Συλλογή τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου¹. Ἀπὸ τίς Ἐκθέσεις αὐτές καὶ παλαιότερες ἀντλοῦν οἱ ξένοι στὰ Χρονικά του². Ἀπὸ τὰ Χρονικά μας 1951-1965, ἀριθ. 152, περνοῦν στὸ Bulletin Épigraφική των J. καὶ L. Robert ἐπιγραφικὰ εὐρήματα τοῦ Δίου, χωρὶς ἀξιόλογο ὑπομνηματισμό³. Στὰ νομισματικὰ τοῦ ΑΔ 19, 1964 (1966), σ. 344-349 πρβλ. P. Franke⁴.

Τὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου μένει δυστυχῶς στὴν ἴδια σχεδὸν κατάστασι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σωτηριάδη (πίν. 193 καὶ 194). Σπουδαία νέα ἐπιγραφή μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ψήφισμα γραμμένο «εἰστήλην λιθίνην». γιὰ νὰ στηθῆ «πρὸ τοῦ ναοῦ», «τὴν δὲ εἰκόνα στῆσαι ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου...». Σώζονται περισσότεροι ἀπὸ 17 στίχοι.

Ἡ «τάφος τοῦ Σωτηριάδη» ἀπασχόλησε δύο ξένους ἀρχαιολόγους. Ὁ John Boardman παραλλήλως τὶς ζωγραφιές του με στολίδια ἀνατολίτικων χαλιῶν⁵ καὶ ὁ H. Büssing περιέλαβε τοὺς ἡμικίονες καὶ τὰ τέταρτα κίωνων τοῦ προθαλάμου σὲ σχετικὴ μελέτη του⁶ (πρβλ. καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 64). Γιὰ γλυπτὰ κ.λ. τοῦ Δίου ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 263, 267 κ.έ., 287 καὶ 297. Ἐπιγραφές, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

138. Κατερίνη - Καλλιθέα. Μετὰ τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 138, πρβλ. τώρα τὴν Ἐκθεσὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁷. Νέες παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα, καταγραφὴ τῶν ἀποκτημάτων τῆς Συλλογῆς στὴν Κατερίνη κ.λ. ἀναφέρονται εἰς τίς νεώτερες Ἐκθέσεις⁸.

Ἡ «μετά(εσὴ) μου στὴν Πάτρα δὲν ἐπέτρεψε τὴ διερεύνησι ἀρχαίων, ποὺ τὰ διαπιστώσαμε μετὰ τὴν καταστροφὴ τους στὸ κτῆμα Μιχαηλίδου πρὸς ΒΑ τῆς Κατερίνης. Οἱ δημοσιευόμενες ἐδῶ εἰκόνες θὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἔγινε με μηχανικοὺς ἐκσκαφεῖς. Ἐμειναν παραμερισμένα σὲ σωροὺς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ἐπιτάφια πιθανῶς μνημεῖα (πίν. 195α-β), τῶν ὁποίων λείψανα ἀπέμειναν καὶ στὰ τοιχώματα τοῦ σκάμματος (πίν. 196α, δεξιά, καὶ 196β), ὅπου παρατηρήσαμε καὶ ἐν μέρει καθάρισαν νεκρικὸ θάλαμο. Στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ σκάμματος (πίν. 196α, ἀριστερά), εἶδαμε δια-

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 339 κ.έ. καὶ 341 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7, 340 κ.έ. καὶ 344 κ.έ., καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

2. Chron. 1963-1969, σ. 1060, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23, καὶ 1969-1970, σ. 70.

3. Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 359 (καὶ 360).

4. «Hamburg» Beiträge zur Numismatik», τ. 22/23, 1968/69 (1972), σ. 787.

5. J. Boardman, Travelling Rugs, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 143.

6. H. Büsing, Die Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 33, 61 καὶ 63.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 404 κ.έ.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

τηρημένα ακόμη λείψανα κεραμεικού κλιβάνου: στήλες με κεραμίδια και μαύρα χρώματα μεταξύ τους (πίν. 197α-β). Άτυχώς κατά την ημέρα της επισκέψεώς μας δεν είχαμε τον καιρό να πάρουμε πληρέστερα στοιχεία και η έρευνα που προγραμματίσαμε δεν έγινε, γιατί μεσολάβησε η «μετάθεση» στην Πάτρα.

Στήλη από το Κίτρος στη συλλογή της Κατερίνης ιδε στο πρώτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, και νόμισμα, αὐτ., σ. 335. Νομίσματα από την Καλλιθέα αναφέρονται σε Έκθεση της Έφορείας¹.

138α. Κορινός, Ἁγίος Ἰωάννης. Ὁ παλαιός δρόμος Θεσσαλονίκης - Κατερίνης ἄφηνε ἀριστερά, πρὸς Ἀνατολάς, τοὺς τύμβους τοῦ Κορινοῦ. Τώρα ἡ νέα ἐθνικὴ ὁδὸς περνᾶει ἀνάμεσα στοὺς δύο τύμβους ἔχοντας ἀριστερὰ μόνον τὸν ἐρευνημένο ἀπὸ τὸν L. Heuzey, πού μετέφερε στὸ Λοῦβρο μαρμάρινα μέλη του.—Γιὰ τὰ πεδία τῆς μάχης τῆς Πύδνας ιδε ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

139. Ὀλυμπος. Τὰ εὐρήματα στὴν κορυφὴ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου πέρασαν στὴ διεθνή βιβλιογραφία ἀντλημένα ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίον (πρβλ. Χρονικά μας 1966-1967, ἀριθ. 139). Καταχωρίζοντα στὸ Χρονικὸ τῆς Miriam Ervin², κάτω ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ τίτλο Thessaly, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα εἶναι στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Καταχωρίζοντας στὸ δικό τους Χρονικὸ τῆ μελέτη τῶν Β. Κυριαζοπούλου - Γ. Λιβαδά οἱ J. καὶ L. Robert διαβάζουν ἀπὸ τὴν εἰκόνα, *Λεόννατος Ἄνδρο-*, στὸ δυσανάγνωστο πρῶτο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 2, καὶ κάνουν ἄλλες λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις³. Τὰ εὐρήματα πέρασαν καὶ στὸ ἄρθρο τῆς ἐπίτομης Γερμανικῆς ἐγκυκλοπαίδειας Pauly⁴ μὲ παραπομπὴ στὸ ΑΔ 22, 1967, σ. 6 κ.έ.

Ὁ Rainer Spieker ἀναλύει καὶ ὑπομνηματίζει τοὺς στίχους τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅπου περιγράφεται ὁ Ὀλυμπος ἀμέσως μὲ τὴν ἐπιστροφὴ τῆς Ἀθηναῖς ἀπὸ τὴ Νῆσο τῶν Φαιάκων: *Ἡ μὲν ... κούρη*⁵. Κάνει ἐπίσης γενικώτερη

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

2. News Letter from Greece, AJA, τ. 73 (1969), σ. 351 κ.έ.

3. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 323.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 292 κ.έ.

5. R a i n e r S p i e k e r, Die Beschreibung des Olympos (Hom. Od. ζ 41-47), «Hermes» τ. 97 (1969), σ. 136 κ.έ. Οἱ στίχοι στὴ μετάφραση τοῦ Ἐφταλιώτη εἶναι :

«Αὐτὰ σὰν εἶπε, μίσηψε ἡ θεὰ ἢ γαλανομάτα
στὸν Ὀλυμπο, πού τῶν θεῶν εἶναι ἡ καθέδρα στέρια,
τί μήτε ἀνέμοι τῆ φυσοῦν, μήτε βροχὴ τῆ δέρνει,
καὶ μήτε χιόνι ἀγγίζει την, παρὰ κἄθ' ἄριο ἀγέρι
ἀπλώνεται ἀσυννέφιαστο, καὶ φῶς λευκὸ τῆ λούζει

θεώρηση τῆς εἰκόνας τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια, καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀθανάτων ἐκεῖ.

Ἡ Bruno Helly¹, μὲ ἀφορμὴ νομίσματα τῶν Γόννων τῆς Θεσσαλίας, ποὺ ἔχουν στὴ μιὰ ὄψη τους λιοντάρια, πραγματεύεται τὶς πληροφορίες ἀρχαίων συγγραφέων (Ἡρόδοτος, Ξενοφῶν, Ἀριστοτέλης, Πausanias) γιὰ τὴν παρουσία λιοντριῶν στὰ βουνὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα στὸν Ὀλυμπο. Οἱ πληροφορίες ἀναφέρονται στοὺς χρόνους μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅπου τοποθετοῦνται καὶ τὰ νομίσματα τῶν Γόννων. Ἐν ἄρθρῳ περιέχει καὶ γιὰ τὴ Μακεδονία πληροφορίες καὶ σκέψεις. Συζητοῦνται π.χ. τὰ χωρία τοῦ Pausanias 9,40, 8-9 καὶ 6,5, 4-6 μὲ προσαγωγή σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν. Πρβλ. τὰ μαρμάρινα λιοντάρια στὰ γειτονικὸ Πιέρια, κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 141α.

Λίγες πληροφορίες γιὰ τὸν Ὀλυμπο, φωτογραφία του ἀπὸ ἀέρος καὶ ἄλλη τῶν Τεμπῶν ἀπὸ Δ πρὸς τὴν ἐξοδο τοῦ Πηνειοῦ, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους².

140. Πύθνας. Δώσαμε περιληπτικὰ τὴν τοπογραφία τῆς μάχης τῆς Πύθνας κατὰ τὸν W. Kendrick Pritchett (ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136). Ὁ ἴδιος περιγράφει τὴ μάχη μὲ βάση τὸν Πλούταρχο καὶ τὸ Λίβιο κυρίως. Μιὰ περίληψη τῆς ἐπιγραφῆς του δίνομε ἐδῶ:

Ἡ Περσεὺς εἶχε ὀχυρώσει τὸ 169 π.Χ. τὴ θέση του στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς χαράδρας τοῦ ποταμοῦ Ἐπειοῦ (Μαυρόλογγος): *ἐπὶ χωρίων οὐδαμῶθεν προσαγωγῆν ἔχόντων καὶ πανταχόθεν ὑπ' αὐτοῦ* (τοῦ Περσέως δηλ.) *διαπεφραγμένων ἰσχύμασι καὶ προτειχίσμασι ξυλίνοις* (Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 13,5). Ἡ Περσεὺς παρέταξεν ἐκεῖ 4.000 ἵππεῖς καὶ 40.000 πεζοὺς. Ἡ ρωμαϊκὸς στρατὸς ἀριθμοῦσε 38.000 συνολικά.

Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τὴν κατὰ μέτωπο ἐπίθεση ὁ Αἰμίλιος Παῦλος κατέφυγε σὲ τέχνασμα. Ἐστειλε ἓνα ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Σκιπίωνα Νασικᾶν στὸ Ἡράκλειον (παρὰ τὸν Πλαταμόνα), δῆθεν γιὰ νὰ ἐπιβιβασθοῦν σὲ πλοῖα γιὰ ἐπίθεση κατὰ τῶν ἀκτῶν. Ἀλλ' ὁ Σκιπίων μὲ ὀδηγοὺς δύο Περραιβοῦς, νύχτα, πῆρε ἀντίθετη κατεύθυνση.

Συνήθως γίνεται δεκτὸν ὅτι ὁ Σκιπίων διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, τοῦ Τυρνάβου, τῆς Μελούνας καὶ τῆς Ἐλασσόνας ἔφθασε στὸ Πύθιον, τρία

κεῖ μέσα αἰῶνια χαίρονται οἱ ἀθάνατοι. Ἐκεῖ πῆγε,
τῆς κόρης σάνε μίλησε ἢ θεὰ ἢ γαλανομάτα».

Εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ὀλύμπου, ποὺ τὴ χαίρεται πάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα, ὁποῖος ταξιδεύει μὲ τὸ ἀεροπλάνο Θεσσαλονίκη-Ἰωάννινα, ἂν εἶναι τυχερὸς νὰ ἔχη κατάλληλες ἀτμοσφαιρικὲς καὶ ἄλλες συνθῆκες. Ἀληθινὰ εἰκόνα οὐράνιας, θείας μακαριότητος!

1. Bruno Helly, Des lions dans l'Olympe! REA, τ. 70 (1968), σ. 271 κ.έ.

2. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 10 καὶ 17, εἰκ. σ. 22-23 καὶ σ. 24-25.

χιλιόμετρα νοτιώς του Κοκκινοπηλοῦ. Ἄλλ' ὁ Ρ. ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σκιπίων ἀκολούθησε συντομώτερο δρόμο. Ἄλλοῦ, AJA 65, 1961, σ. 369 κ.έ., ὁ Ρ. ἔδειξεν ὅτι καὶ ὁ Ξέρξης εἶχε χρησιμοποιήσει τμήμα τοῦ δρομολογίου αὐτοῦ ἀπὸ τῆ Σκοτίνια τῆς Πιερίας ὡς τοὺς Γόννους τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Σκιπίων δηλαδὴ ἀπὸ τῆ Σκοτίνια κατευθύνθηκε πρὸς Καλλιπεύκη Τιρνέβου καὶ Κάρυα Ἐλασσόνος (εἰκ. 51) καὶ κυκλώνοντας τὸν Ὀλυμπο αἰφνιδιαστικὰ ἔφθασε στὸ Πύθιον ἀπειλώντας τὰ νῶτα τοῦ Περσέως, ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὶς ἀπρόσβλητες θέσεις του καὶ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ «πρὸ τῆς Πύδνης». Αὐτὸ δὲν ἐννοεῖται «πρὸ τῶν τειχῶν» τῆς πόλεως, ἀλλὰ πρὸ τῶν ὄριων τῆς καὶ ὁ Ρ. δέχεται ὡς ὄριό τῆς τὸ Μαυρονέρι.

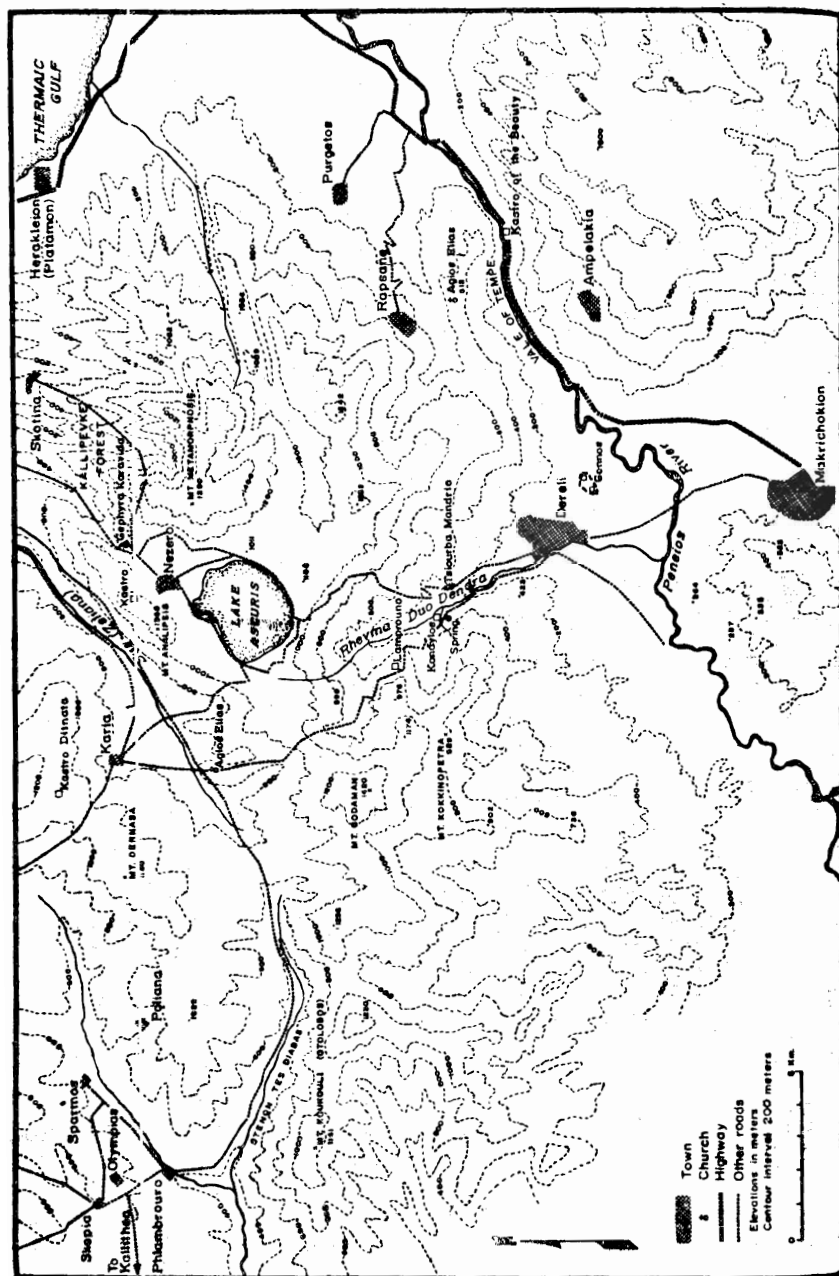
Ὁ Kromayer ὑποθέτει καὶ ὁ Ρ. δέχεται ὅτι τὸ ὕψωμα τῆς Κουντουριώτισσας μὲ ὑψόμετρο 199 μ. πρὸς τὰ ΒΑ τοῦ χωριοῦ (σ. 162) ταιριάζει γιὰ ἀφετηρία τῶν Ρωμαίων. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Αἰμίλιος ἀντίκρυζε τὸν ἐχθρὸ, *εἶδε τὴν παράταξιν τὸ πλῆθος θαυμάσας καὶ κατέβαινε* κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Μὴ νύχτα ἔμειναν ἔτσι ἀντικρυστὰ οἱ ἀντίπαλοι. Οἱ Μακεδόνες, ὅπως εἶπαμε, 4.000 πεζοὶ καὶ 4.000 ἵππεῖς. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπολογίζονται σὲ 33.400 πεζοὺς καὶ 4.200 ἵππεῖς, μὲ 22 ἐλέφαντες.

Κατὰ τὴν πρώτη ἐπίθεση τῶν Μακεδόνων (μετὰ τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τοῦ ἵππου) οἱ Ρωμαῖοι ὑποχώρησαν «πρὸς ὄρος τὸ καλούμενον Ὀλόκρον». Καὶ αὐτὸ ταυτίζεται πρὸς τὸ ὕψωμα, ποὺ ἀναφέραμε, πρὸς ΒΑ τῆς Κουντουριώτισσας. Ἀλλὰ μὲ τὴν τελικὴ νίκη τῶν Ρωμαίων σκοτώθηκαν 20.000 Μακεδόνες καὶ 10.000 πιάσθηκαν αἰχμάλωτοι¹. Αὐτὸ ἦταν τὸ Βατερλώ τῆς Μακεδονικῆς δυνάμεως καὶ γενικώτερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὰ περιστατικὰ τῆς μάχης ἀναφέρεται ἡ δημοσιευμένη ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ Θ. Χ. Σαδικάκη (ιδὲ καὶ πρῶτο Μέρους, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 249 κ.έ.). Στὴν πρόωμη ἱστορία τῆς Πύδνας ἀναφέρθηκε ὁ C. Eason² καὶ στὴν πολιορκία τῆς πόλεως κατὰ τὸ Σεπτέμβριο 433/2 π.Χ. ὁ Wesley E. Thompson, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 124. Ἰδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν. Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 258 καὶ 264.

1. Ἡ βιβλιοκρισία, Class. Phil., τ. 65 (1970), σ. 279 κ.έ. (Stewart Irvin Oost) δὲν προσθέτει στὰ δικά μας ἐνδιαφέροντα. Παρατηρῶ ὅτι ὁ Pritchett ἄδικα κατη'ορεῖ τὸν Κοτζιά πὺς δίνει δυὸ ὀνόματα στὸ ποτάμι τοῦ Λιτοχώρου: ἄλλος ὁ Μαυρόλογο; (τὸ ποτάμι) καὶ ἄλλο πράγμα ὁ «Βάλτος» (ὄνομα καὶ πράγμα) ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὸ ποτάμι στὶς ἐκβολές του κοντά. Ἐξ ἄλλου ὁ J. M. R. Cormack σὲ πρόσφατη δημοσίευση ἐπιγραφῆς (Mélanges G. Daux, 1974, σ. 51 κ.έ., ἰδίως σ. 55) τοποθετεῖ τὴν Πύδνα παρὰ τὴν Ἀλώνια, 4 χλμ. πρὸς ΒΔ τοῦ Κίτρου. Πρβλ. καὶ G. A. Lehmann, Die Endphase des Perseuskrieges im Augenzeugenbericht des P. Cornelius Scipio Nasica, Festschr. F. Altheim, ἕπου «ἐπιστόλιον» τοῦ Νασικᾶ «πρὸς τὴν αὐτῶν βασιλέων», τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν κυκλωτικὴ πορεία τοῦ Νασικᾶ διὰ τοῦ κάτω Ὀλύμπου.

2. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 24 καὶ σημ. 38.

Εἰκ. 51. Οἱ κινήσεις τοῦ Σκιπίωνος Νασικά στὴν περιοχὴ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου
κατὰ τὸν W. Kendrick Pritchett (140)

140α. Κίτρος. Στήλη από τὸ Κίτρος, στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ὑπ' ἀριθ. 136 καὶ 140.

141. Ρητινή. Ὁθησαυρὸς τῶν χαλκῶν (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 141) ἀναφέρεται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου¹, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν οἱ ξένοι. Στὴν Chronique εἰκονίζονται ὁ κοῦρος, ὁ Ἔρωσ καὶ ὁ Ἡρακλῆς². Ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος στὶς λεζάντες τῶν πινάκων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, παρασυρμένος ὁ P. Fraser γράφει Rytine, μνημονεύει τὰ χάλκινα εὑρήματα τοῦ 1967 καὶ εἰκονίζει τὸν κοῦρο σὲ πρόσθια καὶ ὀπίσθια ὄψη³. — Ἄλλα εὑρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ρητινῆς στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Χρονικά 14, 1974, σ. 297, 327 καὶ 330.

141α. Μηλέα. Σημαντικὲς ἀρχαιότητες διατηροῦνται στὴν ἐπιφάνεια γύρω ἀπὸ ἐξωκκλήσι μεταξὺ Μηλιᾶς καὶ Καρυῶν: περίβολος τείχους, ρωμαϊκὴ ἐπιγραφή κάτω ἀπὸ τὸ «εἰκόνισμα»⁴, θραύσματα θωρακίων παλαιοχριστιανικῶν, ὄστρακα καὶ δυὸ μαρμάρινα λιοντάρια (πίν. 198α-β). Ἕνας θαυμάσιος τόπος γιὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ χῶρο τῶν Πιερίδων Μουσῶν.

141β. Μοσχοχώρι ἢ Μοσχοπόταμος: Ἐνεπίγραφη πλάκα στὴ θέση Καρβουναριές Μοσχοχωρίου ἔχει ἀναφερθῆ στὴν Ἐφορεία⁵, ἀλλὰ τώρα βλέπω, δὲν ὑπάρχει Μοσχοχώρι στὸ Νομὸ Πιερίας, ἀλλὰ Μοσχοπόταμος.

142. Λόφος. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 142, πρβλ. τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁶. Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς περιοχῆς ἔχουν κατατεθῆ στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου⁷. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

143. Κουντουριώτισσα. Ἐπιγραφή, ἀπὸ πολὺ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, σχολιάζεται τώρα στὸ SEG⁸. Ἄλλες τρεῖς πριγματεύεται ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136.

144. Ρυάκια. Μνεῖα τοῦ χάλκινου πορτραίτου, μὲ ὀλοσέλιδη εἰκόνα σὲ πίνακα ἐκτὸς κειμένου, γίνεται στὴν Chronique, καὶ ὁ G. Dauk σωστά

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340 καὶ πίν. 285α-β καὶ 286α-δ.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1071, εἰκ. 399-404.

3. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 20, εἰκ. 35.

4. «Ἐγχρωμὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆ», τ. 10, λ. Μακεδονία, σ. 56, κάτω ἀριστερά.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 405.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 340.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 478.

παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Ρυάκια ὄχι Ρυάκι¹. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 256 καὶ 322.

144α. Ἔλ α φ ο ς. Πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινο νόμισμα καὶ ἱατρικὸ ἐργαλεῖο κατατέθηκαν στὴ Συλλογὴ Κατερίνης².

145. Σ φ ε ν δ ά μ ι ο ν. Στὴ θέσῃ Προφήτης Ἡλίας παρατηρήθηκαν καὶ εἶναι τῶρμ στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὴ (μέγ. μήκος 1,08 μ., μέγ. πλ. 0,52 μ., μέγ. πάχος 0,26 μ.)³. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136 (Cormack).

146. Μ ε θ ώ ν η. Γιὰ τὴν πρώιμη ἱστορία τῆς Μεθώνης ἰδὲ παρατηρήσεις τοῦ C. Eason⁴. Νομίσματα ἀπὸ τὴν τωρινὴ Μεθώνη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974 σ. 337.

147. Α ἰ γ ἰ ν ι ο ν, Π α λ ι ά μ π ε λ α, Κ ο λ ι ν δ ρ ὸ ς κ α ἰ δ ι ά φ ο ρ α.

Τμῆμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἀπὸ τὸ Αἰγίνιον περισυνέλεξεν ὁ Ἑκτακτὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέας Γιώτας στὴ Συλλογὴ τῆς Κατερίνης⁵. Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἶναι, μάλιστα κατὰ τὰ ἀνώτερα μέρη κτισμένος μὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ (πίν. 199β) μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρينو μέλη (πίν. 199α)⁶.

Ἐπὶ τὰ Π α λ ι ά μ π ε λ α ἦλθαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης διάφορα προϊστορικὰ εὐρήματα⁷. Συνέλεξα καὶ ἐγὼ ὄστρακα, τμῆμα εἰδωλίου κ.λ. στὴν ἴδια θέσῃ, στὸ σχολικὸ ἀγρό, ὅπου ἐκτείνονται λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 330.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ δημοσίευσε ὁ Cormack, ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136, ἀπὸ Ἅγιο Ἰωάννη, Λαγόρραχη, Νέα Ἐφεσο κ.λ., εἶναι καὶ δύο ἀπὸ τὸν Κολινδρό, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀναθηματικὴ: *Ἡλιοφῶν Διονύσω δῶρον*.

1. Chron. 1957, σ. 886, σημ. 1, καὶ πίν. 28. Χρειάζεται πράγματι προσοχὴ στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνεῴθυνα δηλώνονται καὶ χωρὶς ἐξακρίβωση καταχωρίζονται σὲ Εὐρετήρια κ.τ.τ., ὅθεν περνῶν καὶ στίς δημοσιεύσεις.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

3. ΑΔ, ἔ.ά.

4. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 24, σημ. 38.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 312.

6. Πρβλ. καὶ ΑΔ, ἔ.ά.

7. ΑΔ, ἔ.ά.

Γ'. ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

148. Ἡμαθία, γενικά. Οἱ E. S. F. Gow - D. L. Page¹ θεωροῦν Ἡμαθία τὸ τμήμα μεταξύ Ἀλιάκμονος καὶ Ἀξιοῦ, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὴν Πέλλα. Παραπέμπουν εἰς Πτολ. 3.12.36 καὶ RE 5,2.480. Παρατηροῦν ὅτι σὲ ὕστερους χρόνους (καὶ στοὺς χρόνους τῆς Ἀνθολογίας) Ἡμαθία σημαίνει γενικά τὴ Μακεδονία. Πρβλ. πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 239 κ.έ. κ.ά. Σχετικὸ καὶ τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσωλῆνες τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Πέλλας Ἡμα(θίας), *Balkan Studies*, 4, 1 1963, σ. 169.

Στὸ χρήσιμο Τουριστικὸ Ὅδηγὸ τῆς Ἡμαθίας² ὑπάρχουν πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὶς ἀρχαιότητες τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ. Μακάρι νὰ εἶχαμε γιὰ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος μιὰ τέτοια ἐκλαϊκευτικὴ ἔκδοση προσεγμένη, ὅσο δὲν εἶναι δυστυχῶς οἱ ὅμοιες ἐκδόσεις τῶν ἄλλων Νομῶν.

Στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν (Μακεδονικά 14, 1974) ἰδὲ γιὰ τὰ προϊστορικὰ τῆς περιοχῆς (σ. 232 κ.έ), γιὰ τὴν ἀρχαία τοπογραφία (σ. 239 κ.έ., 283, 284 καὶ 285), γιὰ τὸν Ἀλιάκμονα (σ. 282) κ.λ. Ἰδὲ καὶ κατωτέρω, στοὺς τόπους.

ΒΕΡΟΙΑ

149. Μουσεῖο. Διάφορα νέα προσκλήματα τοῦ Μουσείου Βεροίας «ἐκ περισυλλογῆς» κατὰ τὸ 1966 εἶναι μᾶλλον ἀσήμαντα³. Μουσειακὲς ἐργασίες, περισυλλογή, ἐπανεκθεση ἀρχαίων κ.λ. περιλαμβάνονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας⁴. Ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀντλεῖ τὶς πληροφορίες ἡ *Chronique* τοῦ 1967 γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ 1964⁵ καὶ ὁ G. Daux παρατηρεῖ: «le musée de Véria ... s'enrichit à un rythme rapide et est déjà trop petit pour contenir les objets découverts»⁶.

Ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας, ποὺ καθαρίσθηκαν κατὰ τὸ 1968, ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν καὶ ἄλλοῦ, ἰδὲ κατωτέρω, στοὺς τόπους προελεύσεως.

1. Gow - Page, *Hellenistic Epigrams*, τ. II, σ. 12, *The Garland of Philip* κ.λ., τ. II, σ. 7.

2. Ἀ π. Μ. Τζαφεροπούλου, Ἡμαθία, Θεσσαλονίκη 1959.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 33, 325 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 386 καὶ 388.

5. *Chron.* 1967, σ. 886 κ.έ.

6. *Chron.* 1967, σ. 892.

150. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ á. Ὁ «ἀμυγδαλόσχημος διπρόσωπος λίθινος χειροπέλεκυς...», τὸ ἀρχαιότερο παλαιολιθικὸ ἐργαλεῖο, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἑλλάδα, ἡλικίας 100.000 χρόνων περίπου», ἀναφέρεται καὶ εἰκονίζεται στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹.

151. Ἐ ρ ὀ μ ο ι. Νέα τμήματα ρωμαϊκῶν δρόμων μέσα στὴν πόλη τῆς Βεροίας ἐτισημάνθησαν καὶ ἀποκαλύφθηκαν².

152. Κ τ ῆ ρ ι α. Λείψανα διαφόρων κτηρίων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδα τῆς ἑδοῦ Ἡρας τοῦ Ἡλ. Λιάκου, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 12 τοῦ Δημ. Μίσια³, τῆς ὁδοῦ Πίνδου 10 τοῦ Στ. Δέτσκα, τῆς ὁδοῦ Ἑλ. Βενιζέλου τοῦ Χαρ. Ἐλευθεριάδου, στὴ νησίδα τῆς Πλατείας Ἀγ. Ἀντωνίου, σὲ οἰκόπεδο Ἀντ. Μπουλασίκη, λουτρῶν σὲ οἰκόπεδο τοῦ Ἀλ. Κωστάκη⁴, τοῖχος στὴν ὁδὸ Περικλέους, δωρικοὶ κίονες «κατὰ χώραν» (:;) σὲ οἰκόπεδο Σαρηγιαννίδη, καὶ ἄλλα σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Μπουλασίκη, σὲ οἰκόπεδα Κωστάκη-Καλογήρου, καὶ σὲ οἰκόπεδο Δασκαλοπούλου-Παπαγεωργίου⁵. Οἱ πολυτιμες αὐτὲς παρατηρήσεις ἴα ἐπαιρναν ὅλη τὴν ἀξία τους, ἂν ὑπῆρχε συνέχεια στὴν ἔρευνα καὶ δὲν ἐναλλάσσονται οἱ Ἐφοροὶ καὶ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων, χρόνο μετὸ χρόνο σχεδόν.

153. Τ á φ ο ι. Στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967, ποὺ δημοσιεύθηκε μετὰ καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶, παρουσιάσθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους τάφους τῆς Βεροίας (εἰκ. 52-56). Δυὸ τάφους ἑλληνιστικούς, μετὰ καλὰ σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα, περιέλαβε ἀνακοίνωση στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁷. Πολλοὶ τάφοι περιλαμβάνονται ἐπίσης στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας κατὰ τὴν τριετία⁸. Ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὸ προαύλιο τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων προέρχονται ἡ χρυσὴ δανάκη, οἱ λαβῆς καὶ ἡ πόρπη, ποὺ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 200α-β).

1. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 35.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 410, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 320 κ.έ. (οἰκόπεδα Ἀφῶν Θεοδωρίδη. Μιλτ. Μαυρίδη, ἐργασίες ΟΤΕ), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346, ἀριθ. 3-5.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 315 κ.έ., 320, 322 καὶ 324.

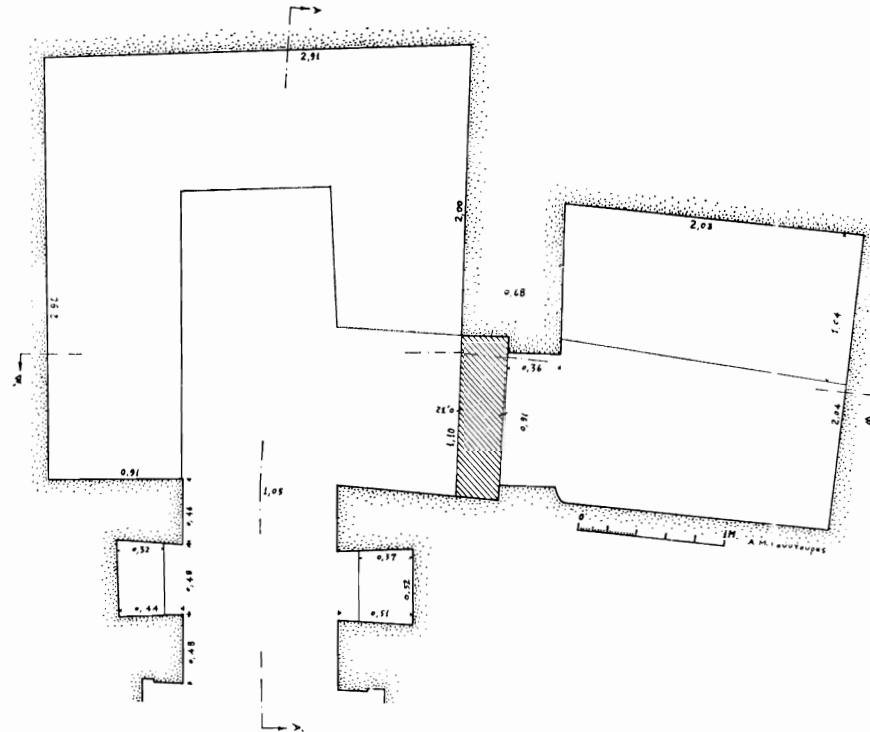
5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379, 380, 381 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 407 κ.έ. Πρβλ. καὶ Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

7. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 228-235.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 346 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 313, 322 καὶ 323, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379 κ.έ. (οἰκόπεδα Καραντουμάνη, Θ. Βασιλειάδη, Κ. Φωτιάδου, καὶ ἄλλα στὴν ὁδὸ Ἴωνος καὶ τὴν ὁδὸ Σμύρνης).

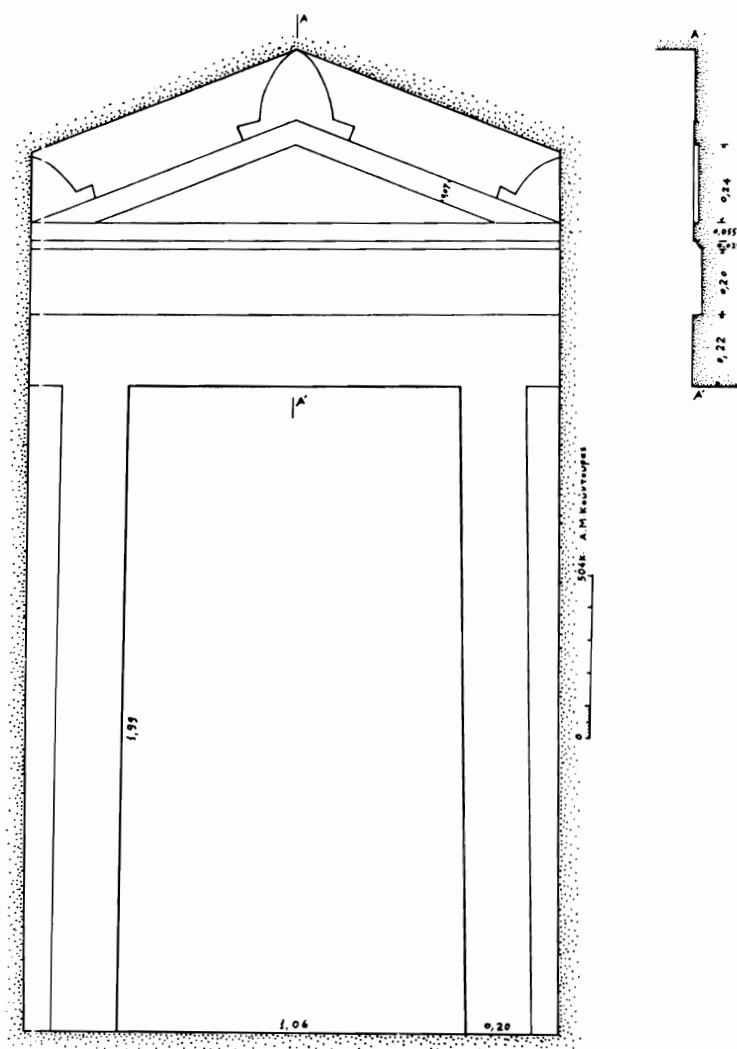
154. Γ λ υ π τ ά κ α ι έ π ι γ ρ α φ έ ς, Σ έ ά ν α κ ο ί ν ω σ ή τ ο υ¹ γ ι ά τ ή ν π ρ ό -
 δο τ ή ς δ η μ ο σ ι ε ύ σ ε ω ς τ ῶ ν έ π ι γ ρ α φ ῶ ν τ ή ς Β ε ρ ο ί α ς (Inscriptiones Graecae X),
 ὁ κ α θ η γ η γ ή τ η ς J. M. R. Cozmack έ δ ω σ ε σ ύ ν τ ο μ ο χ ρ ο ν ι κ ὸ τ ή ς ε ύ ρ έ σ ε ὶ ς τ ω ν
 (καί τ ή ς ά π ω λ ε ί α ς π ο λ λ ῶ ν), τ ό ν ι σ ε τ ή ν κ α θ υ σ τ έ ρ η σ η τ ή ς δ η μ ο σ ι ε ύ σ ε ω ς
 μ ε ρ ι κ ῶ ν ά π ὸ τ ι ς σ π ο υ δ α ι ὶ ὀ τ ε ρ ε ς κ α ι κ α τ έ τ α ξ ε σ έ κ α τ η γ ο ρ ί ε ς τ ι ς 300 π ε ρ ί π ο υ

Εἰκ. 52. Κάτοψη ὑπογείου λαξευτοῦ τάφου στή Βέροια (153)

γνωστές ἐπιγραφές τῆς Βεροίας. Εἶναι: 24 περίπου ἐλληνιστικῶν χρόνων (βασιλικές ἐπιστολές, μία ἀπελευθερωτική, ὁ γυμνασιαρχικός νόμος, ἐπιτύμβιες κ.λ.), 50 τιμητικές ρωμαϊκῶν χρόνων, μερικά ψηφίσματα, ἀρκετές ἀπελευθερωτικές, 12 περίπου ἀναθηματικές καί 10 κατάλογοι ἐφήβων. Ἀπό τίς 150 περίπου ἐπιτύμβιες, περί τίς 10 εἶναι ἔμμετρες. Ὑπάρχουν καί 6 ἐπιγραφές μονομάχων. Χρονολογημένες εἶναι 30 περίπου: δύο μέ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, 7 μέ τήν ἀκτιακή χρονολογία, 9 μέ διπλή, 5 μέ ἀκαθόριστη καί 7 ἀπὸ τὰ περιεχόμενα (ὀνόματα αὐτοκρατόρων κ.λ.). Ὁ καθηγητής Cozmack

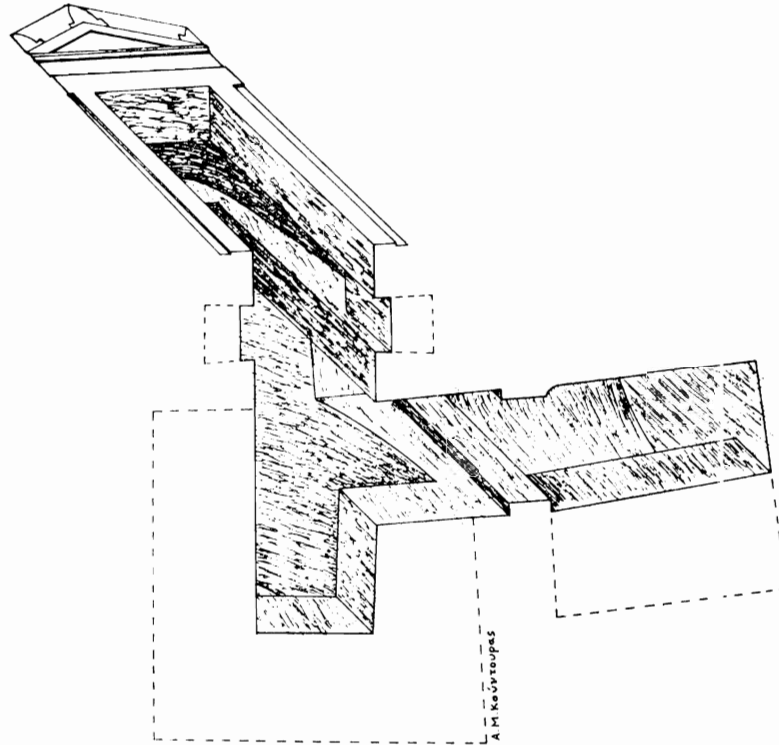
1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 193-198.

Εἰκ. 53. Ἡ πρόσοψη τοῦ λαξευτοῦ τάφου (153)

επίσης διόρθωσε σημεία στο κείμενο ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες. Δὺο σπουδαιότατες νέες ἐπιγραφές ἀνακοίνωσε στὸ ἴδιο Συμπόσιο ὁ Ἰω. Τουράτσογλου¹.

Νέα γλυπτά κι ἐπιγραφές περιλαμβάνονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας². Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη (πίν. 120α) τοῦ μονομάχου Πεκουλιάρη. Μετεφέρθη ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Μακροχώρι. Οἱ

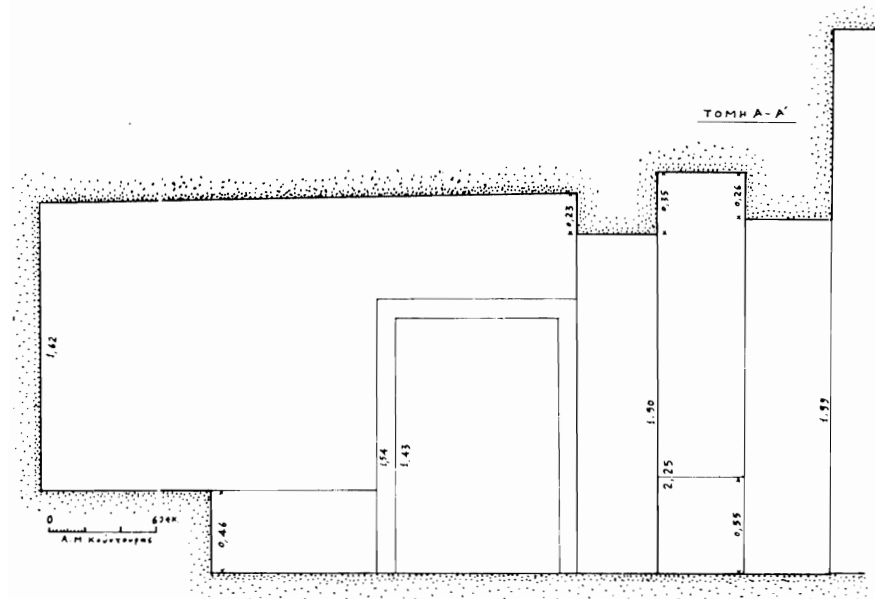
Εἰκ. 54. Ἀξονομετρικὴ ἀπόδοση τοῦ Τάφου (153)

J. καὶ L. Robert παρατηροῦν ὅτι ὁ μονομάχος εἶναι *retiaris*, δικτυβόλος. Τὸ ὄνομά του, Πεκουλιάρις, συνηθισμένο ὄνομα προσώπων ταπεινῆς καταγωγῆς, ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἔνδειξη ὅτι σὲ ἀγῶνα πυ(γμῆς) κέρδισε Α' νίκη³.

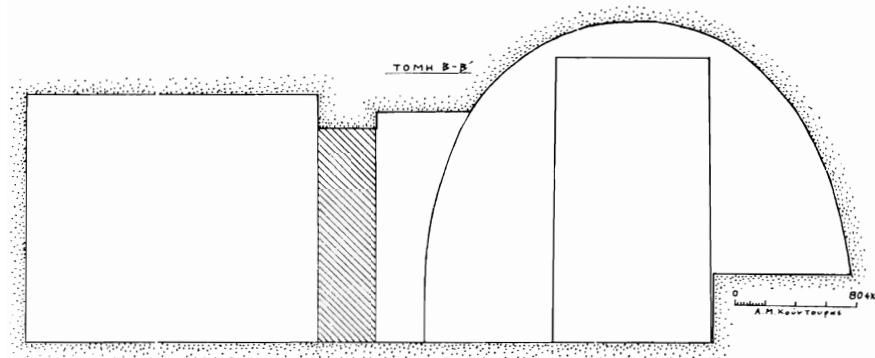
1. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 280-290. Παρουσιάσθηκαν καὶ στὴν ἐφημερίδα «Φρουρὸς τῆς Ἡμαθίας» τῆς 15.4.1968 (Γ. Ι. Χιονίδης).

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 315 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 385 κ.έ.

3. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 356. Ἡ πρώτη δημοσίευση ἀνήκει στὴν Ἄ. Ἀνδριωμένου καὶ ὄχι στὸν Ἰω. Τουράτσογλου, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ Bull. Épig.

Εἰκ. 55. Τομή Α-Α' τοῦ τάφου (153)

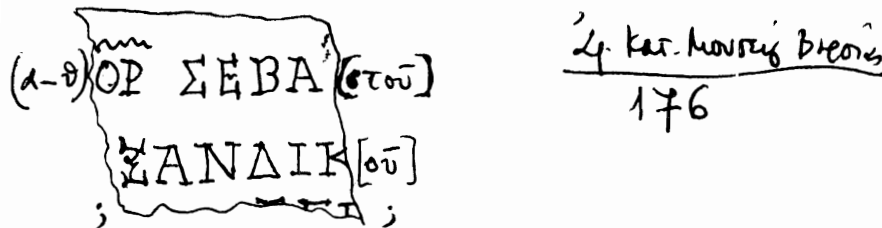

Εἰκ. 56. Τομή Β-Β' τοῦ τάφου (153)

Σημαντική είναι η επιγραφή σε «τμήμα μαρμαρίνης στήλης» (;): *Ἡ πόλις Ἡρακλεῖ Κυναγίδα ἐπισ[τατοῦντος τοῦ δεῖνος]*, ὅπως διορθώνοντας τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς επιγραφῆς συμπληρώνουν οἱ J. καὶ L. Robert σωστά, ἀποδίδοντας τὸ μνημεῖο σε ἑλληνιστικούς χρόνους¹. Εἶναι ἀνάθημα τῆς Βεροίας στὸν Ἡρακλῆ Κυναγίδα, τοῦ ὁποῦ ἡ λατρεία εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπ' ἄλλου (πληρέστερα γιὰ τὸ θέμα, J. N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*, I, Athènes 1954, σ. 227 κ.έ.).

Ἐκ τῆς γειτονικῆς Λαζοχώρι μετεφέρθη βωμὸς ἐνεπίγραφος καὶ μιλιάριο², ἐνῶ ὁ ἀνάγλυφος ἀετὸς ἀπὸ τῆς γειτονικῆς ἐπίσης Πατριδα ἀνήκει πιθανῶς σε παράσταση Διὸς Ὑψίστου³.

Ἐπιγραφὲς ποὺ ἔδωσα σε σύντομες ἀνακοινώσεις ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert⁴. Πολλὲς δημοσιευμένες ἐπιγραφὲς καταχωρίζονται στὸ SEG⁵. Μεταξὺ αὐτῶν (ὑπ' ἀριθ. 502) καὶ τὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα ποὺ δημοσίευσα (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, πίν. 480στ') μὲ λανθασμένη ἀνάγνωση καὶ συμπλήρωση, ὅπως δέχομαι, ἔπειτα ἀπὸ γράμμα μὲ ἡμερομηνία 6.4.70 τοῦ φίλου Ἰω. Τουράτσογλου, Ἐπιμελητοῦ τότε στὴν Ἐφορεῖα τῆς Βεροίας. Τὸ λανθασμένο κείμενό μου πέρασε ἀτυχῶς ὄχι μόνον στὸ SEG, ἀλλὰ καὶ στὴν *Chronique*⁶. Ὁ κ. Τουράτσογλου παρατήρησε τὴν τεθλασμένη γραμμὴ πάνω ἀπὸ τὰ δυὸ πρῶτα γράμματα καὶ σωστὰ διαβάζει καὶ συμπληρώνει (εἰκ. 57):

Εἰκ. 57. Συμπλήρωση ἐπιγραφῆς κατὰ Ἰ. Τουράτσογλου (154)

Καὶ παρατηρεῖ: «Ἡ τεθλασμένη γραμμὴ (βέβαιη) δηλώνει ἀσφαλῶς χρονολογία=171 ἕως 179. Δηλαδή, σύμφωνα μὲ τὴν ἀκτιακὴ χρονολογία

1. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 354, ὅπου γίνεται λάθος στὴν παραπομπὴ στὸ AD (116 et pl. 290 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ: 146 et pl. 292a). Πρβλ. Arch. Rep. 1969-1970, σ. 21.

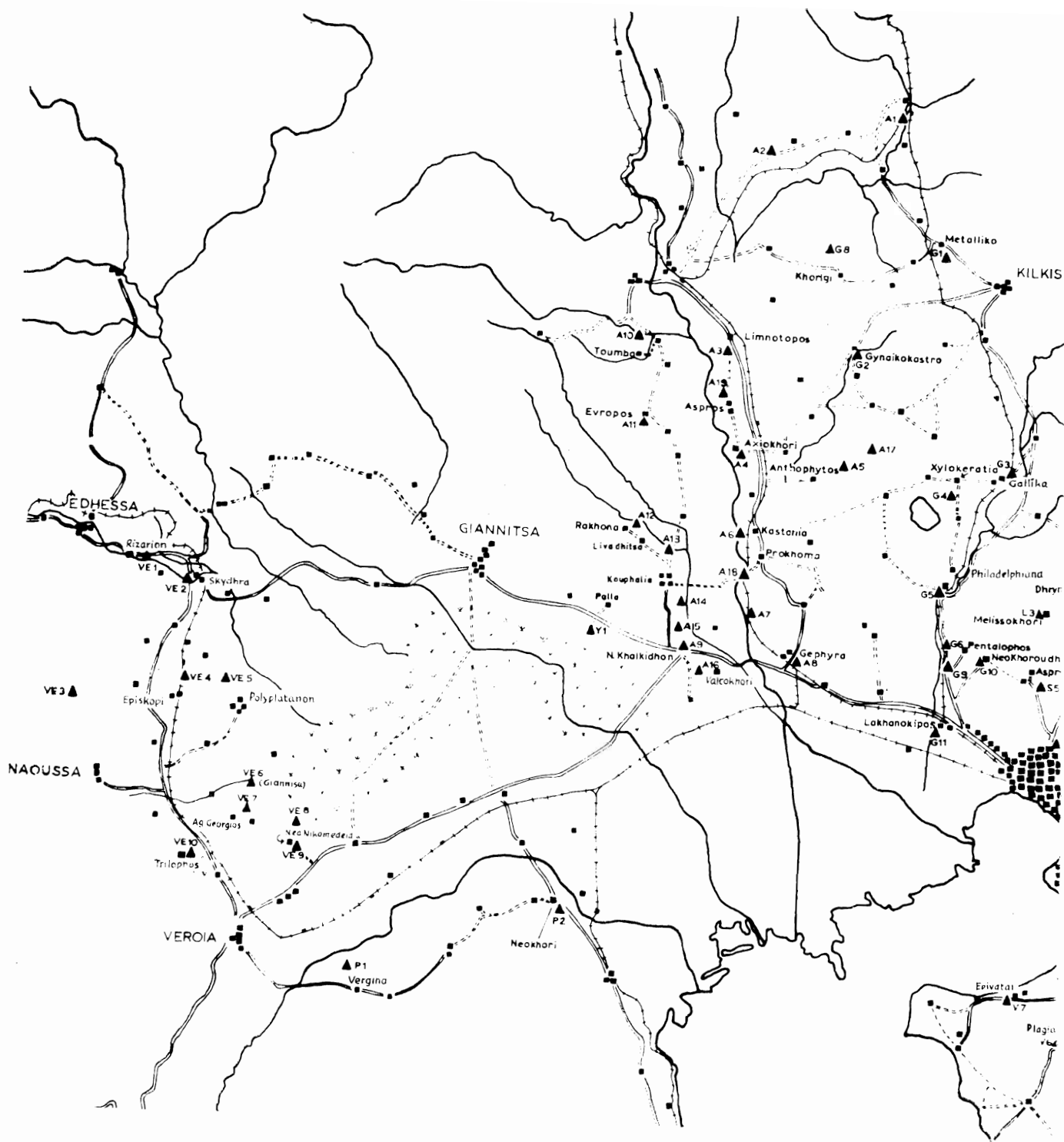
2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 καὶ πίν. 325γ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 καὶ πίν. 291γ.

4. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 362.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 499-522.

6. Chron. 1967, σ. 886 καὶ εἰκ. 7.

Παρένθ. πίν. 12. Οι Προϊστορικοί συνοικισμοί της Κεντρικής Μακεδονίας (D. French) (101)

Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α

στους χάρτες των παρενθέτων πινάκων υπ' αριθ. 12 και 13, και των εικόνων υπ' αριθ. 37 και 38 με τις ομάδες προϊστορικών συνοικισμών της Μακεδονίας.

1. Ό μ ά δ α Ά ξ ι ο ύ	L5 Περιβολάκι
A1 Καλίνδρια	L6 Άσσηρος (τούμπα)
A2 Τσαουσίτσα	L7 Στίβος Α
A3 Λιμνότοπος	L8 Στίβος Β
A4 Άξιοχώρι	L9 Καβαλλάρι
A5 Άνθόφυτον Α	L10 Άγιος Βασίλειος (τούμπα)
A6 Καστανιά	L11 Σχολάρι
A7 Δουρμουσλή	L12 Κριθέα
A8 Γέφυρα	L13 Άσσηρος («λάκκος»)
A9 Νέα Χαλκηδών	L14 Λευκοχώρι
A10 Τούμπα Παιονίας	L15 Χρυσαυγή
A11 Ευρωπός	L16 Σοχός (τούμπα «Ούρδα»)
A12 Τούμπα Ραχώνας	6. Ν ι γ ρ ί τ α
A13 Τούμπα Λειβαδιού	N1 Βέργη
A14 Τούμπα Κουφαλιών	7. Π α λ α ι τ ί τ σ ι α
A15 Κουφάλια Α	P1 Τούμπα Βεργίνας
A16 Βαλτοχώρι	P2 Νεοχώρι
A17 Άνθόφυτον Β	8. Ό μ ά δ α Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς
A18 Πρόχωμα	S1 «Καλαμαριάς» (Άνω Τούμπας)
A19 Τούμπα Άσπρου	S2 Λεμπέτι
2. Χ α λ κ ι δ ι κ ή	S3 Πυλαία
C1 Άγιος Μάμας	S4 άνωνυμη
C2 Όλυθος	S5 Άσπρόβρυση
C3 Κριτσανά	S6 Άσβεστοχώρι
C4 Μολυβόπυργος,	9. Σ ι θ ω ν ί α
C5 Φλογητά	SI1 Άγιος Νικόλαος (Πύργος)
C6	SI2 Άγιος Νικόλαος (Βετρινό)
C7 Όρμυλια 2	SI3 Νικήτη
C8 Όρμυλια 3	SI4 Τορώνη
C9 άνωνυμη	SI5 Συκιά
C10 Μεσημεριανή Τούμπα	10. Ό μ ά δ α Β α σ ι λ ι κ ῶ ν
C11 Μεσημέρι	V1 Βασιλικά Α
C12 Νέα Καλλικράτεια	V2 Βασιλικά Β
C13 Νέα Σύλλατα	V3 Γόνα
C14 Νέα Τρίγλια-Γιλή	V4 Θέρμη
C15 Πολύγυρος-Άγιος Νικόλαος	V5 Λιβαδάκι
C16 Βραστά	V6 Πλαγιάρι II
3. Ό μ ά δ α Γ α λ λ ι κ ο ύ	V7 Νέοι Έπιβάται
G1 Μεταλλικό	V8 Γαλάτιστα
G2 Γυναικόκαστρο	V9 Βασιλικά Γ
G3 Γαλλικό	V10 Λουτρά Θέρμης
G4 Ξυλοκερατιά	V11 Νέα Ραιδεστός
G5 Φιλαδελφιανά (τούμπα)	V12 Καρδιά
G6 Πεντάλοφος Β	11. Ό μ ά δ α Β ε ρ ο ί α ς
G7 άνωνυμη	VE 1 Ριζάρι
G8 Χωρύγιον	VE 2 Σκύδρα
G9 Πεντάλοφος Α	VE 3 Σπήλαιο Ροδοχωρίου
G10 Νεοχωρούδα	VE 4 Έπισκοπή (Τούμπα Σλάτα)
G11 Λαχανόκηπος	VE 5 Πολυπλάτανος
4. Κ α σ σ ά ν δ ρ α	VE 6 Γιάννισα
K1 Νέα Φώκαια	VE 7 Άγιος Γεώργιος
K2 Άθυτος	VE 8 Νέα Νικομήδεια I
5. Ό μ ά δ α Λ α γ κ α δ ᾶ	VE 9 Νέα Νικομήδεια II
L1 Λητή 1	VE 10 Τρίλοφον
L2 Λητή 2	12. Γ ι α ν ν ι τ σ ᾶ
L3 Μελισσοχώρι	Y1 Φάκος
L4 Δρυμός	

Παρένθ. πίν. 13. Οί Προϊστορικοί συνοικισμοί τοῦ κορμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς (D. French), πρβ. Ὑπόμνημα, παρένθ. πίν. 12 (101)

ἡ ἐπιγραφή πρέπει νὰ χρονολογηθῆ ἀπὸ 139/40 ἕως 147/8 μ.Χ., ὅπου ὀδηγοῦν καὶ τὰ γράμματα». Ὅλα σωστά! Εὐχαριστῶ.

Βάθρο, ποῦ κατόπιν ἀνασκαφῆς βρῆκα ἐντειχισμένῳ, τὸ ἀποκάλυψα καὶ τὸ μετέφερα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας (BCH 1960, Chron., σ. 778, εἰκ. 2), τὸ δημοσιεύει ἡ Κ. Ρωμοπούλου, χωρὶς «εὐχαριστῶ»¹. Ἀντίθετα, ὁ Ἰ. Τουράτσογλου δημοσιεύει «κατὰ τὰ εἰωθότα» μιλιάρια τοῦ Μουσείου Βεροίας².

Στὸν *Τύριο* ἐπιγραφῆς τῆς Βεροίας πρβλ. Ο. Masson³ καὶ στὰ *Ἑρμαῖα* τοῦ Γυμνασιαρχικοῦ Νόμου, τὰ *Ἑρμαῖα* τῆς Χίου⁴.

Ὁ C. C. Vermeule στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορικὴ Τέχνη⁵ ἐξετάζει καὶ εἰκονιστικὰ κεφάλια τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας: τοῦ Κλαυδίου (σ. 43 καὶ 387) καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (σ. 299 καὶ 399).

155. Δ ι ἄ φ ο ρ α. Στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴ Βέροια, γιὰ ἐπιγραφές της (σ. 258 καὶ 274), γιὰ τὴν τέχνη (σ. 263) καὶ τὰ πορτραῖτα (σ. 267 κ.έ.), γιὰ τὰ νομίσματά της (σ. 286) καὶ τὰ εἰδώλια (σ. 281), ἄρθρο στὴ Δομῆ (σ. 265) καὶ νέο ἄρθρο στὴν Ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης (σ. 285) καὶ μάλιστα γιὰ τὸ Γυμνασιαρχικὸ Νόμο (σ. 296, παρένθ. πίν. 1, πρβλ. σ. 332). Ἴδὲ καὶ ἄνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91 (Nörr).

Στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας ἀναφέρονται ποικίλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Βεροίας καὶ τὴν γύρω της περιοχὴ. Προῆλθαν ἀπὸ οἰκόπεδα, ὅπως τῶν Ἀφῶν Καραντουμάνη στὴν ὁδὸ Βενιζέλου 13, τῶν Βελτσίδου-Ἐλευθεριάδου στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως 11-13⁶, κ.ἄ. Βάση μνημειακὴ καὶ πάνω της ἔδρανο μὲ λεοντόποδες βρέθηκε στὴν Κεντρικὴ ὁδὸ, ἀριθ. 197, καὶ μεταφέρθηκε στὸν αὐλόγυρο τοῦ Μουσείου⁷. Διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βρέθηκαν σὲ δευτέρη χρήσι μπροστὰ σὲ οἰκόπεδο Ζάχου. Μεταξὺ ὀστράκων ἀπὸ μεγαρικοὺς σκύφους εὐρέθη καὶ κομμάτι μήτρας μὲ ἐπιγραφὴ: Ὀδυσσεύς. Λείψανα τοίχου ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο Χρήστου Δημοπούλου στὴν ὁδὸ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ Ἐδέσσης⁸. Αὐτὰ κατὰ τὸ 1966. Δημοσιεύθηκαν μὲ καθυστέρηση τὸ 1969.

Κατὰ τὰ ἔτη 1967 καὶ 1968, ἐκτὸς ἄλλων τυχαίων εὐρημάτων, εὐρέθη-

1. ΑΕ, 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 12 κ.έ.

2. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 355.

3. BCH, τ. 83 (1969), σ. 679 κ.έ.

4. BSA, τ. 61 (1966), σ. 206.

5. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1968.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

7. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 10 κ.έ.

8. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 411.

σαν αρχιτεκτονικά μέλη διάφορα (ἐπιστύλια, κίονες κ.λ.)¹. Ἐπίσης κατὰ τὸ 1969 ἐρευνήθηκαν διάφορα λείψανα καὶ περισώθηκαν κινητὰ εὐρήματα. Εἶναι ἀρχιτεκτονικά μέλη, ψηφιδωτά, νομίσματα, ἐπιγραφές, τοῖχοι καὶ μέρη τῶν τειχῶν², πού εἶχα ἀποκαλύψει παλαιότερα (ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 218 κ.έ. μὲ σχέδια).

Ἄπὸ τὴν Chronique 1967 ἀντλεῖ καὶ κάνει μνεῖα τῶν ἀνασκαφῶν μου ὁ Henri Metzger στὸ Bull. Archéologique³. Νομίσματα τῆς Βεροίας σὲ ἄρθρο τοῦ S. Franceschi⁴.

Ἄσπίδες σὲ πύργο, ὅπως σὲ *disiecta membra* τῆς Βεροίας, ἔχομε στὴν Πέργη καὶ ἄλλοῦ⁵.

155β. Μακροχώρι, Ἐργοχώρι, Πατρίς, Λαζοχώρι. Κυκλικὸ κτήριο ἐπισημάνθηκε στὸ Ἐργοχώρι⁶. Ἄπὸ τὸ Μακροχώρι, τὴν Πατρίδα καὶ τὸ Λαζοχώρι, ὅλα χωριὰ γειτονικά τῆς Βεροίας, εὐρήματα στὸ Μουσεῖο τῆς ἰδῆ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 155.

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

156. Γενικά. Τὸ σημαντικώτερο γεγονός σχετικὰ μὲ τὴ Βεργίνα εἶναι ἡ δημοσίευση τόμου γιὰ τὸ «Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων» (ἰδῆ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 158). Χάλκινο ἀγαλματάκι Πανὸς καὶ χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν τὸ 1966 καὶ εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁷. Θεμέλιο κατασκευῆς καὶ ἄλλα τυχαῖα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1967⁸. Εἶναι: στήλη, ξίφος, πόρπες, κοσμήματα, νομίσματα. Χάλκινα εὐρήματα, στήλη, νομίσματα ἀναφέρει ἡ Ἐφορεία ὡς τυχαῖα εὐρήματα ἢ ὡς παραδοθέντα κατὰ τὸ 1968⁹. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ λέβης χάλκινος (πίν. 399δ) ὁμοιος πρὸς παλαιότερο εὔρημα ἀπὸ τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (κατωτ., ἀριθ. 186α). Στὸ ἴδιο Χρονικὸ ὁ Ἰω. Τουράτσογλου δημοσιεύει νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Πανεπιστημίου¹⁰. Κλιμακώνονται ἀπὸ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο ὡς τὴν ἐποχὴ

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 346 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 322 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 379, 381 καὶ 385.

3. REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 90.

4. S. Franceschi, La trouvaille de Verroia, «Bull. du Cercle d'Études Numismatiques», τ. 5, Bruxelles 1968, σ. 55-59 καὶ εἰκόνες.

5. ΑΑ, τ. 1968, σ. 272 (Lanckoronski I, 61, εἰκ. 48, Mansel, Atatürk Konferanslari 1964, εἰκ. 26).

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413. Ἡ Chron. 1968-1969, σ. 1057, ἀπλῶς παραπέμπει εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), σ. 357-358.

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

9. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 327 κ.έ.

10. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 340.

τοῦ Φιλίππου Ε΄ καὶ τοῦ Περσέως, με ἐξαίρεση ἓνα ρωμαϊκὸ νόμισμα 4ου αἰ. μ.Χ. Τυχαῖα εὐρήματα (τάφος; κτήριο, σῆραγξ κ.λ.) καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρονται καὶ στὰ πεπραγμένα τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1969¹.

«Ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος» στὰ Παλατίσια ἐγινε με «εἰκοσι στρατιώτας καὶ δύο αὐτοκίνητα» ποὺ διέθεσε τὸ Β΄ Σῶμα Στρατοῦ. Στὴ ράχη Γκριντιά, θέση Βοσκίνα, ἀποκαλύφθηκαν ἔτσι θεμέλια, χαλκικόστρωτο δάπεδο, δύο στέρνες κ.λ. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐνήργησε ἡ Ἀ. Ἀνδριωμένου. Ἡ θέση εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ παλαιότερα, πρὸ τοῦ 1940, εὐρήματα. Δυτικότερα εὐρέθη ἀκέφαλο μαρμάρينو ἀγαλμάτιο Τύχης, σωζ. ὕψ. 0,53 μ., ὑστεροελληνιστικὸ. Ἡ γνωστὴ ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες μαρμάρινη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, στὴ Βοσκίνα, κομματιασμένη μετεφέρθη στὴ Βεργίνα².

Στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἀκούσαμε τὴ νέα θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond γιὰ Βεργίνα-Αἰγές³.

Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά» 14, 1974, σ. 266 καὶ 285.

157. Ἀνάκτορο. Ὄταν, «κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1969, ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Βεροίας προέβη εἰς προσεκτικὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνακτόρου... οἱ ἐργάτες τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκάλυψαν τρία μαρμάρινα τεμάχια ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφή: *Ἡρακλῆι Πατρῶϊων*». Ἔτσι παρουσιάζουν⁴ οἱ ἀνασκαφεῖς τὸ εὔρημα στὴν ἐπιφάνεια τῆς Θόλου, τὸ ὁποῖον «ἦτο ἡ πρώτη ἐπιγραφή ἡ ὁποία ἀνευρίσκετο εἰς τὸ ἀνάκτορον» καὶ βέβαια τὸ σπουδαιότερο εὔρημα μετὰ τὰ ἀρχιτεκτονικά. Ἐπ' εὐκαιρία, θυμοῦμαι καλὰ ὅτι σὲ τρία κομμάτια κεραμίδια, κατὰ τὶς πρὸ τοῦ 1940 ἀνασκαφές τοῦ Ρωμαίου, εἶχαν παρατηρηθῆ γράμματα, ποὺ τὰ διαβάσαμε: α) ΚΛΕΥ..., β) ΒΑΒΑ..., γ) ΕΠΑΓ... Τί ἀπέγιναν;

Ὄταν, κατὰ τὸ 1969 ἐπίσης, «ἀπεκαλύφθη σχεδὸν πλήρως τὸ νέον κτηριακὸν συγκρότημα πρὸς Δ τοῦ ἀνακτόρου», οἱ ἀνασκαφεῖς διεπίστωσαν ὅτι δὲν εἶναι ἐπέκτασις τοῦ ἀνακτόρου (εἰκ. 58). Τὶς λεπτομέρειες τῆς Πανεπιστημιακῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ συμπληρώνει ὁσονοῦπω τεσσαρακονταετία ἀπὸ τοῦ 1937, ἀνακοινώνουν οἱ Γ. Μπακαλάκης-Μ. Ἀνδρόνικος στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 386 κ.έ., ΑΕ 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 13 κ.έ.

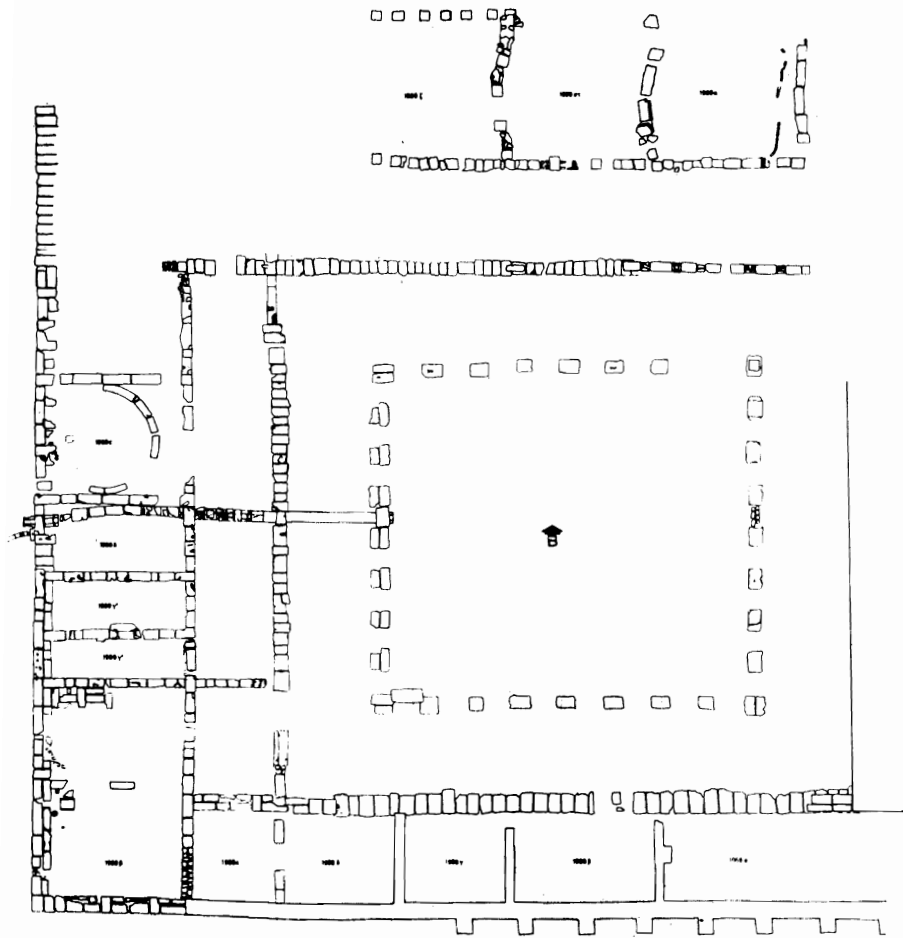
2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 246 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1062.

3. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 64 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. βιβλιοκρισία «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 452, καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 89.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 394.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 390 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 336 κ.έ. (ὅπου ἡ παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), εἶναι λανθασμένη). Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057, ὅπου ἀπλή παραπομπὴ εἰς ΑΔ, τ. 21 (1966), Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, 1970-1971, σ. 20.

⁶ Ἀλλὰ τί γίνεται τώρα τὸ «ἀνάκτορο» με τὴ γειτνίαση «τῆς ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὰς

Εικ. 58. Κάτοψη νέας οικίας πλάι στο «ανάκτορο» της Βεργίνας (157)

Εἶναι λυπηρὸ ὅτι ἐκτὸς προσφάτων ἐργασιῶν συντηρήσεως, μόνο τῶν ψηφιδωτῶν μὲ παραστάσεις¹ (τὰ ἄλλα ἀφέθηκαν νὰ καταστραφοῦν), καμία ἐργασία ἀναστηλώσεως δὲν ἐγινε, μολονότι ὑπάρχει ἄφθονο καὶ γερὸ (πιὸ γερὸ ἀπὸ τῆς Πέλλας) ὑλικὸ (πίν. 202-204). Τώρα πού ἀσφαλτοστρωμένος δρόμος ἐφθασε ὡς τὸ ἀνάκτορο, ἴσως εὐκολυνθῆ καὶ ἡ ἀναστήλωσή του².

Ὁ Hermann Büsing³ σχετικὰ μὲ τὸ ἀνάκτορο παραπέμπει στὸν H. Daumet τοῦ H. d. Esprouy, *Fragments d'architecture antique II* (1905), πίν. 18-20, τὸ ὁποῖο δὲν ξέρω. Περιλαμβάνει στὴ μελέτη του τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς προσόψεως τοῦ ἀνακτόρου (σ. 40 κ.έ. καὶ 43) καὶ τοὺς ἀμφικίονες (σ. 52 καὶ 80 καὶ εἰκ. 56-57). Παραπέμπει ὅμως καὶ στὸ λανθασμένο ἄρθρο τοῦ A. Bisi στὴν EAA V, 850, Palatitza, πρβλ. καὶ σ. 80. Γιὰ τὴ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ἑλληνιστικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Carl Schneider καὶ ἄλλα, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 159 καὶ 158.

158. Νεκροταφεῖο. Ἔχομε τώρα τὸν πρῶτο τόμο γιὰ τὴ Βεργίνα, πού εἶναι ἡ τελικὴ δημοσίευση 35 τύμβων τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου⁴. Ἡ ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Μακεδονία δὲν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ χαρῶ τὴ «Βεργίνα I» κοντὰ στὸν τόπο ἢ μαζί μὲ τὰ πράγματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ μεταξὺ δημοσιεύθηκαν βιβλιοκρισίες⁵, πού ἀφήνουν λίγα περιθώρια γιὰ παρατηρήσεις, μάλιστα τόσο καθυστερημένες. Σημειῶνω μερικὲς, πού μπορεῖ νὰ κάμῃ μόνον ἓνας πού ξέρει ἀπὸ κοντὰ πρόσωπα καὶ πράγματα:

Σ. στ'. «Τὰ σχέδια τῶν ταφῶν καὶ τῶν τύμβων ἐγένοντο, ἐπὶ τῇ βάσει προχείρων ἰδικῶν μου σχεδιογραφημάτων» μακρυὰ ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπὸ διάφορους σχεδιαστὰς πολὺ μετὰ τὴν καταστροφή τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴ σχηματικότητα καὶ τὰ κενά, πού κάνουν μόνον ἐπιζήμιους γιὰ τὴ χρῆση τοῦ βιβλίου τοὺς δυσανάλογα μεγάλους παρένθετους πίνακες, ἐνῶ καὶ τὰ σχέδια δὲν θὰ ἔχαναν⁶ καὶ τὸ βιβλίο θὰ ἦταν πιὸ εὐχρη-

ἀνασκαφὰς 1968/1969 νέας οἰκίας»; Πρβλ. βιβλιοκρισία στὰ «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 458, σχετικὴ μὲ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. A. Tomlinson («Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 313 κ.έ.).

1. Γιὰ τὰ ὁποῖα ἰδὲ τὸ πρῶτο Μῆρος, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 265.

2. Ἄν ποτε ἐνδιαφεροῦν καὶ γι' αὐτὰ οἱ Ἀρχαιολογικοὶ Σύμβουλοι.

3. Ἐ.ἄ.

4. Μαν. Ἀνδρονίκοῦ, Βεργίνα I, Τὸ Νεκροταφεῖο τῶν Τύμβων, Ἀθήναι 1969, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 62.

5. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24 (P. Fraser, ἀλλὰ ὁ Ρωμαῖος δὲν εἶχε σκάψει στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο), «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye), AJA, τ. 75 (1971), σ. 98 κ.έ. (Keith De Vries) κ.ἄ.

6. Ὅπως ἐγινε μὲ τὴν ὑπερβολικὴ σμίκρυνση τῶν δικῶν μου στὸ ΑΔ, ἔ.ἄ.

στο μέ τὰ σχέδια όλων σχεδόν τῶν τύμβων σέ εἰκόνες ἐντός κειμένου, ὅπως π.χ. οἱ εἰκ. 2 καί 9. Τὸ χειρότερο: κλονίζουσι τὴν ἐμπιστοσύνη στὴν τεκμηρίωση¹.

Σ. στ'-ζ'. Οὔτε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία στὸ σύνολό της οὔτε Ἐφορος τῆς εἰκοσαετίας μνημονεύεται «μετ' εὐχαριστιῶν», ὅπως συνηθίζουν οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι ἀνασκαφεῖς. Τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ μοναδική, ὅσο θυμοῦμαι, ἐξαίρεση. Μένουμε μόνο μετὰ τὰ παράπονα, μετὰ τὴν «μικρὰν πίστωσιν» τῆς σελ. ε'.

Ξένος θὰ εἶχε λόγους νὰ γράφῃ ὀνόματα τῶν τόπων μόνον τὰ παλιά, πιθανώτατα ὁμως θὰ πρόσθετε καὶ τὰ νέα, τοῦλάχιστον ὁποιοσδήποτε Ἕλληνα ἀρχαιολόγος. Γράφει ἑλληνικά, γιὰ νὰ διαβαστῆ καὶ ἀπὸ Ἕλληνες, ποὺ ἤδη ἔχουν ξεχάσει πὺθὺν εἶναι τὸ Βάρδινο (κατὰ τοὺς ξένους) ἢ Βάρδενον (παλαιότερα «ἐπισήμως») καὶ ποτὲ Βαρδίνον, ὅπως π.χ. στὴ σ. 167 κ.ά.². Γιατὶ ὄχι καὶ Λιμότοπος, ὅπως τὸ ξέρουν πλεον οἱ νεώτεροι; Ποιὸς θυμᾶται πᾶσι τὰ Καϊλάρια; Ὅλοι λέμε Πτολεμαῖδα. Γιὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους χρειάζεται, ὅπως γιὰ ὅλα, πρῶτα τὸ ἐπίσημο καὶ ἐν χρήσει ὄνομα κι ἔπειτα τὸ ἀρχαιολογικό. Παράδειγμα: Λαμία (Ζητούνη). Ὅπως: Βεργίνα (Μπάρμπες-Κοῦτλες) καὶ ὄχι ἀπλῶς Μπάρμπες ἢ Κοῦτλες. Λίγη τοπογραφία. Ἡ Εἰσαγωγή (σ. 1) ἀρχίζει ἔτσι: «Τὸ χωρίον Βεργίνα κεῖται εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῶν Πιερίων εἰς ἀπόστασιν 12 χλμ. ΝΑ τῆς Βεροίας, 6 χλμ. ἀνατολικῶς τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης!» Γιὰ ποῖα ἀπόσταση πρόκειται; «Ἐπὶ τοῦ χάρτου» ἢ ὀδική; Ἡ ὀδικὴ πάντως εἶναι 13,250 μ. καὶ αὐθεντία μου εἶναι τὸ ἀρμόδιο Γραφεῖο τῆς Νομαρχίας Ἡμαθίας (Μ. Μαρμαρᾶς)³. Ὑστερα, γιὰ ἄλλες εἰδικότητες ἴσως μπορεῖ νὰ νοηθῆ ἡ «πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης» μέχρι «τῆς ἐκ τῶν στενῶν Βερμίου-Πιερίων ἐξόδου τοῦ Ἀλιάκμονος». Ἀλλ' ὅταν μιλοῦμε ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἀξιὸς ποταμὸς «διῆστησιν» τὰ τῆς Βεροίας ἀπὸ τὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὅτι ἀπὸ τὸν Ἀξιὸ πρὸς τὴ Θεσσαλονικὴ ὑπάρχει ἄλλο ἓνα ποτάμι, ὁ Ἐχέδωρος ἢ Γαλλικός, καὶ ἄλλο ἓνα πρὸς τὴ Βέροια, ὁ Λουδίας. Τὰ ἄλλα εἶναι προχειρότη-

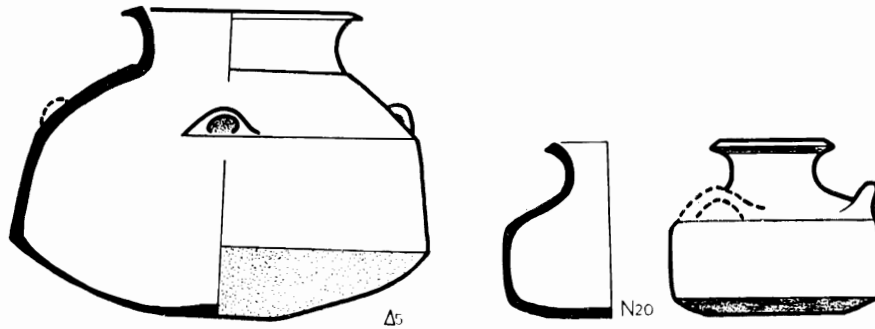
1. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς μας Στρατῆς Πελεκίδης, ὄχι πάντοτε παραδοξολογώντας, ἔλεγε συχνά: «οἱ προϊστορικοὶ τὰ λέν ὅπως θέλουν· ποιὸς μπορεῖ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ!». Τὸ ἔλεγε ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν, νομίζω.

2. Ποτὲ ἐπίσης, «Ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας», (σ. 1) ἀντὶ Παλατίτσας (ἢ Παλατίτσης!) ἢ τοῦ ὄρθου (τὰ Παλατίτσια), ποτὲ Τσαουζίτσα (σ. 173 κ.ά.) ἀντὶ Τσαουσίτσα κ.ο.κ. Ἐμεῖς δὲν ἔχομε τὴν ἀνάγκη νὰ μεταγλωττίζουμε, ποὺ ἔχουν οἱ ξένοι, ἄν, ὅπως πρέπει, ἀκούμε πῶς τὰ λέει ὁ λαὸς μας ἢ ξέρομε ποιὸ εἶναι τὸ ἐπίσημο ὄνομα. Ἀλλιῶς ἐκβαρβαρίζουμε τὰ βαρβαρικά, ποὺ εἶναι ἐκβαρβαρισμένα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

3. Ὁ Ρ ω μ α ἰ ο ς, Ὁ Μακεδονικὸς Τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1951, σ. 5, ἔγραψε: «17 χιλιόμετρα νότια» τῆς Βεροίας, ἀλλὰ τότε ἦταν μὴ ἄλλη ἐποχὴ.

τες, ἂν ὄχι ἄγνοια, ὅπως αὐτὴ ποὺ σημείωσα πιὸ πάνω, ὅτι δῆθεν ἡ Πιερία διαρρέεται ὑπὸ παραποτάμων τοῦ ... Ἀλιάκμονος (ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 136).

Ἔτσι κλονίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ σὲ ἄλλα καὶ στὶς μετρήσεις· πρὸς τὰ ἄπειρα μέτρα στὸ βιβλίο, ποὺ δὲν ἔχει κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγξει. Καὶ λίγα γιὰ τὴν ὁρολογία: Τὰ «μυκηναϊκά» (σ. 167 κ.έ., ἐδῶ εἰκ. 59) ἢ «μυκηναϊκοῦ τύπου» ἀγγεῖα εἶναι «πυξίδες»; Καί, μὲ ποιά βάση γίνεται ὁ χωρισμὸς μεταξὺ «σκύφων» καὶ «κρατῆρος» (σ. 168 κ.έ.), «οἰνοχοῶν» καὶ «πρόχου» (σ. 175 κ.έ.); Τῶν «ἀμφορίσκων» (σ. 178 κ.έ.) «χαρακτηριστικῶς εὐρύς»

Εἰκ. 59. «Μυκηναϊκά» ἢ «μυκηναϊκοῦ» τύπου ἀγγεῖα, κατὰ Μ. Ἀνδρόνικον (158)

δὲν εἶναι μόνο ὁ λαιμός, ἀλλὰ πιὸ πολὺ τὸ στόμιο, ἀσύνηθες γιὰ ἀμφορέα. Δὲν νοεῖται πάντως ἡ «προχοὴ ὀπισθότμητος» (σ. 194), ἀλλὰ τὸ στόμιο, τὸ χεῖλος, ὁ λαιμός, τὸ ἀγγεῖον ἔστω. Ἡ προχοὴ μπορεῖ λογικὰ νὰ εἶναι μόνο «ἐμπροσθεν τετμημένη», προέχουσα, ἐξέχουσα, πλατεῖα, στενὴ κ.τ.τ.

Ἴδου καὶ ὁ τρόπος χρήσεως τῶν πηγῶν: «Τὴν ἐγκατάστασιν Φρυγῶν ἐν Μακεδονίᾳ μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Ἡρόδοτος (VI 45): ὁ Στράβων (VII 330 frg. 25) ἐπιτρέπει νὰ τοὺς τοποθετήσωμεν εἰς τὸ Βέρμιον, ὅπου καὶ οἱ περίφημοι κῆποι τοῦ Μίδα, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἡμαθίαν, εἰς περιοχὴν ὄχι μακρὰν κειμένην τῆς Βεργίνας³». Ἡ ὑποσημείωσις 3 παραπέμπει εἰς τὸν Fr. Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II*, 1930, σ. 24. Οὐδὲν νεώτερον!

Μὲ ἄλλατα, ἀπὸ τὴν ἀνατολικῶς τοῦ Ἀξιοῦ περιοχὴ (Ἡρόδοτος VI. 45), φθάνομε στὸ Βέρμιο μὲ τοὺς κήπους τοῦ Μίδα, γιὰ τοὺς ὁποίους αὐθεντία εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ἡ Ἡμαθία δὲν συζητεῖται ἐνῶ ἀποτελεῖ πρόβλημα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦμε τὸ ποτάμι χωρὶς γέφυρα μολονότι ἀντίκρυ εἶναι ἡ Πιερία. Τὸ πρόβλημα: «Ποιοὶ ἦταν οἱ Πίερες» θέλει κάποια γέφυρα, δηλαδὴ κάποια συζήτηση. Ἔνας ποταμὸς κάπου κάποτε «μέγας οὕτω ἐρρῦη ὥστε τοὺς ἰππέας μὴ οἴους τε γενέσθαι διαβῆναι» (Ἡρόδ. VIII. 138).

Δὲν διαφωνῶ, ἐννοεῖται, μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ νεκροὶ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας εἶναι θρακικὸ φύλο, Φρύγες ἔστω, ὅταν μάλιστα εἰσάγεται μὲ τὴν προκαταβολικὴ ἐπιφύλαξη: «'Ακόμη περισσότερο ἐπισφαλῆς πρέπει νὰ θεωρηθῇ οἰαδήποτε προσπάθεια ἐθνικοῦ καθορισμοῦ τοῦ φύλου τούτου» (σ. 285). 'Αλλὰ τὰ ἰσχνὰ συμπεράσματα ὀλοκληρώνονται στὴ συνέχεια: «'Αν τὰ εὐρήματα τοῦ νεκροταφείου¹ φθάνουν μέχρι τοῦ 7ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος, ἄλλα τυχαῖα εὐρήματα τῆς περιοχῆς, ἀναγόμενα εἰς τὸν 6ον καὶ τὸν 5ον αἰῶνα, μαρτυροῦν περὶ τῆς συνεχείας τοῦ ἀδριαλείπτως καὶ κατὰ τοὺς «ἱστορικοὺς» διὰ τὴν Μακεδονίαν χρόνους, ὅτε οἱ Μακεδόνες ἐδημιούργησαν τὸ ἰσχυρὸν κράτος των. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ οἰκισμοὶ οὗτος (ποιὸς καὶ ποῦ;) ἐγνώρισε νέαν περίοδον ἀκμῆς καὶ μετεβλήθη εἰς πόλιν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, ὥστε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου αἰῶνος οἱ 'Αντιγονίδαι προέκριναν τὴν θέσιν αὐτὴν (;) διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐπιβλητικοῦ ἀνακτόρου των εἰς τοὺς πρόποδας ἀκριβῶς τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους. Συνάγεται λοιπὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην φάσιν οἰκισμοῦ (ἢ οἰκισμῶν;), ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας (ποῦ;), ἀναπτυχθεὶς ἀργότερον εἰς λαμπρὰν πόλιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Heuzey ὑποτεθεῖσιν Βάλλαν, ὅπου καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀνήγειραν ἀνάκτορον, καὶ ἄλλα πλεῖστα οἰκοδομήματα ὑπῆρχον, τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων ἀναμένουν τὴν ἀρχαιολογικὴν σκαπάνην διὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς».

'Εκατὸν τόσα χρόνια ἔρευνα προσθέτει ὑποθέσεις ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ ζοῦμε... μὲ τὴν ἐλπίδα.

Στοὺς πίνακες: τί νόημα ἔχουν εἰκόνες ὅπως πίν. 6 Φ, X καὶ ἄλλοι, ἂν σκοπὸς εἶναι νὰ δείξουμε τὴ μορφή τῶν τύμβων καὶ ὄχι τοπίο σὲ μιὰ ἐποχὴ τοῦ ἔτους;

Εἶναι τίμιον νὰ διορθῶναι κανεὶς τὸν ἑαυτό του (παράδειγμα, σ. 28), ἀλλ' ὄχι νὰ μνημονεύη ἐκεῖνον τὸν ὁποῖο παρέσυρε σὲ λάθος, μὲ ἔμφαση, γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ ἔτσι τὴ θέση του (σ. 254) καὶ ὄχι γιὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνῃ τῆς πατρότητος τοῦ λάθους.

'Απὸ τὴ βιβλιογραφία, ποῦ δίδεται στὴ σελ. 5, σημ. 4 (μὲ συνέχεια στὴ σελ. 6), πληρέστερη εἶναι στὰ Χρονικά 1951-1965, Μακεδονικά 7, 1967, σ. 325, γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ, καὶ σελ. 325 κ.έ. γιὰ τὴ σωστικὴ ἀνασκαφὴ. Μιὰ ἀκόμα παραπομπή, δηλ. στὰ Χρονικά μας, δὲν θὰ ἔβλαπτε.

Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βεργίνα I παρέλκει ἴσως ἡ παραπομπὴ στὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Μ. 'Ανδρονίκου στὸ «'Αρχαία Μακεδονία», σ. 168-171.—Γιὰ

1. Τὰ ἀραιὰ καὶ τὰ ἐρωτήματα εἶναι δικά μου ὡς τὸ τέλος τῶν εἰσαγωγικῶν.

τὸ Vergina, Lund 1964, πρβλ. «Revue Belge»¹, καὶ γιὰ τὸ Tetenkult βιβλιοκρισία².

Συχνὰ ἀναφέρεται στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὴ Βεργίνα, παραπέμποντας στὰ δημοσιεύματα τῶν Μ. Ἀνδρόνικου καὶ Φ. Πέτσα, ὁ Jan Bouzek³.— Σχετικὰ μὲ ξίφη, πόρπες κ.λ. ἰδὲ Η. W. Catling⁴. Τὸ χάλκινο ξίφος ἀπὸ τύμβο τῆς Βεργίνας (Χρονικά 1951-1965, πίν. 42β, ΑΔ 17, 1961-1962. Μελέται, σ. 242, πίν. 146α) πρέπει νὰ παραβληθῆ τώρα καὶ πρὸς ξίφος ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία τύπου Naue II⁵.

Κατὰ τὸ 1968, βάσει πρωτοκόλλου μὲ ἡμερομηνία 27.6.1968, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ καθαρισμό, φωτογράφιση, σχεδίαση καὶ μελέτη, σιδερένια, χάλκινα καὶ ἄλλα μικροεργάσματα ἀπὸ τὴ «σωστική» ἀνασκαφὴ στὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας (1960-1961, πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 181). Ὁ καθαρισμὸς ἔγινε ἀπὸ τὸν τεχνίτη κ. Τζανέτο μὲ τὴν ἐπίβλεψή μου, ἔγιναν ἐπίσης πρόχειρες φωτογραφίες γιὰ τὸν ἔλεγχο κατὰ τὴ διακίνηση τῶν ἀρχαίων στὰ ἐργαστήρια κ.λ., ἀλλὰ δὲν πρόλαβα νὰ κάμω σχέδια καὶ νὰ προχωρήσω στὴ μελέτη πρὶν ἀπὸ τὴ «μετάθεσή» μου στὴν Πάτρα. Γιὰ τὴν ὥρα δίνω ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς πρόχειρες φωτογραφίες λίγων σιδερένιων ὄπλων (πίν. 205-209α-β) καὶ χάλκινων κοσμημάτων (πίν. 209γ-δ - 211).

Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ δικό μας ἀγκυστροειδὲς LXV AA 169 (Μακεδονικά 7, 1967, σ. 331, σχέδ. 7) μεταλλικὸ εὔρημα, ὁμοίοσχημα πηλίνα εὔρηματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ⁶, ποὺ ὅλα μοιάζουν μὲ ἀγκλίτσες τσομπάνικες. Μερικὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἦταν καμωμένα γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1969 ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ προϊστορικὲς ταφές⁷. Στὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο ἔγινε ἀναφορὰ κατ' ἐπανάληψιν στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν τούτων, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 238, 239 κ.ά.

Μὲ τὸν τίτλο Sarissa ὁ Μ. Ἀνδρόνικος⁸ δημοσιεύει κτιστὸ τάφο ἑλλη-

1. «Revue Belge de Philologie», τ. 48 (1970), σ. 1023, ἀριθ. 395 (Ch. Delvoye).

2. BA Besch., τ. 45 (1970), σ. 203-206 (Maria H. Groothand).

3. J a n B o u z e k, Homerisches Griechenland, Praha 1969, σποράδην.

4. BSA, τ. 63 (1968), σ. 101 κ.έ., ὅπου (General Index, σ. 338) τὸ Καλμπάκι, ἡ Καστρίτσα καὶ τὸ Λυκούρεσι κατὰ λάθος σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία (ἀλλοῦ τὸ Καλμπάκι καὶ ἡ Πάργα μὲ τὴν Ἀλβανία, αὐτ. λ. Epirus) καὶ ὁ Φ. Πέτσας γίνεται ἀπροσδόκητα Chr. Pentsas! (σ. 101).

5. AAA, τ. 1969, 2, σ. 226 κ.έ.

6. Π.χ. «Israel Exploration Journal», τ. 18 (1968), σ. 46 κ.έ., πίν. 3c, καὶ «Iraq», τ. 11 (1949), σ. 129, No 4 (ποὺ δὲν εἶδα).

7. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 395 κ.έ.

8. BCH, τ. 94 (1970), σ. 91 κ.έ.

νιστικό σχεδόν τετραγώνου κατόψεως, με πλευρές του έσωτερικού περίπου 1,50 μ. και ύψος 1,44 μ. Ο τάφος ανοίχθηκε σε προϊστορικό τύμβο, από τον οποίο πολύ λίγα πράγματα σώθηκαν. Έλάχιστα έμειναν και από τον πρώιμο ελληνιστικό τάφο. Ο πωρόλιθος με το κοίλωμα για την ύποδοχη τεφροδόχου έχει όμοιό του όρθογώνιο πωρόλιθο, επίσης κονιαμένο, του μεγάλου τάφου των Λευκαδίων (Φ. Πέτσας, 'Ο Τάφος των Λευκαδίων, σ. 174, άριθ. 3 και σχέδ. 39γ). Η μορφή της «fosse... bizarre» δέν δείχνεται με πληρότητα σε σχέδια. Ο τάφος, με μαρτυρίες τά εύρήματα της πυρᾶς άλλου τάφου της Βεργίνας και τον κρατήρα του Δερβενιού, χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 4ου αι. π.Χ. Δέν εξετάζεται ή κατασκευή του τάφου και το κονίαμα (έρυθρον, ΠΑΕ 1959, 61, en rouge BCH, σ. 95, έρυθροκαστανόχρουν ΠΑΕ 1959, BCH, σ. 94). Έν συνεχεία περιγράφονται τά έκτός του τάφου εύρεθέντα μέρη όπλων από σίδηρο (ΠΑΕ 1959, σ. 61, άριθ. 1-4) και γίνεται εύρύτερος λόγος για τη σάρισσα (ιδέ άνωτ., Μακεδονικά 14, 1974, σ. 272).

Σε προηγούμενο τόμο αυτού του περιοδικού δημοσίευσε έ λ λ η ν ι σ τ ι κ ο ὀ τ ά φ ο ή 'Αλέκα Δάφφα-Νικονάνου¹. 'Ιδέ και κατωτ., άριθ. 159.

159. Μακεδονικός Τάφος Βεργίνας. Τους ήμικίονες της προσόψεως περιλαμβάνει στη μελέτη όμοίων άρχιτεκτονικών στοιχείων ό Η. Büsing². Η ναόσχημη πρόσοψη δέν είναι κολλημένη, αλλά συμφυής με τον πρόσθιο τοίχο³. Ο Carl Schneider στη δίτομη 'Ιστορία του Έλληνιστικού Πολιτισμού περιγράφει (τό άνάκτορο και) τον τάφο, αλλά παραβλέπει τον προθάλαμο, μιλάει για άνύπαρκτη σαρκοφάγο και υπερτονίζει τον ύποθετικό τύμβο⁴.—'Ο θρόνος του τάφου κατατάσσεται στην κατηγορία του από τον Helmut Kyrieleis⁵ στο βιβλίο του για την εξέλιξη της μορφής κ.λ. θρόνου και κλίνης στην 'Ανατολή και στην Έλλάδα ως πριν από τους ελληνιστικούς χρόνους (στούς όποιους άνήκει ό θρόνος).

'Ιδέ και το πρώτο Μέρος (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 264, 265 κ.έ.).

160. Τάφος «Παλατίτσας». Στην τρίτομη δημοσίευση του 'Ιερού της Σαμοθράκης παρατηρούνται όμοιότητες στην τοποθέτηση των θυροφύλλων του τάφου, στη διακόσμηση των θυροφύλλων κ.λ. (πρβλ. Μακεδονικά, έ.ά., σ. 264).

1. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 225 κ.έ.

2. H. Büsing, Griech. Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 23, 67, 80 κ.έ. και εικ. 36.

3. 'Αντίθετα Rev. Arch., τ. 1968, 1, σ. 177.

4. Carl Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, I, München 1967, σ. 327 κ.έ.

5. H. Kyrieleis. Throne und Klinen, Berlin 1969, σ. 156.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

161. Μίεζα, Νυμφαίο. Και μετά τη μετάθεσή μου από τη Βέροια στη Θεσσαλονίκη (1965) διηύθυνα την ανασκαφή της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας στο Νυμφαίο της Μίεζας. Τα αποτελέσματα έχουν εκτεθη στα Πρακτικά της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας (και στο "Εργον συνοπτικά")¹. 'Από το "Εργον άντλει ή Chronique και δίνει τρεις εικόνες από στοιχειά της πήλινης σίμης². Τήν εργασία του 1968 μνημονεύει και ό Ρ. Μ. Fraser³. 'Εδώ δίνουμε μόνον μερικές εικόνες από το έργο του 1968. Τήν έρευνα στο κεφαλάρι του νεροῦ εμπόδισαν τὰ νερά, όπου μπορέσαμε μόνο νά διαπιστώσωμε τοίχο σέ μήκος 13,50 μ. από Β πρὸς Ν και άλλα λείψανα (πίν. 212α). 'Ανάμεσα στα δυό σπήλαια ύπ' αριθ. 1 και 2 αποκαλύψαμε τὰ λείψανα στοῦς και άλλα θεμέλια και λαξεύματα (πίν. 213α-β και 214). Δείγματα από πήλινη κεράμωση, που βρέθηκαν αστρωμάτιστα και πρέπει νά ανήκουν σέ ψηλότερο ὄροφο, εικονίζονται και ἐδῶ (πίν. 212β-γ και 215γ). Γοργόνεια (ΠΑΕ 1968, πίν. 49γ) ήταν ένθετα σέ σίμες, ὅπως του πίν. 212β, κέντρο της εικόνας. 'Εξ άλλου στις ἀποθήκες του Μουσείου της Θεσσαλονίκης βρήκαμε παλαιό ἀπόκτημά του με προέλευση (κατά το Εύρετήριο) Λευκάδια, δηλαδή τμήμα πλαστικού ἀγγείου, που διατηρεῖ μέρος του λευκοῦ ἐπιχρίσματος και ἴχνη χρωμάτων (πίν. 234).

'Εργασίες και εὑρήματα της 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων Βεροίας ἀναφέρονται στα Χρονικά του 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴.

Κοντά στο ἐκκλησάκι του 'Αγίου Νικολάου, ἀνάμεσα Λευκάδια και Κοπανό, βρέθηκε ἐπιγραφή ἐπιτύμβια: *Μελάνθιον Εὐρυμέδοντος ἥρωα*⁵. Τις ἀποσπασματικές ἐπιγραφές που ἔδωσα στα ΠΑΕ 1966, σ. 30-38 (ὄχι 30-58, ὅπως οί Robert) καταχωρίζουν οί J. και L. Robert⁶. Μεταγραφή τους με σημειώσεις και στο Supplementum Epigraphicum Graecum⁷.

'Ο Carl Schneider⁸ λέει τη Μίεζα «βασίλική ἔπαυλη με ἀνάκτορο» (και πόσα άλλα;) και συνεχίζει: «ἐδῶ ἔμεινε για λίγο ὁ Θεόφραστος κι ἐδῶ συναναστράφηκε ὁ βιογράφος του 'Αλεξάνδρου Καλλισθένης, ἐδῶ ἐδίδαξε ὁ

1. ΠΑΕ, τ. 1968, σ. 65-71, και τ. 1969, σ. 36 ("Εργον 1968, σ. 59 κ.έ., και 1969, σ. 28 κ.έ.).

2. Chron. 1968-1969, σ. 1054, εἰκ. 362-364.

3. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 328 κ.έ. (πρώτη μνεία της ανασκαφής 'Ι. Τουράτσογλου), σ. 329 (ψηφιδωτό στη Νάουσα), τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387 κ.έ. (ανασκαφή Τουράτσογλου), σ. 388 (ὄστρακα, νομίσματα και τάφος λαξευτός 4ου αἰ. π.Χ.).

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 412, ὄθεν Chron. 1968-1969, σ. 1057, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 357.

6. Bull. Épigr. 1968, ἀριθ. 324.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 525-529.

8. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 324.

Ἄριστοτέλης τὸν Ἀλέξανδρο»¹. Ἄλλὰ καμιά ἰδέα γιὰ τὶς ἀνασκαφές, γιὰ τοὺς τάφους, γιὰ τὸ Νυμφαῖο.

Ὁ Chr. Danoff τοποθετεῖ ὀρθά τὴ Μιέζα στὴν Ἡμαθία, ἐνῶ στὸ ἴδιο Λεξικό² ἡ περιοχὴ Ἐδέσσης-Βεροίας περιλαμβάνεται στὴ Βοττιαία! Ἄλλ' ἄγνοεῖ ὁ Danoff ὅσα γράφηκαν γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως³. Καὶ οὔτε θυμᾶται τὶς ἀχαιότητες τῆς περιοχῆς, ἀνεσκαμμένες καὶ δημοσιευμένες, γιὰτὶ ἔγραφε μακρυνὰ ἀπὸ τοὺς τόπους, γιὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἀνέθεσαν νὰ γράψῃ (ἐνῶ τοῦ ἦταν ἀπρόσιτοι) κι ἐκεῖνος δέχθηκε. Γιατὶ τοῦ ἀνέθεσαν καὶ γιὰτὶ δέχθηκε; Στὸν ἐπόμενο τόμο τῆς ἴδιας ἐπιτομῆς ἐκδόσεως τῆς Pauly καμιά προσθήκη στὸν κατάλογο τῶν νυμφαίων⁴.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 275, 285 καὶ 301, καὶ κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 162-165.

162. Τάφος τῶν Λευκαδίων. Ἡ δημοσίευση τοῦ μεγάλου τάφου εἶχεν ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητα τοῦ μνημείου ὑποδοχή. Στὰ προηγούμενα Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 162, παραπέμψαμε ἤδη σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς εἰδικότερους ἐπιστήμονες, στὸν καθηγητὴ τότε τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης R. Bianchi Bandinelli, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη γιὰ τὴ σημασία τῆς Μακεδονικῆς Ἀρχαιολογίας βαρύνει: «Ὁ Φ. Πέτσας... δίνει μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἀκρίβεια περιγραφὴ καὶ ἀναπαράσταση τοῦ ὄλου κτηρίου...Βασίζεται πρὸ παντὸς κατὰ τρόπο πειστικὸ στὴ μορφή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων... Μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ Φ. Πέτσα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔχει συνδεθῆ μὲ τὶς λαμπρὲς ἀνακαλύψεις τῆς Πέλλας καὶ τῶν ψηφιδωτῶν της, ὁ μνημειώδης τάφος... ἔρχεται νὰ παρεμβληθῆ εὐτυχῶς στὴν ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία καὶ θ' ἀποτελέσῃ ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ἓνα σταθερὸ σημεῖο γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς τέχνης τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς. Ὁλη ἡ Μα-

1. Θεαγένης, F. Gr. Hist. III C, Nr. 774, fragm. 7, Πλουτ. Ἀλέξ. 7, E. Will, Kallisthenes' Hellenica, Diss. Wü. 1913, 7 κ.έ. Ἀλήθεια, πόσοι καὶ πόσο φέρνουμε στὸ νοῦ μας τὸν Ἀριστοτέλη νὰ κινῆται ἀπὸ τὸ 342 π.Χ. γιὰ τρία χρόνια ἀνάμεσα Πέλλα-Μιέζα, νὰ διδάσκῃ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς συμμαθητὰς του, νὰ ἐπιδίδεται στὶς ἔρευνές του κατὰ τὶς ἐλεύθερες ὥρες καὶ νὰ «παραθερίζῃ» στὴν Ὀλυμπιάδα, ὅπου τὰ Στάγειρα, μαζί μὲ τὸ Θεόφραστο. Ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Καλλισθένης θὰ ἦταν στὴ Μιέζα μεταξὺ τῶν «καθηγητῶν», ὁ Νέαρχος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Περδίκκας, ὁ Σέλευκος καὶ ἄλλοι θὰ ἦταν μεταξὺ τῶν «μαθητῶν». Ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ δεσμοὶ μεταξὺ Καλλισθένη καὶ Ἀλεξάνδρου, μεταξὺ Θεοφράστου καὶ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ἀργότερα καλεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια μαθητὰς τοῦ Θεοφράστου, τὸ Δημήτριο Φαληρέα, τὸ Μένανδρο, τὸ Στράτωνα, καὶ ἰδρύει τὴν περιφημὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας. Οἱ Μακεδόνες λοιπὸν δὲν ὑπῆρξαν ἀπλῶς «δορυκτῆτορες».

2. «Der Kleine Pauly», τ. 3 (1969), πρβλ. στ. 910 πρὸς στ. 1291.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966, σ. 1 κ.έ., μάλιστα σ. 5 κ.έ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 81-93.

4. «Der Kleine Pauly», τ. 4, στ. 213, πρβλ. Φ. Πέτσα, ἔ.ά. σ. 5, σημ. 3.

κεδονική περιοχή, πού ἀκόμα περιμένει κατὰ τὰ πλείστα τήν ἔρευνα, θά μπορέσει στό μέλλον νά συμβάλῃ, πιστεύομε, στόν περαιτέρω πλουτισμό τῶν γνώσεών μας σ' αὐτόν τόν τομέα βασικῆς σπουδαιότητος ἀπό ἀπόψεως ἱστορίας καί τέχνης».

Τή δημοσίευση ἐπαινεῖ καί ὁ τότε Διευθυντής τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης P. M. Fraser.: «...contains an admirably complete and fully documented study of the Macedonian tomb excavated by him...»¹.

Ὁ εἰδικώτατος στήν ἀρχιτεκτονική κυρίως Γάλλος καθηγητής Roland Martin, ἀναφέρεται ἐπίσης ἐπαινετικά στό μνημεῖο καί στή δημοσίευσή του κατ' ἐπανάληψιν²: «ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, πού ἔγινε ἀντικείμενο ὡραίας δημοσιεύσεως» (σ. 177), «Στὰ Λευκάδια, ὅπως σημείωσε ὁ Φ. Πέτσας, τὸ στυλ τῆς μνημειακῆς προσόψεως καθώρισε τὸ ἀσυνήθιστο μέγεθος τοῦ προθαλάμου» (σ. 54-55) κ.ο.κ. Σχετικά μὲ τὴ ζωφόρο δέχεται «τὴ γνώμη τοῦ Φ. Πέτσα (σ. 71-72) πού τὴν ἐρμηνεύει ὡς φρίζα κρηπιδώματος συνηθισμένη σὲ ταφικά μνημεῖα πάνω σὲ πόδιο» (σ. 179 κ.έ.), ὅπως δέχεται καί τὴ χρονολόγηση τοῦ μνημείου (σ. 185).

Ὁ ἴδιος καθηγητής R. Martin παρατηρεῖ ὅτι ἡ μεγάλη μνημειακὴ πύλη τῆς νότιας Ἀγορᾶς τῆς Μιλήτου καί ἄλλα μεταγενέστερα ἑλληνιστικὰ καί ρωμαϊκὰ μνημεῖα μὲ θεαματικὴ διακοσμητικὴ πρόσοψη, χωρὶς ἀντιστοιχία στό ἐσωτερικὸ τῶν κτηρίων, θεωροῦνταν χωρὶς προηγούμενο σὲ κλασσικοὺς καί πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Μὲ τὴν ἀποκάλυψη καί τὴ δημοσίευση τοῦ μεγάλου τάφου τῶν Λευκαδιῶν ἀναπαριστάνεται τώρα ἀπὸ τὸν R. Martin καί ἄλλο μνημεῖο τῆς κατηγορίας τῶν πρώιμων μνημείων μὲ πρόσοψη διακοσμητικὴ. Εἶναι ἡ πύλη τοῦ Διὸς καί τῆς Ἥρας στὴ Θάσο (κατωτ., ὑπ' ἀριθ. 207). Τὴν πρόσοψη τοῦ τάφου ὁ M. θεωρεῖ «si curieuse». «Τὸ πιὸ πρωτότυπο στοιχεῖο», λέει, εἶναι ἡ πρόσοψη, πού δὲν εἶναι πάντως «un coup de sabre», ἀλλὰ ἔχει κάποια ἀντιστοιχία μὲ τὸν προθάλαμο, πού μεγάλωσε γιὰ χάρις τῆς. Ὁ M. ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν κύρια δημοσίευση τοῦ τάφου καί τὴν περιγραφή καί τὰ σχέδια κατόψεως καί τομῆς, καί τρεῖς εἰκόνες (Φ. Πέτσας, ἔ.α., εἰκ. 1 καί 3, πίν. 12α-β καί ἐγχρωμος πίν. Α σὲ ἀσπρόμαυρη ἀπόδοση). Γιὰ τὸν ἄνω ὄροφο λέει: «Ἔχομε καθαρὸ ἰλουζιονιστικὸ στυλ, σ' ἓνα πλαίσιό πάντως πού διατηρεῖ μιὰ πραγματικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευὴ».

Κατὰ τὴν προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως ταφικοῦ μνημείου στόν Τάραντα, εἰδικότερα τοῦ τριγλύφου, γίνεται ἀναφορὰ στὰ δεδομένα τοῦ τάφου

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

2. R. Martin, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVe siècle av. J-C, «Revue Archéologique», τ. 1968, σ. 171-184, κυρίως σ. 177 κ.έ., εἰκ. 5-9.

τῶν Λευκαδιῶν¹. Ἐπίσης κατὰ τὴν πραγμάτευση λεπτομερειῶν σπιτιοῦ τῆς Δήλου γίνεται παραπομπή στὴ δημοσίευσή² κι ἔτσι διαφωτίζονται στοιχεῖα τοῦ τάφου.

Ἐπιπλέον κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ γίνονται γιὰ τάφους σχετικῶς σπουδαῖα ἀρχιτεκτονήματα παραβαλλόμενα πρὸς τὰ φτωχὰ σπίτια, παρατηρεῖται στὴ δυτικὴ Ἀπουλία³.

Ὁ Η. Büsing στὴ μελέτη του γιὰ τοὺς ἑλληνικοὺς ἡμικίονες, ποὺ ἀναφέραμε κατ' ἐπανάληψιν, συσχετίζει τὸν ἄνω ὄροφο τοῦ τάφου μὲ Theater-Proskenion (σ. 23, ἀλλὰ πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, σ. 60 κ.έ., ἰδίως σ. 85 κ.έ. καὶ ἀκριβέστερα σ. 92). Γιὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ ἰσογείου τῆς προσόψεως, αὐτ. σ. 71, τὰ συμπεράσματα (σ. 80) δὲν ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τὴν μελέτη καὶ τὴν δημοσίευσή του μνημείου (Φ. Πέτσα, ἔ.ἀ.). Ἐπίσης ὁ Η. Büsing (σ. 18) δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὰ τῆς παραστάσεως τῆς Κρίσεως: δὲν εἶναι μόνον «mythologischen Gestalten», πρβλ. καὶ σ. 20. Ἐξ ἄλλου ὁ τάφος τῶν Λευκαδιῶν δὲν ἔχει «gerahmte Tür», ὅπως ὁ τάφος τῆς Βεργίνας (σ. 18), ὁ Büsing δὲν κατάλαβε τὴ «στοὰ» τοῦ ἰσογείου (ὁ Λαγκαδᾶς δὲν ἀπέχει 9 χλμ. βορείως τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 23, σημ. 16), οἱ παραστάδες τοῦ θαλάμου δὲν εἶναι «stuckrelief» (σ. 234) κ.ο.κ.

Ὁμοίως ὁ Jürgen Borchhardt⁴ δὲν εἶναι ἀκριβολόγος ὅταν μιλάει γιὰ ἓνα «ναόσχημο τάφο» (tempelförmiges Grab), ἂν αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἀναφέρεται στὴν πρόσοψη, ἢ ὅποια βέβαια δὲν ἔχει καμιὰ σχέση με κανένα γνωστὸ ναό. Ἐν συνεχείᾳ πάντως ἀναφέρεται σωστὰ στὴν παράσταση τῆς Κρίσεως, «das erste Totengericht in der griechischen Kunst», ὅπως ἔδειξα. Ἡ ἀναφορὰ γίνεται σὲ σχέση πρὸς ταφικὸ μνημεῖο τῆς Λυκίας μὲ ἀνάγλυφον παράσταση Κρίσεως (εἰκ. 60).

Ὁ Helmut Sichtermann δὲν φαίνεται νὰ παραπέμπῃ στὸν Ἑρμῆ τοῦ τάφου⁵. Ἐξ ἄλλου ὁ Πρύτανις τῶν Τούρκων ἀρχαιολόγων Arif Müfid Mansel δημοσιεύει⁶ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ἀνατολικὴ πύλη

1. Joseph h. Coleman Carter, Relief Sculptures from the Necropolis of Taranto, AJA, τ. 74 (1970), σ. 129.

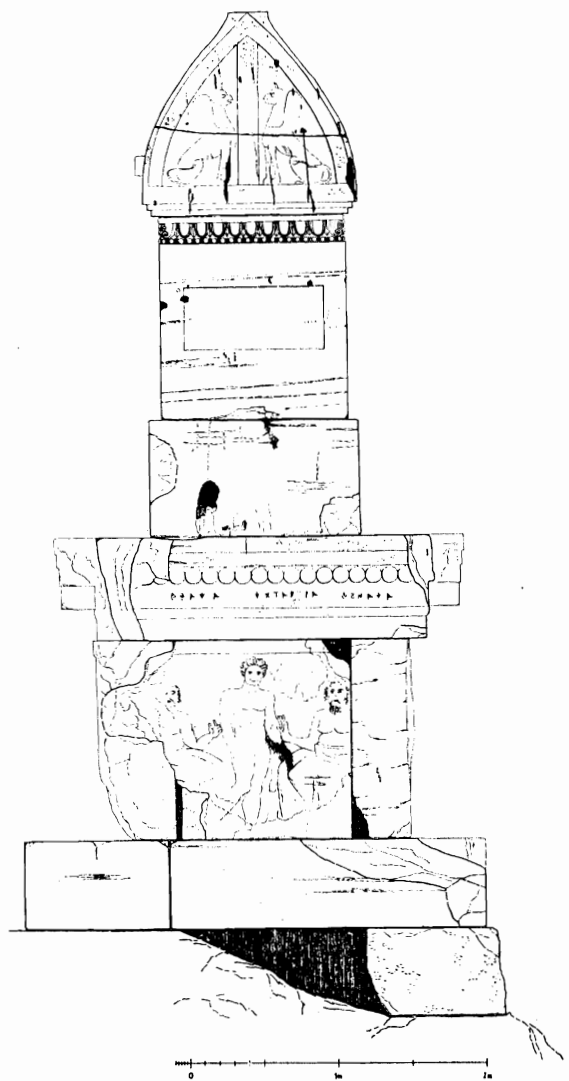
2. Philippe Brun eau κ.ἀ., L'ilot de la maison des Comédiens [=Délös XXVII], σ. 134, σημ. 8, μὲ παραπομπὴ στὸ σπίτι τῆς Ὀλβίας (πίν. 44) καὶ σ. 190, σημ. 11, γιὰ τὰ ἀνάγλυφα κονιάματα.

3. PBS Rome, τ. 37 (1969), σ. 136 κ.έ., κυρίως σ. 140.

4. J. Borchhardt, Ein Totengericht in Lykien κ.λ., «Istanbuler Forschungen», τ. 19-20 (1969-70), σ. 187 κ.έ., ἰδίως σ. 188 κ.έ.

5. H. Sichtermann, Zwei Darstellungen des Hermes als Seelenführer, Röm. Mitt., τ. 77 (1970), σ. 100 κ.έ.

6. Arif Müfid Mansel, Osttor und Waffenreliefs von Side (Pamphylien), AA, τ. 1968, σ. 239 κ.έ., εἰκ. 35, 37, 38, 41, 44, 48 καὶ 49. Πρβλ. τῶρα ὁμοία «τρόπαια» τοῦ Δίου (ἀνασκαφῆς Δημ. Παντερμαλῆ).

Εἰκ. 60. Δυτικὴ πλευρὰ ταφικοῦ μνημείου τῆς Λυκίας
μὲ ἀνάγλυφη παράσταση Κρίσεως (162)

τῆς Σίδης τῆς Παμφιλίας ἀνάγλυφα τρόπαια. Εἶναι ὄπλα μακεδονικοῦ χαρακτῆρος: κράνη, δερμάτινοι θώρακες, ξίφη (παρένθ. πίν. 14).

Ὁ Arif Müfid Mansel στὴ μελέτη του πολὺ ὀρθὰ παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἑλληνιστικοὶ στρατοὶ μιμήθηκαν τὸ μακεδονικὸ ὄπλισμό. Ὑποθέτει ὅτι τὸ μνημεῖο-τρόπαιο σχετίζεται μὲ τὴ νίκη τῆς Σίδης ἐπὶ τῶν Περγαμηνῶν, πρὶν ἀπὸ τὴ συνθήκη εἰρήνης τῆς Ἀπαμείας (188 π.Χ.). Ἀφοῦ ὁ περγαμηνὸς ὄπλισμὸς δὲν μᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστός, ὁ Μ. προχωρεῖ στὴν ἐξέταση τοῦ μακεδονικοῦ. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ δερμάτινο θώρακα τῶν Μακεδόνων συμφωνεῖ μὲ τὸν Jaeckel ὅτι ἦταν ἑλληνικὸς θώρακας, πὺ τὸν προτίμησαν ἰδιαίτερα οἱ Μακεδόνες, μάλιστα οἱ ἱππεῖς. Τὴν ἔλλειψη διακόσμου τῶν θωράκων τῆς Σίδης ἐξηγεῖ ὑποθέτοντας ὅτι ἦταν χρωματιστὸς καὶ ἀφανίσθηκε. Γνωρίζει τὰ παραδείγματα τῶν θωράκων, πὺ συγκέντρωσαν οἱ A. Heckler καὶ C. C. Vermeule. Γνωρίζει ἐπίσης τὸν θώρακα τοῦ τάφου Λύσωνος καὶ Καλλικλέους (Μακεδονικά 2, 1941-42, πίν. 18=Mansel, *Bulleten* 30, 1966, εἰκ. 38 πρὸ τῆς σ. 367), ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ καλῦτερο παράδειγμα, τὸ θώρακα τοῦ νεκροῦ τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδιῶν (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 115 κ.έ., εἰκ. 33, ἐγχρωμος πίν. ΣΤ' καὶ Γ' 2, καὶ πίν. 5).

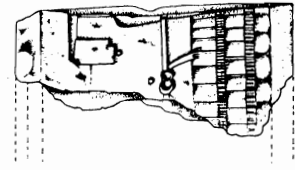
Ὁ Volkmar von Graeve¹ παραλληλίζει μορφὲς τῆς ἀνάγλυφης ζωοφόρου τοῦ τάφου πρὸς ὅμοιες τῆς λεγόμενης σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Παρατηρεῖ ὅτι τὴ μεγαλύτερη τυπολογικὴ ὁμοιότητα μὲ τὴν παράσταση μάχης τῆς σαρκοφάγου παρουσιάζει ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου. Συνεχίζει τὴν παράδοση τοῦ ἀναγλύφου καὶ εἰκονίζει ἐπίσης μάχη κατὰ Περσῶν μὲ ἀντιστοιχία ἐπὶ μέρους σκηνῶν καὶ μορφῶν, ὅπως ἤδη εἶχα παρατηρήσει (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 165 κ.ά.).

Τὰ ὑάλινα εὐρήματα ἀπὸ τὸν τάφο (Φ. Πέτσας, ἔ.ἀ., σ. 177-178, πίν. 38α-β) ἀναφέρονται σὲ μελέτη γιὰ Περσικὰ ὑάλινα² ὡς ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα στὸ ἐργαστήριον τοῦ Φειδία στὴν Ὀλυμπία.—Στὸ SEG καταχωρίζεται³ ἡ σπουδαία ἐπιγραφή μὲ 10 πράξεις ἀγοραπωλησίας κτημάτων, ὅπως τὴ μετέγραψα καὶ τὴ συμπλήρωσα (ΑΕ 1961, σ. 1 κ.έ.), μὲ ἐλάχιστες παρεκκλίσεις μᾶλλον ἀσήμαντες. Δὲν δέχομαι ὡς πολὺ πιθανὴ τὴ μερικὴ συμπλήρωση τοῦ στίχου 11

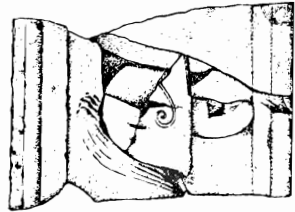
1. V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, «Istanbuler Vorschungen», τ. 28, Berlin 1970, ἰδιαίτερα σ. 66, σημ. 31, καὶ 67, σημ. 33, ὅπου κατὰ δὲν «διάβασε» καλῶς: ἡ τὸ ἀνάγλυφο ἢ τὸ κείμενό μου τῆς σ. 163 κ.έ. μὲ τὶς εἰκόνες πίν. 29α-β καὶ κυρίως 30α, ὅπου εἶναι φανερὴ ἡ στρόγγυλη ἀσπίδα μὲ τὸ χερί ὀριζόντια περασμένο σ' αὐτήν. Ἀπὸ τὶς εἰκόνες πάντως δύσκολα μπορεῖ νὰ κρίνη κανεὶς ὅσο μὲ τὴν ἐπίμονη αὐτοψία ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἐξῆς μὲ ὄλους τοὺς δυνατοὺς φωτισμοὺς καὶ μὲ τὰ μάτια πολλῶν τρίτων, ἀρχαιολόγων καὶ μὴ. Γι' αὐτὸ μένω στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἱππεὺς τῆς τετράμορφης ὁμάδος εἶναι ὁ νεκρός.

2. «*Journal of Glass Studies*», τ. 12 (1970), σ. 9, σημ. 3.

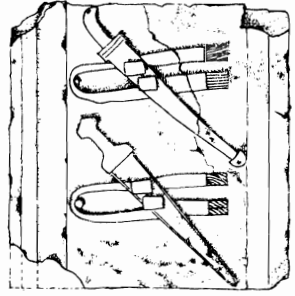
3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 524.

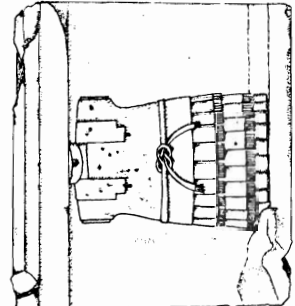
6

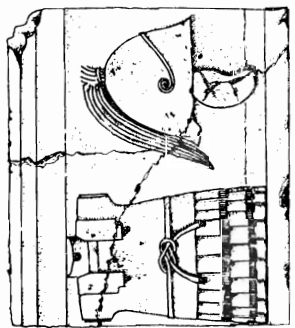
5

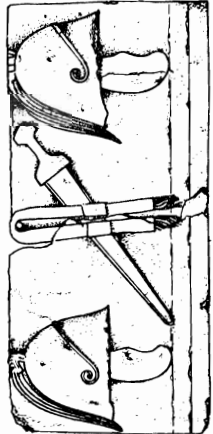
4

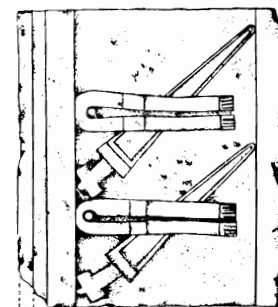
3

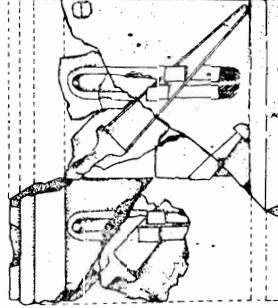
2

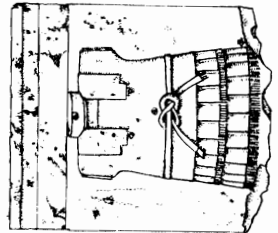
1

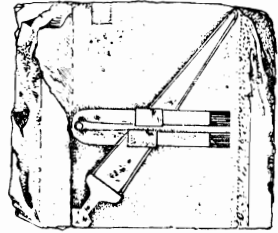
7

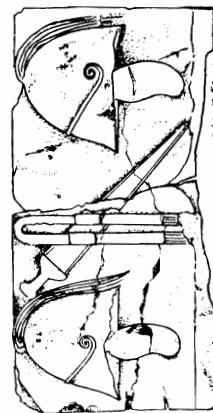
8

9

10

11

Παρόνθ. πίν. 14. Θώρωρες και άλλα όπλα μακεδονικόό τέπορ στή Σίδη τής Παμφυλίας
κατά Arif Mufid Mansel (162)

τῆς «σελίδος» I, ἐνῶ πιθανότερη εἶναι μικρὴ συμπλήρωση στὸ στίχο 22 τῆς ἴδιας «σελίδος». Κατ' ἐπανάληψιν ἔχει γίνεи ἀναφορὰ στὸν τάφο καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 265 κ.έ., 285 καὶ 328 κ.έ.

163. Τάφος τοῦ K i n c h. Εἶχα καθαρίσει τὸν τάφο καὶ τὸν τύμβο καὶ εἶχα συγκεντρώσει τὰ ὑλικά γιὰ τὴν περίφραξη τοῦ μνημείου, ποῦ θὰ εὐκόλυνε τὶς ἐργασίες συντηρήσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως, πρὶν ἀπὸ τὴ μετὰθεσή μου ἀπὸ τὴ Βέροια στὴ Θεσσαλονίκη (1965). Εἶχα ἀρχίσει μάλιστα καὶ τὴ σκαφή στὸ «δρόμο» γιὰ διευκόλυνση τῆς προσπελάσεως. Ἡ περίφραξη ὀλοκληρώθηκε τὸ 1969¹ καὶ ἡ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀναστηλώσεως ἔγινε τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἰω. Τουράτσογλου καὶ συνεργεῖο μὲ τεχνίτη τὸν Σπύρο Καρδάμη. Στὴν ἀναστήλωση ἐκτὸς τοῦ ἀρχαίου ὑλικοῦ, ποῦ εἶχα ἀραδιασμένο ἔξω ἀπὸ τὸν τάφο μελετώντας το, χρησιμοποιήθηκαν καὶ νέοι πώρινοι πλίνθοι: στὸ ὑπέρθυρο τοῦ μεσοτοιχοῦ τὸ μεγάλο κομμάτι ἀριστερὰ καὶ ἄλλη πλίνθος ἄνω, στὶς ἐξωτερικὲς παραστάδες τὰ δύο ἐπίκρανα καὶ τὰ τεμάχια πάνω τους κ.λ. Ἐλπίζω τώρα νὰ μὴ ἀργήσῃ ἡ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ τάφου, ποῦ ἐβράδυνε μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες μεταθέσεις μου.

Ἡ ζωγραφιὰ τοῦ τάφου εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν Paul Vigneron² καὶ γίνονται σχετικὲς παρατηρήσεις μάλιστα γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἵππικοῦ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες. Ὁ ἵππεας ἐδῶ μάχεται, λέει, μὲ τὸ δόρυ, ἐνῶ σὲ ἄλλη ρωμαϊκὴ στήλη ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἐνεπίγραφη (*Ἡρωῖ προφυλαίῳ*) ἵππεας μάχεται μὲ ἀκόντιο³.

164. Τάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους. «Εὐτυχὲς γεγονός ἀπετέλεσεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως ἔγκρισις τῆς ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως συνταχθείσης μελέτης στεγανοποιήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ καταγράφου ἐσωτερικῶς μακεδονικοῦ τάφου...»⁴, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1942 περιμένει ἀκόμα νὰ δημοσιευθῇ, νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ νὰ γίνῃ προσιτός. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ὑπ' ἀριθ. 165.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

2. P. Vigneron, *Le cheval dans l'antiquité*, Nancy 1968, τ. I, σ. 240, II, πίν. 86α μὲ παραπομπὴ σὲ ἐγχρωμὴ εἰκόνα, J. - C. Couissin (P), *Les Institutions militaires et navales*, πίν. I-II (ποῦ δὲν εἶδα).

3. P. Vigneron, ἔ.ἀ., σ. 629, πίν. 88c, μὲ παραπομπὴ στοῦ R. Lefebure de Noëtttes, *L'attelage* κ.λ., Paris 1931, εἰκ. 250.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

165. Ἐ λ α φ ο ς. Δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων κακοδιατηρημένα βρέθηκαν σὲ κτῆμα τοῦ Εὐαγγ. Παπαχρυσοπούλου¹.

166. Σ φ η κ ι ά. Ὁ ἀκτέριστος τάφος «ἀκαθορίστου ἐποχῆς»² δὲν θὰ εἶναι πάντως προχριστιανικὸς (κοντὰ τὴν ἐκκλησία, κάλυμμα μὲ κρίκουσ κ.λ.).

167. Ν έ α Ν ι κ ο μ ή δ ε ι α. Στὸν πρῶτο τόμο τῆς Cambridge Ancient History³ ἡ Νέα Νικομήδεια παίρνει τὴν ἀναμφισβήτητα σπουδαία θέση τῆς γιὰ τὴ μελέτη τῶν πρώτων γεωργοκτηνοτροφικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ Εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος κατὰ τὴν πρῶιμη Νεολιθικὴ Ἐποχὴ. Σημειώνεται ὅτι τὰ σπίτια τῆς ἦταν χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, ὅπως στὴ Ras Shamra στὰ παράλια τῆς Β. Συρίας (στρώμα VB, πρὶν ἀπὸ 6.000 χρόνια π.Χ.), στὸ Jeitun τοῦ Νοτίου Τουρκεστάν καὶ στὸ Καρανοβο I τῆς Βουλγαρίας (σ. 268). Διορθώνεται ἡ ὑψηλὴ χρονολογία, πού ἔδωσε ἡ ἔρευνα μὲ τὸ ραδιενεργὸ ἄνθρακα 14 γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια (σ. 572, μὲ παραπομπή, S. S. Weinberg, The Relative Chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages, στὸ Chronologies in Old World Archaeology, ἐκδότης R. W. Ehrich, σ. 310). Τοποθετεῖται στὰ πλαίσια πού ἔδωσε ἡ στρωματογραφία τῶν πρωϊμώτερόν τῆς νεολιθικῶν συνοικισμῶν (σ. 574, πρβλ. σ. 577 καὶ 586 κ.έ.). Ἐξαίρεται ἡ προχωρημένη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ συνοικισμοῦ καὶ περιγράφονται τὰ ἀποκαλυφθέντα, στὰ ὁποῖα ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἡ γνώση μας γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὸ σχέδιο ἑνὸς πρώιμου νεολιθικοῦ χωριοῦ (ἀλλὰ κανεὶς ἴσως δὲν θὰ μάθῃ ποτὲ πόσες προσπάθειες χρειάσθηκαν γιὰ νὰ σωθῇ «ἀπὸ τοῦ Χάρου τὰ δόντια», δηλαδὴ ἀπὸ τὶς μπουλντόζες καὶ τὶς πολλαπλὲς πιέσεις ἰδιωτῶν καὶ ἀρχῶν!). Ἡ Νέα Νικομήδεια ἔδωσεν ἐπίσης τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ταφῶν καὶ τὰ καλύτερα διατηρημένα πῆλινα εἰδώλια. Βρέθηκαν σὲ Ἱερὸ καὶ στηρίζουν τὴ θεωρία ὅτι ἡ κατηγορία τῶν «στεατοπυγικῶν» εἰδωλίων εἰκονίζει τὴ «θεὰ-μητέρα». Ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ εἰδώλια βατράχων, τὰ ἀνθρωπόμορφα ἀγγεῖα, οἱ ἀξίνες καὶ τὰ ἄλλα ἐργαλεῖα, οἱ σφραγίδες καὶ λοιπὰ μικροτεχνήματα. Ὅλα, καὶ μάλιστα τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, κατατάσσονται ἀνάμεσα σὲ ὁμοιά τους ἀπὸ ἄλλους τόπους, ἂν δὲν εἶναι μοναδικὰ (σ. 577 κ.έ.). Ὅσο γιὰ τὴν «ἐγκατάλειψη» τοῦ συνοικισμοῦ (σ. 589 καὶ 600) κατὰ τὸ τέλος τῆς Πρῶιμης Νεολιθικῆς Περιόδου ἔχω ἐπιφυλάξεις πού διετύπωσα ἤδη (Μακεδονικὰ 13, 1973, σ. 486 κ.έ.). Στὴν CAH εἶναι λανθασμένη ἡ τοποθέτηση τῆς λεζάντας τοῦ Map 15 (ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια) κάτω

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 412.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 348.

3. CAH, τ. I, σ. 1.

ἀπὸ τὸν Map 16 (ὅπου ὑπάρχει ἡ Νέα Νικομήδεια, ὑπ' ἀριθ. 1). Τὸ λάθος ἰσχύει γιὰ ὄλους τοὺς τόπους καὶ ὀφείλεται στὸ «δαίμονα τοῦ τυπογραφείου». Ἄλλὰ οἱ χάρτες, ὅπως συνήθως, ἔχουν καὶ ἄλλα λάθη: ἡ Νέα Νικομήδεια π.χ. ἀπέχει χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Ἑλιάκμονα καὶ δὲν εἶναι παραποτάμια, ὅπως φαίνεται στοὺς Maps 16 καὶ 17 (ἄλλο πρᾶγμα ἂν ἦταν παραλίμνια).

Καὶ στὴ νέα ἔκδοση τῆς Παγκόσμιας Προϊστορίας τοῦ Graham Clark φυσικὰ παίρνει τὴν ἀνάλογη πρὸς τὴ σπουδαιότητά της θέση ἡ Νέα Νικομήδεια ὡς ὁ τόπος μὲ τοὺς πρώτους (ὅσο ξέρομε) Εὐρωπαίους γεωργούς¹, ἐνῶ ὑποτίθεται ὅτι οἱ Δωριεῖς, ποὺ ἀπὸ τὴν Πίνδο κατέβηκαν καὶ κατέστρεψαν τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα, ὀρμήθηκαν σ' ἓνα ἀπώτερο παρελθὸν ἀπὸ τὴ Μακεδονία².

Δυσανάλογα πρὸς τὴ σημασία τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Νικομήδειας μικρὸς εἶναι ὁ λόγος στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, γιὰτὶ δὲν ἔχει γίνεῖ ἀκόμα ἡ τελικὴ δημοσίευσή της. Ὅπωςδὴποτε ἀναφέρονται καὶ εἰκονίζονται τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα³.

Ὁ N. K. Sandars ἀναφέρει ἀνάμεσα στὶς πρῶτες γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις τὴ Νέα Νικομήδεια μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραλληλίζει τὰ ἀρχαιότερα νεολιθικὰ γλυπτά, τοῦ Starčeno τῆς Γιουγκοσλαβίας ἰδίως, πρὸς ὅμοια εὐρήματα τῆς Ν. Νικομήδειας⁴.

Ὁ D. Srejonić παραβάλλει τὸν πολιτισμὸ τῆς Νέας Νικομήδειας πρὸς τὸν κατὰ τι νεώτερο πολιτισμὸ τοῦ συνοικισμοῦ Λεπένσκι Βήρ κοντὰ στὶς Σιδηρὲς Πύλες τοῦ Δουνάβεως⁵. Σὲ ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο του ὁ Colin Renfrew τονίζει τὴ σημασία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τοῦ 1961, ποὺ ἄνοιξε τὰ μάτια τῶν προϊστορικῶν σὲ μιὰ πολὺ παλαιότερη περίοδο νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ὥστε ν' ἀμφισβητοῦνται σήμερα καθιερωμένες ἀντιλήψεις γιὰ προέλευση τοῦ πολιτισμοῦ «ἐξ Ἀνατολῶν», ἀφοῦ καὶ στὴ Θεσσαλία ἔχομε στρώματα «ἀκεραμεικά»⁶.

Στὴ Νέα Νικομήδεια ἀναφέρθηκαν κατὰ τὸ Διεθνὲς Συνέδριο Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης οἱ G. I. Georgiev⁷ καὶ H. Я. Мерперт⁸.

Ὁ εἰδικὸς παλαιολιθολόγος καὶ παλαιανθρωπολόγος J. Lawrence

1. G. Clark, *World Prehistory, A New Outline*, Cambridge 1969, κυρίως σ. 122 κ.έ.

2. G. Clark, ἔ.α., σ. 155.

3. IBE, τ. Α, σ. 58, 60, 83, καὶ εἰκ. σ. 56 καὶ 57.

4. N. K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe*, The Pelikan History of Art, 1968, σ. 103, σημ. 2 καὶ 4, καὶ 105, σημ. 11.

5. D. Srejonić, *Lepenski Vir*, Beograd 1969 (σερβικά).

6. C. Renfrew, *Greek Neolithic, Backward or Precocious?*, «Current Archaeology», τ. 7, 3 (1968), σ. 168 κ.έ.

7. CIESEE, σ. 213 καὶ 217.

8. CIESEE, σ. 235 κ.έ.

Angel, πού μελέτησε τὰ ὀστᾶ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Νέας Νικομήδειας, δημοσίευσε ἤδη μελέτες του, πού ἀτυχῶς ἀδυνατοῦμε νὰ κατανοήσουμε οἱ κλασσικοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ τὸ εὐρύτερο κοινό¹. Ἀναφέρονται συχνὰ στὰ εὐρήματα τῆς Νέας Νικομήδειας.

¹Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234, 236, 281, 285 καὶ 287.

168. Ρ ο δ ο χ ὁ ρ ι. Στῆ θέση Ἀσβεσταριά ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη, μὲ ἀνάγλυφη παράσταση ζεύγους καὶ ἐπιγραφή *Κνιδία*, προκάλεσε τὴν ἔρευνα κτιστοῦ κιβωτιόσχημου καμαροσκέπαστου τάφου².

169. Μ ι κ ρ ῆ Σ ἄ ν τ α. Τυχαῖα εὐρήματα κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ παραδόθηκαν στὴν Ἐφορεία, ἀπὸ τάφο πιθανῶς 4ου αἰ. π.Χ.³

170. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ε ι α. Ἡ δίγλωσση ἐπιγραφή (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435) πέρασε στὴν Chronique⁴.

171. Ν η σ ῖ. Σὲ κομμάτι κιονίσκου ἀπὸ μάρμαρο σώζεται ἡ ἀρχὴ μόνον σπουδαίας ἐπιγραφῆς: Ἀγαθῆ Τύχη κ.λ.⁵. Ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀ. Ἀνδρειωμένου, κατὰ τὸ 1966, δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁶. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1968 δημοσιεύονται στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας⁷ μὲ σχέδιο πού διορθώνει κατὰ τι καὶ συμπληρώνει τὸ δημοσιευμένο στὰ Χρονικά μας 1966-1967, σ. 199, σχέδ. 19. Ἀπὸ τὸ Ἔργον 1968 καὶ τὸ ΑΔ 1967 ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει σχέδιο κατόψεως καὶ φωτογραφία τοῦ ἡμικυκλίου τῶν λουτρῶν⁸.

Σὲ ἐπιγραφή ἀποσπασματικὴ, πού ἡ Ἀ. Ἀνδρειωμένη ἔδωσε μὲ κεφαλαῖα μόνον γράμματα χωρὶς μεταγραφὴ ἢ εἰκόνα, οἱ J. καὶ L. Robert⁹ ὑπο-

1. J. Lawrence Angel, Porotic Hyperostosis, Anemias, Malaras, and Marshes in the Prehistoric Eastern Mediterranean, ἀνάτ. «Science», 12 Αὐγούστου 1966, τ. 153, ἀριθ. 3737, σ. 760-763, τ ο ὕ ἰ δ ι ο υ, Porotic Hyperostosis or Osteoporosis Symmetrica, στὸ Diseases in Antiquity, compiled and edited by Don Brothwell and A.T. Sandison, Springfield Illinois, U.S.A., κεφ. 9, σποράδην, τ ο ὕ ἰ δ ι ο υ, The Bases of Paleodemography, «Journal of Physical Anthropology», N.S. 30, 3, Μάιος 1969, σ. 427-438, σποράδην.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 328.

4. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 18.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

6. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 412 κ.έ.

7. ΠΑΕ 1968, σ. 60-64, πρβλ. Ἔργον 1968, σ. 54 κ.έ.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1705 κ.έ., εἰκ. 365 καὶ 366.

9. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 363.

θέτουν Μάλειο Θεό και Κόρη, ἀβέβαια πράγματα, πού μπορεί νά δημιουργήσουν ὀλόκληρη βιβλιογραφία ἀπό τὸ τίποτε. Ἔλλα δύο ἐπιγραφικά θραύσματα ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ΑΔ καὶ μνημονεύονται¹.

172. Σταυρός. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172, πρβλ. τὴν Chronique² καὶ τώρα τὴ δημοσίευση τοῦ Ἰω. Τουράτσογλου σ' αὐτὸ τὸ περιοδικό³.

173. Βαρβάρες. Δύο ἑλληνιστικοὶ τάφοι μὲ κτερίσματα ἐνδιαφέροντα, ὅπως πρόχους ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος», πήλινα εἰδώλια κ.λ., ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁴.

173α. Ράχη. Μεγάλο κτήριο μὲ πώρινους δόμους καταστράφηκε κατὰ ἐκσκαφὴν αὐλάκων⁵.

174. Ἀλιάκμων, φράγμα. Μετὰ ἀπὸ παλαιότερες ἐργασίες στερέωσης τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 172) ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἐπανῆλθε κατὰ τρόπο δραστικώτερο⁶. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ μπορέσω τώρα νά δημοσιεύσω σύντομα τὸ μνημεῖο δίνω ἐδῶ σχέδια κατόψεως, προσόψεως τοῦ τάφου καὶ τομῆς κατὰ μῆκος τῶν θαλάμων (εἰκ. 61-63).—Μαρμάρην ἀκροκέραμος ἀνθεμωτὴ προῆλθεν «ἐκ τῆς περιοχῆς Φράγματος Ἀλιάκμονος»⁷, ὑποθέτω στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ποταμοῦ, ὅπου καὶ ἄλλα λείψανα (ψηφιδωτὸ κ.λ.) εἶχαν παρατηρηθῆ παλαιότερα, ἐνῶ καὶ στὴ δεξιὰ εἶχαν παρατηρηθῆ λείψανα τοίχων κατὰ τὶς σκαφικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ φράγματος.

175. Συκιά. Ἐπιγραφή, πού δόθηκε σωστὰ στὸ «Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο» 21, 1966, Χρονικά, σ. 354, (πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 175) πάσχισαν νά τὴ διορθώσουν μάταια οἱ J. καὶ L. Robert⁸, ὅπως δείχνουν καθαρὰ οἱ εἰκόνες ὄχι μία, ἀλλὰ δύο).—Χάλκινο ψέλιο παρουσιάσθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁹ καὶ στὴ ἑπιτύμβια μὲ παράσταση κυνηγοῦ κάτω ἀπὸ δένδρο¹⁰.

1. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 357.

2. Chron. 1967, σ. 896, εἰκ. 17.

3. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 317 κ.έ., ἀριθ. 2.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 411 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 28.

6. ΑΔ, ἔ.α., σ. 327. Στὸ ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 387, ὁ τάφος ὑπάγεται στὸν τίτλο

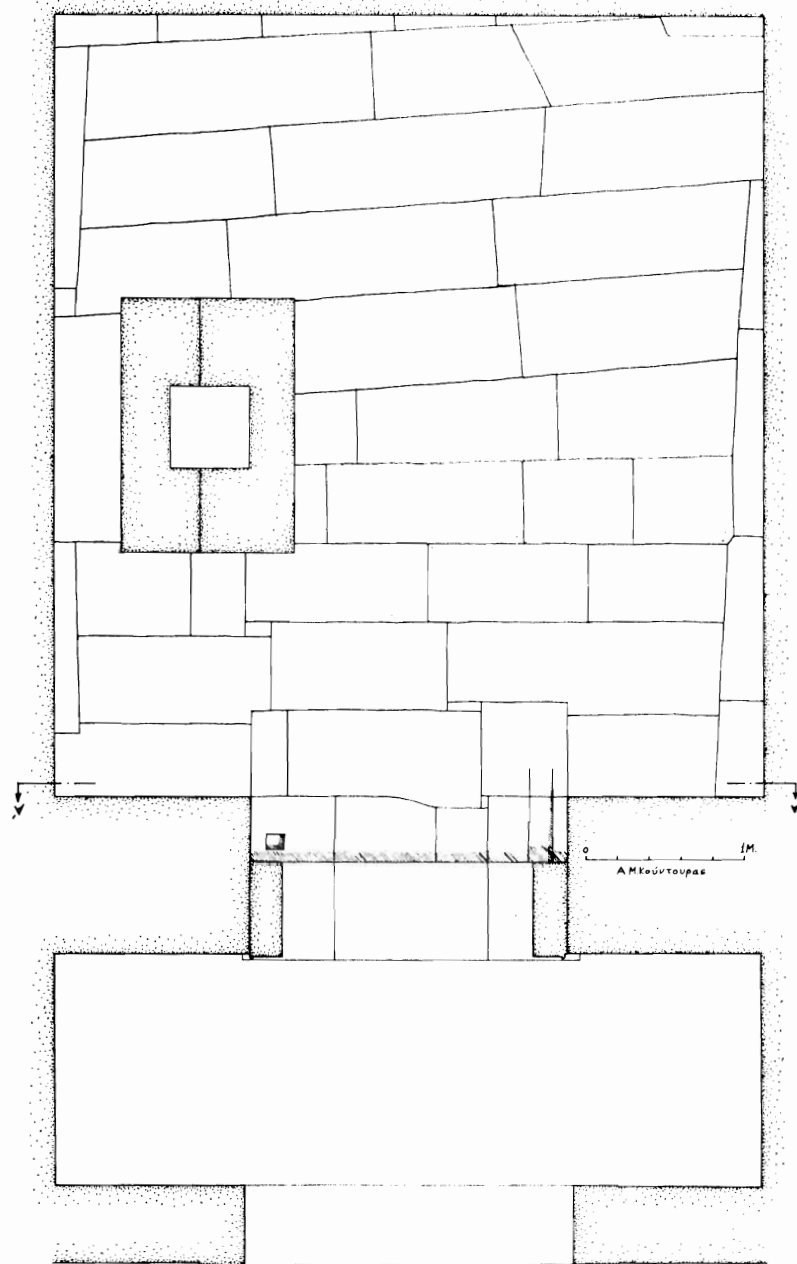
Βεργίνα χωρὶς λόγιο.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

8. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 358. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1057.

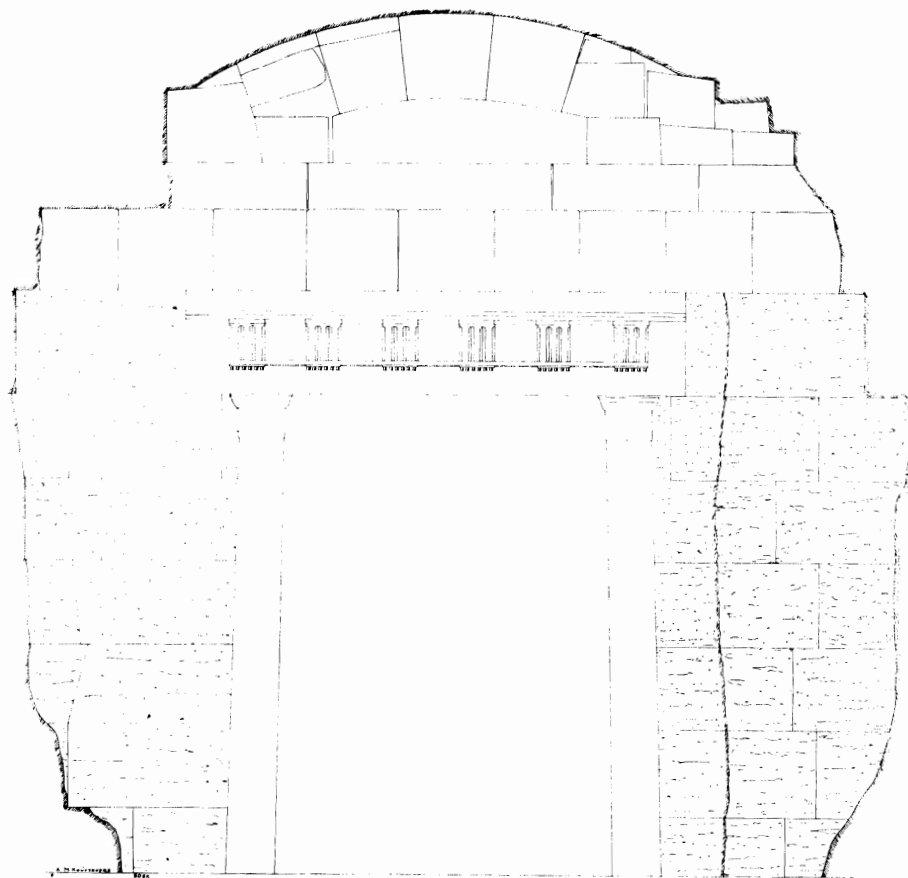
9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

Εικ. 61. Κάτοψη μακεδονικοῦ τάφου στὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάζμονος (174)

176. Κ ο μ ν ή ν ι ο ν. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 176, πρβλ. τὴν Chronique 1967. Τὶς ἐπιγραφὲς ἀναφέρουν οἱ J. καὶ L. Robert καὶ ἐπιχειροῦν μερικὴ συμπλήρωση μιᾶς: [A]λιανὴν Ὀλυμπιάδα... ἡρωῖδα¹.

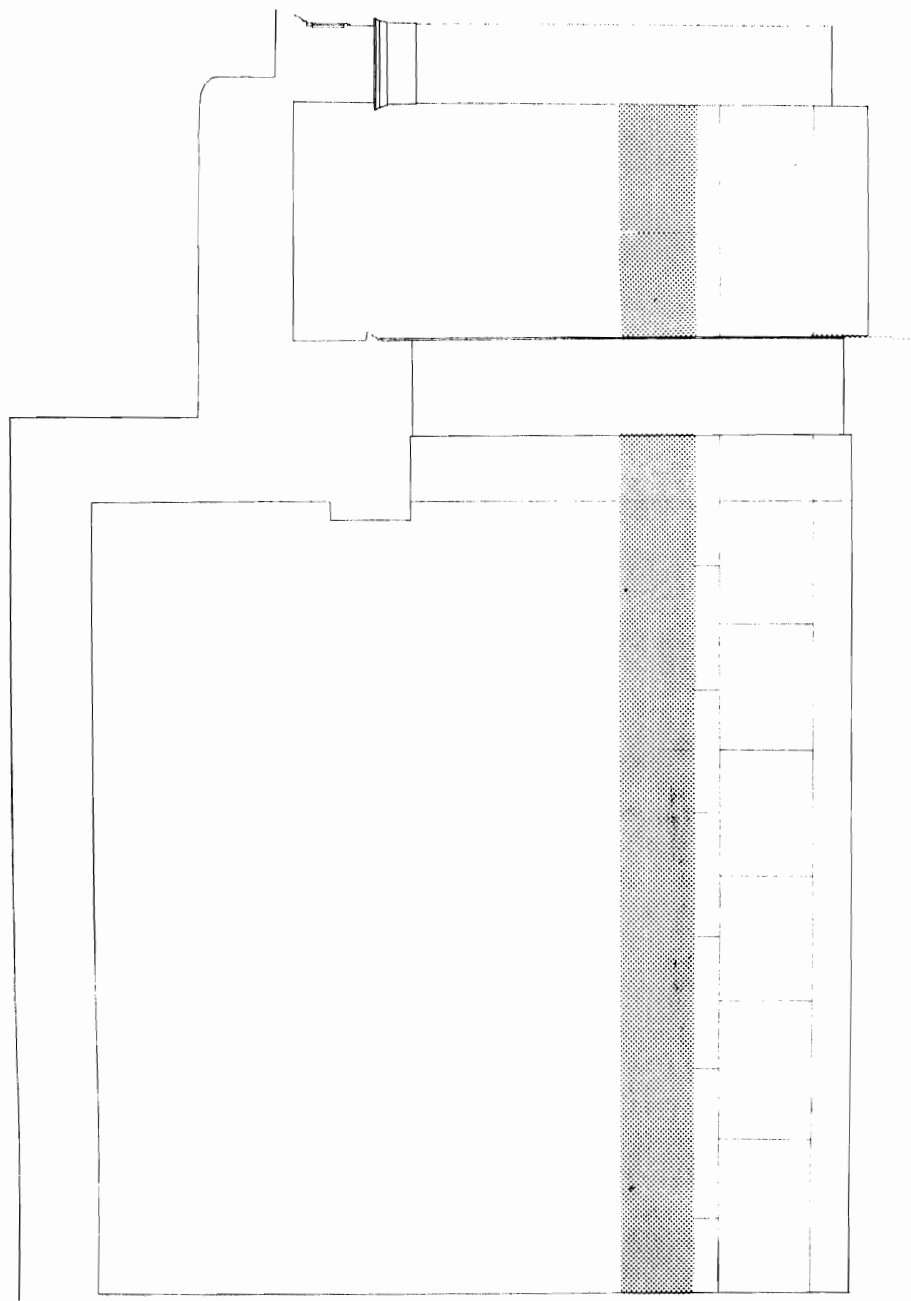

Εἰκ. 62. Πρόσοψη τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος (174)

177. Λ ε υ κ ό π ε τ ρ α. Ἡ Chronique² ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ Χρονικά στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο καὶ στὰ Μακεδονικά καὶ δίνει τὰ κείμενα τεσσάρων ἐπιγραφῶν, εἰκόνα τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 360), τὴν ἀναπαράσταση (εἰκ. 360α) καὶ πλάκα ἐνεπίγραφη (εἰκ. 361). Ἐπίσης μνημονεύονται ὁ ναὸς καὶ οἱ ἐπιγραφές

1. Πρβλ. ΑΔ, τ. 20 (1965), Χρονικά, σ. 435, πρὸς Bull. Épigr. 1969, ἀριθ. 362, καὶ SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 523.

2. Chron. 1968-1969, σ. 1054.

Εικ. 63. Τομή κατά μήκος των θαλάμων του τάρου των εικ. 61-62 (174)

στις Archaeological Reports (ἀλλὰ ὁ ναὸς δὲν εἶναι ὀλόκληρος of marble)¹. Τὶς λίγες ἐπιγραφές, ποὺ ἀνακοίνωσα τὸ κείμενό τους, μπορεῖ νὰ τις ἰδῆ κανεῖς, χωρὶς σοβαρὰ λάθη καὶ ἀξιόλογο ὑπομνηματισμό, καὶ στὸ Bulletin τῶν J. καὶ L. Robert², οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ἰδῆ τὰ Χρονικά 1951-1966 καὶ προσπάθησαν νὰ διαβάσουν τὶς εἰκόνες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Στὸ Supplémentum καταχωρίζονται ὅπως στὰ Χρονικά μας³.

Ἡ Λευκόπετρα πέρασε στὴν Ἱταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁴. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ὑπ' ἀριθ. 91.

Γιὰ τὴ μελέτη τῆς φύσεως τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος χρήσιμες μελέτες εἶδαν τὸ φῶς σὲ ἔκδοση πρὸς τιμὴν Marcel Renard⁵.

177α. Κ λ ε ι δ ί. Ἐνεπίγραφη στήλη ἐπιτύμβια μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁶.

177. Ἀ λ ω ρ ο ς. Προχειρότητες τοῦ Μαρινάτου ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 287.

177γ. Λ ο υ δ ί α ς. Παρατηρήσεις (ὀδογέφυρα;) στὸ πρῶτο Μέρος, ἔ.ἀ., σ. 241.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

178. Κ ο ζ ἄ ν η, Μ ο υ σ ε ῖ ο καὶ Ν ο μ ὸ ς γ ε ν ι κ ἄ. Στὴ Ἱταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης⁷ συγκεντρώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ λ. Kozani (ἀλλ' ὄχι Κοζάνι) εὐρήματα τῆς περιοχῆς σὲ ἀκτῖνα χιλιομέτρων, ἀπὸ τὸ χειροπέλεκυ τοῦ Παλαιοκάστρου, τῶρα τοῦ Νομοῦ Γρεβενῶν (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 186) ὡς τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο καὶ τὴν Ἀκρινή (!) μὲ ἀρκετὴ βιβλιογραφία ὡς τὸ 1966. Πράγματι στὴ Συλλογὴ τῆς Κοζάνης, ποὺ δὲν ἀπέκτησε ἀκόμα Μουσειακὸ κτήριο, συγκεντρώνονται ποικίλα εὐρήματα, κατὰ τὸ πλεῖστον τυχαῖα, ἀπὸ τοὺς Νομοὺς Κοζάνης καὶ Γρεβενῶν⁸.

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23 κ.έ.

2. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 364.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 498.

4. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), σ. 452.

5. K. Z i e g l e r, Mater Magna oder Magna Mater, Hommages à Marcel Renard, τ. II, Bruxelles 1969, σ. 845 κ.έ., ἰδίως σ. 854, M. B i e b e r, The Images of Cybele in Roman Coins and Sculpture, αὐτόθι, τ. III, σ. 29 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

7. EAA, Suppl., τ. 1970 (1973), λ. Kozani (L. Beschi).

8. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 329, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

Τὴν παράσταση ἐνεπιγράφου ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου Κοζάνης, ποὺ ἀνακοίνωσα σὲ σύντομη Ἐκθεση (ΑΔ 21, 1966, Χρον., σ. 354), οἱ J. καὶ L. Robert τὴ θεωροῦν ἐνδιαφέρουσα, γιατί βλέπουν νὰ κρατῆ ὁ ἰπέας μαστίγιο μὲ τὸ ἄριστερό χέρι¹. Ἀσημένιο βραχιόλι ἀπὸ τὴν Κοζάνη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. παραβάλλεται μὲ ἀπόκτημα Μουσείου τοῦ Ἀμβούργου μακεδονικῆς ἴσως προελεύσεως². Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο, ποὺ ἔδωσα σὲ σύντομες ἀνακοινώσεις, καταχωρίσθηκαν καὶ στὸ Supplementum³. Τάφος μὲ κτερίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καθαρίστηκε κοντὰ στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, θέση Τρίδενδρο, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ παλαιότερα εὐρήματα⁴. Τὸ μάρμαρο τῆς περιοχῆς Κοζάνης (καὶ τῆς Καβάλας) ἐξετάζεται σὲ πετρολογικὴ μελέτη τῶν Colin Renfrew-J. Springer Peacey⁵.

Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, κυρίως σ. 235, εἰκ. 5 (προϊστορικοὶ συνοικισμοί), ἀλλὰ καὶ σ. 233 κ.έ., 238 καὶ 289 (Πλατανιάς-Μπουμπούστι), σ. 239, εἰκ. 6 (Ἀξιόκαστρο), σ. 258 (ἐπιγραφὴ Ἀκρινῆς), σ. 274 (βραχιόλια Κοζάνης), σ. 278 (θησαυρὸς νομισμάτων), σ. 287 (πόρπες), σ. 288 (ἀγγεῖα ἀπὸ Σέρβια) καὶ σ. 327 (αἰχμὴ ἀπὸ τὴ Γαλατινὴ, ἐδῶ πίν. 215α).

179. Κ α ι σ α ρ ε ι ἄ , Π α λ α ι ὀ κ α σ τ ρ ο . Τ μ ῆ μ α ἀ ν α γ λ ῦ φ ο υ σ ῶ ζ ε ι τὴν ἐπιγραφὴ *Φιλωτέρα Ἀρριδαίου Ἐρμῆ Ἀγοραίω εὐχή*⁶. Γιὰ τὸ ὄνομα οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν: «beau nom macedonien»⁷.

180. Σ έ ρ β ι α . Σ τὴν Cambridge Ancient History⁸ ὁ συνοικισμὸς τῶν Σερβίων, κρινόμενος ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα του, θεωρεῖται παρακλάδι τοῦ Θεσσαλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ τελευταίου μέρους τῆς περιόδου Σ έ σ κ λ ο (σ. 592 κ.έ.), ποὺ συνεχίζει καὶ στὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ Περίοδο τῆ ζωὴ του ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Θεσσαλίας. Γίνεται λόγος ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς τάφους τοῦ συνοικισμοῦ.

Ὁ Olaf Höckmann⁹ ἐξετάζει γραπτές, χαρακτὲς ἢ ἀνάγλυφες μορφές μὲ

1. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 365.

2. H. Hoffmann V. von Claer, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz a. R. 1968, σ. 90 (ἀλλὰ ἡ Κοζάνη δὲν εἶναι Süds Serbia (!), ὅπως γίνεται ἀπὸ ἀπροσεξία στὸ διάβασμα τοῦ σχετικοῦ μέρους τοῦ Amandry, Coll. Stathatos I, σ. 52).

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 480-483.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349.

5. BSA, τ. 63 (1968), σ. 52.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350.

7. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 361.

8. CAH, τ. I, 1, σ. 603 καὶ 607.

9. O. Höckmann, Ringkopffiguren der Jungsteinzeit in Südosteuropa, «Jahrbuch des Röm. - German. Zentralmuseums Mainz», τ. 16, 1969 (1971), σ. 1 κ.έ.

κεφάλι σὰν ἓνα κύκλο, ἀπὸ τόπους τῆς ΝΑ Εὐρώπης μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ Σέρβια. Θεωροῦνται ὡς μορφές θεῶν ἢ πνευμάτων.

Στὴν ἀντικρυνή, ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ Ἀλιάκμονος, παρὰ τὴ Νεραΐδα καὶ τὴ γέφυρα, ἀναφέρονται τάφος καὶ ἄλλα ἀβέβαια πράγματα¹.

181. Αἰανή. Ὑπόγειο ταφικὸ οἰκοδόμημα ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα καὶ ἀνασκάφηκε, ἀλλὰ δὲν χρονολογεῖται. Ἀρχαῖο κτήριο διαπιστώθηκε μὲ δοκιμαστικὴ τομὴ καὶ τυχαῖα εὐρήματα προῆλθαν ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέση Μεγάλη Ράχη², πὺ κηρύχθηκε διατηρητέος ἀρχαιολογικὸς χώρος. Ἐκτακτὸς Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐπαρχίας Κοζάνης ὠρίσθη ὁ Διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Αἰανῆς κ. Κωνστ. Σιαμπανόπουλος καὶ στὴ Συλλογὴ εἰσήχθησαν καὶ νέα ἀποκτήματα³. Νέο χάλκινο κόσμημα τῆς Συλλογῆς πρέπει νὰ προστεθῆ στὸν Κατάλογο ὁμοίων (τώρα ΑΕ 1973, σ. 133). Τάφος ἀνεσκάφη καὶ τυχαῖα εὐρήματα προϊστορικὰ καὶ ἄλλα εἰσήχθησαν καὶ κατὰ τὸ 1968 στὴ Συλλογὴ, ἢ ὅποια στεγάζεται πλέον στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα⁴.

Στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα δόθηκε σύντομη εἰδηση γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ⁵ χωρὶς παραπομπὴ σὲ παλαιότερες σχετικὲς εἰδήσεις. Νέοι τάφοι τῆς περιοχῆς ἀνακοινώθηκαν ἐπίσης στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα. Ὅκτὼ βρέθηκαν τυχαίως δυὸ χιλιόμετρα βορείως τοῦ χωριοῦ, στὸ λόφο «Κομμένοι». Ἐν συνεχείᾳ ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ καὶ ἔδωσαν ὀκτώσχημες πόρπες ὡς χαρακτηριστικὰ εὐρήματα χρονολογούμενα περὶ τὸν 9ον αἰ. π.Χ.⁶ Ὑστερορωμαϊκὸς (;) τάφος καμαρωτὸς ἐρευνήθηκε τὸ 1968 καὶ εἰκονίζεται σὲ διαφωτιστικὰ σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα μὲ συνοδευτικὸ κείμενο τῆς Ἐφόρου⁷. Ἀπὸ τὸ ΑΔ τοῦ 1967 καὶ τὰ ΑΑΑ τοῦ 1969 ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique⁸. Τάφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνακοίνωσε καὶ στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἢ Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, μὲ ὠραῖα σχέδια τοῦ Ἀργύρη Κούντουρα⁹.

Ἐπιγραφὴ τῆς Αἰανῆς, γνωστὴ ἀπὸ σύντομες ἀνακοινώσεις μου, ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς J. καὶ L. Robert¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 413 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345 καὶ 349.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 331 κ.έ., καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

5. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 213-214.

6. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 244 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 182 κ.έ.

8. Chron. 1968-1969, σ. 1060.

9. «Ἀρχαία Μακεδονία», σ. 235-238.

10. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 361.

Τὸ Πλουτώνιο τῆς Αἰανῆς, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων (Heuzey-Daumet, Mission, Paris 1876, σ. 288 κ.έ.), περιλαμβάνει σὲ μελέτη τῆς γιὰ ναοὺς τοῦ Πλούτωνος ἢ Καλλιόπη Γιαννουλίδου¹. Ἡ «γεινίσις πρὸς τὴν Θράκην» — τῆς Αἰανῆς! — εἶναι ἀκατανόητη, ὅπως καὶ ἄλλα τινά.

182. Λικνάδες. Περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴν τοπικὴ Συλλογὴ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἀναφέρεται σὲ Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας².

183. Πύργοι. Τὰ ἀναφερόμενα σὲ Ἔκθεση τοῦ 1966³ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἐτῶν (ΑΔ 17, 1961/1962, Χρονικά, σ. 218).

184. Ἐπαρχία Κοζάνης. Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρεται ἀπὸ Κτένιον, Ρύμνιον, Καισάρεια, Κάτω καὶ Ἄνω Κώμη, Τετράλοφον⁴. Ἐπίσης ἀπὸ Ροδιανή, Κοιλάδα, Βελβεντὸ καὶ Ἁγία Παρασκευή⁵. Ἀπὸ τὴν Οἰνὴ ἀναφέρθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι⁶. Ἀπὸ τὴ γνωστὴ νεολιθικὴ τούμπα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (προσιώτερη ἀπὸ τὴν Κοιλάδα) προῆλθαν καὶ νέα ὄστρακα καὶ θραύσματα λιθίνων ἐργαλείων, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Τούμπα τῆς Ἀμυγδαλιᾶς⁷. Ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ, ἀπὸ καιρὸ γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁸. Ἐπιγραφή τῆς Ἀκρινῆς, τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258.

185. Ἐπαρχία Βοΐου. Ἀρχαῖα ἀναφέρονται, χωρὶς χρονολόγησι, στὸ Χορηγὸ καὶ στὸ Σισάνιον⁹. Ἐπίσης στὸ Τσοτύλι¹⁰. Τὸ ἀγαλμάτιο Πανὸς ἀπὸ τὴ Νεάπολη Βοΐου, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης, εἰκονίζει μαζί μὲ ἄλλα ὁ Ἄγγελος Δεληβοριάς¹¹.

185. Ἐπαρχία Ἐορδαίας. Νέα εὐρήματα, ὅμοια πρὸς προγενέστερα τυχαῖα εὐρήματα, προῆλθαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐξοχῆς¹².— Ἀσημέ-

1. «Πλάτων», τ. 22 (1970), σ. 278 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 351.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 349 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 239 κ.έ., 331 καὶ 333.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

7. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 479.

9. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 350 κ.έ.

10. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333.

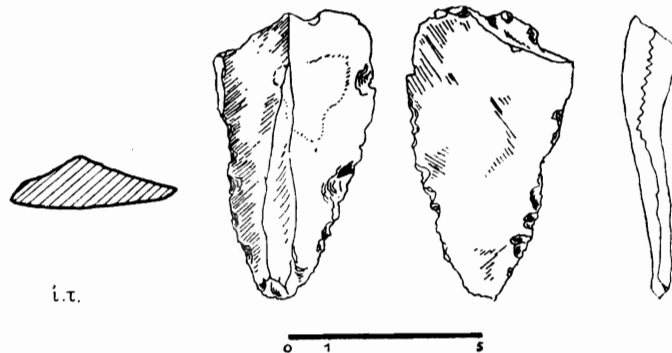
11. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 220 κ.έ., εἰκ. 4.

12. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415.

νιος στατήρας Ἀμύντου Γ' (πρώτης βασιλείας, 389-383 π.Χ.) προήλθε ἀπὸ τῆ Μαυροπηγῆ¹.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

186. Παλαιόκαστρον, παλαιολιθικά. Στις καθυστερημένες εἰδήσεις τῆς Chronique 1967 εἰκονίζεται ἡ παλαιολιθικὴ ἀξίνη τοῦ Παλαιοκάστρου², τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας, πρβλ. καὶ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 234. Προστίθεται τώρα καὶ νέα μικρολιθικὴ αἰχμὴ ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ (εἰκ. 64)³. Τὰ παλαιοντολογικὰ

Εἰκ. 64. Μικρολιθικὸ ἐργαλεῖο ἀπὸ τὴν περιοχὴ Παλαιοκάστρου Γρεβενῶν κατὰ Ἰ. Τουράτσογλου (186)

εὐρήματα στὶς λεκάνες τῆς Κοζάνης καὶ τῶν Γρεβενῶν παραλληλίζονται πρὸς τὸ ζωϊκὸ κόσμο τῆς λεκάνης τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 100.000 χρόνια⁴.

186α. Περὶ βόλι. Κατὰ τὸ 1968 καθάρισαν τὰ σιδερένια ὄπλα (πίν. 215β) καὶ τὸ χάλκινο λέβητα, στὸν ὁποῖον κολλήσαμε τὶς ζωόμορφες λαβές (πίν. 216α-β)⁵. Τὸ ἀξιόλογο ἀγγεῖο ἀξίζει νὰ μελετηθῆ καὶ νὰ παραβληθῆ πρὸς σύγχρονά του καὶ ἀρχαιότερα ἐλλαδικὰ καὶ ἀνατολίτικα παραδείγμα-

1. ΑΔ, τ. 25 (1969), Χρονικά, σ. 330.

2. Chron. 1967, σ. 880, εἰκ. 1a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333, σχέδ. 12.

4. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

5. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 186, καὶ Chron. 1967, σ. 898, εἰκ. 20.

τα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ κυπριακό, τοῦ ὁποῖου τὴν εἰκόνα χρωστῶ στὴν καλωσύνη τοῦ φίλου συναδέλφου Κυριάκου Νικολάου (εἰκ. 65) καὶ πρόσφατο τυχαῖο εὑρημα τῆς Βεργίνας (ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 327 καὶ πίν. 339δ).

187. Τυχαῖα εὐρήματα διάφορα. Καὶ νέοι τάφοι ἀποκαλύφθηκαν στὴ γνωστὴ θέση ἸΑῖ-Λιᾶς τοῦ Σπηλαίου. Τμῆμα λαβῆς με-

Εἰκ. 65. Μέρος λέβητος, τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου τῆς Λευκωσίας (186)

γάλου χαλκοῦ λέβητος βρέθηκε στὴ θέση Αὐλαγάδια τῶν Ἀναβρύτων. Τάφοι καὶ κτερίσματα ἐπισημάνθηκαν τυχαῖα σὲ διάφορες θέσεις περὶ τὸ Κάστρον¹. Μαρμάρινη τεφροδόχος ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὸ Φέλλιον² καὶ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὸ Ὀροπέδιον³. Νέα ταφικὰ εὐρήματα διάφορα σὲ κιβωτιόσχημο τάφο τῆς περιοχῆς Κατάκαλης⁴ ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὴν Αἰκ. Ρωμιοπούλου.

1. Γιὰ τὰ εὐρήματα στὸ Σπήλαιον, Ἀνάβρυτα καὶ Κάστρον, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 415 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 333 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389 κ.έ.

4. ΑΕ, τ. 1969, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 14-15.

187α. Σειρήνι. Μετὰ τρεῖς δημοσιεύσεις (Ν. Παππαδάκις, Edson, Peek) καταχωρίζεται τώρα καὶ στὸ Supplementum¹ τὸ ἐπίγραμμα ἐπιτύμβιας πλάκας ἀπὸ τὴν περιοχὴ βορείως τῶν Γρεβενῶν, κατὰ τὸν Παππαδάκι ἀπὸ τὸ Σειρήνι, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Κυρακαλῆς, ἐπὶ δασώδους λόφου, ὅπου ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 200 μ.Χ. Μετὰ τετρακόσια περίπου χρόνια ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἐκεῖ στὸ Σειρήνι τῶν Γρεβενῶν, ἕνα τέτοιο ἐπίγραμμα:

*Μήτηρ ἦδε σοί εἰμι Φιλωτέρα, ἦν σὺ θανοῦσαν
ἐκτέρισες, Χρήστη, μητρὶ φέρουσα χάριν.
Τίς σε πόθος ταχὺς ἔσχεν ἐμεῦ, τέκνον; Ὁκύμορον δὲ
πένθος καὶ γενέτη γείναο καὶ γαμέτη.*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

188. Καστοριά. Ἡ εἰδηση γιὰ τὰ χάλκινα τῆς Συλλογῆς τῆς Καστοριάς (Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 188) πέρασε τὴν Chronique². Ἡ Συλλογὴ πλουτίσθηκε μὲ νέα εὐρήματα ἐκ περισυλλογῆς καὶ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος (Ὁρφανοτροφεῖον)³.

189. Ἄργος Ὀρεστικόν. Εὐρήματα ἀπὸ τὴν γνωστὴ θέση Παράμπελα ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση ποῦ δημοσιεύθηκε μὲ καλὴ συστέρηση⁴. —Τὸ Ἄργος Ὀρεστικὸν ἔρχεται σὲ συζήτηση σχετικὴ πρὸς εἰσβολὴ Σκορδίσκων, μὲ ἀφορμὴ τὴν μελέτη καὶ δημοσίευση θησαυροῦ νομισμάτων ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο⁵.

190. Μαυροχώρι. Ἐνδιαφέρον προϊστορικὸ ἀγγεῖο βρέθηκε στὸ κτῆμα τοῦ Δημ. Συστάση, στὴν γνωστὴ προϊστορικὴ θέση Κρεπενή⁶.

191. Δισπηλιό. Ὁ Σπ. Μαρινᾶτος δημοσίευσε 4 φωτογραφίες καὶ 2 σχέδια, ποῦ τοῦ παραχώρησε ὁ Νικ. Μουτσόπουλος. Ἡ σημειωματικὴ ἀνακοίνωση⁷ θυμίζει ἀπλῶς τὸ χρέος νὰ ἐρευνηθῇ ὁ λιμναῖος οἰκισμὸς, γνωστὸς ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἁντ. Κεραμοπούλλου.

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 484.

2. Chron. 1967, σ. 881, εἰκ. 2a-b

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

5. Margaret Thompson, The Agrinion Hoard, Numismatic Notes and Monographs No 159, New York 1967, πρβλ. βιβλιοκρισία Harold M. Mattingly, «The Numismatic Chronicle», τ. 9 (1969), σ. 325 κ.έ., ἰδίως σ. 331 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

7. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 162 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1967, σ. 881, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334.

192. Νεστόριον. Ἐπιγραφή πού ἔδωσα σέ σύντομες εἰδήσεις (ΑΔ 20, 1965, Χρον., σ. 439), πέρασε στό SEG¹ μέ τήν παρατήρηση ὅτι δύσκολα μπορεῖ ν' ἀνήκη στήν Ἑλληνιστική Ἐποχή, ὅπως εἶχε παρατηρήσει ἀνεξάρτητα (;) καί ὁ Ἡλίας Καπετανόπουλος, στόν ὁποῖο εἶχαν στείλει φωτογραφίες ἀπό τὸ Νεστόριο.

192α. Διάφορα. Τάφος κτιστός ρωμαϊκῶν χρόνων, μέ δρόμο καί καμαροσκέπαστο θάλαμο, παρουσιάσθηκε στό Πεντάβρυσον τὸ 1966 καί *imago clipeata* (;) τὸ 1969². Στὴν Πτεριὰ βρέθηκαν τὸ 1966 κομμάτια γλυπτῶν, στόν Κορησσὸ πίθοι κ.λ. τὸ 1968 καί στό Ὑψηλὸν ἀκέφαλη ἀνδρική προτομή³.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

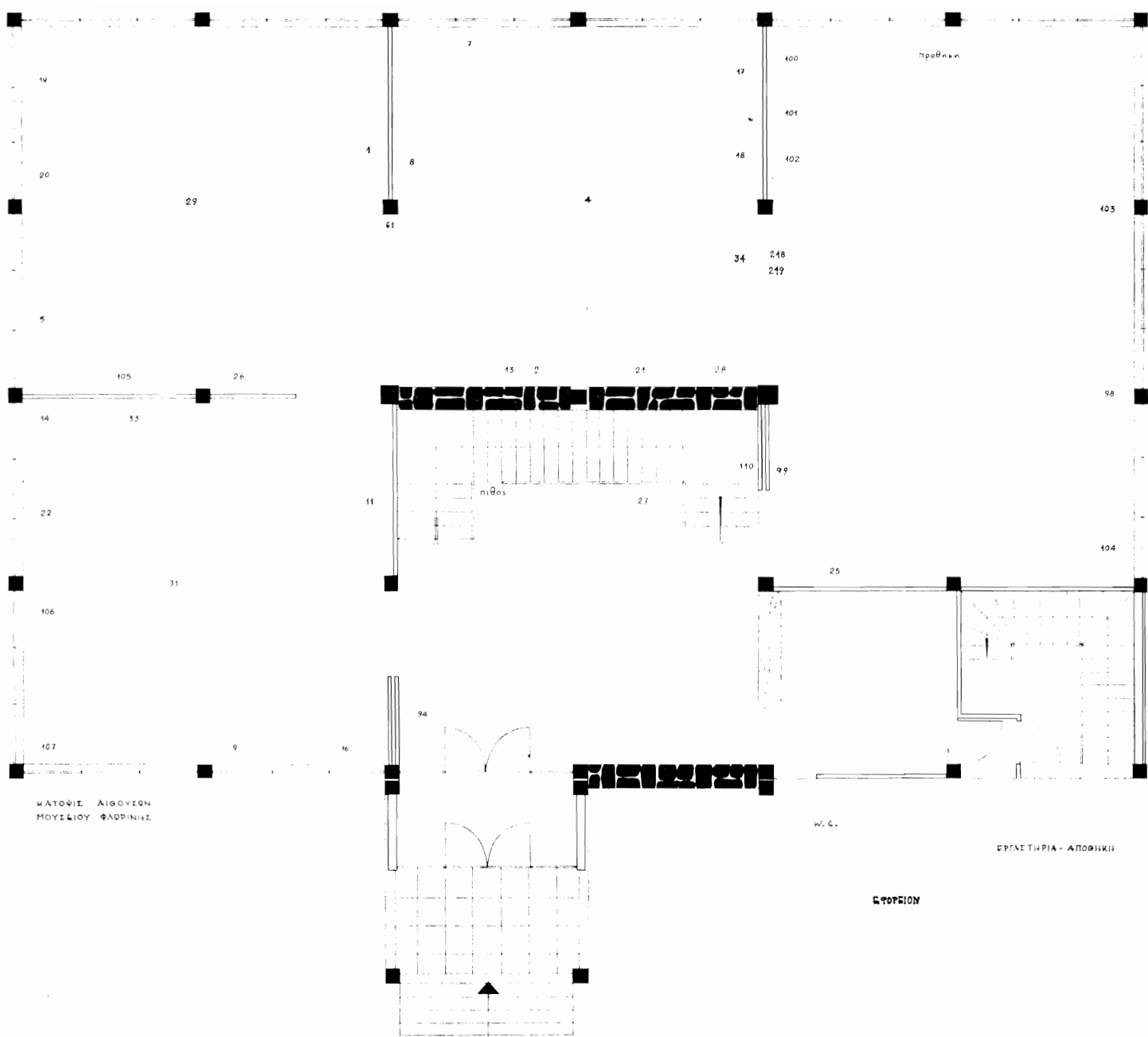
193. Φλώρινα καί Μουσεῖο Φλωρίνης. Στὴν πόλη καί γενικότερα στό Νομὸ Φλωρίνης ἀναφέρεται ἔκδοση τῆς Νομαρχίας Φλωρίνης⁴ ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἔγιναν «κατὰ διαταγὴν». Ἀλλά, ὅπως καί ἂν ἔγινε, γιατί τόση προχειρολογία; Σημειῶνω ἀπλῶς (δὲν ἀξίζει συζήτηση) μερικές παρατηρήσεις. Στὴ σελ. 22, ἀπὸ ποῦ βεβαιώνονται τά: «περὶ τὸ 1000 π.Χ.», «πρὸς τὸν Ὀλυμπον», «πρὸς Δ καί πρὸς ΒΔ», «Ἀχαιοῦς», «Μπαν(τ)κεράμικα» κ.ο.κ. Στὴ σελ. 23, πῶς βεβαιώνεται ἡ Λύγκος στό λόφο τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος; Καί μάλιστα «παλάτι» (σ. 37, πρβλ. σ. 40). Στὴ σελ. 24: Κάστωρ-Καστοριά, νόμισμα κ.λ. Ποῦ εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα; Ἡ Λεβαία στὴ Λακκιά πῶς στηρίζεται; Ὁ Γαυάνης γιατί ἔγινε Γαύανος (δῖς) καί ὁ Περδίκκας ἔγινε Περδίκας (πολλάκις), πῶς στηρίζεται τὸ «ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς τοῦ Ὀλύμπου», «μετὰ τὴν ἀπόπειραν» (ποιά;) κ.τ.τ. Στὴ σελ. 25 παραπομπὴ στὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλη ξεκρέμαστη. Στὴ σελ. 26 συνονθύλευμα ὀνομάτων πόλεων χωρὶς τάξη καί τεκμηρίωση. Πόθεν: Λύγκος=Ἡράκλεια (δηλ. Φλώρινα) καί ἀπὸ Φιλίππου Β' (358 π.Χ.) μετατόπιση στό Μοναστήρι κ.λ.; Στὴ σελ. 27: Λυγκηστεύς (!), ἀλλὰ τὸ δόκιμο Λυγκηστής-Λυγκησταί, καί «δεξιὰ τῆς Βεγορίτιδος» (sic) τί θὰ πῆ; Θυμίζει ἀνέκδοτο μεθυσμένου, πού σ' ἐκδρομὴ ζήτηε ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὸ χαμένο πιάτο του ἐπιμένοντας ὅτι τὸ δικό του «ἔχει κόκκα στὴν ἀριστερὴ μεριά»! Τῆς σελ. 28 τὰ εὐρήματα ποῦ εἶναι δη-

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 485.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, καί ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 389.

3. Ἀντιστοιχῶς, ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), σ. 416, ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 334, καί ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 389.

4. Φλώρινα, Ἐθνικὴ Ἱστορία καί Τουριστικὸς Ὁδηγὸς Νομοῦ Φλωρίνης, ἔκδοσις Νομαρχίας Φλωρίνης, 1969. Πρβλ. τὸν ἀντίστοιχο Τουριστικὸ Ὁδηγὸ τῆς Ἡμαθίας, ἄνωτ. ὑπ' ἀριθ. 148, ὁ ὁποῖος εἶναι πολὺ καλύτερος.

Παρένθ. πίν. 15. Κάτοψη τῶν αἰθουσῶν Ἐκθέσεως τοῦ ἰσογείου τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρίνης (193)

μοσιευμένα; Ἀπὸ τῆ σελ. 35 κ.έ. (οἱ ναοὶ εἶναι μνημεῖα δὲν εἶναι «χῶροι») σφάλματα κατατάξεως. Στῆ σελ. 36 ἡ Λεβαία τοποθετεῖται στὴ Βεγόρα (προηγούμενος, σ. 24, στὴ Λακκιά) καὶ στὸ λ. Λεβαία κοντὰ καὶ στὰ δυό¹. Στῆ σελ. 37 καμία μνεία τῶν σπουδαίων προχριστιανικῶν εὐρημάτων τῆς νησιδὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου (πρβλ. καὶ τὴν κατὰ Πελεκανίδην, σ. 43), ἐκτὸς ἂν εἶναι τῆς σελ. 86 τὸ «ἐργαστήριον κεραμοποιίας!» Τῆς σελ. 39 οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ὑπ' ἀριθ. 2-4 εἶναι δύο καὶ ὄχι τρεῖς. Στῆ σελ. 54 ἀναφορὰ στὴν «Ὀμηρικὴν ἐποχὴν» κ.ο.κ.

Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σὲ πολὺ λίγες σελίδες. Γιατί; Τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχε σημασία, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ παίρνουν θέση τέτοιες ἐκδόσεις σὲ ἰδιωτικές, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐπαρχιακὲς βιβλιοθήκες, καὶ νὰ ἀποτελοῦν αὐθεντία γιὰ νεαροὺς, ποὺ τολμοῦν πότε-πότε, ἀντλώντας ἀνεξακρίβωτα, νὰ δημοσιεύουν ἢ καὶ νὰ κάμουν ἀνακοινώσεις σὲ Συνέδρια! Γιατί ν' ἀφίνουμε τὴν προχειρολογία νὰ μᾶς «ἀλλάζη τὰ φῶτα», ὅταν, γιὰ τὴ Φλώρινα εἰδικὰ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, κανένας ἀρμόδιος δὲν θ' ἀρνηθῆ νὰ δώση τὰ φῶτα του — δὲν δικαιούται τοῦλάχιστον ν' ἀρνηθῆ νὰ δώση ὅ,τι μπορεῖ.

Τὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης δέχθηκε κατὰ τὸ 1966 τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς, ποὺ στεγάζονταν σὲ μαγαζὶ τῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως². Μέσα στὴν τριετία ὡς τὸ 1970 ἔγινε ἡ «παραλαβὴ» τοῦ κτηρίου καὶ κάποια «ἐπανέκθεση»³. Ἡ κάτοψη τοῦ ἰσογείου (παρένθ. πίν. 15), τὴν ὁποία ὀφείλω στὴ δ. Καίτη Ρωμοπούλου, καὶ μιὰ φωτογραφία παλαιότερη, πρὶν τοποθετηθῆ ἐξώθουρα (πίν. 217), θὰ μᾶς βοηθήσουν ἐδῶ γιὰ μιὰ περιγραφὴ σύντομη τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Μουσείου καὶ τοῦ τρόπου τῆς Ἐκθέσεώς τους⁴.

Ἐξὼ ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ Μουσείου ἔχει ἀποτεθῆ προσωρινὰ ἡ γνωστὴ βάση (πίν. 218α) ἀπὸ τὴν θέση Τ σ α ἱ ρ ι α τ ῆ ς ἐ κ κ λ η σ ί α ς (πίν. 218β) τῆς περιοχῆς Βεγῶρων (πίν. 219). Στὸν κήπο, μπαίνοντας δεξιά, ἔχει τοποθετηθῆ σὲ βάθρο βάση ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου ἀπὸ τὸ Ἐθνικόν, πιθάρι κ.λ.

Στὸ χ ὶ λ τοῦ Μουσείου, δεξιά καὶ ἀριστερὰ (ἀριθ. 94) ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἔχομε ἀνά μία ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τεφρὸ σχιστόλιθο, εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰ. Τουράτσογλου στὸ Ἐθνικόν, ὅπως καὶ ἡ βάση τῆς αὐλῆς. Ἄντικρυ, πιθάρι ἀκέραιο, βωμὸς (ἀριθ. 27), τοῦ ὁποίου ἔχει δοθῆ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967 πίν. 108β)⁵, καὶ ἡ ὀροθετικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα (ἀριθ. 110), γιὰ τὴν ὁποία ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 195.

1. Πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 264.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 406.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388.

4. Ὄφειλω νὰ εὐχαριστήσω τὴν Ἐφορὸ τῆς Περιφέρειας κ. Μαρία Καραμανώλη-Σιγανίδου, ποὺ εὐκόλυνε τὴ μελέτη τῶν παλαιῶν εὐρημάτων μου στὸ Μουσεῖο τῆς Φλώρινης.

5. Πρβλ. Bull. Ἐπιγρ. 1970, ἀριθ. 358.

Στις αΐθουσες θα κινηθοῦμε κατὰ τὴν ἔννοια τῆς κινήσεως «τῶν δεικτῶν τοῦ ὥρολογίου».

Σ τ ἦ ν 1η α ἴ θ ο υ σ α: Τὸ ὑπ' ἀριθ. 16 ἐπιτύμβιο ἔφερε ἀνάγλυφον διακόσμηση κατὰ ζῶνες (πίν. 220). Διατηροῦνται μέρη δύο ζωνῶν. Στὴν ἀνώτερη διατηρεῖται καθισμένη μορφή πρὸς δεξιά καὶ μπροστά της τὰ κάτω μέρη ἄλλων τεσσάρων ὀρθίων μορφῶν. Στὴν κατώτερη ζώνη ἰπέας πρὸς δεξιά καὶ ὀρθιες μορφές μπρὸς καὶ πίσω του. Ἐκ τῶν πιὸ πλούσιες κι ἐνδιαφέρουσες θεματικὰ παραστάσεις στὰ ἐπιτύμβια τῆς περιοχῆς, 3ου αἰ. μ.Χ.

Τὸ ἐπιτύμβιο ὑπ' ἀριθ. 9 ἀπὸ τὴ Βεϋη ἔχει δοθῆ ἤδη στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, πίν. 62α (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 197α). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 107 ἔκθεμα εἶναι ἡ γνωστὴ ἐνεπίγραφη βάση (πίν. 221α) ἀπὸ τὰ Τ σ α ἱ ρ ι α τ ῆ ς Ἐ κ κ λ η σ ῖ α ς τῶν Βεγῶρων (Chron. 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 5-8, πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 264). Τὸ ὑπ' ἀριθ. 106 εἶναι νεώτερο εὔρημα τῶν τελευταίων ἐτῶν μὲ ἐπιγραφή (Π. ΤΕΡΕΝΤΙΟΝ ΠΟΣΕΙΔΩΝΕΙΟΝ...) «περὶ τὸν 3ον αἰ. μ.Χ.», κατὰ τὴν πινακίδα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐκθέματα τῆς αἰθούσης αὐτῆς εἶναι παλαιὰ εὔρηματα τῶν χρόνων μου ἢ καὶ παλαιότερα. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 ἀνάγλυφο εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 221β). Τοῦ ὑπ' ἀριθ. 14 ἔχει δοθῆ εἰκόνα (Χρονικά 1966-1967, πίν. 108α)¹.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 33 προτομή (πίν. 222) ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς Νομαρχίας, ὅπου εἶχε περισυλλεγῆ παλαιότερα μαζί μὲ τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 19, μεταφέρθηκε στὴ Συλλογὴ-μαγαζὶ ἀπὸ τὸν Θ. Βράκα, ὑπάλληλο τῆς Νομαρχίας, ποὺ ἐκτελοῦσε καθήκοντα Ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων, ἐνῶ ὁ τίτλος ἀνῆκε στὴ σύζυγό του, ὠρισμένη Ἐκτακτοῦ Ἐπιμελήτρια κατὰ τὰ νόμιμα.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 11 ἀνάγλυφον καὶ ἐνεπίγραφη στήλη (πίν. 223) εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ γιὰ τὴν ἀνάγλυφον τετράμορφη παράσταση καὶ διακόσμηση τοῦ «ἀετώματος», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή: *Ἀδρήλιος Ἰουλιανὸς τὸν υἱὸν Ἀνσίμαχον ἀνέθηκεν εἰς θεὸν Ἀλέξανδρον.*

Οἱ ἀτυπικοὶ χαρακτηρισμοὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἄτεχνη ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου δὲν ἐπιτρέπουν ἀκριβέστερη χρονολόγησι ἀπὸ τοὺς προχωρημένους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου δὲν ἔχει γίνῃ ἀκόμα εἰδικὴ μελέτη τῆς γλυπτικῆς καὶ ἐπιγραφικῆς τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης ἐκτίθεται ἄγαλμα Ἀρτέμιδος, τοῦ ὁποίου ἔχω δώσει ἤδη δύο ὄψεις (Χρονικά 1966-1967, πίν. 107α-β).

Σ τ ἦ 2η α ἴ θ ο υ σ α συναντοῦμε πρῶτα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (ἀριθ. 26) μὲ τρεῖς «ἄρρηφόρους» ἀκέραμο σχεδὸν (πίν. 224α). Ἀκολουθεῖ ἐπιτύμ-

1. Πρβλ. Bull. Épig., ἔ.ἀ., ὅπου δίνεται κατὰ λάθος ἡ παραπομπὴ στὸν πίν. 193 (ἀντὶ 108α-β), ἐνῶ ἡ σχετικὴ παράγραφος τῶν Χρονικῶν φέρει τὸν ἀριθ. 193.

βιο ἐνεπίγραφο ἀπὸ τὶς Πέτρες μὲ παράσταση «θρακὸς ἰππέως» (ἀριθ. 105) καὶ ἐπιγραφή (...στρατιώτης ἰππεὺς ἔτη Δ'), «ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων», κατὰ τὴν πινακίδα, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 5) μὲ tabula ansata καὶ ἐπιγραφή (Τερεντιανὸς κ.λ.). Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι νεώτερα προσκλήματα.

Ἀντίθετα τὸ ἐπόμενο (ἀριθ. 20) εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Μαζί μὲ τὰ ἀνωτ., ἀριθ. 27 καὶ 11, καὶ τὸ κατωτ., ἀριθ. 13, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Βράκα μὲ αὐτοκίνητο τοῦ Δήμου Φλωρίνης ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα. Στὸν Θ. Βράκα ὁ ἰατρὸς Βασ. Γυμνόπουλος εἶχε δώσει τὴν πληροφορία ὅτι βρέθηκαν στὴν κοίτη τοῦ Παλαιοποτάμου (Στάρα Ρέκα). Τοῦτο τὸ ὑπ' ἀριθ. 20 εἶναι μαρμάρινη πλάκα ἐπιτύμβια, ἐνεπίγραφη καὶ ἀνάγλυφη. Εἰκονίζονται σὲ προτομὴ ἑπτὰ μορφές, οἱ τρεῖς ὑπεράλληλες κατὰ τὸν κεντρικὸ ἄξονα καὶ ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν, ἐπίσης ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη. Κάτω ἀριστερὰ ἐπιγραφή, ποὺ συμπληρώνεται: Ἐγὼ Ζοῆ (sic) Ἀὐρηλείω Ἡρακλείδῃ [τῷ συμβίῳ ἀφ' τῆς μνήμης χάρειν¹.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 19 (πίν. 225) ἐκτίθεται συμπληρωμένο. Τὸ ἀνάγλυφο ἔχει περιληφθῆ στὴ μελέτη τοῦ Alfred Rüsck, ποὺ τὸ θεωρεῖ Ἀντωνίνειο. Δίνει καὶ τὴν ἐπιγραφή. Ἀλλὰ γιὰ τὴν προέλευση, ἰδὲ ἀνωτ. τὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 271 (ἀνάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 8). Καὶ ἡ περιγραφή τοῦ γλυπτοῦ εἶναι λειψή. Ἡ μορφή ἀριστερὰ εἶναι ἀνδρική. Δὲν παρατηρήθηκαν ἢ ἀποσιωπήθηκαν οἱ ἀδελφώσεις πτυχώσεις μεταξὺ τῶν δύο προτομῶν καὶ ἄλλα λείψανα ἀναγλύφου ἄνω δεξιά, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες μορφές πάνω ἀπὸ τὶς δύο. Καὶ τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς ἐξ ἄλλου εἶναι περισσότερα τῶν δύο. Ὁ χαρακτήρας τῆς συνθέσεως τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λοιπὸν ὁ συνηθισμένος μὲ τὶς ὑπεράλληλες προτομές.

Ἀντίκρυ ἐκτίθεται «κορμὸς ἀγάλματος πιθανῶς ἀθλητοῦ» (ἀριθ. 1) καὶ στὸ κέντρο ὁ ρωμαϊκὸς ἀνδριάντας (ἀριθ. 29), τοῦ ὁποῖου ἔχω δώσει εἰκόνα καὶ στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 255 καὶ 261, πίν. 60. Ἔχει συγκολληθῆ τὸ ἀριστερό του χέρι. Μιὰ ἰδέα τῆς μορφῆς ποὺ θὰ εἶχε τὸ σύνολο, μὲ τὸ κεφάλι καὶ τὰ ἄκρα ποὺ λείπουν, δίνει ὁ ἀνδριάντας τοῦ Λουκίου Καίσαρος στὸ Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (εἰκ. 66).

Στὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ 2η πρὸς τὴν 3η αἴθουσα ἐκτίθεται τὸ κεφάλι (ἀριθ. 61) ποὺ περιέλαβε ὁ Α. Rüsck (ὑπ' ἀριθ. Ρ 8) στὴ μελέτη του.

Σ τ ἡ ν 3 η α ἴ θ ο υ σ α ὄλα σχεδὸν εἶναι τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 εἶναι μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη, τῆς ὁποίας τεμάχιο ἀπὸ τὰ συγκολληθέντα εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 226α). Βρέθηκε

1. Πρβλ. Chron. 1959, σ. 767, Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 259.

*Εἰκ. 66. Ἄνδρας τοῦ Δουκίου Καίσαρος
στὸ Μουσεῖο τῆς Κορίνθου (193)*

τὸ 1947 στὴν περιοχή τῆς Κοινότητος Φλάμπουρο, καθὼς ἔσκαβαν λάκκους γιὰ νὰ φυτεύσουν μηλιές. Μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Θ. Βράκα μὲ κάρρο ὡς τὸ Μεσονήσι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ στρατιωτικὸ αὐτοκίνητο στὰ Γραφεῖα τῆς Νομαρχίας.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 σώζει τριμμένες ἐπιφανειακὰ δύο προτομές καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τὸ ὄνομα *Λούκουλος* (πίν. 230β).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 17 εἶναι μαρμάρينو ἐπιτύμβιο μὲ πολυπρόσωπη παράσταση (πίν. 227) 3ου αἰ. π.Χ. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 18 εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο «ρωμαϊκῶν χρόνων», ὅπως καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀγαλμάτιο ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου στὴ Φλώρινα. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 28 (πίν. 228α) καὶ 21 (πίν. 229α) ἔχουν τὸν ἴδιο ἐπαρχιακὸ χαρακτήρα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι ἀνάγλυφο Διὸς Ὑψίστου καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 13 «εἰκῶν ἐν ὄπλῳ» (medaillon) μὲ τρεῖς ἀνάγλυφες προτομές, ἀνδρὸς ἀνάμεσα σὲ γυναικεῖες, καὶ κάτω ἰπέα. Ἐντειχισμένο στὴν Ἀχλάδα, τὸ μετέφερε τὸ 1957 ὁ Θ. Βράκας.

Στὸ κέντρο τῆς αἰθούσης (ὑπ' ἀριθ. 4) εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ Ἄρτεμις, τῆς ὁποίας ἔδωσα ἦδη πρόσθια ὄψη στὰ Χρονικά 1966-1967, πίν. 106 (ἔδω πλάγια ὄψη καὶ λεπτομέρεια, πίν. 230α καὶ γ). Βρέθηκε τὸ 1956 τυχαῖα στὴ λίμνη Πετρῶν παρὰ τὸ Ἀμύνταιο κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἀποξηραντικῶν ἔργων ἀπὸ Τάγμα Μηχανικοῦ.

Στὴν 4η αἰθούσα ἡ Ἐκθεση ἔχει περισσότερα κενὰ καὶ προσωρινότητες, ὅπως οἱ δύο προθήκες. Στὴ μία (ἀριθ. 248, 249 κ.λ.) εἶναι προσωρινὰ ἀπλωμένα πήλινα ἀγγεῖα, πόρπη καὶ ἦλοι ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή στὸ Ἐθνικόν. Ἀκολουθοῦν ἀνάγλυφο ἀναθηματικὸ στὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὴν Τσάκωνα Καστοριάς (ἀριθ. 102), «ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Σκοπὸ τῆς οἰκογενείας τῆς Αὐρηλίας Μαρκίας μὲ παράσταση καὶ τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἑρμῆ, «τέλους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 101) καὶ ἐπιτύμβιο οἰκογενειακὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Κάτω Ὑδροῦσα «3ου αἰ. μ.Χ.» (ἀριθ. 100).

Τὴ στενὴ πλευρὰ τῆς αἰθούσης καταλαμβάνει προσωρινὰ προθήκη. Στὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ τρία ράφια τῆς εἶναι ἀπλωμένες ἀγνῦθες κ.λ. ἀπὸ τὴ Φλώρινα καὶ ἄλλες θέσεις, στὸ μεσαῖο ράφι πήλινα ἀγγεῖα, σιδερένια αἰχμὴ κ.λ. ἀπὸ τὸ Ξυρὸ Νερό καὶ στὸ κατώτερο τρία ἀπὸ τὰ σφραγίσματα σὲ κεραμίδια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλεῖο (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257 καὶ πίν. 61).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 103 ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Κρισπέινας καὶ τῶν τέκνων τῆς, «τέλους 2ου αἰ. μ.Χ.», ἀπὸ τῆς Πέτρης, ἔχει μεταφερθῆ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τῆς Πέτρης ἐπίσης προέρχεται τὸ ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης τῆς οἰκογενείας τοῦ Δαβρείου, «2ου αἰ. π.Χ.» (ἀριθ. 98).

Ἐδῶ εὔρε καταφύγιο κι ἓνα ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἡ-

πειρο, περιοχή Κορυτσάς. Είναι ανάθημα προς τιμήν ήρωος ή άφηρωϊσθέντος νεκροῦ (ἀριθ. 104).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 25 ανάγλυφο καὶ ἐνεπίγραφο μνημεῖο παρουσιάζει ἰδιορρυθμία. Δὲν εἶναι στήλη, πλάκα ἢ Medaillon, ὅπως τὰ ἄλλα ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικά μνημεῖα. Εἶναι πεσσόσχημο, ὅπως διατηρεῖται σπασμένο τώρα ἄνω καὶ κάτω, σώζει μέρος ἀνάγλυφης παραστάσεως στὴν κύρια πρὸς τὸ θεατὴ πλευρὰ (πίν. 231α), μέρος ἀναγλύφου «θρακὸς ἰπέως» (:) καὶ ἐπιγραφῆς ἴσως ἔμμετρης στὴν ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ πλευρὰ (πίν. 231β), λεία τὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ ἀδοῦλευτη τὴν πίσω. Ὑποθέτω εἶναι ἐπιτύμβιο ἀλλοιωτικό ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὸ μετέφερα ἀπὸ τὴ Βεύη (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 261, καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές).

Τέλος τὸ ὑπ' ἀριθ. 99 ἔκθεμα εἶναι ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὶς Πέτρες.

Στὸν ὄροφο τοῦ Μουσείου τὸν πολὺ χῶρο καταλαμβάνει προσωρινὰ λαογραφικὴ Συλλογὴ. Σὲ βιτρίνες ἔχουν ἀπλωθῆ καὶ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Μεταξὺ ἄλλων «ἐκ διαφόρων τόπων» καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (πίν. 224β).

Στὴν Ἀποθήκη τοῦ Μουσείου φυλάσσονται ἐκτὸς γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων ἀποκτημάτων τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς, ὁμάδες εὐρημάτων ποικίλης προελεύσεως. Εἶναι τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς μου στὴ νησίδα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Εἶναι συλλογὴ ποικίλων εὐρημάτων τοῦ Φιλολόγου Γ. Ἀζῆ, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ὀλίγα ἐδῶ (πίν. 229β). Εἶναι τέλος διάφορες ὁμάδες εὐρημάτων, ποὺ συνέλεξα σὲ διάφορες περιοδεῖες μου. Γιὰ νὰ σημαδέσω τὴ σπουδαιότητα τοῦ τόπου, δίνω ἐδῶ εἰκόνες ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων μου ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό στὴ νότια ἄκρη τῆς Βεγορρίτιδος (πίν. 226β καὶ 232α-β). Ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ πῆλινο σκέλος τῆς εἰκόνας στὸν πίν. 232α, ἄνω δεξιὰ). Ἄν δὲν ἔπεσα ἐξω στὴν ὑπόδειξη τῆς Νέας Νικομήδειας γιὰ ἀνασκαφή, ἴσως θὰ γίνω πιστευτός, ἂν πῶ πὼς ὁ σπουδαιότερος προϊστορικὸς συνοικισμὸς, ἀπ' ὅσους ξέρω τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ προσφέρονται γιὰ εὐκολὴ καὶ ἀποδοτικὴ ἀνασκαφή, εἶναι αὐτὸς τῆς Βεγορρίτιδος. Ἴσως κάποτε κάποιος, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν μιὰ τέτοια ἀνασκαφή, θὰ μὲ ἀκούσῃ. Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχουμε φῶς δυνατὸ στὴν προϊστορία τῶν Μακεδόνων ἀπ' αὐτὸν τὸ συνοικισμό, ποὺ ἄλλοτε ἦταν πνιγμένος στὰ νερὰ τῆς λίμνης, ἐκεῖ στὶς ρηχάδες τῆς νότιας ἄκρας τῆς. Ἴσως καὶ ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κάποτε θὰ παύσῃ νὰ δικαιολογῆ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μόνο μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς καὶ μὲ τὸ θόρυβο μιὰ γιὰ τὴν Πύλο, μιὰ γιὰ τὴ Θήρα, πάλι γιὰ τὴν Πύλο κ.ο.κ.

Στὸ Φίλιππο Β' καὶ στὴν Ἡράκλεια (σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχικὴ δη-

μοσίευση, ΠΑΕ 1934, σ. 104-113) ἀποδίδει ἡ Μ. Guarducci γνωστὸ σφράγισμα σὲ κεραμίδι: *βασιλέως Φιλίππου*¹.

194. Π ρ έ σ π ε ς . Τὴ διαπίστωσή μου ὅτι στὸ νησάκι τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου ὑπῆρξε ἀρχαία πόλη σημειώνει ὁ Ν. Μουτσόπουλος² παραπέμποντας στὴν Ἐκθεσὴ μου στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο (ΑΔ 17, 1961-1962, Χρονικά, σ. 219 κ.έ.), ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα διατυπώνω ἐντονώτερα στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257.

Ἡ πολυσυζητημένη ἐπιγραφή (Μουτσόπουλος, Πέτσας, Robert κ.ἄ.)³ πῆρε νέα μορφή μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ καθηγητοῦ Edson, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὴν εἶχεν ἰδεῖ πρὶν τριαντατόσα χρόνια καὶ διαβάζει τὸν πρῶτο στίχο [*Λυ*]χαιών ἢ πόλει<τ>εία. Τὸ κέρδος εἶναι σημαντικό: στὸ νησάκι τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου, ὅπου ἐπεσήμανα γιὰ πρώτη φορά πόλη καὶ ἀνέσκαψα ἐλληνιστικῶν χρόνων λείψανα, τοποθετεῖται πόλις Λύκα. Τὸ ὄνομά της διάβασε ὁ καθηγητὴς Edson καὶ σὲ ἄλλη ἐπιγραφῆ, ποῦ εἶχε μεταφερθῆ ἀπὸ τὸν Ἁγιο Ἀχιλλεῖο στὴ Φλώρινα καὶ τὴν εἶχε ἰδεῖ στὸ Γυμνάσιο. Ἀξίζει λοιπὸν τώρα νὰ δοθοῦν μαζί τὰ δυὸ κείμενα, ὅπως καταχωρίζονται στὸ SEG⁴.

Ἄριθ. 588. [*Λυ*]χαιών ἢ πόλει<τ>εία
Κ. Ἰούλιον Κρίσπον
τὸν <ἀ>ρχιερεῖ καὶ <ε>ὐ-
εργέτην τειμῆς χά-
ρων, δι' ἐπιμελητῶν
Νειχάρχου (sic) τοῦ Δημητρί-
ου καὶ Τ. Φλαονίου
Λιονσίου.

Ἄριθ. 589. [---π]ολιταρχοῦντος ἐν Λύκη Φιλίππου
---ου Προείμου καὶ Ἀνσιμάχου τοῦ [Δ]ιογέ-
---ΤΟΓΕΟΝΤΟΔΕ Ἀλεξάνδρου του ΔΕ|---
---ΣΥΝΑΝ Δὴ Κυρίῳ Δημητρίῳ|---
---EMENAV---

Καὶ οἱ δύο ἐπιγραφές εἶναι τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Ἄπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖται καὶ μνημονεύεται στὸ Bull. Épigraφική εἰς ἰ α τ ρ ὀ ν⁵. Τετρώβολον Ἰστιαίας παραδόθηκε

1. Μ. Guarducci, Epigrafia Graeca, τ. II, σ. 500.
2. «Ἐπιστ. Ἐπετ. Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης», τ. 4 (1969), σ. 94.
3. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 194.
4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 488 καὶ 489.
5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416, Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 359.

ἀπὸ τὸν Ν. Μουτσόπουλο στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὅπου ταυτίσθηκε¹.

195. Ἀχλάδα. Ἡ ὀροθετικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀχλάδα, τώρα στὸ Μουσεῖο Φλωρίνης (ἀνωτ., ἀριθ. 193), καταχωρίσθηκε στὸ Supplementum², μνημονεύεται καὶ σχολιάζεται ἀπὸ τὴν Μ. Guarducci³ καὶ ξαναδημοσιεύεται μὲ σχόλια γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ⁴.

196. Βοκερία. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 196, μὲ παραπομπὴ στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν, ἀνακαλέσαμε στὴ μνήμη τὴν ξεχασμένη Βοκερία. Μᾶς τὴν ἔμαθε μιὰ ἐπιγραφὴ, ὅσο ξέρω χαμένη κι αὐτή: *ἐγ Βοκερίας στάδιοι ἑκατόν*.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ 1893 περίπου, ὅταν τὴ δημοσίευσε ὁ J. H. Mordtmann (AM 18, 1893, σ. 419). Εἶναι ὁδοσημεῖο ἢ σταδιοδείκτης. Δηλώνει τὴν ἀπόσταση (100 στάδια) ἀπὸ πόλη Βοκερία. Βρέθηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης-Φλωρίνης, παρὰ τὸ χλμ. 170,450, κοντὰ στὸ Κλειδί. Ἄλλ' ἀπὸ τότε ξεχάσθηκε.

Διέφυγε τοῦλάχιστον τὴν προσοχὴ τῶν D. L. Page καὶ E. S. F. Gow, οἱ ὅποιοι ἐξέδωκαν ἀπὸ κοινου ἄρχαῖα ἐπιγράμματα⁵, ἐκ τῶν ὁποίων ἕνα τοὺς παρουσίασε προβλήματα, ποὺ λύνονται μὲ τὴ συσχέτιση τῆς Βοκερίας. Ἴδου τὸ ἐπίγραμμα:

*Εἶχεν Ἀριστείδης ὁ βοκέρριος οὐχ ἀπὸ πολλῶν
πολλὰ μῆς δ' ὄιος καὶ βοὸς εὐπορίην,
ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ὁ πένης ἔφηνε φθόνον, ἤματι δ' αὐτῶ
θῆρες δὲν τὴν βοῦν δ' ὄλεσε δυστοκίη.
Μισήσας δ' ἀλληγῆς ἐπαύλιον ἄμματι πήρης
ἐκ ταύτης βιοτὴν ἀχράδος ἐκρέμασεν.*

Σὲ πρόχειρη μετάφραση:

«Ὁ Ἀριστείδης ὁ βοκκέρριος δὲν εἶχε ἀπὸ πολλὰς πηγὰς πολλὰ, ὡστόσο τὰ βόλευε μ' ἕνα πρόβατο καὶ μιὰ γελάδα. Ὅμως καὶ τὸ φτωχὸ δὲν τὸν ἀφήνει ὁ φθόνος: τὴν ἴδια μέρα τὰ ζουλάπια τοῦ φάγανε τὸ πρόβατο, ἢ γελάδα ψό-

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

2. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 49.

3. M. Guarducci, *Epigraphia Graeca*, τ. II, σ. 439 κ.έ.

4. CIESEE, τ. II, Sofia 1969, σ. 155-162 (Leiva Petersen).

5. E. S. F. Gow - D. L. Page, *The Garland of Philip and some Contemporary Epigrams*, τ. I-II, Cambridge 1968, πρβλ. πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 260 κ.έ.

φησε στὴ γέννα. Μίσησε τὸ σπῖτι δίχως βέλασμα καὶ μὲ τὸ σχοινὶ τοῦ ταγαριοῦ κρέμασε σ' αὐτὴν τὴν γκορτζιά τὸ κορμάκι του».

Οἱ ἐκδότηι λοιπόν, ὅπως καὶ ἄλλοι προηγουμένως, δὲν καταλάβαιναν τί εἶναι ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς καὶ ἐπίσης δὲν ἦταν βέβαιοι ἂν τὸ ἐπίγραμμα εἶναι τοῦ Ἀντίπατρο τοῦ Θεσσαλονικέως ἢ τοῦ Σιδωνίου. Μὲ τὴ συσχέτιση ὁ β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται ἐθνικὸ ὄνομα, Β ο κ έ ρ ι ο ς, τὸ ἐπίγραμμα ἀποδίδεται στὸ Θεσσαλονικέα Ἀντίπατρο καὶ ἡ Βοκερία ἀποκτάει τὸν πρῶτο πολίτη της, ὁ ὅποιος «ἔπρεπε νὰ ὀδοιορίσῃ ἐν Βοκερίας σταδίους ἑκατόν, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου τὸ χλμ. 170, 450 τῆς σιδηροδρομικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Φλωρίνης, παρὰ τὸ νῦν Κλειδί»¹.

Οἱ J. καὶ L. Robert εὐρίσκουν σωστὴ τὴ συσχέτιση, καθὼς καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐπιγράμματος στὸ Θεσσαλονικέα Ἀντίπατρο².

197. Ν υ μ φ α ῖ ο ν. Φειδιακὴ Ἀμαζόνα τύπου Mattei καὶ «Ἀρίστιππος» θεωρούμενος μᾶλλον Ἀριστοτέλης, γνωστὲς τοιχογραφίες στὰ ἀρχοντικὰ Μιχαὴλ Ν. Τσίρλη (τώρα Θ. Μιχαηλίδου) καὶ Θ. Τσίρλη, δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰ. Τουράτσογλου³.

197a. Δ ι ἄ φ ο ρ α. Τὸ Ἀ ρ μ ε ν ο χ ῶ ρ ι (πίν. 233a-β) κατὰ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους «εἶναι ὁ σπουδαιότερος οἰκισμὸς» τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Πρώιμη Χαλκοκρατία⁴, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ξέρομε, ἐννοεῖται, καὶ ὅσο τοὺς ξέρομε ἀπὸ τίς δημοσιεύσεις (πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 193, ὅσα λέγονται γιὰ τὸν ἄγνωστο συνοικισμὸ τῆς Βεγορρίτιδος).

Ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Β ε ύ η, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἀριθ. Εὐρετ. 9, ἄνωτ., ἀριθ. 193) καταχωρίσθηκε στὸ SEG παρμένη ἀπὸ τὰ Χρονικά μας⁵.

Ἀπὸ τὰ Β έ γ ο ρ α καὶ τὴν περιοχὴ τους εἶχα μεταφέρει παλαιότερα στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης (ἄνωτ., ἀριθ. 193) προϊστορικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν πλούσιο προϊστορικὸ συνοικισμὸ στὴ νότια ὄχθη τῆς Βεγορρίτιδος καὶ ἀπὸ ἄλλον στὰ Τ σ α ῖ ρ ι α τ ῆ ς Ἐ κ κ λ η σ ί α ς, ὅθεν μετέφερα καὶ τὰ προαναφερθέντα, βάση καὶ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο χρονολογεῖται στὸ 202/203 π.Χ.: *Δάμαχος Κοπρία Ἀλεξάνδρου ἡρωῖδι τῆ συμβίω ἐκ*

1. Φ. Πέτσα, Βοκέρριος καὶ Βοκερία, AAA, τ. 4 (1971), σ. 115 κ.έ.

2. Bull. Épig. 1971, ἀριθ. 392, ὅπου ὅμως ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου μου γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ Β ο κ κ έ ρ ι ο ς καὶ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τοῦ ἐπιγράμματος Β ο κ έ ρ ρ ι ο ς γίνεται κατὰ λάθος Β ο κ κ έ ρ ι ο ς!

3. AAA, τ. 1 (1968), σ. 307 κ.έ., καὶ τ. 3 (1970), σ. 45 κ.έ. Πρβλ. καὶ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 335, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 388 κ.έ. καὶ πίν. 326γ-δ.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 487.

τῶν ἐκεῖνης, μνήμης χάριν. Ἔτους ΝΤ Ἀϊδοναίου Α'. Ἡ τετράπλευρη βάση, ὅπου εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή (πίν. 221α), με κάτοψη σὲ σχῆμα τραπεζίου, ἔχει στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τόρμο στὸ κέντρο περίπου καὶ αὐλάκα μολυβδοχοήσεως ἀπὸ τὴν πίσω πλευρά. Ἄλλος κυκλικὸς τόρμος πλάι με συνεχόμενο μοχλοβόθριο.—Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή εἶναι ἐντειχισμένη στὸ κωδωνοστάσιο στὰ Βέγορα (πίν. 228β), πάνω σὲ ἐπιτύμβιο «βωμό»: *Παράμωρος Ποσιδωνίου τῷ υ(ί)ῳ Θεαγέ(αγε)νη μνήμης χάριν.*

Στὸ Ἐθνικὸν βρέθηκαν τυχαῖα κατὰ τὸ 1966 βωμός, βάση, μέρος ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς κ.λ.¹ καὶ ἀκολούθησε ἀνασκαφὴ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου² με ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

Δ'. ΙΕ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ*

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

198. Κ α β ἄ λ α, Μ ο υ σ ε ῖ ο κ.λ. Πλατύτερη περιοχή καλύπτει τὸ βιβλίο τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς³. Γράφηκε με πολλὴ ἀγάπη γιὰ τὸν ὠραῖο τόπο καὶ γιὰ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἱστορίας του, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1913. Ἀπὸ τὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη (σ. 111 καὶ 137-138) ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bull. Épig. ἐπιγραφές τῆς Ἀμφιπόλεως⁴ (πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 222). Τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Ι. Χιόνη γνωρίζω μόνον ἀπὸ βιβλιοκρισία⁵.

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 416.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 334 κ.έ.

* Τὸ μέρος τοῦτο τῶν Χρονικῶν εὐκολύνθηκε με τὴ βοήθεια τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴ συναδελφικὴ συνεργασία. Στὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ὀφείλω τὶς εἰκόνες εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Ντικιλί-Τάς, τοὺς Φιλίππους καὶ τὴ Θάσο. Στὴν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ καὶ τὸν καθ. Colin Renfrew ὀφείλονται οἱ εἰκόνες εὐρημάτων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Σιταγρῶν. Ἄς συγχωρηθῆ πὺ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι ὅλα τὰ τσιγκογραφήματα τῶν εἰκόνων καὶ τῶν πινάκων ἐγιναν ἀπὸ τοὺς Δούκα-Ἀρτοποιὸν-Βιάρων, τσιγκογράφους, ὅπως καὶ τῶν προηγούμενων Χρονικῶν. Ὄφειλω νὰ τοὺς εὐχαριστήσω γιὰ τὴν ἐπιμέλεια. Στους ἀγαπητοὺς Μαρία Βαφειάδου-Βογιατζάκη καὶ Δημήτρη Τσαφάρῃ, τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὀφείλουν πολλὰ τὰ Χρονικά, ὅπως ὅλες οἱ ἐκδόσεις τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὁ κ. Νικ. Νικολαΐδης ἀνταποκρίθηκε με τὴ γνωστὴ εὐσυνειδησία καὶ ἰκανότητά του στὶς ἀξιημένες ἀπαιτήσεις ἐνὸς κειμένου ὅπως τὰ Χρονικά τοῦτα με τὸ φόρτο τῆς τεκμηριώσεώς τους.

3. Δ η μ. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα. Ὁδηγὸς Μουσείου Καβάλας, Ἀθήνα 1969. Πρβλ. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 72.

4. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 376.

5. Κ. Ι. Χιόνη, Ἱστορία τῆς Καβάλας, Καβάλα 1968, πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 355 κ.έ.

Ὁ Δημ. Λαζαρίδης δημοσιεύει¹ γραπτὴ στήλη, τυχαῖο εὔρημα τῆς Ἀμφιπόλεως παλαιῶ (1959), τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (ἀριθ. Εὐρ. 230 Λ). Εἰκονίζεται ἀριστερὰ καθισμένη γυναικεία μορφή στραμμένη πρὸς δεξιὰ, στὸ κέντρο κόρη «κατ' ἐνώπιον» καὶ δεξιὰ ἄνδρας πρὸς ἀριστερά. Τὰ ὀνόματά τους: *Πιπίς, Φανίς, Ἡγήμων*. Χρονολογεῖται στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ θεωρεῖται προῖον τῆς Δημητριάδος! Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ T. B. L. Webster ἐπαινεῖ τὸ βιβλίον τοῦ R. A. Higgins (πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 281) γιὰ τὶς τερρακότες, ἀλλὰ παρατηρεῖ: «nothing about the very interesting glazed terracottas at Kavalla»². Ἀδημοσίετο κεφάλι ἀνάγλυφο τοῦ Αὐγούστου, στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, παραβάλλεται πρὸς ἄλλα³. Χάλκινο νόμισμα τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπὸ τὴν Καβάλα εἰσήχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ χρονολογήθηκε μετὰ τὸ 168 π.Χ.⁴

Γιὰ νέα εὑρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ. καὶ γιὰ θησαυρίσματα καὶ ἐκθέματα τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας ἰδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 263, 301, 317, 327, 329 καὶ 337. Συνοπτικὴ Ἐκθεση τῶν ἐργασιῶν Ἐπανεκθέσεως κατὰ τὸ 1966 δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση τὸ 1969⁵. Ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας κ.λ. ἀναφέρονται ἐπίσης σὲ σύντομο Χρονικὸ Ἀμερικανικοῦ Περιοδικοῦ⁶. Νεώτερες ἐργασίες ἐπανεκθέσεως, νέα ἀποκτήματα ἀπὸ κατάσχεση ἢ τυχαῖα εὑρήματα, καθαρισμὸς ἀντικειμένων στὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν, μουσειακὰ ἔργα συμπληρωματικά, ταξινόμηση στὶς ἀποθήκες, εἰσαγωγή νέων εὑρημάτων ἀπὸ Ἀμφίπολη καὶ ἄλλοῦ ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορίας⁷. Στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, σημειωτέον, φυλάσσονται καὶ εἶναι ἐκτεθειμένα εὑρήματα καὶ ἀπὸ τόπους τῆς Θράκης, ὅπως π.χ. τὰ Ἀβδηρα (πίν. 235a-γ). Ἐπιγραφὲς τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἄλλων τόπων στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας πέρασαν στὸ SEG⁸.

1. D. Lazaridis, *Stèle peinte d' Amphipolis*, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 68 κ.έ.

2. JHS, τ. 38 (1968), σ. 241.

3. Arch. Anz., τ. 84 (1969), σ. 328 (Herbert Hoffmann-Walter H. Gross).

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.έ. καὶ 427 κ.έ.

6. AJA, τ. 71 (1967), σ. 301 κ.έ.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 5, 347 καὶ 355, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 4, 397 καὶ 404.

8. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 583 κ.έ.

199. Νεάπολις, Καλαμίτσα. Για τη Νεάπολη (πίν. 236) δημοσιεύθηκε τρισέλιδο άρθρο του Δημ. Λαζαρίδη στην ιταλική Ἐγκυκλοπαίδεια Ἀρχαίας Τέχνης¹. Συνοδεύεται ἀπὸ εἰκόνες (τείχος, μηλιακὸς ἀμφορεύς, ἀρχαῖα εἰδῶλια, ἰωνικὸ κιονόκρανο καὶ στήλη μὲ τὸ ψήφισμα τοῦ 355 π.Χ., εἰκ. 532-536) καὶ βιβλιογραφία.

Σὲ γερμανόγλωσσο λεξικὸ² ὁ Βούλγαρος καθηγητὴς Christo Danoff τοποθετεῖ τὴ Νεάπολη στὴ Θράκη, ἀλλὰ γιὰ τὴν Ἀμφίπολη τὸ εἶχε πεῖ καλύτερα: «in dem früher zu Thrakien gerechneten Teil von Makedonien»³. Ἐξ ἄλλου τὸ Δ ἄ τ ο ν δὲν εἶναι «im O.». Στὴ βιβλιογραφία, ποὺ δίνει ὁ Danoff λείπει καὶ ἡ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Γ. Μπακαλάκη (ΑΕ 1936, σ. 1 κ.έ.) καὶ νεώτερες, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ δοθοῦν, μάλιστα οἱ Ἐκθέσεις τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν μὲ τὰ σπουδαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παρθένου κ.λ. Ἡ «Pauly» δὲν ὠφελήθηκε ἀναζητώντας στὴ Βουλγαρία τοὺς συνεργάτες της γιὰ τοὺς ἐλληνικοὺς τόπους.

Ἀπὸ τὰ Χρονικὰ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴ καὶ τὰ δικά μας⁵ ἀντλοῦν οἱ Γάλλοι στὰ ἀντίστοιχα Ἐπιγραφικὰ καὶ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικὰ τους⁶. Ἐπιγραφὲς ὀστράκων πέρασαν στὸ Supplementum⁷. Ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Παρθένου στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (Δημ. Λαζαρίδη, Ὁδηγός, 1969, σ. 103 κ.έ., πίν. 35α-β) ἀναφέρεται γιὰ παραβολή⁸ καὶ μιλιάριο στὴ λατινικὴ γλώσσα ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ Καρακάλλα⁹. Ἴδὲ καὶ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 301, ἀριθ. 38.

Ἐκθεση μικρῆς ἀνασκαφῆς στὴν Καλαμίτσα δόθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹⁰. Ἀφορμὴ τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἀνέγερση τοῦ τουριστικοῦ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλαμίτσας. Τὰ εὐρήματα δὲν ἐστήριξαν περισσότερο τὴν ταύτιση τῆς Ἀντισάρας (πρβλ. εἰκ. 67), ἔδωσαν ὅμως ἐπιγραφικὲς καὶ ἄλλες μαρτυρίες ἀπὸ τοῦ βου αἰ. π.Χ. (πίν. 237α, ἄνω) καὶ εἰδικώτερα ἐβεβαίωσαν λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 237β-γ).

1. EAA Suppl. 1970 (1979) λ. Neapolis, 1.

2. «Der Kleine Pauly», τ. 4 (1969), στ. 29.

3. Αὐτ., τ. 3 (1964), στ. 314.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικὰ, σ. 417.

5. Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 199.

6. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 333, 1970, ἀριθ. 379, REG, τ. 81 (1968), Bull. Arch., σ. 128, ἀριθ. 88.

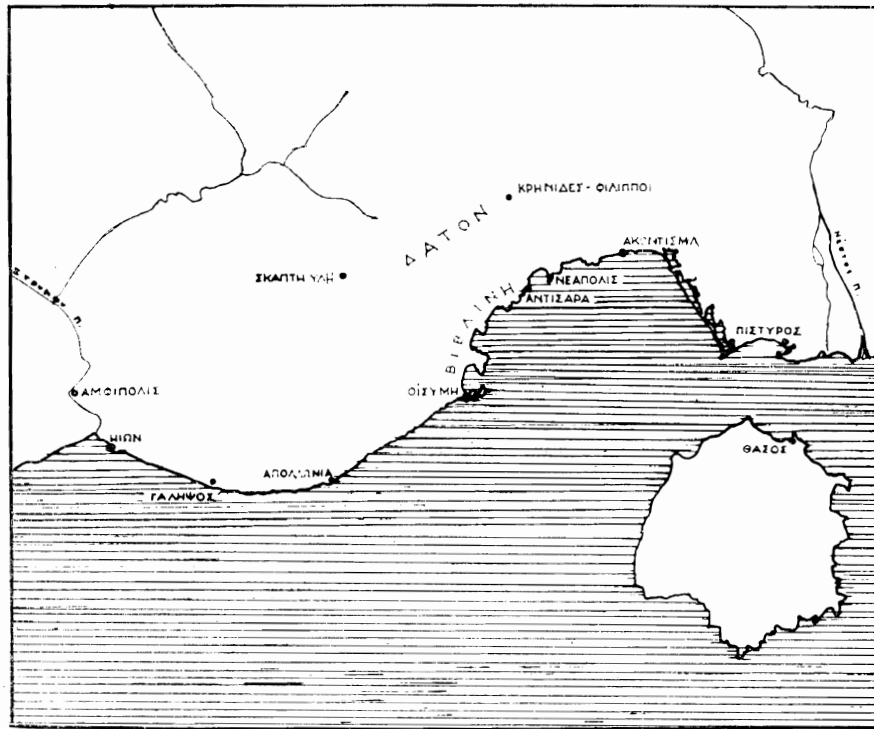
7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 622.

8. «Antike Kunst», τ. X (1970), σ. 69, σημ. 15.

9. C. C. Vermuele, Roman Imperial Art κ.λ., 1968, σ. 313 καὶ 421.

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικὰ, σ. 397, πρβλ. Δ. Λαζαρίδη, Ὁδηγός, σ. 22.

200. Φίλιπποι, Μουσείο. Ἔργασίες ἐπανεκθέσεως καὶ περισυλλογῆς κατὰ τὸ 1966 περιλαμβάνονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας δημοσιευμένη με καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹. Ἔργα ἐπανεκθέσεως καὶ ταξινομήσεως, νέα προσκτήματα καὶ ἡ ἐναρξὴ λειτουργίας τοῦ Μουσείου στὸ νέο κτήριο (πίν. 239α) ἀναφέρονται σὲ νεώτερες Ἐκθέσεις².

Εἰκ. 67. Ἡ «περαία» τῆς Θάσου στὸ μακεδονικὸ τμήμα τῆς ἄλλοτε Θράκης (199 κ.έ.)

201. Φίλιπποι, ἀνασκαφές καὶ ἀναστηλώσεις. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ Στ. Πελεκανίδη³ καὶ τῆς Ἐφορείας στοὺς κατ' ἐξοχὴν παλιохριστιανικοὺς Φιλίππους ἐνδιαφέρουν καὶ ἀπὸ τὴ ἄποψη τῶν Χρονικῶν μας. Εἶναι σημαντικὰ τὰ λίγα ἔστω προχριστιανικά, μακεδονικά καὶ παλαιό-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 422 κ.έ.

2. ΑΔ., τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347 τ. 25 (1970), Χρον., σ. 398 καὶ 402.

3. ΠΑΕ 1968 κ.έ., Ἔργον 1968 κ.έ., ὄθεν καὶ Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, καὶ ἄλλοῦ σὲ περιοδικὰ καὶ αὐτοτελῆ δημοσιεύματα.

τερα μνημεία που αποκαλύπτονται στους Φιλίππους και αναμένονται, πρέπει μάλιστα να αναζητήσουμε περισσότερα. Για την ώρα το σημαντικότερο είναι ο «μακεδονικός» τάφος, που περιλαμβάνεται στο συγκρότημα του 'Οκταγώνου (πίν. 238) και νοείται με τη συνέχεια λατρείας εκεί (πρβλ. και κατωτ., ἀριθ. 205). Στις ετήσιες 'Εκθέσεις της 'Εφορείας περιλαμβάνονται ανασκαφές (παλαιοχριστιανικῶν ἀκτέριστων τάφων),¹ ἐργασίες συντηρήσεως και αναστηλώσεως της 'Αγορᾶς, τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν και τῶν βασιλικῶν, τυχαῖα εὐρήματα κ.λ.²

202. Φίλιπποι, Ἀκρόπολη. Ὁ Pierre Ducrey δίνει στην Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς³ περίληψη τῶν ἐρευνῶν που ἔγιναν στὰ ἀνάγλυφα τῶν βράχων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων κατὰ τὸ 1969. Ἔγινε νέα ἀποτύπωση ὅλων και βρέθηκαν δέκα νέα: Εἰκονίζονται σὲ 8 Ἄρτεμις-Diana-Βενδῖς, σὲ 2 «Ἴσις». Ἔτσι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀναγλύφων και ἐπιγραφῶν πέρασε τὰ 180! Εἶναι ὅλα, ὡς γνωστὸν, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ εἶδηση τῶν νέων ἐρευνῶν πέρασε και σὲ ἄλλα Χρονικά⁴. Ἐδῶ δίνουμε εἰκόνες ἀπὸ δείγματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῶν ἀναγλύφων παραστάσεων (πίν. 239β και 240α-β). Εἶναι ἀπὸ τὰ νέα που βρέθηκαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1969.

Σχέδιο χαραγμένο σὲ βράχο στὴν κορφή τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (εἰκ. 68) ἐρμηνεύεται ὡς δεῖγμα Θρακο-παιονικῆς ἡλιακῆς λατρείας βάσει παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν Εὐρώπη (ἐκτὸς Ἑλλάδος) και μαρτυριῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.⁵

203. Φίλιπποι, διάφορα. Τὸ ἄρθρο τοῦ Στ. Πελεκανίδη στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία τῆς Ἀρχαίας Τέχνης ἀναφέρεται κυρίως στὰ χριστιανικὰ μνημεῖα⁶. Στὸ ἄρθρο Teatro τοῦ συμπληρωματικοῦ αὐτοῦ τόμου τῆς ἴδιας Ἑγκυκλοπαιδείας ἔχουν και οἱ Φίλιπποι τὸ μέρος τους μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 777).

Ἀπὸ τὴ μεταπολεμικὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς Φιλίππους ὁ Carl Schneider⁷ ἀρκεῖται μόνον στὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη, παλαιὸ και ἐξαντλημένο

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 352, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 347, τ. 25 (1970), Χρον. 398 και 399.

3. BCH, τ. 94 (1970), σ. 809.

4. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407, πίν. 339α-γ, Arch. Rep. 1969-70, σ. 22, εἰκ. 40 NLGr., 1970 σ. 274, πίν. 68, εἰκ. 29.

5. O l a f H ö c k m a n n, Eine Felszeichnung in Philippi (Ostmakedonien), «Istanbuler Mitteilungen», τ. 19-20 (1969-1970), σ. 146 κ.έ.

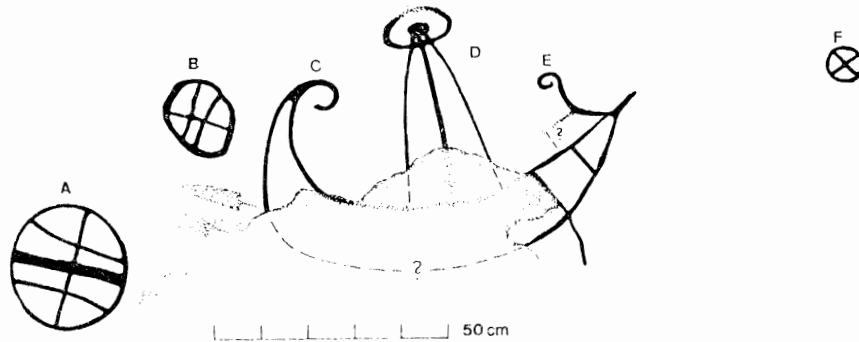
6. EAA Suppl. 1970 (1973), λ. Filippi.

7. C. S c h n e i d e r, Kulturgeschichte des Hellenismus, τ. I, München 1967, σ. 335, και τ. II, σ. 1004.

ἤδη. Στὸ νέο Ὅδηγὸ γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς ὁ Δ. Λαζαρίδης ἀναφέρεται συχνὰ στοὺς Φιλίππους καὶ σὲ εὐρήματα ἀπὸ ἐκεῖ¹.

Στοὺς Φιλίππους καὶ στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας βρίσκομε τὴν ἀττική μορφή ἰωνικῆς βάσεως (ὄχι τὴ ρωμαϊκῆ), παρατηρεῖ ἡ Lucy Shoe-Meritt². Αὐτὴ κληροδοτήθηκε καὶ στὸ Βυζάντιο³. Μικρασιατικοὶ διακοσμητικοὶ τρόποι διαπιστώνονται κατὰ τὸ 2ο ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. στὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς παράδειγμα γιὰ τὴ Μακεδονία προσάγεται ναὸς τοῦ Forum στοὺς Φιλίππους (P. Collart, Philirpes, 1937, σ. 336 καὶ 341, πίν. 50, 3 καὶ 4)⁴.

Ἀπὸ τὸ ΑΔ, 22, 1967, Χρον. σ. 422, ἀντλεῖται ἡ ἐπιγραφή μὲ τὴν ὑπογραφή *Béonas ἐποίησεν* καὶ καταχωρίζεται στὸ Bulletin Épigraφική⁵. Λα-

Εἰκ. 68. Χάραγμα στὸ βράχο τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων (202)

τινικὴ ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, πέρασε ἀπὸ τοῦ G. Susini, Epigraphica 28, 1966, σ. 147 κ.έ., στὸ L'Année Épigraφική⁶, ὅπου καταχωρίζεται μὲ σχετικὲς παρατηρήσεις. Ἐπιγραφὲς τῶν Φιλίππων σὲ νέο τόμο τοῦ Supplementum⁷. Γιὰ τὴ μικροτεχνία τῆς περιοχῆς χρήσιμες παρατηρήσεις κάμει ὁ Ivan Venedicov σὲ ἀνακοίνωσή του γιὰ τὴ σχέση τῆς «θρακικῆς» τέχνης πρὸς τὴν τέχνη τῶν Ἀχαιμενιδῶν⁸.

Οἱ Φίλιπποι περιλαμβάνονται⁹ στὶς εὐνοημένες ἀπὸ τὸν Αὐγουστο πύ-

1. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Ἀθήνα, 1969, σποράδην.

2. «Hesperia», τ. 38 (1969), σ. 196.

3. «Hesperia», ἔ.α., σ. 203.

4. Wolf-Dieter Heilmeyer, Korinthische Normalkapitelle, Heidelberg 1970, σ. 77.

5. Bull. Épigr. 1970, ἀριθ. 382.

6. Anné Épigr. 1968 (1970), ἀριθ. 466.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 620-621.

8. CIESEE, σ. 381 κ.έ., ἰδίως σ. 383 κ.έ.

9. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art κ.λ., 1968, σποράδην.

λεις (σ. 170), διακοσμήθηκαν από τους Ἀντωνίνους (σ. 267) κ.λ. Ἀναφέρονται μνημεῖα ἐπὶ Σεβήρου καὶ νεώτερα τοῦ Καρακάλλα, τοῦ Καρίνου κ.λ. (σ. 219 καὶ 313), κεφάλι τοῦ Γαῖου Καίσαρος (σ. 383) καὶ τοῦ Γρατιανοῦ (σ. 405) καὶ ἀνάθημα τοῦ Κωνσταντίνου Α' (σ. 44 καὶ 358). Δίνεται βιβλιογραφία μνημείων καὶ γλυπτῶν (σ. 421 κ.έ.).

Γιὰ διάφορα θέματα σχετικὰ πρὸς τοὺς Φιλίππους ἰδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 246 (μάχη Φιλίππων κ.λ.), 258 (λατρεία Φιλίππου καὶ Αἰγυπτίων Θεῶν), 269 (πορτραῖτα), 276 (ἐπιγραφή), 279 (νομίσματα) καὶ 288 (χάλκινο ἀλογάκι).

204. Κρηνίδες, Ντικιλί-Τάζ, Ὑδρομυλοὶ. Στὶς Κρηνίδες¹ παρουσιάσθηκαν τυχαῖα καὶ ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων διάφορα ἀρχαῖα λείψανα. Σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Πασβάντη λείψανα κτηρίου ἀνήκουν πιθανῶτα σὲ λουτρόνα ρωμαϊκῶν χρόνων. Κοντὰ βρέθηκε λατινικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Τῶν ὑστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος εἶναι καὶ οἱ τάφοι σὲ οἰκόπεδα Γρηγ. Μητσόγλου (παλαιοχριστιανικὸς) καὶ Ἰω. Κακανιά (νομίσματα ἐποχῆς Μ. Κωνσταντίνου).

Στὸ Ντικιλί Τάζ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἑλληνηκοῦ τομέως, ποὺ εἶχε διακοπῆ μετὰ τὸ 1961 (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 220), ἐπαναλήφθηκε τὸ 1967. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1967 δόθηκαν μὲ συντομία στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ νέου περιοδικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας². Σὲ λείψανα οἰκημάτων εὐρέθησαν ἀγγελία καὶ ὄστρακα διαφόρων κατηγοριῶν τῆς «Λιθογάλκου», περὶ τὰ 200 ἄλλα μικροαντικείμενα, δύο ἵπνοι κ.λ. Ἐν συνεχείᾳ δόθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου Ἐκθέσεις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ τομέως³. Κατὰ τὸ 1968 δὲν ἔγινε ἀνασκαφὴ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Γαλλικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1969 ἐκθέτει ὁ Jean Deshayes στὴν Chronique τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς⁴:

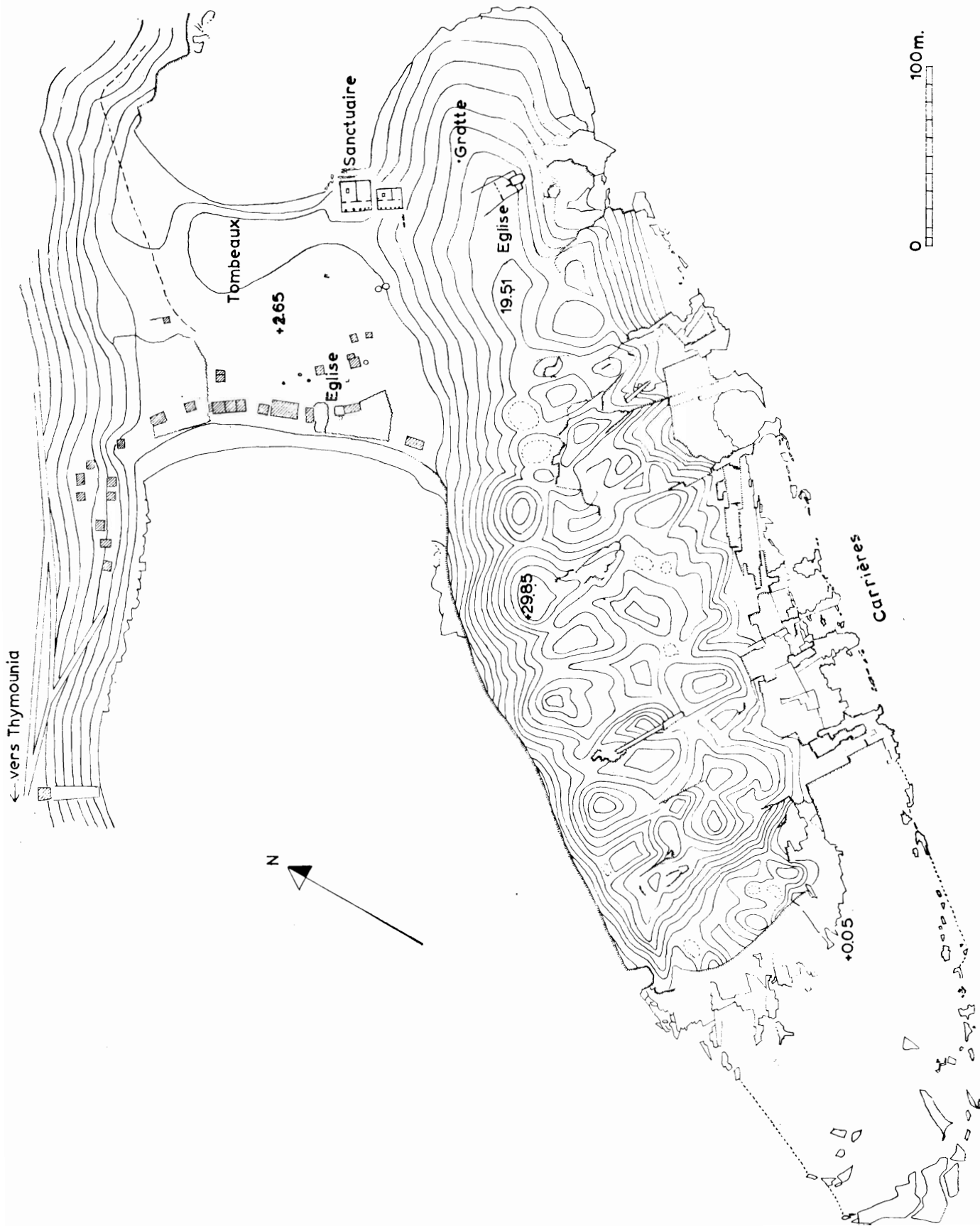
Ἡ ἀνασκαφὴ κράτησε ἀπὸ 7-31 Ἰουλίου καὶ ἄλλες 12 ἡμέρες περίπου ἀφιερῶθηκαν γιὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν εὐρημάτων. Ἐγινε τὸ ὀριστικὸ σχέδιο μὲ συντεταγμένες, στὸ ὁποῖο πῆραν τὴ θέση τοὺς οἱ προηγούμενες ἀνασκαφές (εἰκ. 69). Οἱ τομῆς E, F, G, H μετωνομάσθηκαν ἀντίστοιχα: W29, W30, X29, X30. Ἐδῶ ἐντοπίσθηκε ἡ κύρια προσπάθεια μὲ σκοπὸ νὰ φθάσῃ παντοῦ ἡ ἀνασκαφὴ στὰ στρώματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 353 κ.έ.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 48 κ.έ. καὶ εἰκ. 1-2.

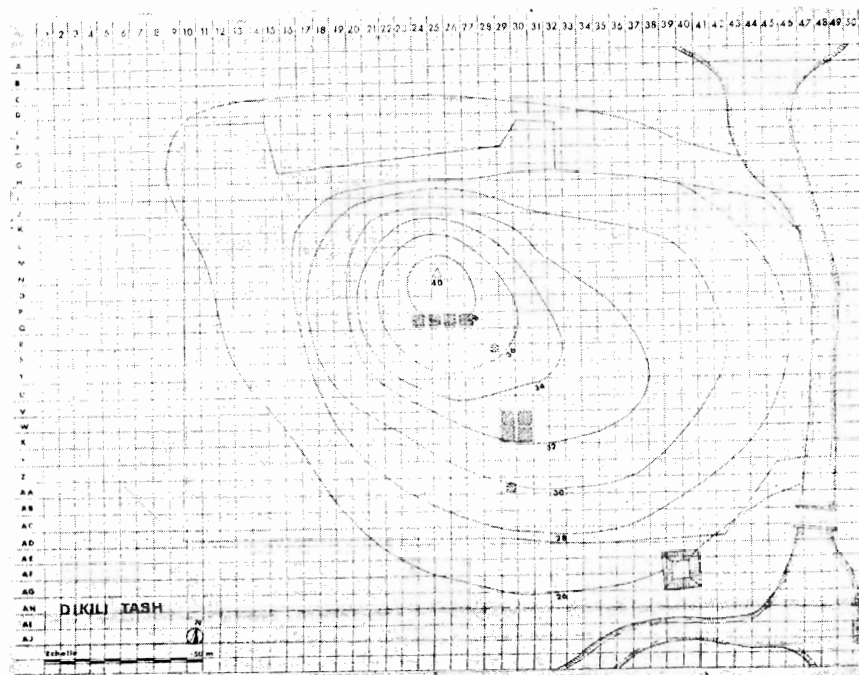
3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 καὶ 362 ἀντιστοίχως. Πρβλ. Chron. 1967, σ. 1067 κ.έ., NLGr. 1968, σ. 273-274.

4. BCH, τ. 94 (1970), σ. 799 κ.έ.

Παρόνθ. πίν. 16. Αρχαίωτητες στη χερσόνησο της Αλωκής Θύσσου (2016)

Ἔτσι στὰ τέσσερα τετράγωνα ἐρευνήθηκαν πρῶτα τὰ κατώτερα στρώματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Οἱ μόνες κατασκευές πού ἀποκαλύφθηκαν ἦταν πεταλόσχημοι φοῦρνοι (ἰπνοί). Τὰ ἀγγεῖα ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν διακόσμηση μὲ μαῦρο χρῶμα στὸ κόκκινο βάθος. Ἄφθονα εἶναι τὰ ὄστρακα μὲ διακόσμηση γραφίτη (πίν. 241α), καθὼς καὶ μὲ ἐγγάρακτη, ἢ ὁποῖα συναντᾶται καὶ σὲ ζωόμορφα ἀγγεῖα (πίν. 241β). Συχνὰ τὰ χαράγματα εὐρίσκονται γεμισμένα μὲ πάστα λευκή.

Εἰκ. 69. Σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ντικιλί Τὰς (204)

Καὶ τὰ μικροαντικείμενα στὰ κατώτερα στρώματα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Μία χάλκινη βελόνη εἶναι τὸ ἀρχαιότερο μεταλλικὸ ἀντικείμενο, πού βρέθηκε ὡς τώρα στὸ Ντικιλί Τὰς καὶ γενικώτερα στὴν περιοχή τοῦ Αἰγαίου. Ἡ φάση αὐτὴ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὅμοια πρὸς τὴν Gumelnitsa (πρβλ. εἰκ. 70).

Τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου τὸ στρῶμα τὸ χαρακτηρίζει τεράστια καταστροφή ἀπὸ πυρκαϊά. Περιέχει ἄφθονα ἀγγεῖα, ὅμοια πρὸς τὴ φάση Vinca C τῆς Σερβίας. Ἐνα τμήμα ἀγγείου μὲ ἐγγάρακτες ἀνθρώπινες μορφές ὀδηγεῖ ψηλότερα, στὸν ποταμὸ Tisza.

Μιά τομὴ στὸ τετράγωνο AA 29 ἀποκάλυψε ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες

κατασκευές. Οί φούρνοι ἐδῶ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς φούρνους τοῦ στρώματος τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς Περιόδου. Εἶναι σὲ σχῆμα ὠοειδῆς καὶ ὄχι πεταλόσχημο, ἀλλὰ διαφέρουν ἐπίσης καὶ στὴν κατασκευὴ (πίν. 242α). Οἱ ἀρχαιότερες φάσεις τοῦ στρώματος θυμίζουν τὸ στρώμα Vinca B, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐπίσης ἀγγεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς τῆς Δράμας. Ἐξ ἄλλου λείπουν τὰ ἄφθονα εἰδῶλια, ποὺ εὐρίσκονται στὴ Vinca. Συνηθέστερα εἶναι τὰ λίθινα ἐργαλεῖα (πίν. 241γ). Ἕνα ὄστρακο, μὲ διακόσμηση Starčevo τῆς

Dikili Tash			Yugoslavie (Hongrie)	Roumanie	Bulgarie	Anatolie	iles de l'Égée orientale		Grèce continentale
période	niveau	observati- ons							
BA IIc	Q 24	2	première phase de la culture slavonne	première phase du groupe de Zuto Brdo		Troie I récent			
		5							
BA IIb		5	Bubanj-Hum II Kostolac	Cernavoda II-III	Ezero VI-V	Troie I moyen	Thermi IVb-V	Poliouchni III	
		8							
BA IIa		8	dernière phase de Baden		Ezero X-VII	Troie I ancien	Thermi III-IVa		
		12							
BA I		12	Baden-Pécel			Beycesultan XIX	Thermi I-II	Poliouchni IIb	Thessalien ancien I
		16							
néoli- thique récent	Q 24	17		Gumelnița	Karanovo VI				
	WX	29/30							
néoli- thique moyen		1	Vinča C 1-2 Vinča B Vinča A		Karanovo III Karanovo II				céramique grise lissée de Grèce centrale
		12							
		13							
		?							

Εἰκ. 70. Πίναξ συγχρονισμοῦ τῶν φάσεων τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ντικιλί Τὰς (204)

Σερβίας καὶ Kremikovci-Karanovo I τῆς Βουλγαρίας, δίνει ἐλπίδα γιὰ εὐρήματα ἀρχαιότερα καὶ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου σὲ βαθύτερα στρώματα.

Ὁ ἴδιος J. Deshayes ἐξετάζει ἀλλοῦ¹ τὶς σχέσεις τῆς Σερβικῆς προϊστορίας μὲ τὸ Βορρᾶ καὶ τὴν Ἀνατολή, μὲ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ Ντικιλί Τὰς (ἀνασκαφῆς 1961, 1967 καὶ 1969). Τὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀνατολικὴ Μακεδονία (ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει) εἶναι:

Ἡ ἀνατολικὴ Μακεδονία (χωρὶς Μακεδόνες τότε, νὰ μὴ τὸ ξεχνοῦμε) ἀποτελοῦσε προφανῶς ἓνα σημεῖο συναντήσεως προνομιοῦχο, ὅλλὰ πρέπει νὰ βρεθοῦν στὴ νότιο Γιουγκοσλαβία ἐνδιάμεσες θέσεις. Ὅπως κι ἂν ἦταν

1. J. Deshayes, Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie yougoslave, «Зборник народног музеја», τ. 6 (1970), σ. 21 κ.έ.

ὁ πολιτισμὸς τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου τῆς Μακεδονίας, γεννήθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ διασταύρωση διαφορετικῶν πολιτισμῶν, στοὺς ὁποίους ἤλθαν νὰ προστεθοῦν καὶ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς «κεραμεικῆς με κορδόνι», τοῦ ὁποίου συχνὰ ἐντοπίζουσι τὴν ἀφετηρία στὴν περιοχή τῶν στεπῶν στὰ βόρεια τοῦ Εὐξείνου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Πρωτοχαλκῆς Περιόδου στὴ Μακεδονία χαρακτηρίζεται ἀπὸ συνέχεια. Στὸν κάμπο τῆς Δράμας πῆρε τέλος, φαίνεται, πολὺ συντομώτερα ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅσο μπορεῖ νὰ κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὸ ὕλικὸ στὸν Heurtley (σ. 37 κ.έ.).

Στὴν ἰταλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης ὑπάρχει τώρα ἄρθρο (τῆς συντάξεως) γιὰ τὸ Ντικιλί Τάσι¹. Ἴδὲ σχετικὰ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 287, καὶ κατωτ., ἀριθ. 243.

Στοὺς Ὑδρομυλοὺς, ΒΔ τῶν Φιλίππων, τάφοι λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι ἔδωσαν ὑάλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων².

205. Θάσο ς, γενικά. Ἡ βελτιωμένη ἔκδοση τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς Θάσου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ καλύτερη Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀσύγκριτου νησιοῦ (πρβλ. Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 205)³.

Γιὰ τὸ ρόλο τῆς Θάσου στὴν Πρωτοχαλκῆ Περίοδο γίνεται λόγος σὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους⁴. Τὴ Θάσο θυμοῦνται με ἀφορμὴ τὰ μάρμαρα καὶ τὸν Πολύγνωτο⁵. Σημειώνουμε καὶ τὴ νέα ἔκδοση τοῦ Ἀρχιλόχου με εἰσαγωγή, μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ τὴν τέχνη του, κείμενο καὶ μετάφραση⁶.

Γιὰ τὶς αἰγυπτιακὲς λατρεῖες στὴ Θάσο ἔχομε τώρα τὶς ἐπιγραφικὲς καὶ ἄλλες μαρτυρίες συγκεντρωμένες σὲ μιὰ μελέτη⁷. Εἶναι: δυὸ χάλκινες προτομὲς Σαράπιδος, ψήφισμα θιάσου Σαραπιαστῶν 2ου αἰ. μ.Χ., ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὸ Σάραπι 2ου αἰ. μ.Χ., τριπλῆ ἐπιτάφια ἐπιγραφή με ἀναφορὰ σὲ ἰσιακὴ λατρεία, ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο στὸ Λοῦβρο ἴσως 2ου αἰ. π.Χ., ἀπόσπασμα ἀναγλύφου παραστάσεως Ἰσιδος Πελαγίας καὶ ἐνδεικτικὰ θεοφόρα ὀνόματα.

1. EAA Suppl. 1970 (1973) λ. Dikili Tash.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικὰ, σ. 354.

3. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ 1967, ὁμολογουμένως με λάθη, μνημονεύεται ἀπὸ τὴν Miriam Ervin στὸ ἀρχαιολογικὸ Χρονικὸ τῆς, AJA, τ. 73 (1969), σ. 343.

4. IEE, τ. Α', σ. 92.

5. E. K j e l l b e r g - G. S a f l u n d, Greek and Roman Art, London 1968, σ. 99 καὶ 103 κ.έ. ἀντιστοίχως.

6. G. T a r d i t i, Archiloco, Roma 1968, πρβλ. βιβλιοκρισία REA, τ. 71 (1969), σ. 139 κ.έ. (J. Pouilloux).

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 187 κ.έ. (Claude Rolley).

Σ' αὐτὰ προστίθενται τρία κεφάλια κοριτσιῶν 2ου αἰ. μ.Χ., τὰ ὁποῖα, μετὴ διάταξη καὶ τὰ στολίδια τῆς κόμης, συνδέονται μετὰ μιᾶ ἄλλη σειρὰ κεφαλιῶν πηλίνων γυναικείων εἰδωλίων τῆς Θάσου, καθὼς καὶ ἄλλων κεφαλιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μαρμάρينو κεφάλι τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 1052). Τοῦ τελευταίου δίνονται δύο εἰκόνες (πίν. 19 καὶ 20), κατὰ παραχώρησιν τῆς κ. Γιούρη, ὅπως δηλώνεται. Στὰ πραγματικά στολίδια κόμης περιλαμβάνεται καὶ ἓνα ἀπὸ τὶς ὕστερες, ρωμαϊκῶν χρόνων, ταφές στὸ μακεδονικὸ τάφο τῶν Φιλίππων. Ὁ ἀναγνώστης ἀφήνεται ἐλεύθερος νὰ κρίνῃ, ἂν πρέπει νὰ δοθῇ ἰδιαιτέρη σημασία, σχετικὴ μετὰ ἰσιακὴ λατρεία, στὰ στολίδια αὐτὰ τῆς κόμης. Ἄλλὰ πρβλ. τὶς ἀντιρρήσεις τῆς Victorine von Gonzenbach στὸν ἐπόμενο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ¹, ὅπου μεταξὺ ἄλλων τεκμηρίων προσάγεται καὶ ἀνάγλυφο τῆς Θάσου (σ. 900, ἀριθ. 5 καὶ εἰκ. 10), τὸ κόσμημα τοῦ τάφου τῶν Φιλίππων (σ. 906) καὶ ἄλλα στὸν κατάλογο (σ. 941 κ.έ., ἀριθ. 20-25). Ἀπάντηση στὶς ἀντιρρήσεις δίνεται στὸν ἐπόμενο τόμο².

Καθυστερημένη, ἀλλὰ μετὰ οὐσιαστικὰ παρατηρήσεις ἔρχεται ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Paolo Enrico Arias γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Ch. Picard, γιὰ τὰ τεῖχη τῆς Θάσου καὶ τὶς πύλες μετὰ τὰ θεϊκὰ ἀνάγλυφα³.

206. Θάσος, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Καὶ κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 συνεχίσθηκε ἡ παράλληλη δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ Θάσο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑλληνικῆς δραστηριότητος ἀνακοινῶνται στὰ περιοδικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίον καὶ τὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν. Μετὰ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεσὴ τοῦ 1966, ὅπου ἀναφέρονται μουσειακὲς ἐργασίες καὶ περισυλλογὴ νέων ἀποκτημάτων⁴, ὅπως ἐπίσης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ οἰκόπεδο Ἀντ. Χρυσικοῦ, στὴ νεκρόπολι τῆς θέσεως Παχὺς τῆς Κοινότητος Ραχωνίου (πίν. 245a) καὶ στὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ χωριοῦ Ποτός⁵.

Στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ 1967⁶ ἀναφέρονται πάλι περιορισμέναι μουσειακὲς ἐργασίες καὶ ἔργα συντηρήσεως, σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευναι σὲ οἰκόπεδα, συντήρησις ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τυχαῖα εὐρήματα. Ὅμοίως

1. V. von Gonzenbach, Der griechisch-römische Scheitelschmuck und die Funde von Thasos, BCH, τ. 93 (1969), σ. 885 κ.έ.

2. C. Rollé, Nattes, rubans et pendeloques, BCH, τ. 94 (1970), σ. 551 κ.έ.

3. Ch. Picard, Les murailles, les portes sculptées à images divines [Études Thassiennes, VIII], Paris 1962, πρβλ. «Revue Belge», τ. 48 (1970), σ. 1449 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 417 καὶ 423.

5. ΑΔ, ἔ.α., σ. 423.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

κατὰ τὸ 1968 ἔγιναν σωστικὲς ἔρευνες σὲ οἰκόπεδα καὶ ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γ λ υ π τ ἄ¹. Γλυπτὰ καὶ ὄστρακα κυρίως ὑπῆρξεν ἡ συγκομιδὴ καὶ κατὰ τὸ 1969, ἀπὸ τὰ «μπάζα» καὶ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ λιμανιοῦ². Ὅλα τὰ εὐρήματα, ἐννοεῖται, συγκεντρώνονται στὸ Μουσεῖο τῆς Θάσου, ὅπου μεταφέρθηκαν ἐπίσης διάφορα ἀρχαῖα ἀπὸ χωριά τοῦ νησιοῦ³. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο ἀποτεichίσθη ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ ναοῦ τοῦ Σ ω τ ῆ ρ ο ς τῆς ὁμώνυμης Κοινότητος. Γλυπτὰ διάφορα προῆλθαν καὶ ἀπὸ τὰ χωριά Κ α λ λ ι ρ ρ ἄ χ η καὶ Ἄ σ τ ρ ῖ ς.

Ἀπὸ τὸν Ποτὸ, ἐκτὸς ρωμαϊκοῦ γλυπτοῦ, θραύσματος ἑλληνιστικῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ἐνσφραγίστων λαβῶν, παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων κ.λ., προῆλθαν καὶ ὄστρακα προϊστορικά, ὅπως τὰ πρῶιμα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ εἰκονίζονται ἐδῶ (πίν. 242β), ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου. Σημειωτέον ὅτι οἱ Γάλλοι F. Salviat καὶ J. Servais, βασιζόμενοι στὶς ἐνδείξεις τῆς ἐνεπιγραφῆς στήλης τῆς Ἄλυκῆς, εἶχαν τοποθετήσει στὴν περιοχὴ τοῦ Ποτοῦ τὸ Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ν (BCH 88, 1964, σ. 286). Ἡ κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη τῶρα εἰκάζει τὸ ἐν Δημητρίῳ Διάσιον στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου (ΑΔ, ἔ.ά., σ. 400).

Σπουδαιότερα ὑπῆρξαν τὰ προϊστορικά εὐρήματα σὲ δυὸ ἄλλες θέσεις τοῦ νησιοῦ: σὲ σπήλαιο παραθαλάσσιο κοντὰ στὶς Μ α ρ ι ἔ ς καὶ σὲ κορυφὴ βουνοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ὅπου θέση Κ α σ τ ρ ῖ, ἀνάμεσα στὸν Ποτὸ καὶ στὸ Θεολόγο⁴.

Στὶς Μ α ρ ι ἔ ς τὰ ὄστρακα χρονολογοῦνται στὴν Πρῶιμη Ἐποχῆ τοῦ Χαλκοῦ (πίν. 242γ) καὶ παρουσιάζουν ὁμοιότητες ἄλλα πρὸς ἀγγεῖα τοῦ Ντικιλί Τὰς καὶ ἄλλα πρὸς τὴν κεραμικὴ τῆς Πολιόχνης τῆς Λήμνου. Στὸ Κ α σ τ ρ ῖ λίγα ὄστρακα εἶναι τῆς Ὑστερῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς, πιθανῶς καὶ τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ τὰ πολλὰ εἶναι τῆς Πρῶιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Σπουδαιότατη εἶναι ἡ διαπίστωση νεκροταφείου τῆς Ἐποχῆς αὐτῆς στὰ νότια τοῦ συνοικισμοῦ, σὲ θέση Κεντριά. Τὰ εὐρήματα μὲ ἐπιφύλαξη χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν κ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη ἀπὸ τὴν Ὑστερῆ Ἐποχῆ τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξῆς, ὡς τὸν 7ον αἰ., δηλαδὴ ὡς τὸν ἀποικισμό τῆς Θάσου ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τῆς Πάρου⁵. Ἐξ ἄλλου πρὸς Βορρᾶν τοῦ συνοικισμοῦ στὸ Καστρί, σὲ θέση Λ α ρ ν ἄ κ ι, διαπιστώθηκε⁶ ὁμοιο νεκροταφεῖο (πίν. 243α) καὶ στὸ κοντινὸ Μανταλοῦδι λείψανα ἑλληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων.

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 351 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 399 κ.έ.

3. ΑΔ, ἔ.ά.

4. Κυρίως ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 215 κ.έ., πρβλ. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 400 κ.έ.

5. ΑΕ, 1970, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 16 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401.

Γαλλικές ἀνασκαφές. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς περιλαμβάνονται στίς ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς δραστηριότητος τῆς Σχολῆς, πού δημοσιεύονται στήν *Chronique des Fouilles*¹ τοῦ περιοδικοῦ *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Εἶναι, ὡς γνωστόν, τὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Σχολῆς (École Française d'Athènes, ὁδὸς Διδότου 6, Ἀθῆναι). Περιλήψεις δημοσιεύονται ἐπίσης στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο² (ἀλλ' ὄχι στήν ἐλληνικὴ γλῶσσα).

Τὸ 1967, κατὰ παραχώρηση τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἐνήργησε σωστικὲς ἀνασκαφὲς στὰ κτήματα Τσοῦπρα, Σωτηριάδη καὶ Ἀποστολίδη, ὅπου ἤλθαν στὸ φῶς τὰ σπουδαιότερα λείψανα μέχρι καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων, 7ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὸ 1969 ἡ Σχολὴ συνέχισε τὴν ἔρευνα στὸ κτῆμα Ἀποστολίδη (O. Picard) καὶ στὸ γειτονικὸ τοῦ Σπ. Διβανάκη, σὲ ἀρχαϊκὰ στρώματα μὲ ὠραῖα διακοσμημένα ὄστρακα. Τμῆμα πηλίνου τρίποδος σώζει διακόσμηση μὲ σταμπωτὴ παράσταση ἀρματοδρομίας (πίν. 243β). Ἄλλες σωστικὲς σκαφικὲς ἔρευνες ἐγίναν στὸ κτῆμα Μιάμου (O. Picard) (πίν. 244α), στὰ κτήματα Φωκᾶ καὶ Ταμπάκη (J.-J. Maffre), στὸν κῆπο Ἀλμπάνη καὶ στὸ κτῆμα Λαμπίρη (Y. Grandjean). Δυὸ ὄστρακα ἀπὸ τὸ κτῆμα Φωκᾶ εἰκονίζομε ἐδῶ (πίν. 244β-γ). Ἐξ ἄλλου στήν Ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς δύο βασιλικῶν στὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἀλυκῆς (J. P. Sodini) παρεντίθεται τοπογραφικὸ σχέδιο (ἐδῶ παρένθ. πίν. 16), πού δείχνει τὴ θέση καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς.

Τὴ χερσόνησο τῆς Ἀλυκῆς ἐπισκέπτονται τώρα οἱ νοικοκυραῖοι τῶν ἐλαιῶνων, σχεδὸν μόνο γιὰ νὰ μαζέψουν τίς ἐλιές. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀκρωτήριο μὲ τὰ λατομεία του προμήθευε τὸ θαυμάσιο θασίτικο μάρμαρο, λευκὸ καὶ λεπτόκοκκο, πού χρησίμευε γιὰ γλυπτὰ καὶ οἰκοδομὲς, ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊοκρατίας. Ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ στὸ λαιμὸ τῆς χερσονήσου ἀνεσκαμμένο εἶναι κυρίως τὸ Ἴερό. Ἰδρυμένο ἐκεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., κρατήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐχουν ἀποκαλυφθῆ δύο ὅμοια περίπου κτήρια τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 71). Ἱερά σπήλαια ἔχουν ἐρευνηθῆ ἐπίσης, μὲ συνεχεῖς λατρεῖα σχετικὴ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Οἱ Βασιλικὲς συνέχισαν τὴν ἱστορία τῆς τοπικῆς λατρείας ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. περίπου, ὁπότε ἐρημώθηκε ὁ τόπος.

207. Θάσος, ἀρχιτεκτονικὴ. Μοῦ εἶχε διαφύγει κατὰ τὴ σύν-

1. Chron. 1967, σ. 1077 κ.έ., 1968, σ. 1030 («Θρᾶξ Ἰππεύς», τυχαῖο εὑρημα, ἀριθ. Εὔρ. Μουσείου Θάσου 2652) καὶ κυρίως BCH, τ. 94 (1970), σ. 812 κ.έ.

2. AD, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 362 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 407 κ.έ.

ταξη προηγούμενων Χρονικῶν περιγραφή και εικόνα τμήματος τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θάσου¹.

Ὁ R. Martin² μετὰ τὴ βοήθεια καὶ τῆς προσόψεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν (ἀνωτ., ἀριθ. 162) ἀν ἀπαριστάνει διώροφη τὴν πρόσοψη τῆς πύλης τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ἐγινε κατὰ τὴν τροποποίηση τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., με σκοπὸ νὰ κάμη ἐντυπωσιακὴ τὴν ὄψη τῆς

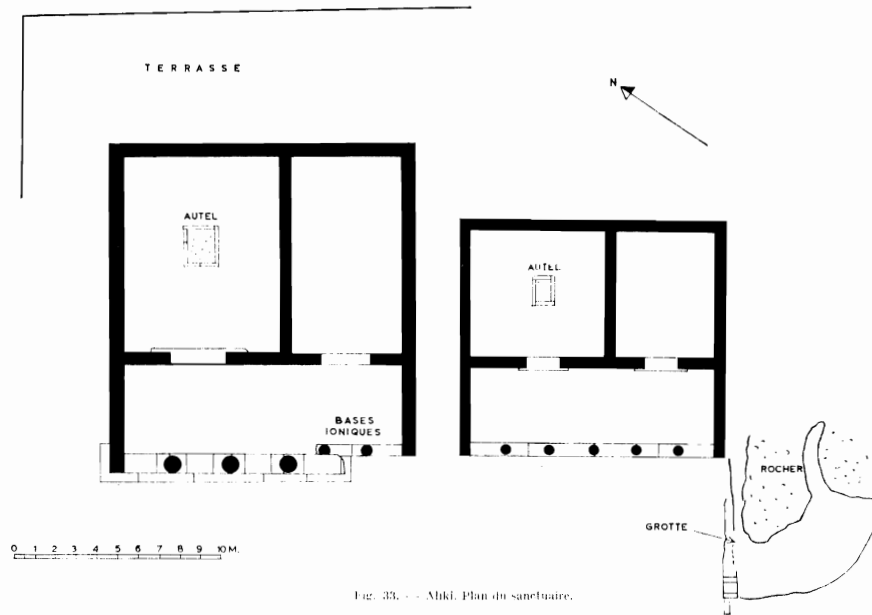

Fig. 33. — Miki. Plan du sanctuaire.

Εἰκ. 71. Κάτοψη τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀλκυῆς (206)

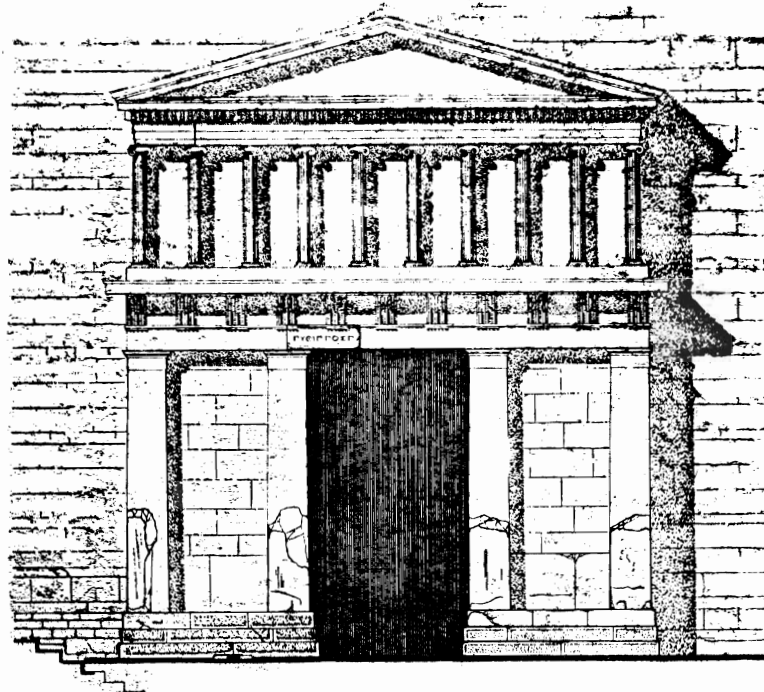
πύλης ὄχι μόνον μετὰ τὸ γλυπτὸ διάκοσμό της, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὄψη της, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως (εἰκ. 72). Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν θεωρεῖται ἓνα βῆμα προχωρημένο μετὰ τὴν χρῆση ὄχι μόνον ἀρχιτεκτονικοῦ, ἀλλὰ καὶ ζωγραφικοῦ καὶ γλυπτοῦ διακόσμου (πρβλ. Μακεδονικά 7, 1967, σ. 335, σχέδ. 10, καὶ ἐγχρωμὴ εἰκόνα τῆς προσόψεως, Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθῆναι 1966, σ. 60 κ.έ., ἐγχρωμος πίν. Α'). Διαφέρει ἐπίσης σὲ λεπτομέρειες ἀρχιτεκτονικές. Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν κλείνει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ μετὰ (τοιχοῦς, ὑποτίθεται, ποὺ ἀπολήγουν σὲ) παραστάδες, ἐνῶ στὴν πύλη τῆς Θά-

1. H. F. M u s c h e, Monumenta Graeca et Romana, τ. II, 2, Leiden 1963, ἀριθ. 68b.

2. R. M a r t i n, Sculpture et peinture dans les façades monumentales au IVe siècle av. J.-C., RA, τ. 1968, σ. 171 κ.έ.

σου μένει ανοικτός (λειτουργική ανάγκη) στα άκρα, όπου καταλήγει σε κίονες. Στην πύλη της Θάσου δεν υπάρχει ή ζωοφόρος κ.λ.

Οί ομοιότητες εν τούτοις είναι σημαντικές και ή χρονολόγηση της πύλης στα χρόνια του Πυθίππου, υιού του Παιεστράτου (θεωρός 315-285 π.Χ.), επιβεβαιώνει και τή χρονολόγηση του τάφου των Λευκαδιών, τόν όποίο και ό Martin θεωρεί σύγχρονο και γι' αυτό άπορρίπτει τήν άπόδοση της πύλης στον άππο του Πυθίππου (Rouilloux, Picard).

Εικ. 72. Αναπαράσταση της πύλης του Διός και της "Ηρας κατά R. Martin (207)

Ἡ ΝΔ στοά της Ἀγορᾶς τῆς Θάσου ἀναφέρεται γιά παραλληλισμό ἀπό τόν J. J. Coulton¹. Ἡ ἴδια στοά και τὸ προσκῆνιο περιλαμβάνονται στη μελέτη τοῦ Hermann Büsing γιά τούς ἡμικίονες κ.τ.τ.² Πρβλ. και ἀνωτ., ἀριθ. 64 και 85, και κατωτ. ἀριθ. 221.

1. BSA, τ. 63 (1968), σ. 147.

2. H. Büsing, Griechische Halbsäule, Wiesbaden 1970, σ. 7, 12 κ.έ., 15 κ.έ., 68 κ.έ. και εικ. 22 (στοά) και 37 (προσκῆνιο).

Ὁ Anton Bammer παραβάλλει κυκλικὸ κτήριο τῆς Θάσου πρὸς ὅμοια¹ καὶ τὸ Ἡρῶ προσάγεται² γιὰ παραλληλισμὸ σχετικὰ πρὸς τὴ Maison Carrée σὲ σύγγραμμα γιὰ τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα.

Ὁ Γ. Μπακαλάκης παραβάλλει³ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Θάσου (καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Θέρμης) πρὸς ὅμοια ἰωνίζοντα στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Ἄργους. Συμπεραίνει ὅτι τὰ τελευταῖα μᾶλλον δὲν μεταφέρθηκαν «ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ». Ἦταν ἡ ἀλλοιώτικη δημιουργικὴ πνοή τους καὶ ἡ ἰωνικὴ «χάρη», ποὺ πιὸ εὐκόλα μποροῦσε νὰ ταξιδέψη καὶ ποὺ παρά τις μεγάλες ἀποστάσεις, ἀκριβῶς γιὰ τὴ διαφορετικὴ νοοτροπία, ἔφθασε ἐκεῖ, ὅπου ἀποζητοῦσε τὴν πρόσμειξή της ἢ «φειδωλὴ καὶ στεγνὴ σύσταση τῆς δωρικῆς φόρμας» (σ. 219).

208. Θάσος, γλυπτά. Μελέτη πετρολογικὴ τοῦ William J. Joung ὁδηγεῖ τὸ γνωστὸ καθηγητὴ Bernard Ashmole στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θρόνος Ludovisi καὶ τὸ σχετικὸ ἀνάγλυφο στὴ Βοστώνη «in all probability» δὲν εἶναι ἀπὸ μάρμαρο τῆς Νάξου ἢ τῆς Πάρου, ἀλλ' ἀπὸ δυὸ διαφορετικὲς φλέβες θασίτικες⁴. Ὁ G. Daux διατυπώνει ἐπιφυλάξεις⁵.

Μεταξὺ τῶν μνημείων ποὺ ἐξετάζει ὁ H. D. Siedentopf περιλαμβάνει καὶ βᾶθρο τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θάσου⁶. Ὁ H. G. Niemeyer ἐπίσης στὸν κατάλογό του περιλαμβάνει καὶ θασίτικο ἄγαλμα Ἀδριανοῦ μὲ θώρακα⁷. Λέοντες τῆς Θάσου ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο ἀναφέρονται στὸν Archaeol. Anzeiger⁸ καὶ στὸ βιβλίο τῆς Εὐαγγελίας Μαραγκοῦ γιὰ τὰ λακωνικὰ γλυπτά σὲ ὅστᾳ καὶ ἐλεφαντόδοντο συσχετίζονται ὅμοια εὐρήματα ἀπὸ τὴ Θάσο πρὸς λακωνικὰ καὶ ἀνατολίτικα (ὕστεροχιτιτικά)⁹.

Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (τώρα στὸ Λοῦβρο), νεκρόδειπνο (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως) καὶ τὸ ἀνάγλυφο στὴν πύλη τοῦ Διός, ποὺ εἰκονίζουν θρόνο ἢ καὶ κλίνη, περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο τοῦ Helmut

1. A. B a m m e r, Beiträge zur ephesischen Architektur, τ. II, Ein Rundfries mit Bukranien and Girlanden, ÖJh, τ. 49 (1968-71), σ. 23 κ.έ., ἰδίως σ. 27.

2. W o l f - D i e t e r H e i l m e y e r, Korinthische Normalkapitelle, Heidelberg 1970, σ. 110, σημ. 452.

3. Γ. Μ π α κ α λ ά κ η, Πελοποννησιακοὶ ἰωνισμοί, ΕΕΦΣΠΘεσσ., τ. 11 (1969), σ. 211 κ.έ.

4. «Boston Museum Bulletin», τ. 1968, σ. 124 κ.έ.

5. BCH, τ. 93 (1969), σ. 947 κ.έ.

6. H. D. S e i d e n t o p f, Das hellenistische Reiterdenkmal, 1968, σ. 144, ἀριθ. 188.

7. H. G. N i e m e y e r, Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser, Berlin 1968.

8. Arch. Anz., τ. 85 (1970), σ. 576.

9. E. -L. I. M a r a n g o u, Lakonische Elfenbein- und Beinschnitzereien, Tübingen 1969, σ. 2, σημ. 9, 193 σημ. 1095 καὶ 1096, 205, καὶ 211 σημ. 1267.

Kyrieleis για την εξέλιξη της μορφής του θρόνου και της κλίνης ως πριν από τους έλληνοιστικούς χρόνους¹.

209. Θάσος, διάφορα. Ὁ Henri Metzger στο Bull. Archéologique μνημονεύει τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν προηγουμένων ἐτῶν² καὶ κάνει παρατηρήσεις σὲ παλαιότερες μελέτες τῶν Cl. Rolley καὶ Y. Garlan³. Ὁ Claude Bérard γιὰ παράλληλα παραδείγματα κατακλισμοῦ Ἱερῶν καὶ Προπυλαίων θεοτήτων παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων στὸν M. Launey, *Le sanctuaire et le culte d'Héraclès*, 1944, σ. 223 καὶ 160, στὸν Ch. Picard, τὸν G. Pugliese Caratelli κ.ἄ.⁴ Γιὰ τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρας στὴ Θάσο, τὸν Πολύγνωτο κ.λ. γράφει ἡ Phyllis Lehman στὴ δημοσίευση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης⁵. Ἔργο τοῦ Πολύγνωτου εἶναι τὸ θέμα ἐπιγράμματος τοῦ Γεμίνου, τώρα στὴν ἔκδοση τοῦ «στεφάνου» τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καὶ D. L. Page⁶.

Ὁ Cornelius C. Vermeule⁷ ἀναφέρεται συχνὰ στὴ Θάσο καὶ στὰ μνημεῖα της: πορτραῖτα τοῦ Κλαυδίου στὸ Λοῦβρο καὶ στὴ Θάσο (σ. 43 καὶ 387), ἄγαλμα καὶ βωμὸς Αὐγούστου, ἐπιγραφή γιὰ λατρεία τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀγάλματα τῆς Λιβίας, τῆς ὁμώνυμης θυγατέρας της καὶ τῆς θυγατέρας τοῦ Αὐγούστου Ἰουλίας, ἀνάθημα στὸν Λεύκιο Καίσαρα (σ. 383), ἄλλο στὸν Κλαύδιο κ.λ. (σ. 202), ἀνδριάς τοῦ Ἀδριανοῦ θωρακοφόρος (σ. 254 καὶ 259), τὸ τόξο τοῦ Καρακάλλα (σ. 315), ἄγαλμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Χλωροῦ καὶ τῶν συναρχόντων ἴσως τῆς Τετραρχίας (σ. 330), κεφάλι τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (σ. 357 καὶ 404), τέλος βιβλιογραφία γιὰ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές (σ. 419 καὶ 450).

Τῆς Θάσου ἀνάγλυφο δαιδαλικοῦ τύπου (BCH 70, 1946, πίν. 60) παραβάται πρὸς ἄλλα ἀπὸ τὸν E. Bielefeld⁸. — Ὁ J. W. Graham ἀναφέρεται στὰ σπίτια τῆς Θάσου (insula II)⁹.

Ἡ M. Guarducci¹⁰ ἀναφέρεται κυρίως στὶς ἐπιγραφές τῆς Θάσου (σ. 34, 336 κ.έ., 441 κ.έ., 465, 471, 497 κ.έ., 506 κ.έ.), ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα

1. H. Kyrieleis, *Throne und Klinen*, Berlin 1969, σ. 134 κ.έ., 153 καὶ 189, σημ. 649.

2. REG, τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 91 καὶ 92, καὶ τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 89.

3. Cl. Rolley, *Les sanctuaires des dieux patrôoi et le Thesmophorion de Thasos*, BCH, τ. 89 (1965), σ. 441 κ.έ. Y. Garlan, *Contribution à une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne*, BCH, τ. 90 (1966), σ. 586 κ.έ., πρβλ. ἀντιστοίχως REG., τ. 83 (1970), σ. 126, ἀριθ. 88, καὶ τ. 81 (1968), σ. 128, ἀριθ. 93.

4. Cl. Bérard, *Eretria III, L'Hérôon* κ.λ., σ. 67, σημ. 21, καὶ σ. 69 κ.έ., σημ. 50 καὶ 51.

5. *Samothrace*, τ. 3, II, σ. 65, 68 καὶ σημ. 45, 69 καὶ σημ. 49.

6. Gow - Page, *The Garland of Philip* κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ. 264, τ. II, σ. 297.

7. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art*, 1968, σποράδην.

8. «Antike Kunst», τ. VIII (1968), σ. 60 κ.έ., σημ. 20.

9. «Phoenix», τ. 20 (1966), σ. 3 κ.έ.

10. M. Guarducci, *Epigrafia Graeca*, τ. II, Roma 1969, σποράδην.

πράγματα σχετικά: στὰ σφραγίσματα ἀμφορέων (σ. 505 κ.έ.), στὸ θασίτικο μάρμαρο (σ. 100 κ.έ.) κ.λ.

Σκύφος ἐρυθρόμορφος κορινθιακοῦ τύπου, μετὴν ὑπογραφή τοῦ Νικοσθένη, ἐξετάζεται μαζί με ἄλλα ἀγγεῖα ἀπ' ἄλλοῦ σὲ ἄρθρο τοῦ Jean-Claude Poursat¹. Νέα κεραμεικὰ εὑρήματα καταχωρίζει στὸ Bull. Archéol. ὁ Henri Metzger².

Οἱ πανταχοῦ παρόντες ἐνσφράγιστοι θασιακοὶ ἀμφορεῖς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθηθοῦν ἱκανοποιητικὰ σ' αὐτὸ τὸ Χρονικό μας. Ἀναφέρεται καὶ (σὲ γλυπτὰ καὶ) σὲ σφραγίσματα τῆς Θάσου ἢ Zofia Sztetyllo³. Σφραγίσματα θασίτικων ἀμφορέων καὶ ἀμφορεὺς θασίτικος ἀπὸ τοὺς Τόμους δημοσιεύονται σὲ ρουμανικὸ περιοδικό⁴. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάλλατιν καὶ τὴ νότιο Δοβρουτσά⁵.

Θασίτικες ἐπιγραφὲς σχολιάζουν καὶ διορθώνουν οἱ J. καὶ L. Robert⁶ καὶ ὁ G. Daux στὶς πολῦτιμες Notes de Lecture⁷. Ὁ Erich Berneker δημοσίευσε βιβλιοκρισίαι μετὸ οὐσιώδεις νομικὲς παρατηρήσεις⁸ σὲ παλαιότερη μελέτη τοῦ Γεωργίου Μαντζούφα γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ θασίτικου κρασιοῦ καὶ γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπαγορευτικὸ νόμο: *Γλεῦκος μηδὲ οἶνον...*

Ὁ Robert Sherk στὴ συλλογὴ του ρωμαϊκῶν κειμένων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή⁹ περιλαμβάνει (ὑπ' ἀριθ. 20-21) ἐπιστολὴ τοῦ Σύλλα πρὸς τοὺς Θασίους μετ' ἀντίγραφο ψηφίσματος τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Cn. Cornelius P. f. Dolabella πρὸς τοὺς Θασίους σχετικὴ πρὸς τὸ ψήφισμα. Εἶναι, καθὼς τονίζει ὁ R. Sherk, μαρτυρίες ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, σπουδαῖα τεκμήρια γιὰ τὴν Ἱστορία τοῦ νησιοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου καὶ ἐξῆς. Βιβλιογραφία, περιγραφή καὶ ὑπόμνημα συνοδεύουν τὰ ἀποσπασματικὰ κείμενα.

Μὲ ἀφορμὴ ἐπιγραφή τοῦ Μουσειοῦ Κωνσταντινουπόλεως γίνεται ἀναφορά σὲ ἐπιγραφὲς τῆς Θάσου¹⁰.

1. J.-C. Poursat, Les représentations de dance armée dans la céramique attique, BCH τ. 92 (1968), σ. 550 κ.έ.

2. REG., τ. 81 (1968), Bull. Arch., ἀριθ. 91-93.

3. Z. Sztetyllo, Quelques problèmes relatifs à l'iconographie des timbres amphoriques, La représentation des statues, «Études et Travaux», τ. I (1966), σ. 45 κ.έ.

4. «Studii și Cercetări de Istorie Veche», τ. 19 (1968), σ. 41 κ.έ., (μετ' ἐπίληψη στὰ γαλλικά, σ. 61) καὶ 287, εἰκ. 4.

5. Dacia, N. S., XIII, 1969, σ. 127-282.

6. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 404-412, 1969, ἀριθ. 442-446.

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 242 κ.έ. καὶ 625 κ.έ.

8. «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte», τ. 85, Weimar 1968, σ. 431 κ.έ.

9. R. Sherk, Roman Documents from the Greek East, Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1969, σ. 114 κ.έ.

10. Clau de Vatin, La stèle funéraire de Byzance No 41, BCH τ. 92 (1968), σ. 220 κ.έ.

Ὁ G. Dauk δίνει τρεῖς φωτογραφίες καὶ ἄλλα στοιχεῖα χάλκινης λαβῆς (στηρίγματος) κατόπτρου, ἐνὸς ἀριστουργήματος, παλαιοῦ εὐρήματος τῆς Θάσου (Ἀρτεμίσιον 1957), τοῦ βου αἰ. π.Χ.¹

Χαλκῶ νομίσματα κυκλοφόρησε πρώτη φορά περὶ τὸ 400 π.Χ. ἢ Θάσος². Στοῦ Norman Davis τὸ βιβλίον³, ποὺ περιλαμβάνει καὶ νομίσματα τῆς Θάσου, πρβλ. βιβλιοκρισία τῆς Anne E. Charman⁴.

Συχνὲς ἀναφορὲς στὴ Θάσο καὶ στὰ εὐρήματα τοῦ νησιοῦ γίνονται στὸν Ὅδηγὸ τοῦ Δημ. Λαζαρίδη γιὰ τὴν Καβάλα καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς (ἀνωτ., ἀριθ. 203). Πολλὲς φορές ἐπίσης ἀναφερθήκαμε στὴ Θάσο στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 258, 263, 264, 266, 275 κ.έ., 281, 282 κ.ά.

210. Παγγαῖον, Σύμβολον. Γερμανικὴ ἔκδοσις⁵, μὲ εὐρύτερη χρῆση πρόχειρου Λεξικοῦ, ἀναφέρει (ὡς σημερινὰ ὀνόματα τοῦ Παγγαίου) ὀνόματα ἄγνωστα σήμερα καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς! Παραπέμπει τὸν ἀναγνώστη σὲ βουλγάρους συγγραφεῖς, ποὺ δὲν ξέρουν τὰ μνημεῖα καὶ τὶς μεταπολεμικὲς ἑλληνικὲς καὶ ξένες ἀνασκαφὲς καὶ ἔρευνες στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου. — Βυζαντινὲς πηγὲς γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ Συμβόλου στὰ ἀγιορεῖτικα Ἀρχεῖα⁶.

211. Κηπία, Ἐλευθερούπολη, Παλατιοχώριον. Παρὰ τὰ Κηπία, 1 χλμ. πρὸς Βορρᾶν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἦλθε στὸ φῶς Ἱερὸ Θρακὸς Ἡρώος *Ἀδλωνεῖτον*, ὅπως ὀνομάζεται σὲ ἐπιγραφὲς (πίν. 245β)⁷. Τὰ ἀνάγλυφα τὸν εἰκονίζουν κατὰ παραλλαγὲς τοῦ τύπου τοῦ «Θρακὸς Ἰπέως». *Συνήθια Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον* ἀπαντᾷ σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, πρόσφατο εὑρημα⁸. Τὸ Ἱερὸ δὲν εὐρίσκεται «sur le versant nord du Pangée» (J. καὶ L. Robert)⁹, ἀλλὰ «εἰς τὰς Νύπωρειας τοῦ Παγγαίου» (Κουκούλη), ἀκριβέστερα εἰς τὰς ΝΑ. Δὲν εἶναι ἐπίσης σωστὴ ἢ παραπομπὴ στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, ὅπως δίνεται στὶς Arch. Re-

1. BCH, τ. 93 (1969), σ. 951 κ.έ., καὶ πίν. XXI-XXII.

2. M. Jesso p Pric e, Early Greek Bronze Coinage, Essays...to S. Robinson, Oxford 1968.

3. N. Davis, Greek Coins and Cities, London 1968.

4. «The Numismatic Cronicle», τ. 1968, σ. 277-280.

5. «Der kleine Pauly», τ. 4, στ. 458.

6. P. L e m e r l e κ.ά. Actes de Lavra, Paris 1970, σ. 229 κ.έ.

7. AAA, τ. 2 (1969), σ. 191 κ.έ., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071 καὶ εἰκ. 411-412.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 300 κ.έ., πίν. 311γ.

9. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 381.

ports¹, καθώς και ἡ ὑπαγωγή τοῦ τόπου στή Θράκη ἀντί τοῦ Νομοῦ Καβάλας².

Ἐκ τῆν Ἑλευθερούπολη, ἀπό τὴν παλαιὰ Συλλογὴ τῆς Μητροπόλεως, μεταφέρθηκαν «γλυπτά τινα» στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας³. Στὸ Παλατιοχώριον τέσσερα χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρέθησαν σὲ κεραμοσκεπῆ τάφο⁴.

212. Πολύστυλον. Πίθος, κτήριον κ.λ. ἀναφέρονται στὴν περιοχή τῆς Κοινότητος Πολυστύλου (δὲν εὑρήκα Πολύστηλον, ὅπως στὴν Ἐκθεση)⁵. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Μέσης Νεολιθικῆς Περιόδου ἀναφέρεται μαζί με τοὺς συγχρόνους του (Σέρβια κυρίως) τῆς Μακεδονίας στὴν Cambridge Ancient History⁶, ἀλλὰ κατὰ λάθος οἱ σχετικοὶ χάρτες (Map 15 καὶ Map 16) ἔχουν ἀλλάξει (ἀμοιβαίως) θέση με ἀποτέλεσμα τὸ Πολύστυλο νὰ εἶναι σωστά σημειωμένο στὸ χάρτη τῶν Middle Neolithic Sites, ποὺ ὅμως δὲ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ δική του λεζάντα, ἡ ὁποία ἔχει τοποθετηθῆ στὸ χάρτη τῶν Early Neolithic Sites!

213. Νέα Πέραμος, Οἰσύμη. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σεπτεμβρίου 1968 ἐκθέτουν σύντομα οἱ Ἐπιμελήτριες Ε. Γιούρη καὶ Χ. Κουκούλη στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα⁷. Τὰ εὑρήματα ἦταν: πήλινες λάρνακες (πίν. 245α-β) κιβωτιόσχημοι τάφοι, τεφροδόχες ἀπλές, ἀλλὰ καὶ «μηλιακὸς» ἀμφορεὺς σὲ μεταγενέστερη χρῆση, ἄλλα ἀγγεῖα διάφορα κ.λ. Ἀξιοσημεῖωτες οἱ ἀπλές ταφόπετρες-σήματα (πίν. 247α), ποὺ θυμίζουν μετὰ τὴ ἀπλότητά τους π.χ. Βεργίνα (ΑΔ 17, 1961/62, Α', πίν. 112β, πρβλ. πίν. 125γ-δ καὶ πίν. 126α) ἢ μᾶλλον τὶς ἐνεπίγραφες, ἀλλὰ καὶ ἄγραφες, ἀπὸ τὸ Βοτονόσι (ΑΕ 1950-1951 Ἀρχαιολ. Χρονικά σ. 45, εἰκ. 28).

Ἐν ὄψει τῶν «κλαζομενίων» σαρκοφάγων ἀπὸ Οἰσύμη (καὶ Ἰερισσὸ) πρβλ. τώρα ὁμοιες ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα⁸.—Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 276,

1. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20, ὅπου δίδεται λανθασμένα ἡ παραπομπὴ στὶς σελίδες ἀντί τοῦ ὀρθοῦ ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348-349.

2. Arch. Rep. 1969-70, σ. 23.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, ὅπου γίνεται παραπομπὴ εἰς πίν. 303α, ἀλλ' ἐκεῖ εἰκονίζεται ἐπιγραφή.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 347.

6. CAH, τ. I, 1, 1970.

7. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 198 κ.έ., ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1079, εἰκ. 421-422.

8. Η. Κουκούλι-Chrysanthaki, Sarkophages en terre cuite d'Abdera, BCH, τ. 94 (1970), σ. 327 κ.έ.

καὶ 1966-1967, ἀριθ. 213, πρβλ. καὶ τὴν Chron. 1967¹ καὶ νεώτερα εὐρήματα στὴ Νέα Πέραμο². Ἀναφέρεται στὴν Οἰσύμη ὁ Δημ. Λαζαρίδης στὸν Ὅδηγὸ τῆς Καβάλας³.

214. Νέα Κερβάλη. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 214, πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁴. Πληροφορίες τοῦ Γάλλου μηχανικοῦ R. Moulet γιὰ ὄχυρωτικὸ περίβολο καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐκ περισυλλογῆς δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν G. Daux στὸ BCH 1969⁵. Μιὰ εἰκόνα τοῦ ὄχυρωτικοῦ περιβόλου τῆς θέσεως, ὅπου τοποθετεῖται τὸ Ἄκοντισμα, δίνομε ἐδῶ (πίν. 247β). Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς D. Hereward⁶ πέρασε στὸ Supplementum⁷.

215. Λεύκη. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἰδὲ τώρα ἐκτενέστερα στὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁸.

216. Ἡρακλείτσα. Τὰ ἀναφερθέντα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 215, ἐκτενέστερα τώρα στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας⁹.

216α. Γαληψός, Κορίτσιτσα (;), Ποδοχώρι, Μεσορόπη. Τάφοι ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων ἀναφέρονται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας¹⁰. Μεταξὺ ἀγγείων ποὺ δημοσίευσε ἡ Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου ὑπάρχουν καὶ δύο τῶν ὁποίων εἶναι πιθανὴ ἢ προέλευση ἀπὸ τὴ Γαληψό¹¹. Συχνὲς ἀναφορὲς στὴ Γαληψὸ γίνονται ἀπὸ τὸ Δ. Λαζαρίδη στὸν Ὅδηγὸ τῆς Καβάλας καὶ τοῦ Μουσείου της¹².

Ἡ D. Hereward δημοσιεύει τρεῖς ἐπιγραφές¹³ λατινικὲς χαραγμένες στὸ βράχο, ἀπὸ Koritsitsa, ὄνομα ποὺ δὲν ξέρω. Ἡ μία εἶναι στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σικαλίγια, κοντὰ στὸ Ποδοχώρι. Ἡ δεύτερη στὴν ἄλλη

1. Chron. 1967, σ. 916 καὶ εἰκ. 1-7.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 349.

3. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις κ.λ., 1969, σποράδην.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 420 κ.έ. Πρβλ. Chron. 1968-69, σ. 1071, Arch. Rep. 1968-69, σ. 25, Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 384.

5. Chron. 1968, σ. 1026 κ.έ.

6. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 144 κ.έ.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 623.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422. Πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

9. ΑΔ, ἔ.ά., Chron. ἔ.ά., Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356.

11. BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ.

12. Δ. Λαζαρίδης, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα 1969, σποράδην.

13. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 145 κ.έ., ἀριθ. 16-18, εἰκ. 19-21.

ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἀντίκρου τῆς πρώτης. Ἡ τρίτη στά Χωραφούδια, κοντά στὴ Μεσορόπη.

217. Διαλεχτό, Παράδεισος, Πέρνη, Πετροπηγή. Ἀρχαῖα λείψανα ἀναφέρονται¹ στὸ Διαλεχτό καὶ ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλεῖ καὶ ἡ Chronique². Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο καὶ ἐπιγραφὲς χαραγμένες στοὺς βράχους ἀναφέρονται κοντά στὸν Παράδεισο³. Ἐπιγραφὴ σὲ σπίτι τῆς Πέρνης: *Κρατεῦα Ἀλκέτου*⁴. Ἡ D. Hereward δημοσιεύει⁵ τέσσερα κομμάτια λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐντειχισμένης στὸν περίβολο τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωριοῦ Πετροπηγή. Χρονολογία: 101 μ.Χ. Εἶναι ὄρος τῆς Περαιᾶς τῆς Θάσου μὲ τοὺς Θραῖκες. Ἡ θασίτικη Περαιᾶ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Γαλιησὸ ὡς τὸ Νέστο, ἀν ὄχι καὶ ἀνατολικότερα (πρβλ. ἀνωτ., εἰκ. 67).

217a. Νέστος. Ἀπὸ τὴν ἐπίτομη ἐκδοση τῆς γερμανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa⁶ οἱ Ἕλληνες πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Νέστος λέγεται σήμερα Nesta καὶ εἶναι ποτάμι τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας (μόνον). Παρὰ ταῦτα ἐκβάλλει «ἀντικρὺ τῆς Θάσου», ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ κἀνη ἀλλιῶς! Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 210.

NOMOS ΣΕΡΡΩΝ

218. Σέρρες. Δημοσίευμα τοῦ Δημ. Σαμσάρη γιὰ τὶς Σέρρες καὶ τὴν περιοχὴ τοὺς ἔχει ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτήρα⁷, ὅπως καὶ μελέτη τοῦ Γ. Καφταντζή γιὰ τὶς «Φυλὲς τῆς περιφερείας Σερρῶν ἀπὸ τοὺς Πελασγοὺς ὡς τοὺς Ἰουδαίους⁸!

Ἡ Χάιδω Κουκούλη περιγράφει στὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ τὰ νομίσματα ποὺ τυχαῖα βρέθηκαν τὸ 1966 κοντά στὸν Παλαιοημερολογίτικο ναὸ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου⁹. Ἔργασίες περισυλλογῆς ἀρχαίων, κατάσχεση καὶ εἰσαγωγή στὸ τοπικὸ Μουσεῖο, ἐπανεκθεση σ' αὐτὸ ἢ μεταφορὰ τυχαίων

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 422.

2. Chron. 1968-69, σ. 1077.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 348.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 624.

5. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 148-149, εἰκ. 25-28.

6. «Der kleine Pauly» τ. 4 (1969), σ. 83, ὅπου ὁ Casson ἔγινε Carson, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

7. Δ η μ. Σ α μ σ ἄ ρ η, Τὸ Κάστρο τῶν Σερρῶν, Σέρραι, Σεπτέμβριος 1968.

8. «Σερραϊκὰ Χρονικά», τ. 5, Ἀθῆναι 1970 (στὸ ἐξώφυλλο), σ. 7-87.

9. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425.

εύρημάτων στο Μουσείο της Καβάλας περιλαμβάνονται στις ἐτήσιες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας¹.

Ὁ L. Robert σημειώνει ὅτι τὰ ὀνόματα *Ποπλᾶς* καὶ *Πουπλᾶς* ἐπιγραφῆς ἀπὸ τῆς Σέρρες (Δήμιτσας, ἀριθ. 821) δὲν ἔχουν θρακική, ἀλλὰ λατινική προέλευση, ἀπὸ τὸ Πόπλιος². Γιὰ πορτραῖτα ἀπὸ τῆς Σέρρες ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269.

219. Ἀμφίπολη, γενικά. Ὁ H. D. Westlake ἐξετάζει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ Θουκυδίδη ὡς ἱστορικοῦ στὴ διήγηση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς ἀποτυχίας του νὰ σώσῃ τὴν Ἀμφίπολη ἀπὸ τὸ Βρασίδα ὡς στρατηγὸς (Θουκυδ. 4. 102-108) καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Ἀθηναίων (4.108.4)³. Ἐξ ἄλλου ὁ R. A. Bauman, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney, σὲ ἄρθρο του ἐξετάζει τὰ γεγονότα περὶ τὸ 424/3 π.Χ. καὶ ὁ B. Baldwin, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Calgary, τὴ στρατηγικὴ τοῦ Κλέωνος στὴν Ἀμφίπολη⁴.

Στὴ νέα ἔκδοση Ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τοὺς A. S. F. Gow καὶ D. L. Page περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Θεσσαλονικέως Ἀντιπάτρου γιὰ τὰ ἐρείπια τῆς Ἀμφιπόλεως⁵:

*Στρυμόνι καὶ μεγάλοι πεποτισμένον Ἑλλησπόντοι
ἦριον Ἡδωνῆς Φυλλίδος Ἀμφίπολι,
λοιπά τοι Αἰθιοπίας Βραυρωνίδος ἔχρια νηῶ
μῖναι καὶ ποταμοῦ τὰμφιμάχητον ὕδωρ,
τὴν δέ ποτ' Αἰγείδαις μεγάλῃν ἔριον ὡς ἄλιανθές
τρῶχος ἐπ' ἀμφοτέραις δερκόμεθ' ἠϊόσιν.*

Σὲ πρόχειρη μετάφραση:

«Ἀμφίπολη, μνημεῖο ἐσὺ τῆς Ἡδωνικῆς Φυλλίδος λουσμένο στὸ Στρυμόνα καὶ στὸ μεγάλο Ἑλλήσποντο, σοῦ μένει πιά μονάχα ὁ ἐρειπωμένος ναὸς τῆς Αἰθιοπίας Βραυρωνίδος καὶ τὰ περιμάχητα νερά τοῦ ποταμοῦ. Γιὰ σένα ἔκαμαν κάποτε μεγάλο πόλεμο οἱ Αἰγείδες καὶ τώρα σὲ βλέπουμε πορφυρὸ κουρέλι θαλασσοδαρμένο καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη ὄχθη».

Συμπεράσματα ἐπιστημονικὰ δύσκολα βγαίνουν ἀπὸ ποιητὰς. Ἡ Φυλλίς, ἐπώνυμη ἡρωίδα τῆς περιοχῆς, ἀνάμεσα στὸν Ἀγγίτη καὶ στὸ Στρυμόνα «περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος» (Ἡρόδ. 7.113), κατοικοῦνταν πράγματι ἀπὸ Ἡδῶνες. Ἐλλήσποντο ἐπίσης ὠνόμαζαν μερικοὶ τὸ Αἰγαῖον Πέ-

1. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 132 καὶ 374.

3. H. D. Westlake, Essays on the Greek Historians and Greek History, New York 1969, σ. 123 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219.

4. «Acta Classica», τ. 11, Cape Town 1968, σ. 170 κ.έ. καὶ 211 κ.έ. ἀντιστοίχως.

5. Ἰδὲ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν, «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 261.

λαγος μέχρι τοῦ Θερμαίου κόλπου καὶ τῆς κατὰ Θετταλίαν καὶ Μακεδονίαν θαλάσσης. Μᾶς τὸ λέει ὁ Στράβων (7, ἀπόσπ. 57). Ἀλλὰ τὴν Ἄρτεμη στὴν Ἀμφίπολη τὴν ξέρομε μὲ τὸ ἐπίθετο Ταυροπόλος μᾶλλον¹. Αἰθοπία καὶ Βραυρωνίς ὀπωσδήποτε εἶναι γνωστοὶ τίτλοι τῆς Ἀρτέμιδος. Αἰγεῖδες νοοῦνται προφανῶς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ξέρομε φυλή μεγάλη (Ἡρόδ. 4.149) στὴ Σπάρτη. Εἶναι σκόπιμη χρῆση διπλοσήμαντης λέξεως; Πάντως γιὰ μᾶς ἐδῶ σημαντικώτερο εἶναι τὸ πρόβλημα: πόση σημασία θὰ δώσουμε στὰ λόγια τοῦ ποιητοῦ γιὰ τὴν ἐρήμωση τῆς Ἀμφιπόλεως; Οἱ Ῥωμαῖοι τὴν ἔκαμαν πρωτεύουσα τῆς Ἀ' Μερίδος καὶ οἱ ἀνασκαφῆς ἀποκαλύπτουν θαυμάσιες παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές. Πότε λοιπὸν καὶ γιὰ πόσο καιρὸ ἐρημώθηκε;

220. Ἀμφίπολη, νέες ἀνασκαφῆς καὶ εὐρήματα. Στὴν ἔκθεση τῆς Ἐφορείας τοῦ 1966, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση², ἀναφέρονται τυχαῖα εὐρήματα, ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Κατὰ τὸ 1967 ἐρευνήθηκε μακεδονικὸς τάφος κατεστραμμένος στὴ θέση Καστᾶ, διαπιστώθηκε κτήριο, πιθανῶς θέρμες, μέσα στὸ χωριό, καὶ βρέθηκε μέσα σὲ δεξαμενὴ ριγμένη, ἀγωνιστικὴ ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐπίσης βρέθηκαν τάφοι στὴ θέση Ἐκκλησιάκι καὶ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Καβάλας τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτά³.

Νομίσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Εὐστ. Στίκα κατὰ τὸ 1967 ἀναγνωρίσθηκαν 11 χάλκινα καὶ 1 ἀσημένιο ἀπὸ τὴν κ. Μάντῳ Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου (Φιλίππου Ε', Ἀμφιπόλεως, Φιλίππων κ.λ.)⁴.

Κατὰ τὶς ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως εὐρέθησαν τὸ 1968 καὶ ἄλλοι τάφοι κ.λ., ἐνῶ στὴ θέση Ἀλη-πασᾶ ἀποκαλύφθηκε λαξευτὸς τάφος μὲ κλίνες, πέντε ταφῆς κ.λ., 2ου αἰ. π.Χ. Τυχαῖα εὐρήματα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ στήλη, ποὺ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 248α), μὲ τὴν ἐπιγραφή Ἀρραβαῖος Ἀθηνίωνος, 4ου αἰ. π.Χ.⁵

Νομίσματα ἀνασκαφῆς τοῦ 1969, ποὺ ἀναγνωρίσθηκαν ὡς ἀνωτέρω, περιλαμβάνουν ἀνὰ ἓνα Ἀμφιπόλεως, Θεσσαλονίκης, Πέλλης, Τραγίλου, δύο Φιλίππων κ.λ. ἀπὸ 4ου π.Χ. αἰ. μέχρι Ῥωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων⁶.

Τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτά καὶ ἐπιγραφές, ἤλθαν στὸ φῶς καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1969⁷ καὶ 1970. Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας.

1. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 220, πίν. 248β.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 357 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 7.

5. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 353 κ.έ.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 8.

7. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 404.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ εἰς Ἄρτεμιν Ταυροπόλον (πίν. 248β): --]λείδου [--ἱερωτε]ύσασα [--Ταυ]ροπόλω. Χρονολογεῖται στὸν 1ον αἰ. π.Χ.¹

Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς (ΑΔ 24, Χρον., σ. 355): Ἐρατησῶ Νικάνδρου ἱερεία τῆς Εἰσίας ἢ Ἐφορος Χ. Κουκούλη τὴ χρονολογεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔτσι—παρατηρεῖ ὁ P. M. Fraser²—αὐτὸ εἶναι ἀξιοπρόσεκτο. Σημαίνει πὼς ἔχομε μιὰ ἀπὸ τὶς πρωϊμώτερες μαρτυρίες εἰσδοχῆς τῆς λατρείας τῆς Ἴσιδος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν προήλθαν καὶ προχριστιανικὰ εὐρήματα, ἐπιγραφή, βωμός, νομίσματα κ.λ.³ Τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Εὐρώπης ἀποσπάσθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας⁴.

Μέλη τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, σὲ μιὰ προσπάθεια διασώσεως τοῦ ὕλικου, συγκέντρωσαν τὰ διασπαρμένα κατὰ μῆκος τοῦ Στρυμῶνος ἀπὸ τὸ 1930 μέλη τοῦ μνημείου μὲ τὸ λιοντάρι⁵.

Τεμάχιο ἱεροῦ νόμου, ποὺ ἀναφέρεται στὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὕρημα τοῦ 1965, μνημονεῖ ὁ P. M. Fraser⁶. Ἐπιγραφικὰ εὐρήματα παλαιὰ καὶ νέα σχολιάζουν μὲ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις οἱ J. καὶ L. Robert⁷. Πρὸς Δ. Λαζαρίδη, ΠΑΕ 1965 (1967), σ. 47 κ.έ. πρβλ. Bull. Archéologique⁸.

221. Λέων Ἀμφιπόλεως. Ὁ C. C. Vermeule χρονολογεῖ τὸ λιοντάρι τῆς Ἀμφιπόλεως στὴ δεκαετία 340-330 π.Χ. σὲ κατάλογο ἐπιτάφιων λιονταριῶν⁹ (ὄπου φυσικὰ δὲν περιλαμβάνονται τὰ δυὸ λιοντάρια τῆς Πιερίας, ἀνωτ., ἀριθ. 141α). Τὸ βάθρο τοῦ Λέοντος ἐξετάζεται, γιὰ τοὺς ἡμικιόνες του κ.τ.τ., ἀπὸ τὸν Hermann Büsing καὶ χρονολογεῖται «nach 360/359 oder 330 v. Chr.»¹⁰. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 222.

Ὁ Heinz Luschey ἐξετάζει¹¹ ἓνα λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα, ποὺ τὸ θεωροῦσαν μνημεῖο τῶν Μήδων, τῶν Πάρθων κ.ο.κ., ἀλλὰ μὲ τὴν παραβολὴ του

1. ΑΔ, τ. 26 (1971), Χρονικά, σ. 417 καὶ πίν. 412α.

2. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

3. ΠΑΕ 1969, σ. 58 1970, σ. 52 κ.έ., Ἔργον 1970, σ. 42 καὶ 47, εἰκ. 43 καὶ 47, πρβλ. Arch. Rep. 1970-71, σ. 20.

4. ΠΑΕ 1967, σ. 220, πρβλ. Ἔργον 1967, εἰκ. 65. Chron. 1967, σ. 909 καὶ εἰκ. 4.

5. Arch. Rep., 1970-71, σ. 20.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 330, 1969, ἀριθ. 372, καὶ 1970, ἀριθ. 374 καὶ 375.

8. REG, τ. 81 (1968), σ. 127, ἀριθ. 87.

9. AJA, τ. 72 (1968), σ. 100.

10. H. Büsing, ἔ.ά., σ. 21 καὶ εἰκ. 30.

11. H e i n z L u s c h e y, Der Löwe von Ekbatana, «Archaeol. Mitt. aus Iran», τ. 1 (1968), σ. 115 κ.έ.

πρὸς τὸ λέοντα τῆς Ἀμφιπόλεως (καὶ τῆς Χαιρωνείας) δείχνει πὼς ὄχι μόνο εἶναι ἑλληνικὸ ἔργο, ἀλλὰ μνημεῖο γιὰ τὸν Ἡφαιστῖωνα, ἕνα «λαλοῦν σύμβολον» γιὰ τὸν ἑταῖρο, ποὺ ἔμοιαζε τὸν Ἀλέξανδρο στὴ λεοντώδη κόμη κ.λ. Τὸ λιοντάρι στὰ Ἐκβάτανα εἰκονίζεται ἀναστηλωμένο (φωτομοντάζ) μὲ τὴ βάση τοῦ λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως (ποὺ δὲν εἶναι ὅμως ἡ ἀρχαία) πλάι-πλάι μὲ εἰκόνα τοῦ ἀμφιπολίτικου μνημείου (πίν. 49-50).

222. Ἀ μ φ ί π ο λ η, δ ι ά φ ο ρ α. Στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 219, εἶχαμε συνοψίσει τὰ συμπεράσματα τοῦ W. Kendrick Pritchett γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀμφιπόλεως. Ὁ Γ. Μπακαλάκης¹ τοῦ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀρχαιολογικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ γέφυρα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Βρασίδης τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Τὰ μάρμαρα, ποὺ ἀποδίδονται σ' αὐτήν, δὲν τῆς ἀνήκουν πράγματι. Ἀνήκουν σὲ βυζαντινὸ ἔργο, ὅπου εἶχαν χρησιμοποιηθῆ σὲ δευτέρα χρήση (Γ. Μπακαλάκης, Θρακικὰ χαράγματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν φράγματος τοῦ Στρυμόνος, Θρακικά 13, 1940, σ. 3-42). Ὅσο γιὰ τὸν λέοντα, ὁ Μπακαλάκης τὸν χρονολογεῖ γιὰ τεχνολογικούς λόγους περὶ τὸ 360 π.Χ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ εἶναι σύμφωνη μὲ τοῦ F. Willemmsen (Olympische Forschungen IV, 52, 56, 130) καὶ βέβαια πολὺ πρὸ ψηλῆ ἀπὸ τὴ χρονολόγησι τοῦ Oscar Broneer στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὁ W. Kendrick Pritchett ἔδωσε ἀπάντησι στὸν ἐπόμενον τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ². Δὲν εἶναι, λέει, δική του ἡ ἰδέα γιὰ τὴ γέφυρα. Εἶναι τοῦ O. Broneer (The Lion Monument, 1941, σ. 10, 14 καὶ 16). Καὶ εἶναι πολὺ πιθανή, συνεχίζει (Θουκ. 4.103. 4-5). Τὸ σ τ α ὐ ρ ω μ α, συμπεραίνεται, ἐγίνε γιὰ νὰ περιλάβῃ τὴ γέφυρα (ἴχνη τοῦ Pritchett, πίν. 37) καὶ ὁ O. Broneer ἔχει δίκαιο δεχόμενος ὅτι ὁ Λέων πρέπει νὰ ἦταν πλάι στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ γέφυρα.

Ὁ Τ ο τ ό η ς, θρακικὴ θεότητα, ἀπέκτησε τὸ ἄρθρο του στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ἀρχαίας Τέχνης³.

Ἐ π ι γ ρ α φ έ ς τῆς Ἀμφιπόλεως καταχωρίζονται στὸ Supplementum⁴ μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης στὸ Bull. Épigraφική⁵, ὅπου οἱ J. καὶ L. Robert παρατηροῦν ὅτι τὰ γυναικεῖα ὀνόματα σὲ -ις δὲν θυμίζουν τὰ ὅμοια τῆς Δημητριάδος περισσότερο ἀπὸ τὰ ὅμοια σ' ὅλον τὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Καὶ δὲν προσιδιάζουν σὲ ἑταῖρες. Π ι π ι ς εἶναι τὸ θηλυκὸ τοῦ Π ί π ο ς, ὀνόματος γνωστοῦ ἀπὸ τὴ Θάσο, ποὺ σημαίνει p i c, δ ρ υ ο κ ο λ ά π τ η ς. Πίπος, πίπος, εἶναι ὁ νεοσσὸς τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ. Οἱ Robert, ἀν-

1. AJA, τ. 74 (1970), σ. 289 κ.έ.

2. AJA, τ. 75 (1971), σ. 92.

3. EAA Suppl. 1970 (1971), λ. Totoes.

4. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 580-607 καὶ (ἀπὸ τὸ Ἄνω Κερδύλλιον) ἀριθ. 608, καὶ (ἀπὸ τὰ Νέα Κερδύλλια) ἀριθ. 609.

5. Bull. Épigraφική. 1970, ἀριθ. 200, 341 καὶ 373.

εξάρτητα από τη σχετική προς τη Δημητριάδα επιχειρηματολογία του Δ. Λαζαρίδη, ανάγουν τη στήλη της Ἀμφιπόλεως όσο γίνεται πιό ψηλά στον 3ο αἰ. π.Χ. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 198.

Λατινικῆς ἐπιγραφῆς τμήμα, δημοσιευμένο ἀπὸ τὴν D. Hereward¹, πέρασε στὸ *Année Épigraphique*². Ἕνας Ἀμφιπολίτης σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου: Ἀπολλᾶς Φιλώτου Ἀμφιπολίτης³.

Κίων Σεβήρου, Καρακάλλα καὶ Γέτα στὴν Ἀμφίπολη ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν C. C. Vermeule⁴, μὲ «ἀπίθανο» προσδιορισμὸ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπόλεως: «near Provista»! Ἀλλὰ τώρα ποῖος ξέρει ἂν ὑπάρχει, τί εἶναι καὶ ποῦ εἶναι ἡ Προβίστα, ἂν δὲν ξέρη ποῦ εἶναι ἡ Ἀμφίπολη; Ὅπως δὴποτε, γιὰ τὸ μνημεῖο (209 μ.Χ.) παρέχεται, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλα μνημεῖα, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Στὴ δημοσίευση κοσμημάτων τοῦ Museum für Kunst und Gewerbe τοῦ Ἀμβούργου προσάγονται γιὰ παραλληλισμὸ σκουλαρίκια τῆς Ἀμφιπόλεως⁵. Συχνὲς ἀναφορὲς στὴν Ἀμφίπολη καὶ τὰ εὐρήματά της γίνονται φυσικὰ ἀπὸ τὸν Δημ. Λαζαρίδη στὸν Ὁδηγὸ τῆς Καβάλας καὶ τοῦ Μουσείου της⁶. Ἴδὲ καὶ στὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικὰ 14, 1974, σ. 246, 256, 258, 265, 269, 274, 275, 279, 281, 284, 332, 344 κ.έ. καὶ 348.

223. Ἡ ἰώ ν. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή καταχωρίζεται στὸ *Supplementum*⁷.

224. Σ τ ρ υ μ ὶ ν. Στὸν ἑβδομο τόμο τῆς ἰταλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Ἀρχαίας Τέχνης περιλαμβάνεται καὶ ἄρθρο Σ τ ρ υ μ ὶ ν⁸. Στὸν ὁμῶνυμο θεό, υἱὸ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος (Ἡσίοδος, Θεογονία 339) ἀφιερώνονται λίγες γραμμὲς γιὰ τὶς εἰκόνες τοῦ Στρυμόνος στὴν Τέχνη. Ἡ μορφή του ἢ μόνον τὸ κεφάλι του παρουσιάζονται, ὡς γνωστόν, σὲ νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῶν Ἀβδήρων. Σὲ νομίσματα τῆς Πανταλίας, ποῦ χρονολογοῦνται μεταξὺ Ἀδριανοῦ καὶ Ἐλαγαβάλου ὁ Στρυμὼν περιβάλλεται ἀπὸ ἀλληγορικὲς μορφές, προσωποποιήσεις τῶν προϊόντων τῆς περιοχῆς (Ἄργυρος, Βότρυς, Χρυσός, Στάχυς). Τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Στρυμόνα τώρα

1. «Palaeologia», τ. 14 (1968), σ. 140, ἀριθ. 8, εἰκ. 10.

2. *Année Épigr.* 1968, σ. 141, ἀριθ. 467.

3. Τελευταίως «Κυπριακαὶ Σπουδαί», τ. 31 (1967), σ. 21, ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ προηγούμενη βιβλιογραφία.

4. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art*, 1968, σ. 313 καὶ 421.

5. H. Hoffmann-Verga von Claer, *Antiker Gold-und Silberschmuck*, Mainz a. R. 1968, σ. 127 καὶ 114.

6. Δημ. Λαζαρίδη, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, 1969, σποράδην.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 611.

8. EAA, τ. VII (1966), σ. 522, λ. Strymon καὶ εἰκ. 622.

στήν έκδοση τοῦ Gow-Page¹. Γιὰ τὸ ὄνομα Βισάλται καὶ τὰ ὅμοια καὶ γιὰ τοὺς Πελασγοὺς στήν περιοχή τοῦ Στρυμόνος ἰδὲ στὸ πρῶτο Μέρος αὐτῶν τῶν Χρονικῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 222 καὶ 233.

225. Πεντάπολις, Ἄγιον Πνεῦμα, Νέον Σούλι. Τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων στήν Πεντάπολη ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας². Στὸ Ἄγιον Πνεῦμα διαπιστώθηκε προϊστορικός συνοικισμὸς στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, πρὸς Ν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Πρὸς Β τῆς Κοινότητος στὸ λόφο Γραδῆσκος λείψανα ἀκροπόλεως ἔχουν πρὸς Α καὶ πρὸς Β νεκροταφεῖο μὲ λαξευτοὺς τάφους. Νομίσματα ἀπὸ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους καὶ ἐξῆς παραδίδονται ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ στήν κρήνη τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐντειχισμένο τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μὲ τὴν ἐπιγραφή, Δήμιτσα, ἀριθ. 824.

Τὰ εὐρήματα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴ θέση Μαρίνα τοῦ Νέου Σουλίου περιγράφονται ἐκτενέστερα στήν Ἐκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὄστρακα γραπτά, ἐγχάρακτα ἢ διακοσμημένα μὲ γραφίτη, λίθινα ἐργαλεῖα κ.λ. (πίν. 249α-β). Χρονολογοῦνται στήν Ὑστερη Νεολιθικὴ καὶ στὴ Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Οἱ J. καὶ L. Robert⁴ σημειώνουν χωρὶς ὑπομνηματισμὸ ἀνακοίνωση ἐπιγραφῆς τοῦ Ν. Σουλίου, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο ξαναδημοσιεύεται στὸ Supplementum μὲ ἐπιφυλάξεις⁵.

226. Παλαιοκώμη, Δραβῆσκος. Στὸ λόφο τοῦ νεκροταφείου τῆς Κοινότητος Παλαιοκώμης συλλέχθηκαν ὄστρακα τῆς Χαλκοκρατίας καὶ ἑλληνιστικά, καὶ παρατηρήθηκαν ἄλλα λείψανα, τάφοι κ.λ.⁶

Ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸ Δραβῆσκο, γνωστὸ καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ καιρὸ, ξαναδημοσιεύεται στὸ Supplementum. μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία⁷.

227. Ροδολίβος. Στὸ Ροδολίβο (κατὰ τὸ Λεξικὸν Δήμων καὶ Κοι-

1. A. S. F. Gow - D. L. Page, The Garland of Philip κ.λ., Cambridge 1968, τ. I, σ. 262, τ. II, σ. 296 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426, πρβλ. νεώτερα, ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ Chron. 1968-69, ὅπου τὸ Soulion ἀπλῶς εἶναι λάθος. Ὑπάρχουν Νέον Σούλι καὶ Μικρὸν Σούλι (στὸ Παγγαῖον).

4. Bull. Épig. 1968, ἀριθ. 331.

5. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 579.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 578.

νοτήτων: ὁ Ροδολίβος), στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διαπιστώθηκαν λαξευτοὶ στὸ βράχο θαλαμοειδεῖς τάφοι¹.

228. Ἀ γ γ ί σ τ α - Κ ρ η ν ί ς. Τὸν σπουδαῖο μακεδονικὸ τάφο, ποῦ ἔχομε ἀναγγεῖλει στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 228, ἔκαμε περισσότερο γνωστὸ ἡ ἀνασκαφὸς Χ. Κουκούλη μὲ σύντομες, ἀλλὰ οὐσιώδεις ἀνακοινώσεις της², ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλοῦν τὰ ξένα Χρονικά³. Ἐδῶ δίνομε ἄποψη τοῦ τύμβου ἀπὸ Δ (πίν. 250α), εἰκόνα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πεσμένων μπροστὰ στὴν εἴσοδο (πίν. 250β), λεπτομέρεια τῆς προσόψεως (πίν. 251α) καὶ τὴν εἴσοδο πάλι χωσμένη κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μνημείου (πίν. 251β).

Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιτύμβια πλάκα, βάθρο ἀναθήματος κ.λ., ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου⁴.

Κρατὴρ ἐρυθρόμορφος, τοπικοῦ ἐργαστηρίου, 4ου αἰ. π.Χ., βρέθηκε τυχαῖα στὴν περιοχὴ Κρηνίδος (Βιτάστας)⁵.

229. Τ ε ρ π ν ή. Ὁ «μακεδονικὸς» τάφος μὲ τὶς ἐπιγραφές μνημονεύεται⁶ καὶ οἱ Robert χρονολογοῦν τὶς ἐπιγραφές στοὺς πρώιμους ἑλληνιστικούς χρόνους⁷.

230. Ε ὑ κ α ρ π ί α. Νέου «μακεδονικοῦ» τάφου μαρμάρινα θυρόφυλλα καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἀναφέρονται σὲ σύντομη Ἐκθεσὴ⁸.

231. Σ κ ο ὑ τ α ρ ι. Κατεσχέθη ἀνάγλυφο, 2ου αἰ. μ.Χ., μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: περιοχὴ Μαυροθαλάσσης-Ἀηδονοχωρίου⁹.

232. Μ έ τ α λ λ α. Ἐπιτύμβια στήλη χρονολογούμενη στὸ 106 μ.Χ., κιβωτιόσχημος τάφος πρωϊμων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ πολλὰ νομίσματα ἀναφέρονται στὶς ἐτήσιες Ἐκθέσεις¹⁰.

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 249 κ.έ., ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 359.

3. Chron. 1968-1969, σ. 1077, Arch. Rep. 1968-1969, σ. 24.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25.

7. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 373.

8. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 353.

9. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

233. Νι γ ρ ί τ α. 'Από τὸ ΑΔ 21, 1966, σ. 365, ἀντλεί γιὰ τὸ μακεδονικὸ τάφο ἢ Chronique¹. 'Αγγεῖα μὲ πιθανὴ προέλευση τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας περιλαμβάνονται σὲ ἄρθρο τῆς Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου (πρβλ. πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 312).

234. Κ α λ ό κ α σ τ ρ ο ν - ᾿Α μ π ε λ ο ι. Κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ὄστρακα, λείψανα τείχους κ.λ. ἀναφέρονται σὲ ᾿Εκθεση² καὶ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ιδὲ πρῶτο Μέρος, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 335).

'Επιγραφή τοῦ ἔτους 21/22 μ.Χ. ἀπὸ τοὺς ᾿Α μ π έ λ ο υ ς (Mekeles), γνωστὴ καὶ δημοσιευμένη, καταχωρίζεται στὸ Supplementum³.

235. Β έ ρ γ η. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 235, πρβλ. τώρα σχετικὴ ᾿Εκθεση στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο⁴. Παράδοση νομισμάτων καὶ ἡ τοποθέτηση φύλακος ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς ἀναφέρονται σὲ νεώτερη ᾿Εκθεση⁵.

236. Γ ά ζ ω ρ ο ς. 'Επιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας καταχωρίζει ὁ Δημ. Λαζαρίδης στὸν ᾿Οδηγὸ του⁶. Οἱ δύο εἶναι σὲ ἐπιτύμβια στήλη, ἡ τρίτη εἶναι τὸ σπουδαῖο ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ποὺ βρέθηκε στὸ λόφο τοῦ ᾿Αγίου ᾿Αθανασίου (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 289). Χρονολογεῖται στὸ 158/9 μ.Χ. Κανονίζει φύτευση δημοσίων κτημάτων ἀπὸ ἰδιῶτες, μὲ ἀμπέλια, συκιές, ἐλιές κ.λ., μὲ ἐπικαρπία ποσοστοῦ τῶν προϊόντων. Τὸ ψήφισμα μαζὶ μὲ ἄλλες δύο ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Γάζωρο πέρασε καὶ στὸ Supplementum⁷, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (εἰκ. 73).

237. Κ α σ τ α ν ο χ ώ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 237, πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη ᾿Εκθεση στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο⁸. ᾿Ενα ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ στὴν τ ο ύ μ π α Σ α μ α ρ ᾱ εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 252α).

238. ᾿Α η δ ο ν ο χ ώ ρ ι. Πρὸς τὰ Χρονικά 1966-1967 πρβλ. τώρα τὴ δημοσιευμένη στὸ ᾿Αρχαιολογικὸ Δελτίο ᾿Εκθεση τῆς Χ. Κουκούλη ποὺ

1. Chron. 1968-1969, σ. 1079.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 613.

4. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 425 κ.έ., πρβλ. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. Δ η μ. Λ α ζ α ρ ί δ η, Νεάπολις κ.λ., 1969, σ. 86 καὶ 87.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 614-661.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 426.

ἐπιφυλάσσεται ὡς πρὸς τὴν ταύτιση τῆς θέσεως¹. Νεώτερη ἀνακοίνωση δημοσιεύθηκε στὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα². Στὴ θέση τοῦ ἥρώου, στὰ δυτικὰ τοῦ Ἀηδονοχωρίου τοποθετεῖται τώρα μὲ πιθανότητα ἡ ἀρχαία Τ ρ ἄ γ ι λ ο ς. Τὸ ἥρῳο χρονολογεῖται περὶ τὸ 300 π.Χ. Εἶναι ὀρθογώνιο κτίσμα πάνω ἀπὸ δύο σαρκοφάγους. Σώζονται «κατὰ χώραν» οἱ τρεῖς βαθμίδες τῆς

Ἄγαθῆς τύχη.

Παρά Σύρου τοῦ Εὐάλκου, Κοζειμάζου [τοῦ]
 Πολυχάρμου, Δουλέους τοῦ Βεΐθους, τῶ[ν]
 κληρωθέντων προέδρων, τῆ ἰ' τοῦ Ἀρ-
 5 [τ]εμισίου μηνὸς τοῦ Φρ' Σεβαστοῦ
 τοῦ καὶ ςτ' ἔτους, ΑΙΟΥΛΛΗΡΟΥΝΟΣ
 τῶ ἐν Γαζώρῳ μνήμονι. Δόγμα τὸ κυρωθὲν ὑ-
 πό τε τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀπεστάλκαμεν
 πρὸς σέ καθάπερ ὁ νόμος συντάσσει. Εἰσηγη-
 10 σαμένου Ἀλκίμου τοῦ Ταράλα καὶ εἰπόντος δεῖ-
 σθαι τοὺς δημοσίους τόπους ἐνφυτεύσεως
 ἀμπέλων τε καὶ δενδρέων καρποφόρων καὶ ὀ-
 πωρῶν εἶναι τε τοὺς βουλομένους θέλειν ἐ[πι]-
 μελεῖσθαι καὶ ἐπικαρπῖαν τινὰ λαμβάνειν ἐ-
 15 ξ αὐτῶν, τοῖς βουλευταῖς βουλευσαμένοις ἔ-
 δοξεν εὐλογος εἶναι ἡ εἰσήγησις αὐτοῦ [καὶ]
 ἔδοκίμασαν τοὺς ἐνφυτεύσαντας κα[ὶ τοὺς]
 [βουλομ]ένους ἔχειν ἐπικαρπῖαν ἀ[μπέλων]
 [μὲν ἐξ] ἡμισείας, χωροῦντος το[ῦ ἡμι]-
 20 σέου μέρους εἰς τὸ δημόσιον, τῆς δ' ἐ[λαί]-
 ας τὰ δύο μέρη, [σ]υκέ[ων δ] ἐ [κ]αὶ τῶν λο[ι]-
 πῶν ὀπωρῶν καὶ στεμφύλων ἔ[χειν τὴν]
 ἐπικαρπῖαν τὸν ἐπιμελούμενον μη-
 25 δενὸς ἐξ αὐτῶν χωροῦντος εἰς τὸ δημό-
 σιον. Καὶ περὶ τούτου ψήφου διενεχθεί-
 σης ἐγένοντο πᾶσαι λευκαί· ἐπεχειροτό-
 νησεν ὁ δῆμος.

Εἰκ. 73. Ψήφισμα τῆς πόλεως Γαζώρου κατὰ SEG (236)

κρηπίδος καὶ μέρος τοῦ τοιχοβάτη ποῦ στολιζέται μὲ κυμάτιο (πίν. 252β). Βρέθηκαν ἀκέφαλο γυναικεῖο ἄγαλμα τεμάχια ἄλλου ἀγάλματος καὶ θραύσματα τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων. Τὸ κάλυμμα μιᾶς σαρκοφάγου στολιζοῦν ἀξιόλογες ζωγραφιές.

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 423 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1968-69, σ. 24.

2. ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 248 κ.έ. καὶ εἰκ. 1.

Ἀπὸ τὸ Δελτίο καὶ τὰ Ἀνάλεκτα ἀντλεῖ ἡ Chronique καὶ δίνει εἰκόνα τοῦ ἥρώου¹. Στὴν Τράγιλο ἀποδίδουν ἀδίστακτα τὸ ἥρωο οἱ J. καὶ L. Robert² καὶ ἀντλώντας ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο³ συμπληρώνουν τὴν ἐπιγραφή: *Φιλητῶ [Κ]ύκνον*. Τὴν Τράγιλο εἶχε ταυτίσει ὁ P. Perdrizet τὸ 1900 καὶ οἱ Robert καταχωρίζουν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά του, στὰ ὁποῖα ἔκτοτε προσετέθησαν καὶ νέες ἐνδείξεις, ὅλες σχεδὸν νομισματικές, πὺ καταχωρίζονται. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 238 (σ. 215 καὶ ὄχι 214, ὅπως στὸ Bull. Épig. καὶ Δ. Λαζαρίδη, Νεάπολις κ.λ., σ. 143, ἀριθ. Λ425, πίν. 54. Ἡ μεταφορὰ τοῦ ἥρώου καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὴν Ἐκθεση τοῦ 1967⁴, καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Ἐκθεση τοῦ 1969⁵.

Χάλκινο νόμισμα τῆς Τραγίλου (περὶ τὰ 450-400 π.Χ.) εἰσήχθη στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου⁶. Ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβια ρωμαϊκῶν χρόνων καταχωρίζεται στὸ Supplementum⁷.

Κατὰ τὸ 1970 συνεχίσθησαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες, ἐντοπίσθηκε ἡ ἀρχαία πόλις καὶ τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς. Κτήριο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀνασκάφηκε (πίν. 253α). Σ' ἓνα δωμάτιό του βρέθησαν πῆλινες προτομῆς (πίν. 253β), πὺ τοῦ δίνουν ἱερὸ χαρακτῆρα. Χάλκινα νομίσματα τῆς Τραγίλου ἀποτελοῦν πρόσθετες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση τῆς πόλεως.

Τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι (πίν. 254α). Περιέχουν ἐνταφιασμοὺς ἢ καύσεις. Τὰ μεταλλικά κ.λ. κτερίσματα εἶναι ὅμοια πρὸς γνωστὰ ἀπὸ ἄλλους τόπους τῆς Μακεδονίας. Ποικίλα εἶναι τὰ πῆλινα ἀγγεῖα (πίν. 254α-γ). Ἐπιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἤλθαν στὸ φῶς μὲ τὴν ἐρευνα τῆς περιοχῆς. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 231.

239. Σ ι δ η ρ ὀ κ α σ τ ρ ο. Τὰ ἀναφερόμενα στὰ Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 239, λείψανα ἀρχαίου νεκροταφείου περιγράφονται ἐκτενέστερα στὴν Ἐκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. Ὁ λαξευτὸς τάφος μὲ τὴ ναόσχημη πρόσοψη εἰκονίζεται καὶ στὸ ἀγγλικὸ Χρονικὸ⁹ (ἐδῶ πίν. 255α). Ἀνασκαφὴ τάφου, γλυπτὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀναφέρονται στὶς νεώτερες Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας¹⁰. Ἡ σπουδαία ἐπιγραφή, πὺ πρωτοδημοσίευσε ἡ Καίτη

1. Chron. 1968-1969, σ. 1077.

2. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 377.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 358 κ.έ. Πρβλ. Arch. Rep. 1969-70, σ. 21.

4. ΑΔ, ἔ.ά.

5. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

6. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 13.

7. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 610.

8. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

9. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 25, εἰκ. 26.

10. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360, καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 403.

Ρωμιοπούλου (πρβλ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 299), καταχωρίζεται στο Supplementum¹.

Τάφος κιβωτιόσχημος στο Β α μ β α κ ό φ υ τ ο ἔδωσε τρία ἀργυρᾶ νομίσματα Θασίων, ὀκτώ χαλκᾶ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐρυθρόμορφο σκύφο τέλους 4ου αἰ. π.Χ. κ.λ.² Ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι ἀναφέρονται στο Ἄ χ λ α δ ο - χ ώ ρ ι³.

239α. Ὀ ρ β η λ ο ς. Ἡ Μ. Παπαγεωργίου προσπάθησε νὰ ἐντοπίση τὸν Ὀρβηλο⁴.

240. Δ α φ ν ο ύ δ ι. Τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο, Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 240, ἐκτενέστερα τώρα στὴ δημοσιευμένη Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας⁵.

241. Μ ε σ ο ρ ρ ά χ η. Ἐπίσης ὁ προϊστορικός συνοικισμὸς τώρα στὴν Ἔκθεση τῆς Ἐφορείας⁶, τάφοι καὶ κτερίσματα 4ου αἰ. π.Χ. ἀναφέρονται σὲ νεώτερη Ἔκθεση⁷.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

242. Δ ρ ά μ α. Ὁ «ζωϊκὸς κόσμος τῆς Μεγαλοπόλεως» ἐπισημαίνεται σὲ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς τῆς Δράμας, ποὺ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ 100.000 χρόνια⁸.

Τὸ κολοσσιακὸ κεφάλι ἀπὸ ἀνδριάντα τοῦ Καρακάλλα, ποὺ δὲν εἶδε ποτὲ ὁ ἴδιος, ἀφοῦ δολοφονήθηκε πρὶν γυρίση ἀπὸ τοὺς Παρθικοὺς πολέμους, ἀναφέρεται στο βιβλίο τοῦ C. C. Vermeule γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ Τέχνη στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία⁹.

Γλυπτὰ καὶ Ἐπιγραφές προῆλθαν τυχαῖα καὶ ἐνδιαφέρουν ἰδίως ὅσα βεβαιώνουν λατρεία Διονύσου στὴ Δράμα κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους¹⁰.

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 612.

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 352.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360.

4. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

5. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427.

6. ΑΔ, ἔ.ά.

7. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 360 κ.έ.

8. ΙΕΕ, τ. Α', σ. 17.

9. C. C. Vermeule, Roman Imperial Art, 1968, σ. 313, 400 καὶ 421. Πρβλ. καὶ A. R ü s c h, JdI, τ. 84 (1969), σ. 115, P 11 (σχετικά στο πρώτο Μέρος «Μακεδονικά», τ. 14 (1974), σ. 267 κ.έ.).

10. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 401 κ.έ.

243. Σιταγροί - Φωτολίβος. Ὁ πολιτισμὸς τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς Σιταγροὺς καὶ στὸ Φωτολίβος ἐνσωματώθηκε ἤδη στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους: Παρατηρεῖται ὅτι τὸ «ἐκπληκτικὸ ἀνθίσμα τῆς γραπτῆς κεραμεικῆς», ποῦ σημειώνεται στὸ στρῶμα II, δὲν ἔχει ὁμοίό του στὴ νότια Ἑλλάδα κατὰ τὴ Νεώτερη Νεολιθικὴ Περίοδο. Ἡ Πρώιμη Χαλκοκρατία στὴ περιοχή ἀπὸ τὸ Νέστο ὡς τὸ Στρυμόνα, ἴσως καὶ ὡς τὴ λεκάνη τοῦ Λαγκαδά, ἀρχίζει μὲ στοιχεῖα «καταφανῶς Τρωϊκά», ὅπως δείχνουν εὐρήματα τῶν Σιταγρῶν, τοῦ Ντικιλί Τὰς κ.ἄ.¹

Ὁ συνοικισμὸς τῶν Σιταγρῶν ἔγινε ἤδη γνωστὸς σ' ὅλον τὸν κόσμον ἀπὸ τὶς πρώτες Ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν σὲ ἑλληνικά² καὶ ξένα περιοδικά³ καὶ μὲ ἄρθρα καὶ ἀνακοινώσεις σὲ περιοδικὰ καὶ Διεθνῆ Συνέδρια. Ὁ C. Renfrew σ' ἓνα ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο του ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔδωσε καὶ τὴν εἰκόνα τῆς τούμπας⁴. Σὲ ἄλλη μελέτη του, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τῆς Φυσικῆς στὴν Ἀρχαιολογία, ἀναφέρεται συχνὰ στὰ νέα δεδομένα ἀπὸ τὸ Φωτολίβος⁵. Σὲ προηγούμενη μελέτη του στὸ ἴδιο περιοδικὸ μόνον σὲ ὑποσημειώσεις ἀναγγέλλει γιὰ πρώτη φορὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς⁶. Νεώτερο ἄρθρο του δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Antiquity*⁷.

Περίληψη ἀνακοινώσεως τῆς Marija Gimbutas στὴν 71η ἐτήσια συνέλευση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ San Francisco, 1969, δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ τοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τίτλο: *The Photolivos Mound: Excavations of a Neolithic and Early Bronze Age Site in Macedonia, 1968-69*⁸.

Συχνὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς καὶ ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημόνων στοὺς Σιταγροὺς, ὅπως π.χ. τοῦ Γάλλου J. Deshayes (ἀνωτ., σ. 322, σημ. 1).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε τὸ 1968. Ἡ ὀργάνωσή της ἔγινε ἀπὸ τὴν καθηγήτρια Marija Gimbutas, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας στὸ Los Angeles, καὶ τὸν Dr. Colin Renfrew τοῦ Τμήματος Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield στὴ Ἀγγλία. Εἶναι ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρ-

1. IEE, σ. 73, 90 καὶ 92 (Δ. Θεοχάρης).

2. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 357 κ.έ. (Colin Renfrew καὶ Marija Gimbutas), καὶ τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 405 καὶ plan 1 (Colin Renfrew).

3. Arch. Rep., 1969-70, σ. 22, NLGr. 1970, σ. 273 κ.έ., Chron. 1968-1969, σ. 1077 κ.έ., καὶ εἰκ. 20.

4. C. Renfrew, Greek Neolithic, Backward or Precocious? «Current Archaeology», τ. 7, 3, (1968), σ. 168 κ.έ.

5. C. Renfrew, The Tree-Ring Calibration of Radiocarbon: An Archaeological Evaluation, Proc. Preh. Soc., τ. 36 (1970), σ. 280 κ.έ., κυρίως 244 κ.έ.

6. PPS., τ. 35 (1969), σ. 12 κ.έ.

7. C. Renfrew, The Burnt House at Sitagroi, «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 131 κ.έ. καὶ πίν. XIX-XXI.

8. AJA, τ. 74 (1970), σ. 195, πρβλ. σ. 273 κ.έ., καὶ «Antiquity», τ. 44 (1970), σ. 187.

χαιολογικής Σχολής των Ἀθηνῶν με χρηματοδότηση καὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἰδρύματος National Science Foundation.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δώσουμε ἐδῶ ἱκανοποιητική, ἔστω σύντομη, περίληψη τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπως θὰ θέλαμε. Ἴσως γίνῃ στὸν προσεχῆ τόμο τῶν Μακεδονικῶν. Ἐδῶ θὰ περιορισθοῦμε σὲ λίγα σχέδια καὶ εἰκόνες, εὐγενική προσφορά τοῦ καθηγητοῦ τώρα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Southampton κ. Renfrew. Εἶναι:

1. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς, μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου σὲ βάθος 11μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, μετὶ τις πολιτιστικὲς φάσεις I-V (εἰκ. 74). Φθάνουν ὡς τὸ 4.500 π.Χ. περίπου (φάση I).

2. Μορφὲς ἀγγείων τῆς φάσεως I καὶ λεπτομέρειές τους (εἰκ. 75). Χαρακτηριστικὰ τῆς φάσεως εἶναι ἀδιακόσμητα ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς ἀγγεῖα τοῦ πολιτισμοῦ Vesselinovo τῆς Βουλγαρίας.

3. Ἀγγεῖα τῆς φάσεως II (εἰκ. 76), ἡ ὁποία παρουσιάζει ποικιλία γρωπτῶν ἀγγείων. Εἶναι πρωτοφανέρωτος πολιτισμός, ποὺ ἐντοπίζεται στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, εἰδικότερα στὴν πεδιάδα τῆς Δράμας.

4. Μορφὲς ἀγγείων ἀπὸ τὴ φάση III (εἰκ. 77). Ἡ φάση αὕτη περιλαμβάνει ἀγγεῖα καὶ ἄλλα πῆλινα εὐρήματα διακοσμημένα μετὰ γραφίτη (πίν. 256 α-β καὶ 257α-β). Θυμίζουν τὸν πολιτισμὸ τῆς Gumelnitsa, περὶ τὸ 3.500 π.Χ. Στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς φάσεως παρουσιάζονται ἀγγεῖα γωνιώδη (caginated, πίν. 258α-β). Στὴν ἴδια φάση παρουσιάζονται πολλὰ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζεται ἐδῶ πῆλινο κεφάλι (πίν. 259), καὶ χάλκινες περόνες (πίν. 260α), ἀπὸ τὰ πρῶϊμότερα μεταλλικὰ εὐρήματα στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου.

5. Ἀπὸ τὴ φάση IV εἰκονίζεται ἐδῶ ἀρύταινα (πίν. 260β, ἄνω) καὶ ἀπὸ «καημένο σπίτι» τῆς φάσεως VA (πίν. 255β καὶ 262) δύο ἀγγεῖα (πίν. 259β, κάτω).

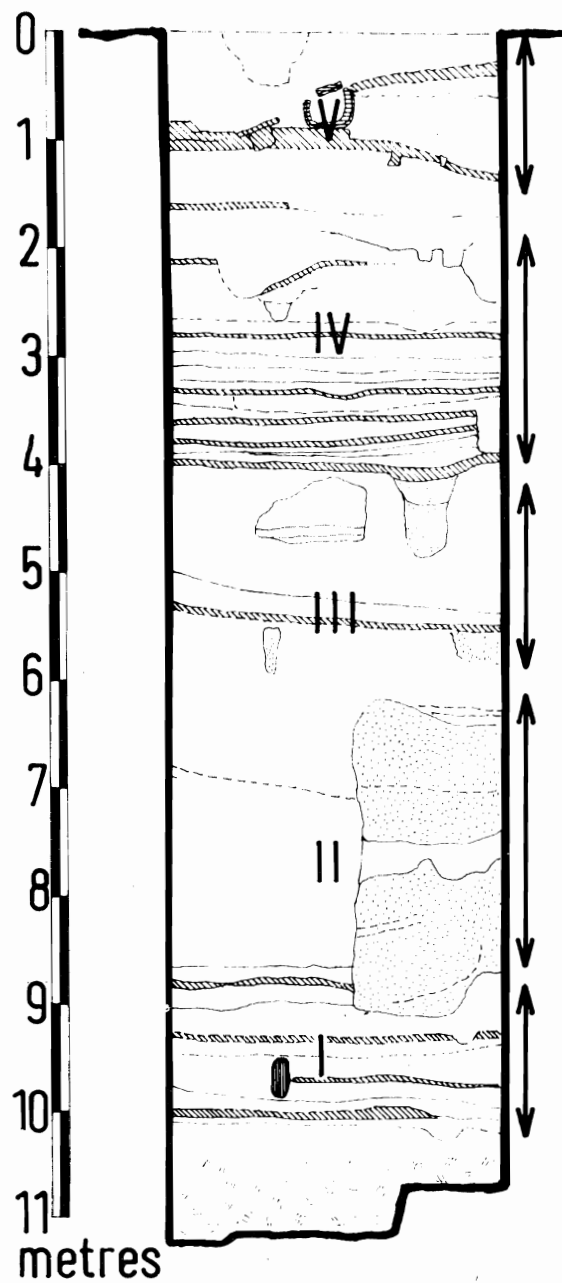
6. Κάτω ἀπὸ τὸ «καημένο σπίτι» καὶ λίγο βορειότερα ἀποκαλύφθηκε τὸ μεγαλύτερο κτήριο, 18μ. μακρὸν (πίν. 261).

7. Μορφὲς ἀγγείων τῆς φάσεως VB εἰκονίζονται στὸν τελευταῖο πίνακα (εἰκ. 78).

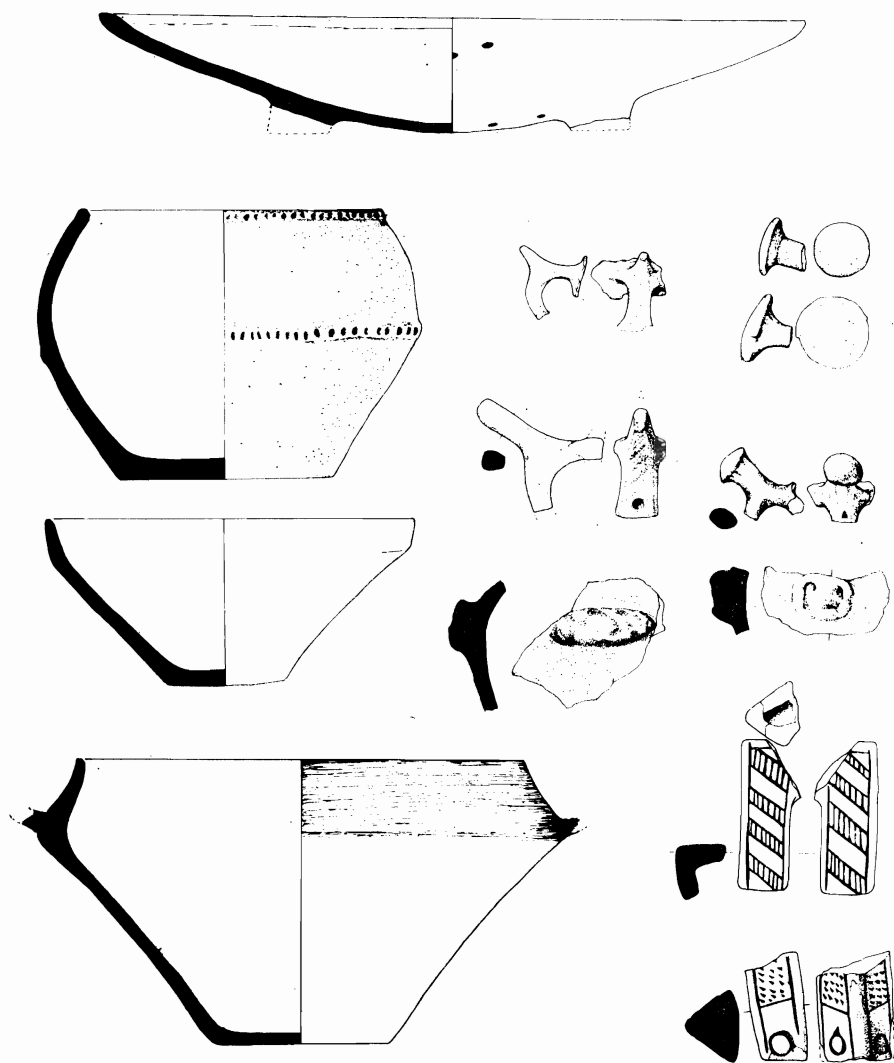
Ἴδὲ καὶ τὸ πρῶτο Μέρος τῶν Χρονικῶν αὐτῶν, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 236.

244-246. Πετρούσα, Ποταμοί, Πλατανιά. Πρὸς τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 305, πρβλ. τὴν Chronique 1967¹ καὶ πρὸς τὰ Χρονικά 1966-

1. Chron. 1967, σ. 916.

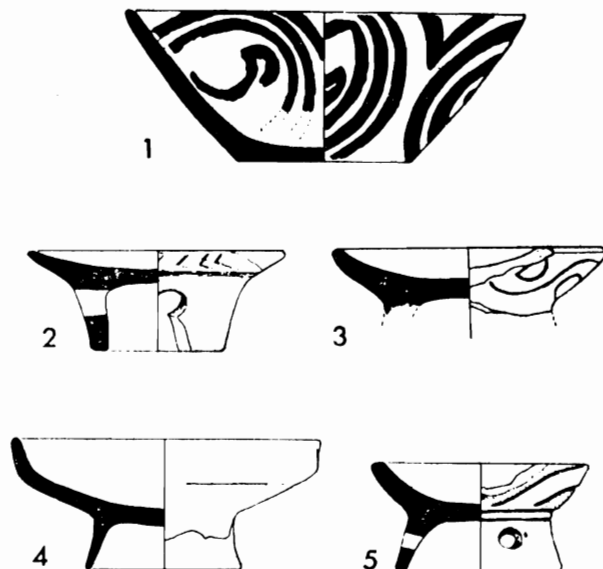
Εικ. 74. Σχηματική παράσταση τῆς βαθύτερης στρωματογραφικῆς τομῆς ZA, στὸς Σιταγροὺς (243)

Εικ. 75. Μορφές αγγείων τής φάσεως I τῶν Στραγοῶν (243)

1967, ἀριθ. 244, 245 καὶ 246, πρβλ. τώρα τὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση¹.

247. Χαριτωμένη, Καλαμπάκι, Καλαμών. Στὴ Χαριτωμένη ἀναφέρεται κτήριο ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἄλλα ἀρχαῖα, στὸ Καλαμπάκι ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος, λατινικὴ ἐπιγραφή, προϊστορικὸς συνοικισμὸς κ.λ., καὶ στὸν Καλαμώνα κιονόκρανα ρωμαϊκῶν χρόνων².

Εἰκ. 76. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως II (243)

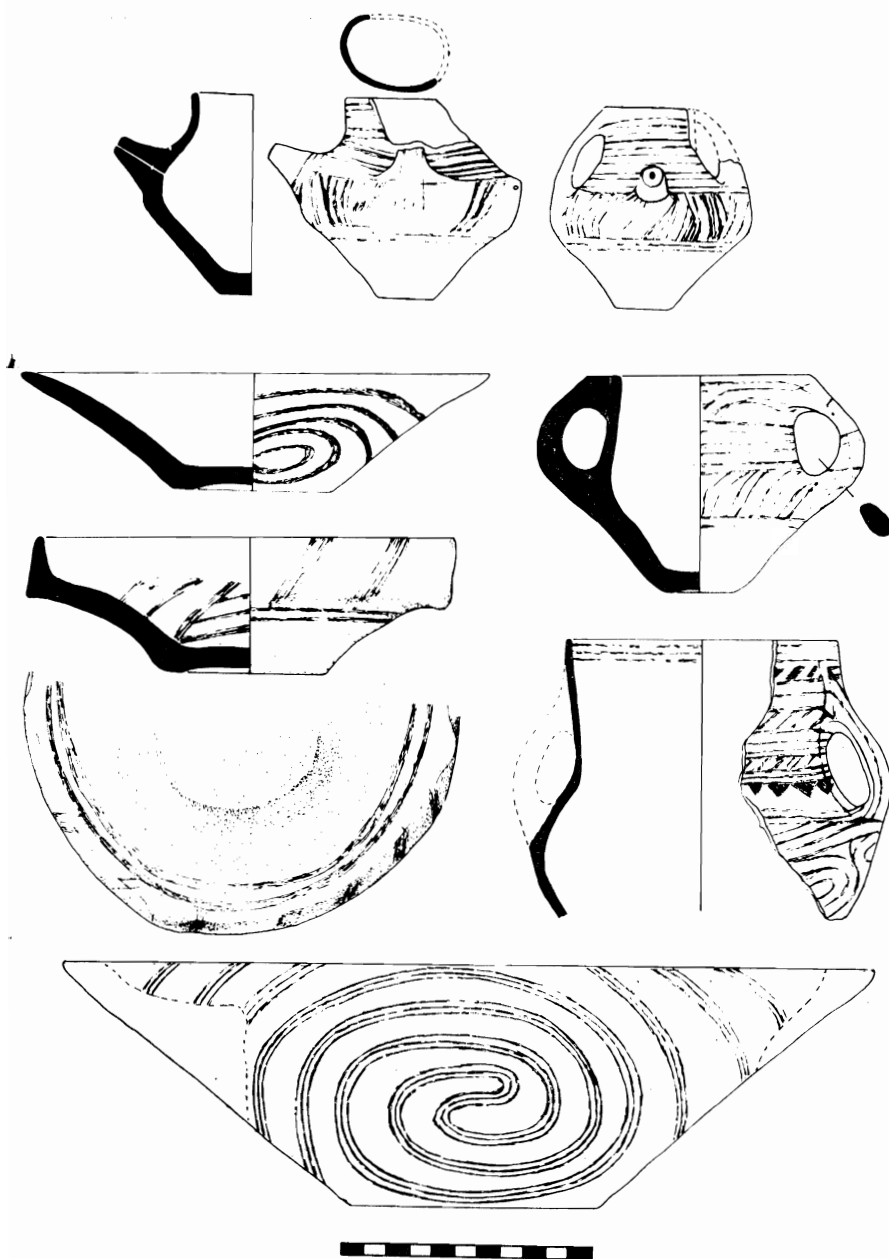
248. Ξηροπόταμος, Μικρόπολη. Ἀρχαῖο πόλισμα, ὑδραγωγεῖο κ.λ. ἀναφέρονται στὸν Ξηροπόταμο, τάφος κιβωτιόσχημος 2ου αἰ. π.Χ. στὴ Μικρόπολη³.

249. Καλλιθέα, Πύργοι, Καλὸς Ἀγρός. «Κεφαλὴ πωγωνοφόρου θεοῦ, πιθανώτατα Διονύσου, ρωμαϊκῶν χρόνων» βρέθηκε στὴν Καλ-

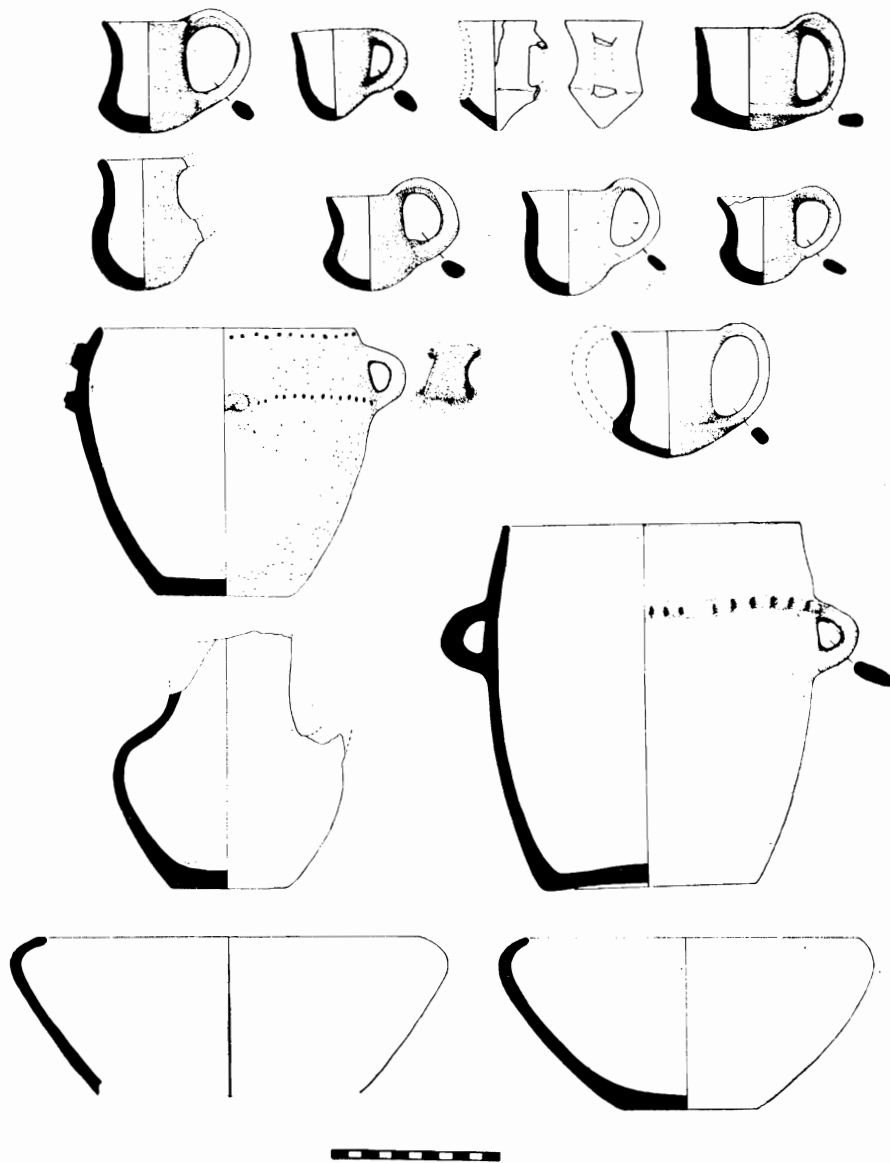
1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 427 κ.έ. καὶ 428 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, κ.έ., καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.

Εικ. 77. Ἀγγεία τῆς φάσεως III τῶν Σιταγοῶν (243)

Εικ. 78. Μορφές ἀγγείων τῆς φάσεως ἢ VB τῶν Σιταγῶν (243)

λιθέα. Φρούριο ρωμαϊκῶν (καὶ βυζαντινῶν) χρόνων ἐντοπίσθηκε κοντὰ στοὺς Πύργους. Δωρικός κίον καὶ προϊστορικός συνοικισμὸς ἀναφέρονται στὴν περιοχή τοῦ Καλοῦ Ἀγροῦ¹.

249α. Π ρ ο σ ο τ σ ἄ ν η. Εἰκονιστικὸ ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ τὴν Προσοτσάνη, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας, περιλαμβάνει στὴ μελέτη του γιὰ τὰ πορτραῖτα ὁ A. Rüschi² (πρβλ. πρῶτο Μέρους, Μακεδονικά 14, 1974, σ. 269).

T I · C L A V D I V S
 M A X I M V S · V E T ·
 s · V · F · C · M I L I T A V I T
 EQVE · IN LEG · VII · C · P · F · FAC
 5 T V S · Q V E S T O R · E Q V I T ·
 S I N G V L A R I S L E G A T I L E ·
 G I O N I S · E I V S D E M · V E X I L
 L A R I V S · E Q V I T V M · I T E M ·
 B E L L O D A C I C O · O B V I R T V
 10 T E D O N I S D O N A T V S · A B I M
 P · D O M I T I A N O · F A C T V S D V P L I
 A D I V O T R O I A N O · I N A L A S E C V D
 P A N N O N I O R V M · A Q V O E T F A ·
 T V S · E X P L O R A T O R I N B E L L O D A
 15 C I C O · E T O B V I R T V T E B I S D O N I S
 D O N A T V S B E L L O · D A C I C O E T
 P A R T H I C O E T A B E O D E F A C T V S
 D E C V R I O · I N A L A · E A D E · Q V O D
 C E P I S S E T D E C E B A L V · E T C A P V T
 20 E I V S · P E R T V L I S S E T E I · R A N I S S T O
 R O M I S S V S V O L V N T A R I V S · H O
 N E S T A M I S S I O N E · A T E R E N T
 R I A N O · C O N S V L A R E
 T V S P R O V I N C I A E N O V

Εἰκ. 79. Ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Γραμμένη τῆς Λοράμας (250)

250. Γ ρ α μ μ ἔ ν η. Τὸ 1965 βρέθηκε τυχαῖα στὰ χωράφια τῆς Γραμμένης τεράστια ἐπιτάφια στήλη (ὕψος 2,64 μ.). Φωτογραφία τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης δώσαμε στὸν προηγούμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ (Μακεδονικά 14, 1974, σ. 390, εἰκ. 2). Κάτω ἀπὸ δύο ἐπάλληλα κοῖλα ὀρθογώνια μὲ ἀνάγλυφο διακόσμηση εἶναι χαραγμένη σπουδαιότατη ἐπιγραφή λατινική. Ὁ καθηγητὴς Δ. Παντερμαλῆς, ἡ Ἔφορος τῆς Περιφέρειας Καβάλας Χ. Κουκούλη καὶ ἡ Ἐπιμελήτρια Εὐγ. Γιούρη ἔδωσαν τὴν ἄδεια καὶ κάθε βοήθεια στὸν Michael Spiedel τοῦ University of Hawaii (Honolulu),

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 402.

2. A. R ü s c h, ἔ.ἀ., σ. 169, ἀριθ. R66, ὅπου τὸ ὄνομα γράφεται Prosoceni.

νά δημοσιεύση τὸ σπάνιο εὑρημα¹. Ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπατηλός, ὡς πρὸς τὸν τόπο προελεύσεως.

Τὰ ἀνάγλυφα καὶ ἡ ἐπιγραφή λύουν ἐν μέρει προβλήματα, ποῦ συζητοῦνται, καὶ δημιουργοῦν νέα, ὅπως συνήθως. Ἡ ἐπιγραφή δίνει τὴ λεπτομερέστερη, ὅσο ξέρομε, σταδιοδρομία ἐνὸς ρωμαίου στρατιωτικοῦ. Εἶναι αὐτὸς ποῦ συνέλαβε καὶ σκότωσε, ὅπως λέει ἡ ἐπιγραφή, τὸν ἀντίπαλο τῆς Ρώμης Δεκέβαλο. Δίνει ἐπίσης νέες πληροφορίες γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ (εἰκ. 79).

Ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ M. S p e i d e l ἡ ἐπιγραφή πέρασε στὸ *Année Épigraphique*² μὲ παρατηρήσεις καὶ στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Ἀρχαίας Τέχνης, σὲ ἄρθρο τοῦ G. Becatti, μὲ εἰκόνα τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης³.

Μικρότερης σημασίας εὑρήματα στὴν περιοχὴ τῆς Γραμμῆς εἶναι τάφοι ἀκτέριστοι κιβωτιόσχημοι κ.λ.⁴

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

1. M. S p e i d e l, The Captor of Decebalus, A New Inscription from Philippi, *JRS*, τ. 60 (1970), σ. 142 κ.έ.

2. *Année Épigr.* 1969-1970 (1972), σ. 156 κ.έ., ἀριθ. 583.

3. *EAA Suppl.* 1970 (1973), λ. *Trophaeum Traiani*, εἰκ. 859.

4. *ΑΔ*, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 356, καὶ τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 356.